



ISSN 0032-7271 (Print)

**PREGLED**  
**časopis za društvena pitanja**

**Broj**  
**3**

**Godina**  
**2023.**

**Godište**  
**LXIV**

Sarajevo, septembar – decembar 2023.

## **PREGLED: časopis za društvena pitanja**

**Izdavač:** Univerzitet u Sarajevu, Obala Kulina bana 7/II, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

**Za izdavača:** prof. dr. Rifat Škrijelj, rektor

### **Redakcija časopisa:**

akademik dr. Mirko Pejanović

prof. dr. Jasmin Ahić

prof. dr. Izet Bajramović

prof. dr. Merima Čaušević

prof. dr. Elvir Čizmić

prof. dr. Amela Dautbegović

prof. dr. Amir Duranović

prof. dr. Salih Fočo

prof. dr. Zinka Grbo

prof. dr. Senadin Lavić

prof. dr. Amer Osmić

doc. dr. Tomislav Tadić

### **Međunarodna Redakcija:**

prof. dr. Haris Alibašić, University of West Florida (SAD)

prof. dr. Aydin Babuna, Univerzitet Boğaziçi (Turska)

prof. dr. Duško Bjelica, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje Univerziteta Crne Gore (Crna Gora)

prof. dr. Esad Boškailo, University of Arizona, Phoenix (SAD)

prof. dr. Snježana Dobrota, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (Hrvatska)

prof. dr. Vesna Požgaj-Hadžić, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)

prof. dr. Dragan Prole, Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)

prof. dr. Jelena J. Stanković, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu (Srbija)

prof. dr. Mitja Velikonja, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)

### **Glavni i odgovorni urednik:**

prof. dr. Senadin Lavić

### **Sekretar Redakcije:**

Fuada Muslić-Haseta, prof.

### **Lektura:**

Mr. sc. Aida Kršo

### **Prijevod:**

Mirza Čerkez, prof.

### **DTP:**

Fuada Muslić-Haseta, prof.

### **Tiraž:**

150 primjeraka

### **Štampa:**

„Štamparija FOJNICA“ d. o. o. Fojnica

Izlazi četveromjesečno.

**Časopis *Pregled* je indeksiran u EBSCO Publishing, Slavic Humanities Index, MIAR, C.E.E.O.L., ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources) i INDEX COPERNICUS međunarodnim bazama podataka.**

**Stavovi izneseni u tekstovima ne odražavaju nužno mišljenje glavnog i odgovornog urednika, Redakcije časopisa ili izdavača.**

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

ISSN 0032-7271 (Print)  
ISSN 1986-5244 (Online)

**PREGLED**  
**Periodical for Social Issues**

**No**  
**3**

**Year**  
**2023**

**Volume**  
**LXIV**

Sarajevo, September – December 2023

## **PREGLED : Periodical for Social Issues**

**Publisher:** University of Sarajevo, 7/II, Obala Kulina bana, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

**Publisher's Representative:** Prof. Dr. Rifat Škrijelj, Rector

### **Editorial Board:**

Academician Dr. Mirko Pejanović

Prof. Dr. Jasmin Ahić

Prof. Dr. Izet Bajramović

Prof. Dr. Merima Čaušević

Prof. Dr. Elvir Čizmić

Prof. Dr. Amela Dautbegović

Prof. Dr. Amir Duranović

Prof. Dr. Salih Fočo

Prof. Dr. Zinka Grbo

Prof. Dr. Senadin Lavić

Prof. Dr. Amer Osmić

Ass. Prof. Dr. Tomislav Tadić

### **International Editorial Board:**

Prof. Dr. Haris Alibašić, University of West Florida (USA)

Prof. Dr. Aydin Babuna, Bogazici University (Turkey)

Prof. Dr. Duško Bjelica, Faculty of Sports and Physical Education, University of Montenegro (Montenegro)

Prof. Dr. Esad Boškailo, University of Arizona, Phoenix (USA)

Prof. Dr. Snježana Dobrota, Faculty of Philosophy, University of Split, (Croatia)

Prof. Dr. Vesna Požgaj-Hadži, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Dr. Dragan Prole, Faculty of Philosophy, Novi Sad (Serbia)

Prof. Dr. Jelena J. Stanković, Faculty of Economics, University of Niš (Serbia)

Prof. Dr. Mitja Velikonja, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana (Slovenia)

### **Editor-in-Chief:**

Prof. Dr. Senadin Lavić

### **Editorial Board Secretary:**

Fuada Muslić-Haseta, Eng. Lit. Grad.

### **Proofreading:**

MSc. Aida Kršo

### **Translation:**

Mirza Čerkez, Eng. Lit. Grad.

### **DTP:**

Fuada Muslić-Haseta, Eng. Lit. Grad.

### **Press run:**

150 copies

### **Print:**

„Štamparija FOJNICA“ d.o.o. Fojnica

Fourth month periodical

**Periodical *Pregled* is indexed in EBSCO Publishing, Slavic Humanities Index, C.E.E.O.L., MIAR, ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources) and INDEX COPERNICUS international databases.**

**The views and opinions expressed in the articles in the *Pregled* are those of the author(s) and do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board or the publisher.**

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

## SADRŽAJ / CONTENTS

### **Naučna konferencija ZAVNOBiH u retrospektivi: evaluacija historijske važnosti i savremene relevantnosti za društvo i državu / ZAVNOBiH in Retrospect: Evaluating its Historical Importance and Contemporary Relevance for Society and the State Scientific Conference**

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Mr. sc. Osman Sušić:</b> ZAVNOBiH i afirmacija Bosne i Hercegovine /<br>ZAVNOBiH and the Affirmation of Bosnia and Herzegovina .....                                                                                                                                                                                                                                                              | <b>1</b>   |
| <b>Rusmir Mahmutćehajić:</b> Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja<br>Bosne i Hercegovine u vidicima savremenih zagovornika političkog i kulturnog<br>bosanstva i njegovih osporavatelja / State Anti-fascist Council for the National<br>Liberation of Bosnia and Herzegovina in the Perspective of Contemporary<br>Advocates of Political and Cultural Bosnia and Its Deniers ..... | <b>17</b>  |
| <b>Prof. dr. Senadin Lavić:</b> 80 godina ZAVNOBiH-a (1943–2023) – Bosna je<br>bosanska / The 80 <sup>th</sup> Anniversary of ZAVNOBiH (1943–2023) – Bosnia<br>is Bosnian .....                                                                                                                                                                                                                      | <b>29</b>  |
| <b>Dr. Enes Durmišević, profesor emeritus:</b> ZAVNOBiH i bosanstvo /<br>ZAVNOBiH and Bosnianship .....                                                                                                                                                                                                                                                                                              | <b>41</b>  |
| <b>Prof. dr. Nermina Mujagić:</b> Obnova državnosti Bosne i Hercegovine kroz<br>principe ZAVNOBiH-a / Restoration of the Bosnia and Herzegovina's<br>Statehood through the ZAVNOBiH Principles .....                                                                                                                                                                                                 | <b>59</b>  |
| <b>Doc. dr. Abdel Alibegović:</b> Semiotika 'nedovršene države' – debosnizacija i<br>scenarij budućeg razvoja događaja u Bosni i Hercegovini / Semiotics of the<br>'Unfinished State' – De-Bosnianization and the Scenario of Future<br>Developments in Bosnia and Herzegovina .....                                                                                                                 | <b>71</b>  |
| <b>Dr. Dželal Ibraković, profesor emeritus:</b> ZAVNOBiH i „orijentalizam granice“ /<br>ZAVNOBiH and the “Orientalism of the Border” .....                                                                                                                                                                                                                                                           | <b>77</b>  |
| <b>Prof. dr. Adnan Džafić:</b> Imaginacija identiteta u entitetima Bosne i Hercegovine /<br>Identitarian Imagination in Bosnia and Herzegovina's Entities .....                                                                                                                                                                                                                                      | <b>93</b>  |
| <b>Prof. dr. Šaćir Filandra:</b> Skica za biografiju Salima Ćerića / Sketches for Salim<br>Ćerić's Biography .....                                                                                                                                                                                                                                                                                   | <b>111</b> |

**Doc. dr. Edin Urjan Kukavica:** Metamorfoza ili metastaza: patologija bosanske stvarnosti / Metamorphosis or Metastasis – the Pathology of Bosnian Reality..... 121

**Dr. sc. Semir Halilović:** Čija je Bosna i Hercegovina? / To Whom Bosnia and Herzegovina Belongs? ..... 137

**Jusuf Trbić:** Etno-nacija ili program razaranja Bosne / Ethno-Nation or the Program of Bosnian Destruction ..... 151

## Članci / Articles

**Prof. dr. Nedžma Džananović Miraščija:** 30 godina članstva Bosne i Hercegovine u Ujedinjenim nacijama: Vitalno, vidljivo, održivo / 30 Years of Membership of Bosnia and Herzegovina in the United Nations: Vital, Visible, Viable ..... 163

**Doc. dr. Adnan Fočo:** Uticaj društva na transformaciju porodice / The Influence of Society on the Transformation of the Family..... 181

**Mr. sc. Sifet Kukuruz:** Izazovi u razumijevanju raspodjele nadležnosti prema ustavu Bosne i Hercegovine u svjetlu teorije suvereniteta / Challenges in Understanding the Distribution of Competences according to the Constitution of Bosnia and Herzegovina in the Light of the Sovereignty Theory..... 197

**Mr. iur. Neven Akšamija:** Pravno regulisanje prekida trudnoće u komparativnom pravu / Legal Regulation of the Termination of Pregnancy in Comparative Law..... 227

**Dr. sc. Berin Riđanović:** Pravni i praktični problemi prijema i internog premještanja radnika u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine / Legal and Practical Issues regarding the Recruitment and Internal Transfer of Employees in the Public Sector in the Federation of Bosnia and Herzegovina..... 251

## Prikazi i osvrti / Reviews and Comments

**Prof. dr. Sarina Bakić:** Univerzalnost religioških (p)ogleda i perspektive humanističke emancipacije / Universality of Religious Views/Experiments and Perspectives of Humanist Emancipation..... 275

**Prof. dr. Elmir Sadiković:** Recentna prošlost, sadašnjost i budućnost Bosne i Hercegovine u percepciji prof. dr. Esada Zgodića / The Recent Past, Present and Future of Bosnia and Herzegovina in the Perception of Prof. Dr. Esad Zgodić.... 279

**Rusmir Mahmutćehajić:** Genocidsko antibosanstvo i stavovi Milorada Dodika /  
Genocidal Anti-Bosnianism and Milorad Dodik's Standpoints..... **283**

**Upute za autore / Guidelines for Authors** ..... **291 / 295**



***Naučna konferencija ZAVNOBiH u retrospektivi:  
evaluacija historijske važnosti i savremene relevantnosti  
za društvo i državu***

***ZAVNOBiH in Retrospect: Evaluating its Historical  
Importance and Contemporary Relevance for Society  
and the State Scientific Conference***



Tekstovi objavljeni u ovom dodatku predstavljaju prilagođena izlaganja sa naučne konferencije ***ZAVNOBiH u retrospektivi: evaluacija historijske važnosti i savremene relevantnosti za društvo i državu*** koja je organizirana povodom 80. godišnjice od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Konferencija je održana 20. novembra 2023. godine na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultetu političkih nauka.

The texts published in this addendum are adapted presentations delivered at the scientific conference ***ZAVNOBiH in Retrospect – Evaluating Its Historical Importance and Contemporary Relevance for Society and the State***, organized on the occasion of marking the 80<sup>th</sup> Anniversary of the First Session of ZAVNOBiH. The conference was held at the University of Sarajevo - Faculty of Political Sciences, on 20 November 2023.



**Mr. sc. Osman Sušić**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[osman.susic@fpn.unsa.ba](mailto:osman.susic@fpn.unsa.ba)

## **ZAVNOBiH I AFIRMACIJA BOSNE I HERCEGOVINE**

### **ZAVNOBiH AND THE AFFIRMATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA**

#### **Uvod<sup>1</sup>**

Prvodecembarskim aktom ujedinjenja Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Kraljevine SHS, ali je privremeno zadržala neke oblike državnosti. Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu je prestao sa radom 31. 12. 1918. godine, a Narodna vlada Bosne i Hercegovine 31. 01. 1919. godine i umjesto nje je formirana Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu koja je umjesto dotadašnjih 10 povjerenstava imala samo 4 i bila je podređena centralnoj vladi u Beogradu. Profesor Ibrahimagić s pravom tvrdi da čin ulaska Bosne i Hercegovine u Kraljevinu SHS nije bio dobrovoljan kao što žele prikazati velikosrpski historičari, nego da je to u biti čin nelegitimnog prisajedinjenja. Narodno vijeće za Bosnu i Hercegovinu nije imalo legitimitet da odlučuje u ime bosanskohercegovačkog stanovništva o ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.

Jedna od glavnih karakteristika ovoga perioda su ubistva Bošnjaka na genocidnoj osnovi, pljačka i uništavanje bošnjačke imovine. Bosna i Hercegovina su se našli na udaru velikosrpske politike. U periodu 1918–1921. godine desilo se prema bošnjačkim izvorima 2000 pojedinačnih ubistava lica bošnjačke nacionalnosti od strane Srba. U svakom ubistvu su ustanovljeni i počinilac i žrtva, ali nijedan počinilac zločina, samo zato što je Srbin, a žrtva musliman, nije odgovarao za ubistvo.<sup>2</sup> Najveći broj ubistava i pljački se dešavao u pograničnim područjima sa Srbijom i Crnom Gorom i u Sandžaku.

---

<sup>1</sup> Dijelovi ovog poglavlja su ranije objavljeni u Sušić, O., „Položaj Bosne i Hercegovine u Vidovdanskom ustavu – historijski okvir“, Zbornik radova naučnog skupa ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910 – 2010), Tuzla, 2011., i Sušić, O., „Bosna i Hercegovina u koncepcijama Srpskog kulturnog kluba“, Historijski pogledi // Historical Views 4" - Časopis Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla // Journal of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla 2019.

<sup>2</sup> Filandra, Š., „Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sejtarija“, Sarajevo 1998., str. 57.

Mehanizmi velikosrpske nacionalističke usmjerenosti prema Bosni i Bošnjacima bili su smišljeni, razrađeni i ustrajni i provodili su se sa krajnjom bestijalnošću. Izvor namjerno održavanog bezvlašća u Bosni su bili pljačka i nasilno zaposjedanje bošnjačke zemlje od Srba, tako da se preobrazba vlasničkih i zemljišnih odnosa doista i desila, i to u plamenu bošnjačkih kuća. Zemlja se nasilno oduzimala, obeštećenja i zakupnine na nju nisu plaćani, a vlasnici zemlje su ubijani, protjerivani ili zaplašivani. Sustavno vršena pljačka i nasilna pretvorba vlasništva praćena torturom, paljevinom imanja i ubistvima državne ustanove nisu uopšte sprečavane. Istina ona nije ni poticana ali se dešavala prećutno sa znanjem najvećih razina vlasti, što znači da je jednim dijelom i tolerirana.<sup>3</sup>

O svim zločinima nad Bošnjacima bila je obaviještena i Vlada u Beogradu. Predsjednik Zemaljske vlade je ministarstvu unutrašnjih poslova slao izvještaje o stanju javne sigurnosti u zemlji. U tim izvještajima se najviše govorilo o stradanju Bošnjaka. Ta stradanja su predstavljala jednu od osnovnih karakteristika cjelokupnog života i stanja u Bosni i Hercegovini u prvih deset godina poslije Prvog decembra.<sup>4</sup>

Nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava Bosna i Hercegovina je ostala jedina od svih bivših teritorijalno historijskih cjelina ostala cjelovita. 135. član Vidovdanskog ustava je izražavao činjenicu da je još od ranog južnoslovenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno – pravni odnosno političko teritorijalni – kontinuitet Bosne i Hercegovine.<sup>5</sup> Samo izglasavanje Ustava je upriličeno na Vidovdan 28. 6. 1921. godine čime se i na taj način htjela pokazati srpska prevlast u državi. Za ustav je glasalo 223 poslanika od 258 koliko ih je učestvovalo u radu skupštine dok 158 poslanika nije ni učestvovalo u radu skupštine. Vidovdanskim su ustavom ozakonjeni: nacionalni unitarizam; državni centralizam; monarhijski oblik vladavine; ograničeni parlamentarizam; i privatno-vlasnički ekonomski poredak.

Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu, pa do uvođenja Šestojanuarske diktature 1929, još su u tri maha održani parlamentarni izbori: u martu 1923, u februaru 1925, i u septembru 1927 iako je poslanički mandat trajao 4 godine. Ovi česti izbori nisu dali nikakve rezultate u smislu neke političke stabilizacije u državi. Na svim ovim izborima JMO je potvrdila svoj položaj vodeće stranke među Bošnjacima. U periodu od 1923 – 1927 JMO je uglavnom bila u opoziciji. Nakon atentata u skupštini iz 1928. godine<sup>6</sup> sve je bilo spremno da

---

<sup>3</sup> Isto, str. 58.

<sup>4</sup> Mustafa Imamović, "Historija Bošnjaka", Sarajevo, Preporod 2006., str. 490.

<sup>5</sup> Isto, str. 499.

<sup>6</sup> Atentat u Narodnoj skupštini 1928., dogodio se je 20. lipnja 1928. godine kada je u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije u Beogradu izvršen atentat na vođe i

Kralj umjesto pseudoparlamentarizma uvede diktaturu. Kralj Aleksandar Karađorđević 06. 01. 1929. godine ukida Vidovdanski ustav, raspušta parlament i uvodi diktaturu, koja se u historiografiji naziva „Šestojanuarska diktatura“. Kralj Aleksandar je 3. 10. 1929. godine, donio novi Zakon o nazivu i podjeli države. Ovim zakonom Kralj Aleksandar je promijenio naziv države iz Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevina Jugoslavija, a teritoriju države podijelio na 9 banovina, upravo ovim činom Bosna i Hercegovina je po prvi puta u svojoj historiji razbijena kao teritorijalna i historijska cjelina, teritorija Bosne i Hercegovine je podijeljena na četiri banovine: Drinska, Primorska, Vrbaska i Zetska. U tri od četiri banovine srpsko i crnogorsko stanovništvo je bilo u većini, dok je u Primorskoj banovini u većini bilo hrvatsko stanovništvo. Samo je Vrbaska banovina svom svojom površinom bila na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Do pojave fašizma i nacizma u Italiji i Njemačkoj dolazi uslijed nezadovoljstva rezultatima Prvog svjetskog rata i odlukama Versajske mirovne konferencije. Obje države su zagovarale ideju novog evropskog poretka i smatrale su da im Evropa pripada u potpunosti. Njemačkoj bi pripala većina evropskog kontinenta, a Italiji prostor Sredozemnog mora, a prostor jugoistočne Evrope je ulazio u domen interesa obiju država. Kraljevina Jugoslavija je dijelila granicu sa državama koje su imale teritorijalne pretenzije na njen teritorij i koje su podržavale rad nacionalističkih i terorističkih organizacija u zemlji i emigraciji, a od „Anschlusa“ Austrije 1938. godine Kraljevina Jugoslavija počinje dijeliti granicu i sa Hitlerovom Njemačkom. Sve ove činjenice su zahtijevale što brže rješenje nacionalnog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji. Namjesnik knez Pavle Karađorđević je marta imenovao Dragišu Cvetkovića za mandataru nove vlade i naložio mu da sklopi sporazum sa vođom Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatkom Mačekom.

Sporazum je potpisan 26. 08. 1939. godine, i u historiografiji je poznat kao „Sporazum Cvetković–Maček“, sam sporazum je prividno riješio nacionalno pitanje u Kraljevini Jugoslaviji i predviđao je formiranje koalicionne vlade i Banovine Hrvatske. Sporazumom je predviđeno da 13 srezova iz Bosne i Hercegovine uđe u sastav Banovine Hrvatske, dok je veći dio Bosne i Hercegovine ostao u okvirima Drinske, Vrbaske i Zetske banovine, politički potčinjen Beogradu. U kreiranju ovog sporazuma nisu učestvovali muslimanski političari. Bosna i Hercegovina je Sporazumom Cvetković–Maček podijeljena između Bograda i Zagreba. Protiv sporazuma Cvetković–Maček je bilo cjelokupno muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine što

---

zastupnike Hrvatske seljačke stranke, Stjepana Radića, Pavla Radića, Đuru Basarička, Ivana Pernara i Ivana Grandu. Atentat je izvršio zastupnik Narodne radikalne stranke, Puniša Račić.

je dovelo i do formiranja Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine.<sup>7</sup> Muslimanski političari su predložili formiranje „Bosanske Banovine“. Ovaj sporazum nam je u cjelini otkrio vjekovne težnje Beograda i Zagreba za nestankom Bosne i Hercegovine kao historijske i geografske cjeline s ciljem rješenja srpsko – hrvatskog nacionalnog pitanja na prostoru jugoistočne Evrope. Sporazum zbog izbijanja Drugog svjetskog rata nije u potpunosti sproveden.

### **Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu**

Vlada Cvetković–Maček je 25.03.1941. godine, u Beču potpisala pristupanje Trojnom paktu, a samo dva dana kasnije grupa generala na čelu sa generalom avijacije Dušanom Simovićem je izvršila državni udar protiveći se pristupanju Trojnom paktu. Ovome udaru su prethodile i velike demonstracije protiv priključenja Jugoslavije fašističkome paktu. Državni udar je veoma naljutio Hitlera koji vrši iznenadni napad na Jugoslaviju 06. 04. 1941. godine, u kojem su pored Njemačke učestvovala Italija i druge članice Trojnog pakta, Mađarska i Bugarska. Nijemci su mađarskim trupama dozvolili invaziju na Jugoslaviju tek 11. aprila, zbog spora kojeg su imale Mađarska i Rumunija pošto su obje zemlje htjele zaposjesti isti teritorij Jugoslavije – radilo se o Banatu. Nakon svega 12 dana rata, Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala.

Njemačka je sve do puča u Beogradu bila za očuvanje Kraljevine Jugoslavije. Isto stanovište je imala i Italija. Događaji od 27. 03. 1941. godine su promijenili stav Njemačke. Hitler se odlučio za vojno i državno - pravno razbijanje Kraljevine Jugoslavije u čemu ga je slijedila i Italija. Saopštavajući odluku o napadu na Kraljevinu Jugoslaviju Hitler je dao orijentacioni plan za njeno rasparčavanje i podjelu. Taj plan je prije napada redigovan i označen kao „Generalni plan za kasniju organizaciju uprave na jugoslavenskome području.“ Rukovodeći se odredbama ovog plana, načelnik Štaba Vrhovne komande njemačkih oružanih snaga feldmaršal Vlihelm Kajtel je izradio „Privremene smjernice za podjelu Jugoslavije“ i objavio ih 12. 04. 1941. godine. Na osnovu ovih smjernica i njemačko – talijanskih pregovora u Beču 21 i 22 .04. 1941. godine (Bečka konferenciji ministara vanjskih poslova Njemačke i Italije Joahima fon Ribentropa i Galeaca Čana) teritorija Kraljevine Jugoslavije je podijeljena. Na ovoj koferenciji riješen je i status Bosne i Hercegovine. Zalaganjem Ribentropa odlučeno je da istočnu granicu

---

<sup>7</sup> Vise o ovome vidjeti Begić, D. „Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazuma Cvetković - Maček“, Prilozi br.2., Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1967., str. 177 – 185.

tzv. NDH-a čini istočna granica Bosne i Hercegovine, čime je Bosna i Hercegovina postala sastavni dio tzv. NDH-a. Ustaško vodstvo je ovo pravdalo pravaškom doktrinom o hrvatskom nacionalnom biću bosanskohercegovačkih Muslimana koji, po riječima Starčevića i Pavelića, „čine najčišći dio hrvatskog naroda.“ Ustaški vrh je smatrao Bosnu i Hercegovinu „istočnom Hrvatskom“, kojoj je bila namijenjena posebna uloga da ojača državnu cjelovitost i jedinstvo tzv. NDH. Ovim ciljem se rukovodio i Pavelić kada je odlučio da dio vlade na čelu sa potpredsjednikom dr. Osmanom Kulenovićem premjesti iz Zagreba u Banja Luku. Ovo uključivanje Bosne i Hercegovine u tzv. NDH zahtijevalo je i formiranje ustaških organizacija kao faktora stabilnosti tzv. NDH. S ovim ciljem ustaški vrh je u Bosnu i Hercegovinu uputio nekoliko istaknutih ustaša na čelu sa pukovnikom Jutom Francetićem koji je imenovan za glavnog ustaškog povjerenika za Bosnu i Hercegovinu. Uporedo sa formiranjem ustaških organizacija i civilne vlasti radilo se i na stvaranju vojnih formacija: domobranstvo, ustaška vojnica i dijelovi Francetićeve Crne legije koja je bila stacionirana u istočnoj Bosni.<sup>8</sup> Iako su i Hitler i Musolini priznali tzv. NDH, njenu su teritoriju podijelili na okupaciona područja. Hitlerovom odlukom od 24. 4. 1941. godine, utvrđena je demarkaciona linija između njemačkog i italijanskog okupacionog područja koja je kroz Bosnu i Hercegovinu prolazila linijom Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka, Jajce, Travnik, Sarajevo, Rudo i dalje prema sjevernoj granici Crne Gore. Sjeverno privredno bogatije područje Bosne i Hercegovine bilo je njemačko, a južno od demarakeacione linije italijansko okupaciono područje. Ustaše su po uspostavi vlasti počeli sa provođenjem genocidne politike nad Srbima, Jevrejima i Romima, prvo donoseći niz zakona po uzoru na Nirnberške zakone kojima su pripadnici ovih naroda stavljeni izvan zakona a zatim već od maja mjeseca 1941. godine počelo se sa masovnim pokoljima, pljačkama, progonima i pokrštavanjem srpskog naroda s ciljem stvaranja etnčki čiste države.

Uslijed sprovođenja ovakve genocidne ustaške politike u Bosni i Hercegovini dolazi do oružanog ustanka. Srpski narod u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj se našao pred fizičkim istrebljenjem. Do augusta 1941. ustaše su pobile oko 200000 Srba.<sup>9</sup> U junu 1941. dolazi do masovnog ustanka srpskog stanovništva u istočnoj Hercegovini Gacko, Bileća, Stolac. NDH svoju vlast u istočnoj Hercegovini uspostavlja tek nakon potpisa „Rimskih ugovora“ sa Italijom 18. 5. 1941, kojima Italija dozvoljava NDH uspostavu vlasti u svojoj okupacionoj zoni. Ovaj ustanak je ubrzo ugušen zbog vojne nadmoći ustaško-domobranskih formacija predvođenih generalom Vladimirom Laxom i slabog

---

<sup>8</sup> Redžić, E., „Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu“, Sarajevo, 1998., str. 392..

<sup>9</sup> Redžić, E., nav. dj., str. 119-120.

naoružanja ustanika.<sup>10</sup> General (podmaršal) Laxa je 28. 6. 1941. na naredbu poglavnika Pavelića preuzeo svu vojnu i civilnu vlast na teritoriji velikih župa Hum i Dubrava. Do tada je operacijama protiv pobunjenog srpskog stanovništva komandovao general Prpić.<sup>11</sup> Ovome ustanku u periodu socijalističke Jugoslavije pridavan je marginalan značaj zbog toga što je ustanak počeo prije nego što je CK KPJ dao znak za početak i što u njemu nisu učestvovali komunisti ista sudbina je zadesila i odlazak sisačkih komunista u šumu 22. 6. 1941.<sup>12</sup>

Nakon poraza nastupilo je kratkotrajno zatišje i do ustanka je ponovo došlo krajem jula i početkom augusta, ali sada na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Oba ova ustanka su bila prožeta srpskim nacionalizmom koji se ispoljavao mržnjom prema Muslimanima i Hrvatima koje su ustanici smatrali glavnim krivcem za svoje nedaće. U ustanku su se odmah stvorile dvije struje: jedna na čijem se čelu našla KPJ koja je pokušala da kontroliše ustaničku masu tako što će je sa velikosrpskog usmjeriti na antifašistički, antiokupatorski pravac i druga četnička velikosrpska na čijem se čelu našao Draža Mihailović tada pukovnik kraljevske vojske koji je izbjegao zarobljavanje i kojoj je bio cilj da stvori „Veliku Srbiju“. Uticaj četnika Draže Mihailovića na ustanike se osjećao na prostoru čitave Bosne i Hercegovine, ali najviše osjećao u istočnoj Bosni zbog blizine Srbije te je bio neposredniji u odnosu na Hercegovinu i Bosansku krajinu. U istočnoj Bosni su se ranije i u većem broju pojavili Mihailovićevi oficiri, predvođeni žandarmerijskim majorom Jezdimirom Dangićem, koji su se stavili na čelo ustaničkih jedinica.

Kriza koja je pogodila NOP početkom 1942, četnički pučevi u partizanskim odredima, lijevo skretanje tj. prelazak u drugu etapu socijalističke revolucije, doveli su do gašenja NOP-a u Hercegovini, dok se NOP u istočnoj Bosni uslijed četničkih pučeva i ustaško četničkih sporazuma<sup>13</sup> kojim je istočna Bosna prepuštena četnicima na upravu, skoro ugasio. Djelovao je samo Birčanski NOP odred i novoformirana 6. Istočnobosanska brigada u čijem se sastavu našao rukovodeći kadar ustanka u istočnoj Bosni. Brigada je do aprila 1943. bila pod neposrednom komandom Glavnog Štaba za Bosnu i Hercegovinu i uz nju se kretao Pokrajinski Komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu.<sup>14</sup> Dolaskom Vrhovnog štaba i brigada pod njegovom

---

<sup>10</sup> Isto, str. 128.

<sup>11</sup> Marijan, D., „Lipanjki ustanak u istočnoj Hercegovini 1941.“, ČSP, br. 2., Zagreb 2003, str. 554 – 562.

<sup>12</sup> Isto, str. 572 – 573.

<sup>13</sup> Više o tome Hurem, R., „Sporazumi o saradnji između državnih organa NDH-a i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni“, Prilozi, br. 2, Sarajevo 1966., str. 285 – 325.

<sup>14</sup> Sušić, O., „Bošnjaci i Narodnooslobodilački pokret.“ Rad u štampi, str. 9-10.

komandom u Bosansku krajinu stvorena je široka slobodna teritorija sa Bihaćem kao glavnim gradom. Od posebnog značaja za razvoj NOP-a bila je okolnost što je na krajiškom području živjelo oko 100000 Muslimana, koji su činili većinu stanovništva srezova Cazin, Velika Kladuša i dijelova bihačkog i bosanskokrupskog sreza. Stvaranjem Bihačke republike i Prvim zasjedanjem AVNOJ-a, otvorena je nova stranica u muslimansko-partizanskim odnosima, što je dovelo i do aktivnijeg pristupanja Muslimana NOP-u. Ovo je bilo prvi put da je NOP mogao da razvije aktivnost na jednoj teritoriji koju je u većini naseljavalo muslimansko stanovništvo. Sva politička rukovodstva, od mjesnih do centralnog, shvatila su značaj ovoga dijela Bosanske krajine u pogledu masovnijeg okupljanja Muslimana u NOP.<sup>15</sup> Zasluge za masovnije pristupanje Muslimana NOP – u se vežu za Nuriju Pozderca uglednog prvaka JMO, senatora i potpredsjednika jugoslovenske Narodne skupštine, koji je na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, održanom u Bihaću 26. i 27. 11. 1942. izabran za jednog od potpredsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a. Dolaskom Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu stvari se u mnogome mijenjaju. ZAVNOBiH i AVNOJ su vratili i potvrdili neprikosnovenu državnost Bosni i Hercegovini kao federalnoj republici ravnopravnih naroda. Prema tome ZAVNOBiH i AVNOJ, kao i pobjede koje je NOP ostvario su uslovile masovniji odziv Muslimana u NOP. Ovome odzivu je doprinijelo i pristupanje većeg broja muslimanskih intelektualaca NOP-u koji nisu bili pripadnici KPJ. Među njima su, pored ranije pomenutog Nurije Pozderca, bili Sulejman Filipović, Hamdija Čemerlić, Muhamed Sudžuka i drugi.

### **Osnivanje ZAVNOBiH-a i afirmacija Bosne i Hercegovine i njene državnosti**

Komunistička partija Jugoslavije istodobno je s antifašističkom borbom provodila i revolucionarnu promjenu vlasti. Okosnica u rušenju starog društvenog i političkog uređenja i izgradnji novoga sustava vlasti bili su narodnooslobodilački odbori i antifašistička vijeća narodnog oslobođenja. Osnivanje partizanskih tijela vlasti u Bosni i Hercegovini teklo je istodobno s jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta od početka ustanka (jula 1941), Usporedo s partizanskim zauzimanjem pojedinih teritorija, uspostavljana su lokalna tijela vlasti, kao začeci nove državne vlasti. Teritorij Bosne i Hercegovine, sa stajališta ustroja narodnooslobodilačkog pokreta, bio je podijeljen na tri oblasti: Bosanska Krajina, Istočna Bosna i Hercegovina

---

<sup>15</sup>Redžić, E., „Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija“, Svjetlost, Sarajevo 1987.str. 109.

U Bosni i Hercegovini je u toku antifašističke borbe došlo do bitne promjene u političkim odnosima. Antifašistička borba protiv okupatora i njihovih kolaboracionista mogla je računati na uspjeh samo pod uslovom da su svi stanovnici Bosne i Hercegovine i svi narodi koji u njoj žive bili uvjereni da će im ona donijeti slobodu i ravnopravnost. To je bio odlučujući faktor koji je politički život i mišljenje u Bosni orijentirao ka zajedničkim, a ne parcijalnim političkim ciljevima. Iz te činjenice proizašao je stav da Bosna i njeni stanovnici, svi narodi koji u njoj žive mogu biti slobodni i ravnopravni samo pod uslovom da i Bosna bude jednaka i ravnopravna ostalim državama koje su nastaja(ile) iz Narodnooslobodilačke borbe. Tako je došlo do dominacije stava da je borba protiv fašizma i borba za ravnopravnost građana i naroda koji žive na teritoriji Bosne i Hercegovine moguća i efikasna samo pod uslovom da bude obnovljena bosanska država i da svi njeni narodi budu ravnopravni. Ta politička platforma imala je apsolutnu i neupitnu podršku svih antifašističkih snaga u Bosni i Hercegovini i predstavnika svih njenih naroda koji su 25. novembra 1943. u Mrkonjić Gradu održali prvo za ZAVNOBiH-a, kojim je obnovljena državnost Bosne i Hercegovine, kao zajednička država Srba, Hrvata i Muslimana (Bošnjaka).<sup>16</sup>

Osnivanje ZAVNOBiH-a je u tim uslovima predstavljalo historijski logičan i pravno potpuno legitiman čin kao izraz državnopravnog kontinuiteta i političkog identiteta Bosne i Hercegovine.<sup>17</sup> Politički identitet Bosne i Hercegovine je potvrđen i određen uspostavom ZAVNOBiH-a. Odluke koje su tada donesene, ne samo da su imale ključan ustavni značaj, već su svoj značaj doživjele i na međunarodnom nivou.

ZAVNOBiH je osnovan u nesvakidašnjim okolnostima, i to ratnim. Ratno stanje je bez sumnje otežalo uspostavu i ostvarivanje komponenti državne vlasti koje bi se bez problema ostvarivale u normalnim uslovima. Ipak, ne treba praviti grešku i umanjivati značaj i ulogu ZAVNOBiH-a kao državnog organa. ZAVNOBiH je organizovan u uslovima kada je ustanak naroda Bosne i Hercegovine, kao i ustanak naroda Jugoslavije, dobio široke razmjere, kada su bila stvorena velika slobodna područja.<sup>18</sup>

Bitno je istaći da se o položaju Bosne i Hercegovine u bivšoj Jugoslaviji se vodila iscrpna rasprava, naročito u okvirima AVNOJ-a. Mnogi su bili protivnici ideje da Bosna i Hercegovina treba imati status ravnopravne

---

<sup>16</sup> Čekić, S., Sušić, O., „ZAVNOBiH je društvena, historijska i naučna činjenica.“, *Pregled časopis za društvena pitanja*, br. 3, Sarajevo 2018., str. 22.

<sup>17</sup> Čekić, S., Sušić, O., nav. dj.str. 18.

<sup>18</sup> Borovčanin, D., „Prilog razmatranju pravnog značaja dokumenata Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.“, *Prilozi*, br. 4., Sarajevo 1968., str. 424.

federalne jedinice. Smatrali su da država Bosna i Hercegovina nema svoj narod i da kao takva treba postojati samo kao autonomna pokrajina. O toj ideji se raspravljalo neposredno pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a i pripreme za osnivačku Skupštinu ZAVNOBiH-a.

Borba za Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu federalnu jedinicu (republiku) vođena je u teškim uslovima okupacije i kolaboracije, genocida, narodnooslobodilačke borbe i oslobađanja zemlje. U rukovodstvu KPJ o položaju Bosne i Hercegovine u (budućoj) jugoslavenskoj državnoj zajednici, za razliku od formiranja pet nacionalnih država (Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore i Makedonije), o čemu „nije bilo dileme”, „nije bio izgrađen jasan stav” (o tome) kako „da se organizuje ova zemlja”. „Bilo je jasno da i ona treba da ima svoju autonomiju, ali u kom obliku, to još tada nije bilo jasno.” To pitanje je posebno aktuelizirano novembra 1943. u Jajcu, neposredno pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a, u toku priprema za njegovo održavanje, kao i priprema za osnivačku Skupštinu ZAVNOBiH-a. Tada se „mnogo diskutovalo o položaju Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji”. O tom značajnom pitanju („rješenju statusa Bosne i Hercegovine”) „provedena je živa diskusija”

O položaju Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji „bilo je više prijedloga”. U prvom projektu odluke AVNOJ-a o budućem uređenju Jugoslavije, zasnovanom na sovjetskom modelu, „predviđeno je pet federalnih jedinica –Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Crna Gora, dok je za Bosnu i Hercegovinu predlagan status autonomne pokrajine”, a ne (status) ravnopravne federalne jedinice, pri čemu se, prije svega, mislilo na „autonomiju uz Republiku Srbiju”. Taj stav, čiji su nosioci bili Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović, temeljio se isključivo na nacionalnom principu („koliko nacija –toliko federalnih jedinica: pet nacionalnih republika za pet jugosavenskih naroda – Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci”, pa „pošto nema posebne bosanske nacije, onda ne može biti ni posebne bosanskohercegovačke federalne jedinice, nego samo autonomna pokrajina Bosna i Hercegovina.” To je u suštini značilo nepriznavanje Bosne i Hercegovine i jednog naroda, tj. Muslimana, što je bilo u suprotnosti sa zvaničnom praksom narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini i Sandžaku. O položaju Bosne i Hercegovine u novoj federativnoj Jugoslaviji u Jajcu su vođene rasprave („iscrpn i dugi razgovori”) između Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu i CK Komunističke partije Jugoslavije. Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je, u skladu sa dokumentima Prvog zasjedanja AVNOJ-a, rezultatima „oslobodilačke borbe i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana stvorenog u toj oružanoj borbi”, velikim civilnim žrtvama i materijalnim

stradanjima, te opredjeljenjem zasnovanim na uvjerenju (PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu) o „autonomiji Bosne i Hercegovine”, kao posebne ravnopravne članice u jugoslavenskoj državnoj zajednici (od sredine septembra 1943), jednoglasno i odlučno zastupao stav da Bosna i Hercegovina treba da ima status ravnopravne federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji. Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović su smatrali da Bosna i Hercegovina treba biti autonomna pokrajina, a ne federalna jedinica. Pošto nije postignuta saglasnost o tome kome će pripasti –Srbiji ili Hrvatskoj, a „još uvijek insistirajući na načelu o jednonacionalnom obilježju federalnih jedinica”, „predlagači projekta Odluke iznijeli su mišljenje da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina neposredno povezana sa savezним ustanovama.<sup>19</sup>

Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji bio bi sličan položaju federalnih jedinica, možda samo s manjim pravima.” O tom prijedlogu dugo je vođena rasprava. Sa koncepcijom Bosne i Hercegovine „kao federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji”, prema kazivanju Avde Hume, „krenuo je prvih dana novembra 1943. dio Pokrajinskog komiteta” KPJ za Bosnu i Hercegovinu (Rodoljub Čolaković, Avdo Humo) „sa više uglednih građanskih političara iz istočne Bosne za Jajce, gdje su se nalazili Vrhovni štab i CK KPJ”. Kad su stigli u Jajce, dobili su „nacrt jedne odluke kojom je trebalo Bosnu i Hercegovinu konstituisati kao autonomnu pokrajinu neposredno vezanu za jugoslavensku federaciju.” Taj nacrt odluke direktno je bio u suprotnosti sa koncepcijom PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i političkom platformom oslobodilačke borbe, te je zbog toga vođena diskusija sa pojedinim članovima CK (Mošom Pijadom, Sretenom Žujovićem, Milovanom Đilasom i Edvardom Kardeljem). članovi CK KPJ, osim Kardelja, koji se složio sa Čolakovićem i Humom, zastupali su mišljenje da Bosna i Hercegovina ne može biti republika, „jer ne postoji bosanskohercegovačka nacija i da je republika nacionalna kategorija. Osim toga, oni su sumnjali u definiciju o Muslimanima kao naciji, ne vjerujući čak da bi se, u socijalizmu Muslimani mogli razviti kao nacija”.<sup>20</sup>

Olga Humo (supruga Avde Hume) je, u pripremama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kucajući materijale, bila upoznata i sa prijedlozima u vezi sa

---

<sup>19</sup> Čekić, S., Sušić, O., nav. dj., str. 8–9.

<sup>20</sup> Čolaković, R., „Pravi odgovor čija je Bosna i Hercegovina“, u: AVNOJ I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA U BOSNI I HERCEGOVINI (1942. – 1943)“, Materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973. Beograd, 1974., str. 16; Isti, „Zapisi iz oslobodilačkog rata“, V, Sarajevo 1966., str. 71-72; Borovčanin, D., nav. dj., str. 589; Redžić, E., „Bosna i Hercegovina...“, str. 433; ; Bandžović, S., „Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ – a“, Prilozi, 31, Sarajevo, 2002., str. 186–187; Isti, „Titov odnos prema izgradnji bosanskohercegovačke državnosti (1943–1945)“, Zbornik radova TITO I BOSNA I HERCEGOVINA, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2006., str. 106–107 i 110.

statusom Bosne i Hercegovine u budućoj državnoj zajednici. S tim u vezi, ona navodi kako je Avdo Humo „sa Rodoljubom Čolakovićem došao iz istočne Bosne na zasedanje AVNOJ-a. Prvi razgovor u vezi sa zasedanjem njih dvojica su imala sa Mošom Pijadom koji je pripremao predloge i materijale. U vezi sa statusom Bosne postojala su dva predloga. Prvo je bio da se Bosna i Hercegovina podeli između Srbije i Hrvatske, s tim što je Đilas tražio da istočna Hercegovina pripadne Crnoj Gori. Drugi predlog, koji je branio Moša Pijade, bio je da BiH dobije status autonomne oblasti. U vezi sa ovim predlogom ostalo je otvoreno pitanje kome bi ova autonomna oblast pripala, Srbiji ili Hrvatskoj. Srbi su hteli da ona pripadne njima, a Hrvati, opet, branili su stav da treba da pripadne njima, s obzirom na okolnost da se za Srbiju već predviđaju dve autonomne oblasti.“<sup>21</sup>

Navedene prijedloge o budućem uređenju Bosne i Hercegovine delegacija PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu je odbila. I pored toga što je Edvard Kardelj prihvatio argumente PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Pijade, Žujović i Đilas su i dalje zastupali svoje stavove. Zbog toga je rukovodstvo PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu otišlo kod Tita, što im je sugerisao i Kardelj, i iznijeli mu svoje nezadovoljstvo, neslaganje i argumente. Razgovor sa Titom trajao je četiri sata. Tom prilikom Avdo Humo je opširno govorio o historijskim, geografskim, ekonomskim i etničkim razlozima o Bosni i Hercegovini kao republici, pri čemu ga je Rodoljub Čolaković podržavao i odlučno branio stav o Bosni i Hercegovini „kao zasebnoj republici“. „Zbog svih tih navedenih razloga“, CK KPJ i lično vrhovni komandant Josip Broz Tito, koji se slotio sa prijedlogom Avde Hume i Rodoljuba Čolakovića, prihvatili su koncepciju i argumente PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu o Bosni i Hercegovini kao ravnopravnoj federalnoj jedinici u novoj Jugoslaviji. „To je rješenje najzad prihvaćeno i u prijedlog Odluke o uređenju Jugoslavije na federativnom principu ušlo je da Bosna i Hercegovina bude šesta jedinica jugoslavenske federacije“, nakon čega se „odmah prišlo sazivanju Skupštine Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.“<sup>22</sup>

U Mrkonjić Gradu je 25.11.1943, na osnivačkoj skupštini izabrano i konstituisano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) – najviše političko (opštepolutičko) predstavništvo antifašističkog narodnooslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine, istinsko narodno predstavništvo, prvi istinski narodni parlament, koji je vršio funkciju narodne vlasti kao njen najviši organ u Bosni i

---

<sup>21</sup> Čolaković, R., „Pravi odgovor...“, str. 17; Isti, „Zapisi...“, str.; Borovčanin, D., nav. dj., str. 589; Filandra, Š., nav. dj., str. 187; Bandžović, S., „Bosna i Hercegovina u raspravama...“, str. 201.

<sup>22</sup> Čekić, S., Sušić, O., nav. dj. str. 12.

Hercegovini.<sup>23</sup> Osnivačkoj skupštini ZAVNOBiH-a je prisustvovalo 247 delegata iz cijele Bosne i Hercegovine. Važnost i uloga ZAVNOBiH-a je lako uočljiva iz samog datuma njegovog osnivanja, koji se danas obilježava svakog 25. novembra kao Dan državnosti Bosne i Hercegovine.

ZAVNOBiH je radio u tri zasjedanja:

1. Prvo zasjedanje 25. do 26. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu
2. Drugo zasjedanje 30. juna do 02. jula 1944. godine u Sanskom Mostu
3. Treće zasjedanje 26. do 28. aprila 1945. godine u Sarajevu

Njegove funkcije između zasjedanja obavljalo je Predsjedništvo kao najviši izvršni organ vlasti u Bosni i Hercegovini. Osnivanje ZAVNOBiH-a inicirano je Zaključkom 1. zasjedanja AVNOJ-a, najvišeg predstavničkog političkog organa narodnooslobodilačke borbe, održanog 26. i 27. novembra 1942. godine u Bihacu, da se formiraju nacionalna (zemaljska) antifašistička vijeća u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sandžaku i Makedoniji, a njegovo konstituiranje izgradnjom mreže narodnooslobodilačkih odbora, koja je do tog vremena prekrila više od 2/3 Bosne i Hercegovine.<sup>24</sup>

*Rezolucija* ZAVNOBiH-a<sup>25</sup>, je najvažniji dokument Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, osudila je Izbjegličku vladu Kraljevine Jugoslavije zbog saradnje sa okupatorima, narodi Bosne i Hercegovine odrekli su svako pravo toj vladi i Kralju da ih predstavlja, te zatražila od Saveznika da i njoj i Kralju otkazu svaku podršku i, u vezi sa tim, izrazili želju za preuređenjem Jugoslavije u zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti i stvaranje nove demokratske federativne Jugoslavije, u kojoj će svim njenim narodima biti zajamčena puna ravnopravnost, posebno da oslobođena Bosna i Hercegovina bude slobodna i zbratimljena u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana i Hrvata. Tom prilikom je konstatirano da narodi Bosne i Hercegovine “hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska, i muslimanska, i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba i Muslimana i Hrvata”, te da će narodi Bosne i Hercegovine ravnopravno sa ostalim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije.<sup>26</sup>

---

<sup>23</sup> Isto, str. 12–13.

<sup>24</sup> Isto, str. 13.

<sup>25</sup> ZAVNOBiH, „Dokumenti 1943–1944“, I, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968., str. 69 -73.

<sup>26</sup> Čekić, S., Sušić, O., nav. dj., str. 19.

Odluke i drugi dokumenti usvojeni na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. imali su dalekosežniji značaj za izgradnju državnosti Bosne i Hercegovine i za daljnju izgradnju narodne vlasti. ZAVNOBiH tek na Drugom zasjedanju formalno postaje najviši organ narodne suverenosti i nosilac bosansko-hercegovačke državnosti. Pravni osnov za punopravno donošenje odluka od strane ZAVNOBiH-a, kao najvišeg državnog organa i organa narodne vlasti u federalnoj Bosni i Hercegovini, proizlazio je i iz Zakona o ustrojstvu i poslovanju AVNOJ-a i nacionalnih vijeća federalnih država u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije koji je usvojilo Predsjedništvo AVNOJ-a na sjednici između 04. i 12. aprila 1944. godine.<sup>27</sup>

ZAVNOBiH je, „na temelju slobodno izražene volje naroda Bosne i Hercegovine, a u skladu sa odlukama donesenim na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije na dan 29–30. novembra 1943. u Jajcu”, konstituisan u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine, u najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Narodnooslobodilački odbori kao organi ZAVNOBiH-a postali „organi državne vlasti i kao takvi nosioci bosanskohercegovačke državnosti”. Odlučeno je da Predsjedništvo ZAVNOBiH-a obavlja i izvršne funkcije.<sup>28</sup>

Najznačajniji dokument usvojen na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a je „*Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine*“<sup>29</sup>, Deklaracija je u to vrijeme bila na nivou danšnjih standarda i donešena je četiri godine prije UN-ove Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka. Deklaracija o pravima građana iz Sanskog Mosta, donosena prvog jula 1944, bila je osnov za kasniji ustav NRBIH, donesen 1946. Nažalost Deklaracija je zbog svojih univerzalnih poruka ubrzo „uklonjena“ od strane komunističkih vlasti.

Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti, intenzivirana naročito poslije Drugog zasjedanja ZAVNOBiH - a, početkom 1945. ulazila je u višu fazu organizacije. Do ubrzanog rada na izgradnji Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije naročito je došlo poslije oslobođenja Sarajeva 6. aprila 1945, gdje je bilo sjedište Predsjedništva ZAVNOBiH-a i drugih državnih organa federalne Bosne i Hercegovine. Treće, ujedno i posljednje, zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je

<sup>27</sup> Borovčanin, D., nav. dj., str. 427.

<sup>28</sup> Čekić, S., Sušić, O., nav. dj., str. 16–17.

<sup>29</sup> ZAVNOBiH, „Dokumenti 1943–1944.“, I, str. 233–234

u Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine, u periodu od 26. do 28. aprila 1945. godine. Na ovom Zasedanju, ZAVNOBiH se konstituisao kao Narodna skupština Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a u Predsjedništvo Narodne skupštine koje vrši zakonodavne funkcije koje mu pripadaju između zasjedanja Narodne skupštine kao i one izvršne funkcije koje mu pripadaju kao predsjedništvu federalne države Bosne i Hercegovine i predstavništvu državnog i narodnog suvereniteta Federalne Bosne i Hercegovine, te je donesen Zakon o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine na koju su prenesene funkcije vrhovnog izvršnog i naredbodavnog organa državne vlasti Federalne Bosne i Hercegovine i koja za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini, odnosno njenom Predsjedništvu.<sup>30</sup> Usvojen je i Zakon o zakletvi narodnih poslanika Narodne skupštine Bosne i Hercegovine i Zakon o narodnoj Vladi Bosne i Hercegovine, na osnovu koje je izabrana prva Vlada Federativne Bosne i Hercegovine.

## **Zaključak**

ZAVNOBiH je u Drugom svjetskom ratu (1941–1945) obnovio državnost Bosne i Hercegovine, potvrdio njen historijsko – politički i državno – pravni individualitet i formirao federalnu Bosnu i Hercegovinu što je najznačajnija tekovina antifašističkog rata. Iako se političko i vojno rukovodstvo NOP-a u svojim dokumentima, pored Srba, Hrvata, Slovenca, Crnogoraca i Makedonaca obraćalo i Muslimanima kao posebnom narodu, ono Muslimane nije priznalo kao poseban politički narod, zbog čega do sredine šezdesetih odnosno sedamdesetih godina XX stoljeća, nisu imali politički priznat status nacije / narod.

ZAVNOBiH i obnova bosanskohercegovačke državnosti predstavljaju ključni datum novije historije Bosne i Hercegovine i osnovu koja, pored ostalog, omogućava postizanje potpune samostalnosti Bosne i Hercegovine. ZAVNOBiH je dokaz da je u Bosni i Hercegovini, ne samo moguć, nego i logičan zajednički život njenih građana i naroda, da njihova zajednička država može funkcionirati za dobro svih i da pruži velike rezultate. Stoga je ZAVNOBiH od 1943. najznačajniji datum naše historije, datum koji potvrđuju milenijsko historijsko postojanje Bosne i pruža model po kojem se jedino Bosna i Hercegovina može razvijati, a svim njenim građanima i narodima omogućiti punu ravnopravnost i slobodu.

---

<sup>30</sup> Babić, A. „Mjesto i uloga ZAVNOBiH-a u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine. Istorijske perspektive Republike Bosne i Hercegovine.“, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968.str. 329.

Bosna i Hercegovina je u poslijeratnom periodu (1945–1991), na tekovinama narodnooslobodilačkog pokreta i antifašističke borbe, postigla značajan ekonomski, društveni, politički, naučni, obrazovni i kulturni razvoj, obezbjeđujući, između ostalog, i nacionalnu afirmaciju Muslimana i pored činjenice da je dvije decenije insistirano na dva naroda (Srbi i Hrvati) i muslimanima obilježenim po vjerskoj (a ne nacionalnoj osnovi). Period njene renesanse i preporoda omogućio je stvaranje samostalne i nezavisne države Bosne i Hercegovine, kada je na referendumu 29. februara i 1. marta 1992, u izuzetno složenim uslovima, voljom većine građana odlučeno da Bosna i Hercegovina bude suverena i nezavisna država. Time je Bosna i Hercegovina, u skladu sa historijskim činjenicama hiljadugodišnjeg postojanja, njene antifašističke borbe, demokratskih odluka ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a i prosperitetnog socijalističkog razvoja, međunarodno priznata i stekla potpunu državnu suverenost i međunarodnopravni subjektivitet. Političko-administrativne granice Republike Bosne i Hercegovine, kao jedne od šest federalnih jedinica SFRJ, postale su državne granice.

Nezavisnost Bosne i Hercegovine (1992) je samo logični slijed i rezultat onoga što je cijela historija Bosne i Hercegovine iskazala i za što je ZAVNOBiH ostavio bitne političke i ustavno-pravne pretpostavke. Tekovine narodnooslobodilačkog pokreta i antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu bile su značajan temelj odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992–1995. protiv fašizma, a za očuvanje države Bosne i Hercegovine.

## **Literatura**

1. Babić, A. „Mjesto i uloga ZAVNOBiH-a u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine. Istorijske perspektive Republike Bosne i Hercegovine.“, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968.
2. Bandžović, S., „Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ -a“, Prilozi, 31, Sarajevo, 2002.
3. Bandžović, S., „Titov odnos prema izgradnji bosansko hercegovačke državnosti (1943–1945)“, Zbornik radova TITO I BOSNA I HERCEGOVINA, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2006.
4. Begić, D. „Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazma Cvetković–Maček“, Prilozi br.2., Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1967.
5. Borovčanin, D., „Prilog razmatranju pravnog značaja dokumenata Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.“, Prilozi, br. 4., Sarajevo 1968.

6. Čekić, S., Sušić, O., „ZAVNOBiH je društvena, historijska i naučna činjenica.“, Pregled časopis za društvena pitanja, br. 3, Sarajevo 2018.
7. Čolaković, R., „Zapis iz oslobodilačkog rata.“, knj.5., Svjetlost, Sarajevo 1966.
8. Čolaković, R., „Pravi odgovor čija je Bosna i Hercegovina“, u: *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni I Hercegovini (1942–1943)*“, Materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973. Beograd, 1974.
9. Filandra, Š., „Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sejtarija“, Sarajevo 1998
10. Hurem, R., „Sporazumi o saradnji između državnih organa NDH-a i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni“, Prilozi, br. 2, Sarajevo 1966.
11. Imamović, M., „Historija Bošnjaka.“, Sarajevo, Preporod, 2006.
12. Marijan, D., „Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941.“, ČSP, br. 2., Zagreb 2003.
13. Redžić, E., „Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu“, Sarajevo 1998.
14. Redžić, E., „Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija“, Svjetlost, Sarajevo 1987.
15. Sušić, O., „Bosna i Hercegovina u koncepcijama Srpskog kulturnog kluba“, Historijski pogledi // Historical Views 4" - Časopis Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla // Journal of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla 2019.
16. Sušić, O., „Bošnjaci i Narodnooslobodilački pokret.“ Rad u štampi
17. Sušić, O., „Položaj Bosne i Hercegovine u Vidovdanskom ustavu – historijski okvir“, Zbornik radova naučnog skupa ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910 – 2010), Tuzla, 2011.,
18. ZAVNOBIH, Dokumenti 1943–1944, I, Sarajevo, Institut za istoriju radničkog pokreta, 1968.

**Rusmir Mahmutćehajić**

**Internacionalni Forum Bosnae / International Forum Bosnae**

[rusmir.mahmutcehajic@gmail.com](mailto:rusmir.mahmutcehajic@gmail.com)

**ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG  
OSLOBOĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE U VIDICIMA  
SAVREMENIH ZAGOVORNIKA POLITIČKOG I KULTURNOG  
BOSANSTVA I NJEGOVIH OSPORAVATELJA**

**STATE ANTI-FASCIST COUNCIL FOR THE NATIONAL  
LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE  
PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY ADVOCATES OF  
POLITICAL AND CULTURAL BOSNIA AND ITS DENIERS**

Akronim ZAVNOBiH, kojem odgovara složenica Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, trpi sudbinu opredmećenog pojma koji, slično gotovo svim drugim, gubi osnovno značenje. Svima se čini da je jasan i da ga je moguće umetati u rečenice. Plastičan je i posljedično prima brojna i teško određiva značenja. Ali to je narav modernih modularnih govorenja u kojima se čini da riječi mogu biti izdvajane iz rečenica te umetane u njih manje ili više neovisno o samoj rečenici. A značenje svake riječi je drukčije u svakoj novoj rečenici.<sup>1</sup> Zapravo, riječ je rečenica. Njenim razbijanjem u sastavne joj čestice umire i smisao koji joj je i razlog i svrha. Zato bi valjalo razmotriti izvorna značenja navedenog imena u političkoj filozofiji. I takav prijedlog je sporan.

Politička filozofija ne omogućuje kritičko preispitivanje političkih koncepata koji su temelj svake politike. Čini se da bi uputna bila usporedba odnosa filozofije religije i religijske filozofije. To jesu slična i teško razdvojiva dva akademska područja. A ipak su razdvojiva. Zato bi bilo opravdano podsjetiti da filozofija politike i politička filozofija nisu svedive jedna na drugu. Kada su religijski koncepti – a to znači pristup njima u ontološkoj hijerarhiji od Apsolutnog prema svemu ostalom koje jest kontingentno – preispitivani u okviru religijske slike svijeta, rezultati su posve drukčiji od njihovog

---

<sup>1</sup> O svojstvima modularnog govora vidjeti više u: Uwe Pöerksen, *Plastic Words: The Tyranny of a Modular Language*, prev. Jutta Masson i David Cayley, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995.

podvrgavanja filozofijskoj logici u kojoj razumske odnose pojava ne nadlaze metafizičke kategorije kao presuđujuće.

ZAVNOBiH je prvenstveno politički koncept. Zato bi u filozofiji politike valjalo dekonstruirati njegovu preovlađujuću opredmećenost i zagubljenost u trezvenom preispitivanju njegovih vrijednosti u političkome sada bosanskog mišljenja. Akronimska narav tog pojma pokazuje se prije svega u nemogućnosti njegovog korištenja u svim značenjskim poljima.

Važno je ukazati na pet vremena korištenja akronima ZAVNOBiH. Prvo, od njegovog izvornog javljanja do 1948; drugo, od te godine u narednih nekoliko godina odredivo kao doba antistaljinističkog Staljinizma; treće, koje bi valjalo imenovati komunističkim pokusima s liberaliziranjima socijalizma; koje traje do prvih znakova rasprava jugoslavenske federacije; četvrto, doba rata protiv Bosne i njenog naroda do Dejtonskog mirovnog sporazuma; i peto, nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma do sada. Izvorni dokumenti ZAVNOBiH-a uglavnom nisu bili dostupni široj javnosti nakon 1948. godine. Ako ih bilo ko pogleda, bit će mu jasni razlozi zašto. U zaglavljljima svih tih dokumenata sankrosanktna su pozivanja na Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, druga Josifa Visarionoviča Džugašvilija Staljina i Crvenu armiju. Ta pozivanja imat će presuđujuću i simboličku i faktičku važnost sve do 1948. godine. Nakon razlaza jugoslavenskih komunista sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika, a tako i s Josifom Visarionovičem Džugašvilijem Staljinom, nema njihovih spominjanja, ali u nekoliko prvih godina potom u Jugoslaviji su provedene promjene kojima je trebalo dokazati u doslovnom smislu antistaljinizam koji staljinistički transcendirala staljinističke optužbe.

Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, i simbolički i faktički utjelovljen u svetosti lika i djela Josifa Visarionoviča Džugašvilija Staljina kao nasljednika djela Vladimira Iljiča Uljanova Lenjina, značio je iznevjerenje ideala ZAVNOBiH-a. Cijelo Staljinovo djelo, do tad i temelj i sjeme komunističkog pokreta, porečeno je, pa su i originali i prijevodi njegovih knjiga povučeni i uglavnom uništeni. Svako iskazivanje lojalnosti do jučer neprijepornom vođi, čak i u ironiji, postalo je opasno i okrutno kažnjivo. Najgorljiviji komunisti, odani dojučerašnjim idealima njihove borbe, denuncirani su za bilo kakve pozitivne odnose prema odbačenim vrijednostima staljinizma te podvrgavani zatočenjima i mučenjima.

Još ranije je Lav Davidovič Trocki, osnivač Crvene armije, sataniziran i ubijen u Meksiku kao izdajnik. Nasuprot obojici u javnost je izvođena neosporiva svetost Vladimira Iljiča Uljanova Lenjina te su tako pokrivena sva zlodjela staljinizma. A gotovo ništa od nasilja provedenih u ime revolucijskih ciljeva nije bilo pripisivo Vladimiru Iljiču Uljanovu Lenjinu. Nakon 1948. godine

ideologijskim zaokretom nuđena je navodno neupitna povezanost jugoslavenskih komunista s izvornom čistotom lenjinizma i junačka suprotstavljenost negaciji svega toga u staljinizmu.

U tom ideologijskom okviru komunističke teleologije bosansko pitanje je bilo suštinski tehničko. Zbilja postojanja bosanskog naroda i njegove političke i kulturne povijesti bila je neosporiva tada, kao i prije, i sada. Ali valjalo ju je preinačiti u mrtvi kut ili slijepu mrlju, jer otvaranje pitanja o bosanskoj naciji značilo je dekonstruiranje okoštale slike o srpskom i hrvatskom razgraničenju kroz to ne samo povijesno tkivo već i živo tkivo bosanskog naroda.

Sad bi se valjalo vratiti pitanjima o dekonstrukciji opredmećenih sadržaja akronima ZAVNOBiH i traganju za njegovim mogućim značenjima u političkim govorenjima o ideji i zbilji bosanstva. Spomenutu dekonstrukciju filozofskim pristupom razmatranoj složenici i svim njenim sadržajima moguće je provesti prvo u razlaganju svih njenih sadržaja te potom u traganju za sintezom drukčijom od uobičajenih. Složenica se sastoji od sedam dijelova, tri pridjeva (*zemaljsko*, *antifašističko* i *narodnog*); dvije proste imenice (*vijeće* i *oslobođenja*) i akronima BiH za *Bosne i Hercegovine*, u odgovarajućim padežnim oblicima.

## **Zemaljsko**

Pridjev *zemaljsko* valja preispitati u značenjskim poljima njegove iskoristivosti. Šta zapravo znači imenica zemlja kojoj odgovara taj pridjev? Nerijetko se čuje u javnim govorenjima da Bosna i Hercegovina jest zemlja. Mnogima se čini da to znači nešto, iako je posve nejasno šta bi to moglo biti. Ako je Bosna, kojoj je nametnuto ime Bosna i Hercegovina, zemlja, valjalo bi se upitati ima li ijednog dijela planeta s imenom Zemlja, bez obzira na to koliko bio sićušan ili velik, da mu to ime te s njime povezani prilozi, glagoli i pridjevi ne bi odgovarali?

Ako je Bosna i Hercegovina – a tu se već jasno vidi problem s “jest” i “jesu” – zemlja, šta bi značila negacija tog – nebesa ili ono što je pod njima? Ako bi to značilo država, jasno je da postoje vremena tog kada ona nije bila država. Ako bi to značilo zemaljski obzor koji ima svoje granice u odnosu na njemu slična u zemaljskim susjedstvima, zašto bi te granice bile takve kakve jesu a ne drukčije?

Nejasno je zašto bi uz ime Bosna valjalo pridjevati to da je ona zemlja ili da je zemaljska. Mantrično ponavljani stihovi Makove pjesme *Zapis o zemlji* parodiraju upravo to: “Pitao jednom tako jednog vrli pisac neki: / A kto je ta

šta je ta da prostiš / Gdje li je ta / Odakle je / Kuda je / Ta / Bosna / Rekti / A  
zapitani odgovor njemu hitan tad dade: / Bosna da prostiš jedna zemlja imade  
/ I posna i bosa da prostiš / I hladna i gladna / I k tomu još / Da prostiš / Prkosna  
/ Od / Sna.”

U danome odgovoru Bosni su pripisana svojstva i onog koji pita i pitanog i onog koji odgovara. Posna i bosa, i hladna i gladna, i prkosna od sna, može biti žena, i tek rođena i udata i ostarjela. Što baš žena? Kozmički simbol primanja i trpnje jest ženski ili žena. Ljudsko postojanje nije odvojivo od dvojine muško i žensko, davanje i primanje te djelovanje i trpnja. Ono je uvijek u nekome sada i negdje. Zato određivanje Bosne kao zemlje prijeti zamagljivanjem ljudskosti kao središta svega postojećeg, kao sume svega stvorenog u kojoj i kojom Stvoritelj govori te koja svime svojim govori Njemu.

### **Antifašističko**

Pridjevu *antifašističko* odgovaraju u političkim iskustvima svijeta ideologija fašizma i različiti oblici njene primjene u nedavnim iskustvima svijeta. U najkraćem, to su nastojanja shvaćanja organske povezanosti naroda u njegovoj političkoj osviještenosti do pune homogenosti u shvaćanju svog povijesnog trajanja i misijske uloge u političkoj teleologiji. Fašizam je ideologijski potpuno uključiv, a posljedično i posve isključiv. Uključiv je jer njegovoj slici svijeta odgovara ideologijski shvaćana neodvojivost politički osviještenog pojedinca od političke osviještenosti naroda koji zna svog neprijatelja. Uvjet ozbiljenja fašističke uključivosti jest uništenje svega što nije potčinjivo volji homogene političke cjeline utjelovljene u liku vođe.

Nasuprot te isključivosti je uzvrat odražen u poviku: Smrt fašizmu, sloboda narodu! Je li moguće usmrtiti fašizam? Može se pričinjati da on ima tjelesno i duševno obznanjenje te da ga je moguće uhvatiti i ubiti. Ali to je ideologijska iluzija o ideologiji. Moguće je usmrtiti živo biće, ali ne i njegove sposobnosti da misli i pristaje uz svoje mišljenje sve dok ukupnost života nije posve zatrta. Ni slobode naroda nema i ne može biti bez slobode pojedinca.

U programima političkog ozbiljenja naroda obuhvaćenog ideologijom fašizma uključene su ili potpuna asimilacija svih drugosti ili njihovo potpuno isključenje uništenjem. Iako je uobičajeno ideologiju fašizma povezivati prvenstveno s italijanskim iskustvima 20. stoljeća, njene sadržaje moguće je otkriti u brojnim drugim političkim ideologijama i programima, pa čak i u onima koji su se predstavljali antifašističkim. Zato postoje oblici antifašizma

koji su bili prosto reakcija na fašizam, pri čemu se nisu uspijevali osloboditi onih sadržaja koje svaka reakcija preuzima iz akcije koju nastoji suzbiti.

Ključno pitanje odnosa prema fašizmu i antifašizmu valja vratiti čovjeku, fašisti ili antifašisti. Događa se da sudionik fašističke pomame nesvjesno ili svjesno ne pripada posve takvoj slici svijeta i nastojanju za njeno ozbiljenje. I obrnuto, nisu rijetki slučajevi da antifašista svoj fašizam samo drukčije imenuje.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevini Jugoslaviji fašizam i njegova nacionalsocijalistička verzija, slično kao i u mnogim drugim evropskim državama, bili su prisutni u gotovo svim područjima života. Jugoslavenski komunisti su u svom razumijevanju univerzalne revolucije nužno bili nasuprot fašizmu, druge kvazimesijanske ideologije. Zato je shvatljivo jasno prepoznavanje nemogućnosti da povijesne, etničke, jezičke i religijske razlike prostora uključenog u granice Kraljevine budu asimilirane ili poništene u imaginaciji o klasnoj emancipaciji.

Tek u antifašizmu jugoslavenskih komunista bile su prepoznatljive i suština društvene pluralnosti i nemogućnost njenog poricanja bez nasilja. Upravo zato su razlučenja južnoslavenskog prostora na snage fašizma i antifašizma bila tako moćna. U njima su tlašeni i osporavani prepoznavali mogućnost emancipacije u tome što jesu. Ali to ne znači da su u svoje naslijeđe razvidno i odlučno uključili suprotstavljanje mimikriranim fašističkim sadržajima. Ako je ustaški pokret u svojim izvornim sadržajima bio fašistički, a suprotstavljanje njemu antifašističko, opravdano je pitati se: Jesu li fašistički odnosi prema Bosni i njenome narodu preživjeli i nakon prividnog poraza ustaštva?

Odlukama kralja Aleksandra Karađorđevića 6. siječnja 1939. godine te na njima utemeljenom ustrojstvu Kraljevine Jugoslavije, Bosna i njen narod su i porečeni i ideologijski poništeni. U stvaranju Nezavisne Države Hrvatske učinjeno je isto.<sup>2</sup> Ustaški fašizam neodvojiv je od njemačkog nacionalsocijalizma. Prilike u Jugoslaviji 1939. godine prožete su i jednim i drugim. Ali slični odnosi prema Bosni i njenom narodu traju i poslije. Suština su genocidske ideologije antibosanstva. Njihove prisutnosti nisu usmrćene, iako to većina ne zna i ne vjeruje, pa makar ih i na najokrutniji način iskušavali.

---

<sup>2</sup> Vidjeti: Ante Pavelić, "Pojam Bosne kroz stoljeća", *Spremnost*, 1 (1942): 1–2.

## Vijeće

Južnoslavenski narodi – iako tako imenovani, ipak ne nužno i slavenski s obzirom na značajne skupine Mađara, Nijemaca, Albanaca, Roma, Talijana, Vlaha i drugih na istoj teritoriji – imaju svi, i zajedno i pojedinačno, svoje priče o sebi, različite i nerijetko suprotstavljene. Svaka od tih narodnih skupina u te svoje priče uključuje svoje slike čovjeka, svijeta i Boga te traganje za ozbiljenjem u pravu na život i sreću. Težnje onemogućenja da te priče budu kazivane vode nasilju i isključivanju, a posljedično i pridruživanju pojedinačnih priča raspoloživim moćima. Ko ima veću političku moć, taj smatra da priča slabijeg mora biti suzbita te prokazana kao tuđa i neprihvatljiva. Njegovu priču ne treba ne samo slušati već treba spriječiti i njeno kazivanje.

Zato je imenica *vijeće* mogla označavati i zatvorenost u vlastitu priču i otvorenost prema drugome čiju priču, ma koliko bila drukčija, valja saslušati te u politici tražiti zajedničko odlučivanje o dobru koje pripada svima. Kad bilo koja od priča bude uzdignuta na razinu jedine istine, drugi moraju biti preinačeni u neprijatelja, ili teološkog ili političkog. Kada bude tako, teološki neprijatelj mora biti obezluđen i uništen, posve isključen iz homogene našosti. Političkog neprijatelja nužno je protjerati izvan granica našosti poistovjećene sa zemljom.

Kada se to dogodi, političkome neprijatelju moguće je nametnuti dogovor. Zato vijeće može biti i sredstvo protiv narodne pluralnosti i protiv pojedinačnog i skupnog bivanja svojim a tako i slobodnim. Ako je vijeće zajednica slobodnih pojedinaca s pravom da kazuju svoje priče te da nikome ne oduzmu takvo pravo, kada su govorenja i slušanja u punoj uzajamnosti, političke odluke su temeljene na zajedničkom interesu svih, pri čemu nijedna od njih ne isključuje pravo na različitost i život s njome.

## Narodnog

Čini se da malo pridjeva poput *narodni* ima tako tešku i zbrkanu sudbinu u jeziku / jezicima južnoslavenskih prostora. Kako god ta riječ bila istraživana, pojedinačna ljudskost, uvijek rođena te posljedično s precima i potomcima, nije svediva na primordijalnu jezgru u kojoj i kojom bi bila isključena univerzalnost čovječanstva. Kad god se dogodi da narod bude ograničen u neku od njegovih zasebnosti – povijesnu, kulturnu, teritorijsku, religijsku, političku ili drugu – te iz toga budu izvođene zasebne teleologije, neizbježni su sukobi s drugim kao neprijateljima.

Narod može označavati sve ljude, bez obzira na njihove razlike u pričama o povijesti, kulturi, religiji, politici ili bilo čemu drugom. Niko unutar narodne cjeline ne može imati prednost u ljudskosti a da to ne znači i ugrožavanje tog što čovjek jest – biće s neosporivim pravom na život i bivanje sretnim, s odgovornošću za sebe i sve što ukupnost postojanja čini. Svoju prednost može priskrbiti jedino poniznošću i darežljivošću te činjenju svega na najljepši način, a to znači priznanjem prava svemu što ima pravo u samom činu postojanja. Zato bi vijeće u odnosu s nepovredivošću dostojanstva svakog pojedinca moralo značiti priznanje prava svakome na njegovu priču. To znači da svaki pojedinac ima dug prema svemu u postojanju – da ga vidi i čuje; i posljedično pravo da mu se obznani i da ga sasluša.

Imenicom *narod* određiva je svaka ljudska okupljenost, od najniže razine, kakva su obitelj, drugarstvo i prijateljstvo, pa do cjeline čovječanstva. Nijedan pojedinac nije svediv ni na što u cjelini čovječanstva. Svaki je izvoran te zato i neponovljiv. To je suština značenja o ubistvu jednog čovjeka kao ubistvu svih ljudi, izbavljenju jednog čovjeka kao izbavljenju svih. Zato je pravedan samo onaj poredak u odnosima ljudi u kojem nema i ne može biti, načelno govoreći, pojedinca manje ili više vrijednosti. Može biti pojedinca s većim ili manjim pravom te posljedično većim ili manjim dugom u odnosu prema drugim ljudima i cijelome postojanju.

Razlika između naroda u tom elementarnom značenju i nacije kao političkog koncepta je u osvješćenju zajedničkog *telosa*. Nacija je politički osviješćen narod. A *telos* nacije je država, poredak društvenog ugovora sa suverennošću u zakonodavstvu, izvršnoj vlasti i sudstvu. Narod može biti veća ili manja skupina ljudi s istovjetnom pričom o porijeklu i namjerama. Nacija to nije, jer nema i ne može biti ni etnički ni kulturno homogenih političkih osvješćenja. Nacija je politička zajednica kojoj država služi u osiguranju suverenosti svih njenih pojedinaca i njihovog političkog, kulturnog i ekonomskog uključivanja u cjelinu čovječanstva.

Kad god je narod politički neosviješćen, a to znači kad god nije uspostavljen poredak početne jednakosti svih ljudi, svjesno ili nesvjesno pojedinci ili skupine u tome narodu izloženi su nepravdi. Nastojanja da te nepravde budu otklonjene vode društvenom ugovoru, političkom osvješćenju i naciji, a tako i državi kao jedinom sredstvu priznavanja i šticećenja svakog pojedinca na nepovredivost života i svega s time u vezi

## **Oslobođenja**

Nema i ne može biti oslobođenja naroda bez uvažavanja da mu je temelj oslobođenje pojedinca. I ta je riječ nasilno izdvajana iz rečenica te prisiljavana na izmaštana značenja izvan njih. Tako se i za nju čini da ima značenje jasno svakome. A kad je tako, riječ nema značenje. Njena polisemičnost, svojstvena za predstavljanje u rječnicima, nužno mora postati opredmećena te posljedično i fetišizirana. Ko bi se usudio javno govoriti o oslobođenju kao pojavi ispražnjenog značenja?

Koncept oslobođenja uključuje djelovanje onog koji oslobađa sebe ili drugog s onim od kojeg oslobađa sebe ili tog drugog. To je odnos s onim koji je neprijatelj ili poricatelj prava pojedinca i svih s kojima je on povezan. U ukupnosti postojanja nema ničeg što bi moglo biti posve svoje te tako i posve slobodno. Ukupnost postojanja i svaka pojava u njemu jest u određenosti, u zakonskim uzajamnostima jednog s drugim, svake pojedinačnosti sa svim ostalim i s cjelinom. Ako ta uzajamnost bude svedena na dvojину, što jest uvjetnost, nužna je Trećost o Kojoj dvojina ovisi, ali ne i Ona o dvojini.

U etimologijskim tumačenjima pojma sloboda nerijetko je podsjećano da joj je korijen zamjenica *svoj*. Kada je čovjek *svoj*, nije i ne može biti tuđi. U njemu takvom ogleda se i sabire ukupnost postojanja. Sve dok nije *svoj*, sve dok u sebi ne otkriva mogućnosti uzlaženja u bivanju višim – a to znači pravednijim, boljim, ljepšim, sretnijim, blažim, znanijim i tako u svim sadržajima njegovih mogućnosti – čovjek ne može biti slobodan te posljedično ni osposobljen da oslobađa drugog. Ako ipak iz svojih uskraćenosti oduzima oslobađanje drugih, učinak toga je uvijek nasilje nad tim koje oslobađa, ali i nad svijetom kao cjelinom.

Niko i ništa izvan pojedinca ne može osloboditi ni sebe ni oslobađanog ako u tome nema svijesti o bivanju svojim i slobodnim i posljedičnoj mogućnosti narastanja u tome. Zar pod idejom oslobođenja naroda nisu počinjeni najgori zločini?! Slobodu nije moguće donijeti i dati. Ona je u pojedincu, u njegovom osvješćenju sebe kao neograničene mogućnosti narastanja u znanju, ali i osvješćenju granice toga na kojoj i iza koje započinje vjerovanje, odnos vjerujućeg s apsolutno Vjerujućim. Pretpostavka za to je nepovredivost pojedinca – dovedenog u svijet bez njegove volje i odvođenog iz njega također bez njegove volje, ali s njegovom odgovornošću za sve činjeno i nečinjeno između tih dviju krajnosti.

## **BiH**

Iako akronim BiH prožima svaku vrstu savremenog govorenja, i akademskog i političkog i medijskog, ustrajavanje na tome bez prepoznavanja njegovog razornog djelovanja u značenjskim poljima svake priče o pojedincu i narodu, o slobodi i državi, o javnoj politici i kulturi, podstiče održavanje anesteziiranosti bosanskog mišljenja. Bih-anje i bh-nje, suštinski pogrdno svođenje imena Bosna na amebičnost, onemogućuje smisaona politička i filozofska preispitivanja. U kakvu god rečenicu bili uključeni bih i bh, razaraju je i onemogućuju joj smisao. A upravo je to cilj ideologije antibosanstva: svemu bosanskome oduzeti zbiljnost i svesti ga na osporivu fikciju.

Takvo korištenje ne uznemirava gotovo nikog. Ali korištenje pridjeva *bosanski* i imenice *bosanstvo* uznemirava gotovo sve u javnoj politici te ih se mnogi stide, vjerujući da se u njima i njima otkrivaju u onome što grozi njihovog političkog neprijatelja. U tome je prepoznatljiv psihološki defetizam, strah od prisutnog ali nepoznatog, preinačenog u demona koji prijeti.

Povijesno i politički, kulturno i zemljopisno pa i psihološki moguće je ocrtati kontinuitet bosanstva na jasniji način negoli ijednog trajanja na prostorima jugoistočne Evrope. To je prije svega koncept etički zasnovane entelehije. Ljudi jesu različiti. Ne postoji način njihovog svođenja na homogenost. A kad takva nastojanja postoje, riječ je o nasilju koje podstiče na laž i suđenje na osnovi nje. Religijske ili bilo koje druge razlike nisu poništive čak ni među braćom blizancima. Tek u priznanju tog moguća su njihova ozbiljenja u ucijepljenim im ljudskostima. Tako je i s cjelinom naroda.

U iskustvima nastojanja da ljudi budu svedeni na jedno znanje i vjerovanje te na njima temeljene etike i estetike, pokreće ratove, progone i razaranja. U cijelom svom trajanju bosanstvo, a zapravo ljudi osviješćenog pripadanja njemu, nije isključivalo pravo na zagovor upravo tih temeljnih različitosti koje su svedive u odgovornu politiku, u solidarni komšiluk i nepovredivost ljudskog života. Subverzija tog je u prokazivanju imena Bosna, bosanstvo i svega što je s njima u vezi kao nečeg neuskладivog s etnonacijskim – a nažalost i s fašističkim – ideologijama i programima novog doba.

Savremena afirmacija hercegovinstva ima temelj u okrutnoj izdaji bosanskih ljudi u njihovoj borbi za autonomiju u političkim odlučivanjima. Današnje značenje pojma hercegovina, poistovjećenog s jednim područjem Bosne, nije

ništa drugo nego čuvanje tekovina izdaje etičkog i političkog bosanstva.<sup>3</sup> To je pokriveno ustrajavanjima na bih i bh, u odvrćanju od dostojanstva imena Bosna i bosanstvo. Tako su održavana i snažena osporavanja i razaranja koncepta bosanstva kao povijesno neosporivog trajanja, filozofskog i političkog koncepta koji povezuje s najuzvišenijim etičkim idealom ljudskosti.

Bosna i Hercegovina jest sadašnje ime za cjelinu koja je neotrpiva prijetnja pritajenim zagovornicima dvaju fašizama. A upravo Bosna i bosanstvo u svom ma koliko osporavanom i zatajivanom značenju kroz stoljeća prije svega jesu antifašistički ideal, pristajanje na očitost zbilje čovječanstva u kojem razlike te posljedično i prava na vlastite priče nisu otklonjivi bez nasilja.

Kroz razvoj i snaženje balkanskih etnonacionalizama, predstavljanih kao usaglašavanje s civilizacijskim napretkom, redovito je vodilo u već spomenute organske uključenosti u etnonacijsku homogenost te posljedičnu isključivost, uz okrutna zatiranja, svake drugosti. Kako ističe Milorad Ekmečić, borbe za etnonacijska oslobođenja započinju perom i pričanjem te se potom izvode sabljom, puškom i topovima. U tome i tako mora biti određen tuđi drugi kojeg valja otkloniti iz vlastite narodne homogenosti, ili milom ili silom.

Iako je razdijeljena u brojne teritorijske i druge zasebnosti, Bosna je ipak, ma koliko mala, potčinjena dobroj volji zagovornika jedinstva u razlikama, principa na kojem svijet može opstati, bez kojeg jest i mora biti poprište nepravdi i stradanja. Nositelji te dobre volje su baštinici bosanstva, jedinstva u razlikama. Koliko god se Bosna i bosanstvo danas činili slabim, porećenim i poniženim te politički uskraćenim, njeni susjedi, sve tri države s kojima graniči, mogu se usmjeravati prema boljoj budućnosti jedino uz priznanje i prihvatanje bosanstva, povijesnog i političkog trajanja u kojem je pojedinačna ljudskost, sa svim njenim pravima na različitost, temelj dobrog i pravednog društvenog poretka.

<sup>3</sup> O tome vidjeti više u: Rusmir Mahmutćehaji, *Bauk bosanstva: U anesteziji i poslije*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2022; Isti, *O antibosanstvu: Muke života u tuđim predstavama*, Sarajevo: Connectum, 2018; Isti, "Oblici i sadržaji ideologija antibosanstva u dvadesetom stoljeću", *Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, Sarajevo, 22–23. novembar 2019, tom 2, ur. Sedad Bešlija, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu/Institut za historiju, 2021, 7–39; Isti, "Genocidna ideologija antibosanstva"; u: Muamer Džananović, Zilha Mastalić-Košuta i Merisa Karović-Babić (ur), *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Zbornik radova s Međunarodno naučne konferencije održane 19. oktobra 2020. u Sarajevu, Sarajevo – Tuzla: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu, Univerzitet u Tuzli, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 2021, 17–103.

## **Rekonstrukcija**

Akronim ZAVNOBiH je u preovlađujućoj javnoj upotrebi reificiran, fetišiziran i posljedično iskinut iz javnih govorenja kojima bi odgovaralo ustrajno preispitivanje prošlosti u vidicima kritičkog odnosa prema sadašnjosti te posljedično i u anticipiranju bolje političke, kulturne i ekonomske budućnosti. Vladari režima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije smatrali su da je bosansko pitanje zauvijek riješeno, da bosanskog naroda nema i ne može biti, te zato ni bosanske politike, i da su bosanske granice zauvijek izbrisane. I pored tog, okupljanje ljudi bosanske pluralnosti u antifašističkoj borbi bilo je moguće tek uz razumijevanje odnosa druge zbilje, ideologijski konstruirane u poricanju svega bosanskog, i zbilje same u kojoj su Bosna i bosanstvo ključni preduvjeti političkog poretka na južnoslavenskom jugu, a to znači ustrajnog raspravljanja o zajedničkom interesu i odlučivanju u skladu s mogućnostima i sviješću o psihološkoj i ideologijskoj naravi antibosanstva. Da je tako potvrđuju i preispitivanja postojećih prilika u bosanskohercegovačkoj državi.

Posljednji rat protiv Bosne i svega bosanskog dokaz je neporaženosti snaga fašizma u njihovoj izvornoj pojavi i onim sadržajima koji su uključeni u prostu reakciju na fašizam i s njime povezane destruktivne pojave. Nijedna ideologija ne bi bila opasna ako bi u sebi održavala konzistentnost. Ali takve nema. U svakoj od njih postoji mračna mrlja nepreispitve nelogičnosti. Upravo to joj omogućuje metamorfoze, skrivanja i poniranja u nevid, ali i nova javljanja. Zato je fenomenološka analiza prisutnosti ideologije fašizma u savremenome antibosanstvu važan izazov pred filozofima politike.

Bosanstvo je i danas, kada je bosanskohercegovačka država članica Organizacije ujedinjenih nacija ustavno suverena, teritorijski cjelovita i politički neovisna, i dalje osporavano i ugrožavano. Najopasnije ugroze bosanstva ne dolaze iz njenog susjedstva. One su prije svega u dugome trajanju nasilnog oblikovanja antibosanskih identiteta u kojima su zamračeni sadržaji ljudskosti, čiji su najuzvišeniji ideali upravo u tome što jest bosanstvo. Nastala je moćna kvazikultura nametana kao kultura, u kojoj je bosanstvu pripisivana tuđost. A zapravo, bosanstvo je odnos pojedinca i njegovog društva prema najuzvišenijem idealu, prema nepovredivosti prava na život i prava na bivanje sretnim. Upravo zato u dekonstruiranju opredmećenog i fetišiziranog ZAVNOBiH-a valja nalaziti intelektualne izazove najvišeg reda, jer etičko trajanje ne započinje i ne okončava nigdje do u osviješćenome pojedincu.



**Prof. dr. Senadin Lavić**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[senadin.lavic@fpn.unsa.ba](mailto:senadin.lavic@fpn.unsa.ba)

## **80 GODINA ZAVNOBiH-a (1943–2023) – BOSNA JE BOSANSKA**

### **THE 80<sup>th</sup> ANNIVERSARY OF ZAVNOBiH (1943–2023) – BOSNIA IS BOSNIAN**

Jedno od značajnijih mjesta u Kantovoj političkoj filozofiji glasi:

*“Najveći problem za ljudski rod, na čije rješenju ga priroda nagoni, jeste dostizanje **građanskog** društva kojim će upravljati prema općem pravu.”<sup>1</sup>*

Poruka ZAVNOBiH-a je jasna i nedvosmislena. Ona nas vraća vlastitom biću u najtežim ratnim okolnostima, ona nas čuva u našoj bitnoj određenosti u vremenu i prostoru. U noći 25. na 26. studenog 1943. godine obnovljena je državnost Bosne nakon okupacije osmanske i austrougarske vlasti, te monarhističkog nenarodnog režima Kraljevine Jugoslavije. Iz tog procesa jasno iskrsava na scenu povijesti višestoljetna prigušenost i potčinjenost, koja u 20. stoljeću jasno kazuje i očituje se kao epohalni zahtjev da napokon Bosna postane bosanska, to jeste slobodna od hegemonije.

Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu, novembra 1943. godine, još uvijek se ne govori o Bosni kao republici nego kao “zemlji” pune ravnopravnost i jednakost svih njezinih ljudi. AVNOJ je 1943. godine u Jajcu dodijelio Bosni i Hercegovini status republike u Jugoslaviji prema granicama iz 1878. godine. Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu 1944. Bosna i Hercegovina je proglašena ravnopravnom jugoslavenskom federalnom jedinicom. Otada slijedi značajno etabliranje republičke bosanske državnosti. U aktima Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1944. donešena je **Odluka o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine**. U članu 1. te Odluke se kaže da je ZAVNOBiH konstituiran kao “vrhovno zakonodavno i

---

<sup>1</sup> Kant, Immanuel (1784). “Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht”, Berlinische Monatsschrift

izvršno narodno predstavničko tijelo, u najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji”. Te odluke potpisuje predsjednik ZAVNOBiH-a Vojislav Kecmanović i sekretar ZAVNOBiH-a Hasan Brkić.<sup>2</sup> Pored ove *Odluke* tu je i *Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine* koja je jedan od najvažniji pravno-političkih papira u novijoj povijesti Bosne. U *Deklaraciji* se između ostalog ističe aktivno i pasivno izborno pravo birača koji su punoljetni, naglašava se jednakost muškaraca i žena, ravnopravnost građana i tim redom. Deklaracija je sasvim kompatibilna sa sadržajima *Evropske povelje o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*.

## Reminiscencije

Pozdravljajući Skupštinu ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu general-major Arsa Jovanović, kao načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ, naglašava da se

(...) zasjedanje vrši u vremenu kada je očividno da je pobjeda na našoj strani... Bosna i Hercegovina odigrala je značajnu ulogu u narodno-oslobodilačkoj borbi. Ona je dala mnogobrojne svoje sinove u našu vojsku koji su tukli neprijatelja na svim frontovima. Na terenu Bosne i Hercegovine odigrale su se mnoge slavne bitke. Sve važnije odluke o operacijama naše vojske donio je naš Vrhovni Komandant drug Tito na tlu Bosne i Hercegovine. Narod Bosne i Hercegovine, u najtežim danima, primio je na svoja njedra desetke hiljada naših boraca, ukazavši im svaku pomoć. Danas Peta divizija otvara vrata Srbije i pruža joj svoju bratsku ruku u zajedničkoj borbi za slobodu. Učestvujući na taj način u našoj svetoj borbi za slobodu, Bosna i Hercegovina pružila je primjer borbenog jedinstva svim južnoslavenskim narodima. U toj borbi ona je podnijela velike žrtve. Ali će zato Bosna i Hercegovina biti sutra sretna, usklađena u bratskoj federativnoj zajednici južnoslavenskih naroda.<sup>3</sup>

U tom periodu u Srbiji je vladao kvislinški Nedićev režim koji je sarađivao s Hitlerom, a veliki dio današnje Hrvatska i Bosne su bile u okviru Pavelićeve NDH koja je također predstavljala izdajničku zločinačku tvorevinu. Oba kvislinška režima su bila u službi okupatora i provodila su međusobno bratoubilačko istrebljivanje naroda na teritoriji koja je bila pod njihovom kontrolom.

---

<sup>2</sup> ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-'44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 232–233.

<sup>3</sup> ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 30.

## Pravoslavni pop Vlada Zečević na Skupštini svjedoči da je

(...) svojim očima vidio sve one strahote počinjene u oblasti oko Drine 1941. godine. od strane ustaša poklano je hiljade Srba, dok su četnici Draže Mihailovića prolili mnogo nevine muslimanske krvi. Kao komandant zborničkog sektora i kao pravoslavni sveštenik, on je uzimao u zaštitu muslimanski svijet. Poziva se na dvojicu drugova koji su živi svjedoci da su na zajedničkom sastanku u Zelinju četnici Draže Mihailovića tražili pokolj Muslimana, protiv čega je bio on sa svojim drugovima. Na tom sastanku donesen je zaključak da se ne smije izvršiti to zlodjelo, ali su ga četnici ipak izvršili, otvoreno izjavljujući da izvršavaju naređenje izbjegličke vlade sa kraljem na čelu...<sup>4</sup>

Rodoljub Čolaković je u svome referatu naglasio značaj Crvene armije i njenih oslobodilačkih pohoda protiv Hitlerove vojske, a posebno je istakao bratoubilačke aktivnosti četnika Draže Mihailovića:

Dakle Draža Mihailović nije nekakav seoski đilkoš, koji se u ovom metežnom vremenu samozvano proglasio vojvodom, već je »ministar vojni« takozvane jugoslovenske vlade i »dragi prijatelj« kralja Petra II. Draža Mihailović započeo je svoju izdajničku rabotu još 1941 godine cijepajući borbene snage srpskog naroda, govoreći kako još nije momenat za borbu, da bi uskoro zatim zabo nož u leđa slavnim partizanskim odredima Srbije. Njegovo je djelo raspirivanje šovinističke mržnje između Srba i Muslimana i klanje nevinog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, što je sve išlo na ruku fašističkom okupatoru, koji se s pravom bojao borbenog jedinstva svih naroda Jugoslavije. Draža je blagoslovio kapitulaciju bosanskih četnika pred ustaškom državom i Antom Pavelićem, najkrvožednijim koljačem srpskog naroda. On je bosanske četnike skrenuo na put bratoubilačke borbe i služenja okupatoru. Njegove izdajničke bande danas zajedno sa Nijemcima, ustašama [i] bugarskim okupacionim trupama ratuju protiv naše slavne Narodno-oslobodilačke vojske. Njegove bande ubijaju i pale po Srbiji koja se napreže da strese jaram okupatora. Njegove bande popalile su nedavno Rogaticu i poklale oko 3.000 nevinih Muslimana od Višegrada do Rogatice, nadajući se da će tako spriječiti prilaženje Muslimana narodno-oslobodilačkom pokretu. Agenti Draže Mihailovića proturaju laži kako su četnici »saveznici Engleza« kako ono što oni rade, rade sa odobrenjem Engleza, želeći na taj način da zadrže od borbe one još kolebljive srpske mase i da tako olakšaju položaj fašističkog okupatora.<sup>5</sup>

---

<sup>4</sup> ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 32.

<sup>5</sup> ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 38-39.

Po zadatku partije (KPJ) Rodoljub Čolaković je “sarađivao” između partizana i četnika u početku borbe protiv okupatora. Sve dok nisu postali neprijatelji. O tome ima vrlo zanimljivih detalja u knjizi Pere Đukanovića iz Bratunca koja je skup ratnih memoara čovjeka koji je bio jedno vrijeme na strani četnika (četnički vojvoda), a onda na strani partizana.<sup>6</sup> U tom nesretnom ratnom vremenu sudarili su se komunisti i četnici. O tome Dubravka Stojanović piše: “S jedne strane našla se partizanska, organizovana i disciplinovana vojska koja je, uz stalnu borbu protiv okupatora, vodila i borbu za revolucionarni preokret i uvođenje komunizma. S druge strane bila je slabo organizovana, nedisciplinovana i nedovoljno subordinirana Jugoslovenska vojska u otadžbini koja je rat otpočela kao pokret otpora, ali je u Srbiji, već u jesen 1941, ušla u kolaboraciju sa okupacionim snagama pokušavajući da se, na prvom mestu, bori protiv komunistički orijentisanih partizanskih jedinica.”<sup>7</sup>

Osman Karabegović u svome obraćanju, uz dosta nade i obećanja, na antifašističkom Vijeću Bosne u Mrkonjić-Gradu / Varcar Vakufu 1943. godine, kazuje:

Ne bi[smo] mogli sagledati dalekosežnost i veliki istorijski značaj organizacije Vijeća Bosne i Hercegovine, ako ne bi osvijetlili sve one događaje, svu onu sramnu politiku, koju je tuđin do 1918. godine, a poslije razni protivnarodni režimi u Jugoslaviji vodili prema našoj Bosni i Hercegovini. Danas, kada se po prvi put u dugoj istoriji u Bosni i Hercegovini rađa prava narodna snaga u liku naše junačke vojske i naše narodno-oslobodilačke vlasti zajedno sa ovim veličanstvenim skupom, kada po prvi put Bosna i Hercegovina korača zajedno ka sretnijoj budućnosti sa bratskom i slobodarskom Srbijom, Hrvatskom, Crnom Gorom, Slovenijom, Makedonijom, i kada se ta borba po prvi put oslanja na sigurne i napredne snage, kako u zemlji tako i u svijetu, na moćnog i iskrenog branioca prava svih malih naroda, na Sovjetski Savez, danas mi Bosanci i Hercegovci možemo vedro gledati u svoju budućnost. Mi možemo najjasnije danas da osvijetlimo sve one političke činioce, radi kojih je ova zemlja decenijama išla političkom stranputicom, radi kojih je ona bila predmet prljave političke igre tuđinske vlasti i raznih protivnarodnih klika i radi kojih je ona na kraju platila i krvlju i svojim dobrom takav dosadanji svoj put. To je danas tim potrebnije što nas je gorko iskustvo naučilo, da energično odbacimo staro i pođemo odlučnim koracima novim putem.

Svi mi dobro znamo da su svi, koji su vladali Bosnom i Hercegovinom od Osmanlija pa preko Austrije sve do protivnarodnih režima u Jugoslaviji,

---

<sup>6</sup> Đukanović, Pero (1994). *Ustanak na Drini: zapisi Pere Đukanovića*, [priredio] Zdravko Antonić, Beograd: SANU. Balkanološki institut.

<sup>7</sup> Stojanović, Dubravka (2010). *Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd: Pešćanik (Beograd: Čigoja), str. 50.

predavali u nasljeđe jedni drugima sva ona zločinačka i podla sredstva zavade i međusobnog trvenja Srba, Hrvata i Muslimana, kojima su Bosanci i Hercegovci — Srbi, Hrvati i Muslimani držani u lancima vjekovima i upotrebljavani kao predmet svih političkih lopovluka. Jednom smo bili soldati austrijske imperijalističke politike sa fesom i kitom na glavi, mnogo hvaljeni Bosanci i Hercegovci u BH regimentama, koji su svoje kosti ostavljali po Pijavi i Galiciji. U drugom času opet, u doba poslijeratnoga bogaćenja i pljačke nezasitih protivnarodnih klika u zemlji, bili smo glasačka vojska raznih političkih varalica i narodnih zulumčara, huškani jedni na druge, da naša Bosna i Hercegovina takvom politikom bude ognjište bratoubilačke borbe i sukoba, da bi se sve to, okupacijom naše zemlje, odrazilo na bosansko-hercegovačkim prilikama i da bi najšire narodne mase Bosne i Hercegovine krvavo ispaštale te dane prošlosti. I ova golgota kroz koju je prošao narod Bosne i Hercegovine, klanja Srba od strane podivljalih ustaša iz hrvatskih i muslimanskih redova, masovno stradanje muslimanskog i donekle hrvatskog življa u Bosni i Hercegovini od strane četničkih zločinaca, odraz je naše nedavne prošlosti i produženja politike koju su okupatori ulaskom u našu zemlju objeručke prihvatili organizujući ustaške i četničke bande protiv naših naroda. Tu politiku ostavili su u nasljeđe Švabama i Talijanima režimi dvadesetogodišnjeg pobješnjelog velikosnpstva i hrvatski šovinisti. Oni su 20 godina igrali đavolsko kolo zavade, mržnje i bratoubilačkog trvenja. Oni su 20 godina duhovno pripremali ovo što se Bosnom i Hercegovinom sada događalo, a sve u cilju da bi bogatstva Bosne i Hercegovine, da bi snagu njenih sinova upregli u svoja kola i da bi se za onih 20 godina poslije rata onako silno obogatili.<sup>8</sup>

Bosanci su doživjeli da je ideal Jugoslavije kao zajednice zbratimljenih naroda i republika potpuno napušten i krvavim ratom razoren 1990-ih godina kada je Miloševićeva Srbija povelala nekoliko ratova koje je vojnički izgubila. U katastrofi devedesetih moguće je prepoznati činjenicu da su se nametnule reakcionarne snage koje su poražene u Drugom svjetskom ratu i da su one iznutra razarale ideale AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Tako je početkom 1990. došlo do urušavanja SKJ na 14. vanrednom kongresu kada je definitivno bilo jasno da je partija pukla po regionalnim, etničkim i religijskim šavovima i da su nadvladali stari poraženi elementi velikosrpskog i velikohrvatskog hegemonizma. Oni su ponovo aktivirali plan iz 1939. godine da Bosna bude “tehničko pitanje” njihovog razgraničenja.

Današnja antibosanska politika potpuno je zasnovana na politici koje je pobijedena u Drugom svjetskom ratu. Ona nalikuje nekoj monstruoznoj *bootleg copy* koja ruši sva pravila normalnosti i reda. To je dovelo do posebne

---

<sup>8</sup> ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 50.

agonije u postjugoslavenskim društvima koja nisu u stanju da grade nove oblike funkcionalne egzistencije i povezanosti. Primjetna je društvena anomija i ideološka zastranjenost vodećih političkih organizacija, što stvara nestabilan poredak bez vladavine prava i aksiološkog okvira primjerenog demokratskom političkom sistemu.

### **Bitni sadržaj ZAVNOBiH-a**

Potrebno je naglasiti nekoliko velikih i strateških *značajki* ZAVNOBiH-a i šireg okvira AVNOJ-a da bi se dobila predstava o epohalnom karakteru tih događaja koji su se odvijali u surovim uslovima Drugog svjetskog rata i dalekosežno definirali okvir budućnosti velikog broja ljudi. Prije svega, ZAVNOBiH ima apsolutnu vrijednost za bosansko mišljenje jer je s tim slavnim događajem *obnovljena državnost* BOSNE i HERCEGOVINE. U destruktivnom događanju Drugog svjetskog rata porobljeni narodi jugoistočne Evrope odlučili su da se suprotstave i bore za svoju budućnost protiv vojne imperije nacističko-fašističkih sila koje su imale svoje kvislinške režime u Srbiji i Hrvatskoj, predvođene Milanom Nedićem i Antom Pavelićem. U takvom užasnom bratoubilačkom karakazanu organizirana su zasjedanja narodnih vijeća koja su donosila strateške političke i oslobodilačke odluke, budući je Bosna povijesno-kulturna i politička jedinica koja ima vlastiti prepoznatljivi identitet. Među tim odlukama najvažnija je ona o obnovi državnosti Bosne i Hercegovine i njezinom smještanju u buduću jugoslavensku zajednicu naroda i država.

Strateški i idejno-politički ZAVNOBiH se kreće u okružju *antifašizma* kao potpunog izraza teorijske i borbene odlučnosti u suprotstavljanju nacizmu i fašizmu koji su kao dvije destruktivne ideologije u 20. stoljeću dovele do neviđenih katastrofa čovječanstva. Ali, isto tako on je suštinski usmjeren prema domaćim kvislinzima, odnosno četničkom i ustaškom pokretu koji su pravili velike zločine na prostoru Bosne. Antifašistička odlučnost Narodno-oslobodilačkog pokreta i partizanskih jedinca osigurala je jasnu ideološku orijentaciju za većinu ljudi u Bosni i Hercegovini, a posebno za jačanje ideje o očuvanju bosanskog povijesnog iskustva zajedničkog života. Time su strateški zaustavljene one monstruoze ideologije četništava i ustaštva koje su od Bosne napravile krvavo poprište njihovog razračunavanja, pri čemu su stradali i bošnjački stanovnici koji se nisu uklapali u borbu za srpski ili hrvatski nacionalni program koji je trajao i pokušavao se završiti na tlu Bosne. Pokazalo se da je antifašizam spasonosna ideološka matrica za očuvanje zajedničkog života ljudi s njihovim specifičnim vjerovanjima i etnicitetima.

Aksiološki posmatrano ZAVNOBiH je determiniran suštinski idealom *slobode čovjeka*, takoreći, svetim idealom postojanja, koji se ispunjava u idejnom sazrijevanju i konkretnom povijesnom herojskom žrtvovanju za taj ideal. Za ideal *slobode* ginuli su najbolji sinovi Bosne. Iza njih su ostali spomenici, komemoracijska mjesta, velike i slavne biografije, povijesne gromade, ljudske opomene. Sloboda čovjeka je opća platforma svakog velikog ljudskog djela i nikada se ne može zaustaviti nikakvim ugnjetavanjem ili ideološkim obmanama. To pokazuje svaka borba za slobodu. Ali, ZAVNOBiH nije rješio identitetna pitanja, što mu i nije bio krajnji cilj, bosanskog naroda, a posebno njegovog muslimanskog elementa koji je ostavljen do 1960-ih godina da se identitetno "opredjeljuje". Time je ideal slobode samo dijelom važio u Bosni i prolongirao oslobađanje Bosanaca muslimana od velikodržavnog hegemonizma koji se pokazivao kao istrajna i nemoralna ideologija na tlu Bosne.

Isto tako, *jednakost* ljudi i društvenih grupa pojavljuje se kao motivirajući i vodeći princip povijesnog i političkog djelovanja ZAVNOBiH-a. U kontekstu Drugog svjetskog rata pojavila se ideja koja se slijedi i program kojim se provodi, a podrazumijeva polazište da su svi ljudi jednaki i ravnopravni. To je značilo priznavanje čovjeka kao čovjeka na ravni politike, egzistencije i kulturnog strukturiranja čija je osnovna odlika da je *jednakovrijedan* ili *ravnopravan* s drugim čovjekom i da mora biti oslobođen od ugnjetavanja i aparthejda. To je direktno suprotstavljanje fašističko-nacističkoj isključivosti, religijskom fanatizmu, etničkoj samodovoljnosti, nacionalizmima iz Srbije i Hrvatske, ljudskoj naivnosti i šovinističkoj dezorijentiranosti. Bosna je bila na taj način srce iz kojeg je potekao život i ideja budućeg jugoslavenskog saveza.

U ZAVNOBiH-u se također prepoznaje, u sklopu šireg projekta AVNOJ-a, da je aksiološki preferirano *jedinstvo i bratstvo* među ljudima, koje nije bilo samo politički ideal nego i ozbiljan skup poduzeća, planova i projekta koji su sistemski postavljeni da bi se ostvarili. Iz tog novog povijesnog iskoraka ostvarena su znanstveno-tehnološka napredovanja koja nikada prije nisu bila zamisliva na ovim prostorima. Iz jedinstva među ljudima proizveden je povijesni napredak koji je značio stupanje na povijesnu scenu razvijenih nacija i mogućnost da se u svjetskim razmjerima pozicionira vlastita egzistencija.

Tokom 20. stoljeća srbijansko-srpska i kroacijsko-hrvatska politika nastavila je s planskim oblikovanjem brojnih narativa koji su imali cilj da stvore dojam da je Bosna srpska ili hrvatska zemlja. Naročito je bilo sporno kvazi-znanstveno insceniranje novih interpretacija o značaju četničkog i ustaškog pokreta u Drugom svjetskom ratu što je vodilo do *revizionizma*. Na taj način revizionizam je poslužio kao program za potpuno zamućivanje činjenica i

proturanje “istina” poraženih kvislinških i zločinačkih snaga koje su uspjele preživjeti u zapadnom svijetu gdje su se sklonile poslije rata. Dostignuća Narodno-oslobodilačkog pokreta i rezultati procesa ZAVNOBiH (AVNOJ) su minimizirani i predstavljeni u negativnom svjetlu. Revizionizam je izgubio svaku mjeru i doveo je do potpunog odbacivanja avnojevskih i zavnobihovskih načela i vrijednosti popuštajući pred crnim ideologijama koje su bile poražene u Drugom svjetskom ratu.<sup>9</sup>

U procesu gradnje Bosne tokom Drugog svjetskog rata i postratnog jugoslavenskog perioda jasne su intencije kojima upravljaju **reakcionarne snage** koje su uspjele da se inkorporiraju u jugoslavenski sistem i preokrenuo ga za potrebe starih velikosrpskih i velikohrvatskih projekata hegemonije nad Bosnom. Njima je bilo najvažnije da se Bosna predstavlja “kao zemlja koja nema svoj narod” i kao “zemlja u kojoj žive tri naroda”. Tako su tri *negacije* (**ni-ni-ni**) i tri *konjunkcije* (**i-i-i**) postale osnovica mantre etnocentrizma koji je planski potkopavao bosanski etatizam i vodio u “tronarodnu zajednicu” koja se nikako ne zaokružuje i ne uspostavlja kao jedinstvena država nego se pokušava pretvoriti u slučajnu zajednicu tri naroda koji se guše u “etničkom ključu”. U tome se prepoznaje proces koji traje od druge polovice 19. stoljeća kroz posao na nacionaliziranju bosanskih katolika i pravoslavaca i njihove etnoidentitetne transformacije.

Time je u jugoslavenskom sistemu od 1945. godine nastavljena ona suspektna presupozicija koju su dva hegemonijska projekta nametnula u Bosni. Najveća je krivotvorina bila učinjena nad Bosancima koje su držali u stanju religijske grupe (muslimani) da bi im na partijskim sastancima “dali” ime religijske provenijencije koje skriva da se radi o jednom starom evropskom narodu koji je odjednom postao predmet ciničkog inžinjerina velikosrbijanskog i velikokroacijskog hegemonizma i nacionalizma.

Činjenica je da se u avnojevskoj i zavnobihovskoj državi identitet i sloboda Bošnjaka nije poštovala i da su identitetno *izigrani* s religijskim imenom. U

---

<sup>9</sup> Neprestano je u postratnom periodu od 1945. ignorirana stravičan činjenica planskog istrebljivanja Bošnjaka od strane velikosrpskog “projekta”, četnika koji su surovo pobili preko sto hiljada ljudi da bi napravili čiste etničke teritorije srpstva u Hercegovini, zapadnom Sandžaku, Podrinju, Semberiji i Krajini. Pripadnici četničkih jedinica koji su počinili stravične zločine tokom rata bili su poslije 1944. godine uključeni u partizanske jedinice i poslije rata su razmješteni po dubini i širini društveno-političkog sistema tako da je ostala živjeti ideja velikosrpske hegemonije u Bosni. U postratnom periodu socijalističke Jugoslavije ova činjenica je bila potisnuta u drugi plan i ona je omogućila vidljivu hegemoniju Srbije i velikosrbijanske ideje na tlu BiH. Sasvim je jasno da ni ZAVNOBiH ni AVNOJ nisu uspjeli nadjačati tu ideju i postati glavna dionica srpske politike u SFRJ koja bi stvarno gradila državu kao zajednicu “zbratimljenih naroda” što je ostao veliki jugoslavenski neostvoreni ideal.

tom svijetu se Bosna odredila kao “**tronarodna republika**” (kompromis s kim i zbog čega?) što je pozadinski otvaralo prostor u koji će ponovo umarširati čizme četnika i ustaša decenijama poslije i raskrvariti lice društvenog poretka Bosne iskovano u jednom oslobodilačkom ratu. Jugoslavenska zajednica je poslije Drugog svjetskog rata odstupila od principa jednakosti i slobode svih njezinih članova i pokazala je svoje sporno opredjeljenje kada 1968. godine, dvadeset i tri godine poslije rata, imenuje jedan narod religijskim imenom! Gotovo tri decenije se čekalo da se Bosanci (muslimani) “opredijele” za srpstvo ili za hrvatstvo. Ali, to nije moglo da se desi jer su oni već odavno bili nadišli “religijsku svijest” i postojali kao narodna grupa s jasnom kulturnom formom u odnosu na druge. Svođenje jednog naroda na religijsku identifikacijsku matricu dalekosežno je projicirao Bosnu kao “zemlju bez svog naroda” koju naseljavaju Srbi i Hrvati i jedna slavenska islamizirana grupa.

### **Etnopolitika, tribalizam i građanska republikanska politika**

Osamdeset godina poslije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Bosni su na djelu etnopolitika, tribalizam i iredentističke naracije. Sasvim je izvjesno, nažalost, da je Bosna danas ulovljena u tronarodnu **diktaturu** etnopolitike. To je etničko-religijska diktatura odmetnutih političkih oligarhija koje vazalski provode politiku sa strane, iz Beograda i Zagreba, ali i iz šireg geopolitičkog konteksta. Franz Neumann je upozorio da totalitarna diktatura može zagospodariti jednim društvom i podčiniti ga neočekivanim procesima kontrole, samovolje, kriminala, autoritarizma, despotizma, tiranije.<sup>10</sup> U tome prepoznajemo procese prelaska države kojom vlada pravo ka policijskoj državi koja kontrolira i ugnjetava građane. Tendencija je, također, da se vlast u ustavnoj demokratiji ekspandira društvom, a u totalitarnom poretku ona je koncentrirana u rukama vladarske grupe ili pojedinca i time centralizirana. U toj totalitarnoj formi, dakle, nema diobe vlasti. Unutar jednog totalitarnog poretka uspostavljena je svemoćna monopolska državna “partija”, koja vlada cijelom državom i ima kontrolu nad svim procesima po vertikali i horizontali. Time totalitarni poredak ukida razliku između države i građanskog društva i umjesto pluralnog kontroliranja sistema nameće totalitarnu kontrolu društva. U tom sklopu pojavljuje se nepogrešivi “vođa” oko kojeg se okupljaju vazali i oligarhija koja služi totalitarnom poretku, a to vodi instrumentaliziranju svih institucija društvenog sistema. Zloupotrebjeno je pravosuđe, policija, obrazovanje, finansijske organizacije, religijske institucije, kultura je pretvorena u propagandu i etnofaulizam. Nad društvom se tada uzdiže *režim*

---

<sup>10</sup> Neuman, Franz (1957). *The democratic and the authoritarian state. Essays in political and legal theory*, London: The Free Press of Glencoe, str. 235-245.

sa svojim moćima. Atomizirani građani su nemoćni i najčešće postaju žrtve masovnog terora kojim se režim čuva i održava u trajanju. Franz Neumann je naveo pet tehnika kontrole društva.

“Kontrola društva, sada jednako važna kao i kontrola države, postiže se sljedećim tehnikama:

(1) Načelo vodstva – nametnuti vodstvo s vrha i odgovornost prema vrhu.

(2) "Sinhronizacija" svih društvenih organizacija – ne samo da bi se kontrolirale, već da bi bile uslužne državi.

(3) Stvaranje stupnjevanih elita – kako bi se omogućilo vladarima da kontroliraju mase iznutra i da prikriju manipulaciju izvana, tj. da birokratije u uskom značenju izraza dopune privatnim skupinama vodstva unutar različitih slojeva stanovništva.

(4) Atomizacija i izolacija pojedinca, što negativno uključuje uništavanje ili barem slabljenje društvenih jedinica temeljenih na biologiji (obitelji), tradiciji, vjeri ili suradnji u radu ili slobodnom vremenu; i pozitivno nametanje golemih i nediferenciranih masovnih organizacija koje pojedinca ostavljaju izoliranim i lakšim za manipulaciju.

(5) Transformacija kulture u propagandu – kulturnih vrijednosti u prodajnu robu.<sup>11</sup>

U jednom takvom jednopartijskom autoritarnom sistemu se organiziraju, nekad mehke a nekad tvrde, seanse progona “protivudržavnih elemenata” kroz velike i spektakularne sudske procese gdje se često izjednačavaju inkompatibilne pojave i sadržaji društvenog života ljudi. Taj totalitarni poredak bio je vrlo prihvatljiva osnova za razvitak nacionalističkih ideologija koje su suštinski komplementarne s kolektivističkim ideologijama o “diktaturi proletarijata”. Prijelaz od “komunističke ideologije” ka “nacionalističkoj ideologiji” nije bio slučajan i bezazlen jer su oba projekta nosila slične predrasude kojima su operirala kao nesumnjivim činjenicama. Sloterdijk je podsjetio da ljudi “cvjetaju samo u stakleniku svoje autogene atmosfere”<sup>12</sup>, u

---

<sup>11</sup> Neuman kaže: “The control of society, now as important as the control of the state, is achieved by the following techniques: (1) The leadership principle – to enforce guidance from the top and responsibility to the top. (2) The “synchronization” of all social organizations – not only to control them, but to make them serviceable to the state. (3) The creation of graded elites – so as to enable the rulers to control the masses from within and to disguise manipulation from without, i.e., to supplement bureaucracies in the narrow meaning of the term with private leadership groups within the various strata of the population. (4) The atomization and isolation of the individual, which involves negatively the destruction or at least weakening of social units based on biology (family), tradition, religion, or co-operation in work or leisure; and positively the imposition of huge and undifferentiated mass organizations which leave the individual isolated and more easily manipulate. (5) The transformation of culture into propaganda – of cultural values into saleable commodities. (str. 245.)

<sup>12</sup> Sloterdijk, Peter (1998). *Sphären. Mikrosphärologie*, Band I, Frankfurt am Main: Suhrkamp, str. 47.

ljudskom sadržaju koji mogu razumijevati, u *sferama* koje su njihove morfoimunološke strukture. Plaše se nepoznatog, nepredvidivog, stranog, kosmičkog bespuća. U takvim procesima oblikovanih ideologija komunističkog svijeta ili nacionalističkog mračnjaštva u svijest su urezane antibosanske semiotike. Za žrtve nepravde ostalo je stanje odlaganja priznanja “kosmičke” hladnoće koje bi htjelo, ustvari, samo to i ništa više – uvesti zaborav u svijet. Društvo je postalo distopijski morbidno i zastrašujuće jer ne nudi više “Sein in Sphären” ili slobodno “bivstvovanje u svijetu”!

Neprihvatljivo je robovanje istrošenim modelima interpretacije u kojima su pohranjene “istine” koje su pripadale jednom drugom vremenu i bile mu komplementarne. Ali, kontekst je promijenjen i podrazumijeva bitnu interpretacijsku transformaciju u pragmatičkom i semantičkom smislu nove bosanske semiotike ili semiotičkog neba Bosne. Potrebno je izaći iz začaranog kruga pojmovlja bez reference, plastičnih riječi, praznih fraza, izvući se iz barbarstvom nametnute povijesti, koje drži u zaslijepljenosti i ne dozvoljava opisivanje i razumijevanje nove povijesne scene demokratije i kasnokapitalističkog ekonomskog poretka. U čemu se pritom pokazuje herojska subverzivnost? Odgovor bi mogao biti približan i otvoren: u etičko-epistemičkom odbijanju da se perversija apsolutnog Ja kao subjektiviteta etnonacionalizma/nacijstva, vode i fikcija plemena (kolektiva, mit o zajedničkom porijeklu) prihvati kao sudbina ili nužnost, te odbaci dostojanstvenim očuvanjem individualnosti koja je subjekt povrh suspektnog univerzalno-općeg niveliranja svijeta i podrške političkog tribalizma zadojenog otrovom antimoderne i neprihvatanja znanja kao mjere ljudskog. U demokratskoj pravnoj državi se ne bi trebali miješati **građanski** (nacionalni / državno-pravni, državljanski) i **etnički** (narodni/pučki, kulturno-psihološki) sadržaji pod plaštom “izmirenja” oba momenta, kao da ima neki problem što je građanin pripadnik neke narodne grupe i da odnekud ima porijeklo.

Pravljenjem problema se skriva potreba poštivanja poretka ili pravnog sistema države te prikriva tragove **tribalizma** kao instrumenta hegemonije nad Bosnom. Upravo u zloupotrebi background-a pojedinca ili grupe počinje mistifikacija i sporno miješanje sfera i zamućivanje stanja u poretku. Lažnost primarnosti grupe pokazuje se u likovima vođa i diletanata koji su manipulacijama došli na čelo grupa i “epskim duhom” ih vode u carstvo vječnih “istina”. Princip grupe je prosječnost, neznanje i manipuliranje “našim” vrijednostima koje su navodno univerzalne i ekskluzivne. Svaki građanin, naravno, ima svoju kulturno-povijesnu pozadinu i ona nikada ne može biti sporna. Bosanstvo nije smetnja etničkom identitetu, jer se u konceptu bosanstva na radi o etničkom ili kulturološko-psihološkom identitetu čovjeka, nego o njegovom javno-pravnom i političkom pripadanju

internacionalno priznatoj i uspostavljenoj državnoj formi! Etnopolitika pravi od toga problem jer gubi instrumente mistifikacija i manipulacija građanima. Tako se pokazuje da je entopolitika osnovni instrument držanja Bosne pod hegemonijom Srbije i Hrvatske. Ali, kada kulturna forma ili neki njezin dio pokušava stajati iznad pravno-političke sfere – onda nastupaju značajni društveni problemi. **Političko bosanstvo je ustvari osnova republikanskog bosanskog identiteta**

Moguće je period od 1945. do 1990. u Bosni i Hercegovini posmatrati kao period političkog stvaranja moderne republike Bosne i Hercegovine i republikanskog političkog modela društvenog života, a period koji slijedi poslije 1990. kao period političkog fragmentiranja republike i nametanje etničko-religijske teritorijalizacije u kojem se suverenitet republike potkopava prenamaglašavanjem etničkih grupa. Prednost etničkog nad građanskim ukazuje na dominaciju grupe ili kolektiva nad pojedincem ili individuom u društvu, a to onda otkriva neku vrstu diskriminacije i aparthejda u političkom poretku. Takvo stanje stvari primjereno je kulturi nasilja koja dominira balkanskim krajolikom. Pojedinaac ili građanin je obespravljen i izložen manipulativnom apartheidu neke oligarhijske grupe ili sporne političke ideologije. Spram toga, realnost života se uvijek odvija u *individualnom*, konkretni čovjek pojedinac uvijek živi realni života, a kolektiv je izvedena fikcija s konstruiranim mitskim slikama. Kolektiv nikada ne može zamijeniti individualno! To se najbolje vidi u društvu *anomije* na koje nas je uputio E. Durkheim. Kada padnu društvene norme i vrijednosti onda nastupa epoha *nihilizma* koja osigurava prostore užasa i smrti.

To je krucijalni razlog zašto se mora nastaviti borba za ostvarenje ideala da ***Bosna bude bosanska***. U tome je ispunjenje ideala ZAVNOBiH-a.

**Dr. sc. Enes Durmišević, profesor emeritus**  
**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**  
**Pravni fakultet / Faculty of Law**  
[enesdurmis@yahoo.com](mailto:enesdurmis@yahoo.com)

## **ZAVNOBiH I BOSANSTVO**

### **ZAVNOBiH AND BOSNIANSHIP**

Povratak bosanske državnosti poslije 480 godina, makar sa ovom „konstrukcionom“ greškom, je veoma veliki uspjeh Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i partizana, uprkos nekonstituiranju **bosanske nacionalne države**. Mora se imati u vidu da je Bosna u prethodnom periodu unutar Kraljevine Jugoslavije bila „nepostojeća“, jer je režim Kraljevine (prvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), a kasnije Kraljevine Jugoslavija od 1929. godine) u suštini bio velikosrpski. Bosna je bila srpski prostor, teritorija, a Bošnjaci, bilo „pridošlice“ iz Male Azije gdje ih treba vratiti, „ostaci osmanske viševjekovne okupacije“, ili u boljem slučaju „Srbi islamske vere“. Uostalom to najbolje potvrđuje ministar unutarnjih poslova u prvoj vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Svetozar Pribićević, odbacujući bilo kakav oblik bosanskog i crnogorskog suvereniteta, jer po njemu su to srpske zemlje, srpski prostor. Bilo kakav politički aktivizam koji bi u primisli imao ideju o bosanskom i crnogorskom narodu, on u korijenu odbacuje: „Danas sve te suverenitete moramo uništiti!“<sup>1</sup>

Ovu izjavu Pribićević daje u februaru 1919. godine, i to u Sarajevu, samo dva mjeseca po ujedinjenju u zajedničku državu Kraljevinu SHS. Trebalo je na vrijeme zaprijetiti bosanskim muslimanima (Bošnjacima/Bosancima), da se ne bi neki bošnjački političar eventualno usudio tražiti bilo kakva prava za svoj narod, jer svim narodima u novoj državi je dovoljno to što su ih „Srbi oslobodili!“

### **„Bosna mora nestati!“**

Nešto kasnije, član Srpske radikalne stranke iz Bosne i Hercegovine, dr. Milan Srškić, će izjaviti „da Bosna i Hercegovina kao pokrajinska individualnost i kao geografski pojam, treba navijek da nestane“ i „da je pitanje Bosne i

---

<sup>1</sup> Svetozar Pribićević, *Stenografski izveštaj sa skupštine održane 15. i 16. februara 1919. godine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919, 67.

Hercegovine riješeno ulaskom srpske vojske u te zemlje“.<sup>2</sup> Dakle, Bosne nema, nestala je utopivši se u Srbiju.

Srpski političari su smatrali da je Kraljevina SHS put za „srbizaciju južnoslavenskih naroda“, dok su kasnije, nakon proglašenja Šestojanuarske diktature 1929. godine u „jugoslavenstvu“ u suštini vidjeli „prošireno srpstvo“, pa je i „jugoslavenstvo uvijek bilo velikosrpstvo“.<sup>3</sup> Takvo shvatanje imali su i neki srpski članovi KP, kasnije Saveza komunista Jugoslavije sve do disolucije Jugoslavije devedestih godina XX stoljeća.

„Ideja Jugoslavije, sama po sebi, racionalno je prihvatljiva, ali Srbi kad im apsolutna hegemonija dođe u pitanje – uvijek udare na prijevaru i brutalnom silom. Tako radi te hegemonije nema primjera u historiji da armija jedne države uništi vlastitu državu“,<sup>4</sup> piše Mustafa Imamović, nekadašnji beogradski student i nekadašnji profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, u opkoljenom Sarajevu 1992–1995. godine.

Za razumijevanje tadašnjih društvenih procesa, kako u toku Drugog svjetskog rata, tako i kasnije sve do raspada Jugoslavije, potrebno je razumjeti historiju srpskog naroda, najmanje jedno stoljeće ranije, odnosno potrebno se vratiti najmanje na početak XIX stoljeća, u vrijeme Prvog srpskog ustanka pod vođstvom (Kara)Đorđa Petrovića 1804. godine.

Oslobođenje od osmanske (turske) vlasti, kao početni motiv, prerastao je, pod uticajem srpske mitologije, u eliminaciju ne samo takve vlasti, nego i svega onoga što je ta vlast stoljećima producirala. Neprijatelj „turčin“, poistovjećen je sa islamom, a konsekventno tome, i svaki musliman je neprijatelj kojeg treba eliminirati. A da bi eliminacija svega „turskog“ bila temeljita, moralo se ići daleko u prošlost da bi se iskonstruirao mit o „turskoj krivici“, „izdaji pradedovske vere“, „poturici gorem od Turčina“ itd. U sukobu sa „turcima“, „poturicama“, odnosno sa islamom, afirmiran je kult paganskog heroja čiji je cilj prisvajanje, pljačka, ubijanje, destrukcija ..., jer samo na taj način, uništavajući „turčina“, taj mitski, paganski heroj se realizira temeljeći svoj zločin i ubijanje u svetosavlju: „Ko se ne osveti taj se ne posveti!“

Turke kao mitsko zlo treba uništiti. Turci su samo sinonim ili drugi naziv za islam. I kad nestaje Turaka, mitsko zlo se vidi u drugim etničkim skupinama kao što su Bošnjaci, pa i svi muslimani Balkana. Kosovski mit prepariran u srpskoj nacionalnoj ideologiji, utemeljen je antiislamski, pa postaje koban za

---

<sup>2</sup> Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 415.

<sup>3</sup> Mustafa Imamović, *Jugoslavenstvo je uvijek bilo velikosrpstvo*, Ljiljan, 14.12.1994; III (100), 54, i u: *Knjiga pamćenja*, University Press, Sarajevo, 2013, 412.

<sup>4</sup> Isto.

sve balkanske muslimane u posljednja dva stoljeća, a za Bošnjake posebno, jer su slični, bliski, „isti“ kao i Srbi. Pothranjivanje mržnje prema muslimanima, nekad javno, očito i jasno, a nekad pritajeno, shodno političkim prilikama i interesima, ova mitologija je pretvorena u real-politiku. Propagirajući paganski i mitološki duh u najširim srpskim masama, političke, crkvene i intelektualne elite, na taj način šire fašističku ideologiju rase („nebeski narod“), tla („Srbi svi i svuda“, „Gdje su srpski grobovi to je srpsko“) i krvi („Do istrage naše ili vaše“), insistirajući na etnički čistom teritoriju, srpskom lébnsräumu, koji se ostvaruje dva stoljeća. Kosovska mitologija je polučila rezultate postavši real-politika i u agresiji na Bosnu i genocidu nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća.

„Svaki je Srbin prožet neolikim kao kristal jasnim mislima – hoće slobodu i samostalnost svih zemalja za koje zna da su bile deo njegove države (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Slavonija, Kninska Krajina, Dalmacija) i da u njima živi „sirotinja raja“. Pod ovim imenom on razume svu onu svoju braću koja ne živi u granicama Srbije i prema tome nemaju potpunu moralnu i intelektualnu slobodu. Njih oslobodavati stalnim junaštvom, neprekidnim požrtvovanjem (nagon smrti) i krvlju. Mlaki, nepotpuni i oportunistički načini ne dolikuju ponosnom narodu“.<sup>5</sup>

Ovakav stav u svim segmentima srpskog (srbijanskog) društva (obrazovanje, kultura, crkveno-vjerski život, vojska, državna uprava, itd.) promoviran je i programiran, kako u autonomnoj kneževini Srbiji pod osmanskom vlašću od Miloša Obrenovića 1830, priznatoj i samostalnoj Srbiji 1878. godine na Berlinskom kongresu, tako i u novoformiranoj zajedničkoj južnoslavenskoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), pa sve do propasti Kraljevine Jugoslavije 1941. godine. Na ovakvim shvatanjima i interpretacijama historije su odrasle i obrazovane generacije Srba po kojima samo oni znaju historiju i samo oni znaju šta je bilo njihovo.

Prošlost je veoma važan element za ovakve radikalne ideologije. Kada i nema „odgovarajuće“ prošlosti, ona se može izmisliti i ona i ne mora biti stara i drevna. Prošlost „legitimira“ sve ono što nosioci ovakvih ideja rade, pružajući snažnu potporu sadašnjosti, koja sama po sebi nema što ponuditi. Zato su mitovi, laži i manipulacija historijskim činjenicama uvijek bitni kada se želi kazati: „Mi smo drugačiji i bolji od Drugih!“

---

<sup>5</sup> Jovan Cvijić, *Dinarski Srbi i njihov violentni tip*, Govori i članci I, Beograd, 1921, 196.

Hrvatska politička misao je drugačije posmatrala Bosnu i Bošnjake, pa su oni smatrani Hrvatima, „nacionalno neosvještenima“, oni koji će se konačno „prikloniti Hrvatima“, „najčišća hrvatska krv“, oni su „dio hrvatskog narodnog organizma“, da bi ih u Drugom svjetskom ratu fašistička tvorevina Nezavisna Država Hrvatska (NDH), proglasila „hrvatskim cvijećem“, a njen vođa, poglavnik Ante Pavelić izjavio „da se ne smije dozvoljavati da se o Bosni i Hercegovini govori kao o posebnim zemljama“, ... „jer je Bosna srce hrvatske države, a muslimani plemeniti dio hrvatskog naroda ... koja je silom svojedobno otrgnuta od Hrvatske, i koja opet mora postati središte Hrvatske države ...“<sup>6</sup>

I tako od Ante Starčevića, Josipa Juraja Strossmayera, Ive Pilara, Stjepana Radića, Vlatka Mačeka, Ante Pavelića, Mile Budaka, pa sve do Franje Tuđmana<sup>7</sup> i Mate Bobana: Bosna do Drine ili u lošijoj varijanti Banovina Hrvatska ili u novije doba makar „Herceg Bosna“! Milom ili silom, agresijom, ratnim zločinima, koncentracionim logorima za „hrvatsko cvijeće“, udruženim zločinačkim poduhvatom (UZP), lažima, revizijom historije ...

Kada je govor o sporazumu Cvetković – Maček po kome „Bošnjaci/muslimani nisu ni postojali“, poznati srpski intelektualac, profesor Živojin Perić je smatrao da u Bosni nije moguće etničko razgraničenje između Srba, Hrvata i Muslimana, jer se svi oni „imaju smatrati kao posebna etnička zajednica ...“ (*možemo li kazati Bosanci?*, podv. E.D.). Zato „rasparčati ovaj političko-ekonomski organizam bilo bi isto kao rasparčati Srbiju, Hrvatsku ili Crnu Goru“. Perić dalje nastavlja: „Ako se ikojoj istorijskoj pokrajini mora dati autonomija to je Bosni i Hercegovini!“<sup>8</sup>

Ali, hegemonijska i velikodržavna svijest Cvetkovića i Mačeka nije posjedovala humanizam Živojina Perića, niti je marila za tamo nekakvim muslimanima!

Proučavajući i istražujući historiju balkanskih naroda i njihovih državica, spoznat ćemo činjenicu da su sve ove male balkanske države, nastale u XIX stoljeću, i uglavnom su nastale na osnovu izmišljene historije i mitologije, sa

<sup>6</sup> Slavko Odić, *Ustaški pokret i katolička crkva u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini*, u: *Srednja Bosna u NOB-u*, knjiga I, *Srednja Bosna do ustanka i u ustanku 1941.: članci i sjećanja*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976, 249.

<sup>7</sup> „Tuđman je Bosnu i Hercegovinu vidio kao središnji dio hrvatske cjeline, pa arbitrarno i geopolitički karikaturalno zaključuje: „Hrvatska je polagala pravo na Bosnu i Hercegovinu na temelju povijesnog zajedništva i geopolitičke cjeline“ (Esad Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999, 197).

<sup>8</sup> Olga Popović – Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX i XXI veka*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009, 315.

granicama, vrlo često, bez demografske, etničke i vjerske realnosti uz naglašena historijska romantična sjećanja. Treba li naglasiti da su sve one nastale zahvaljujući intervenciji velikih evropskih sila. Važno je bilo samo otjerati Osmanlije, ali i u svojoj nevjerovatnoj mržnji, uništiti i sve tragove njihove višestoljetne egzistencije na balkanskim prostorima. Pod egidom oslobodilačkih ratova ubijani su i prognani i vlastiti sunarodnjaci, samo zato što su bili „turske“ vjere.

### **Bosna u iskrivljenom srpskom i hrvatskom ogledalu**

Sa ovakvom nacionalnom sviješću, međusobnom mržnjom i velikodržavnim planovima, Srbi i Hrvati koji su bili dva najbrojnija naroda u Kraljevini Jugoslaviji, ušli su u Drugi svjetski rat.

Vodeći istovremeno narodnooslobodilački rat za oslobođenje zemlje od fašističkog okupatora, ali i protiv domaćih izdajnika – kolaboracionista, komunisti vode i borbu za preobražaj jugoslavenskog društva, odnosno za izgradnju novih društvenih odnosa i ravnopravnosti svih građana, ali i narodā. Ako zanemarimo njihovu ideologiju o klasnoj borbi i analiziramo samo gornje navode o ravnopravnosti naroda i građana, konstatiraćemo da nisu bili dosljedni da se obračunaju sa nacionalizmom i šovinizmom u vlastitim redovima. Takav odnos, najčešće je bio rezultat pragmatizma,<sup>9</sup> ali i zavisno od toga koji komunistički kadrovi su nosioci, gore navedenih anomalija i da li pripadaju većinskim narodima.

Poznate su činjenice o nejednakom odnosu prema zločinima i zločincima u zavisnosti od toga kojem narodu pripadaju zločinci, a kojem žrtve. U prvim godinama NOP-a, često su neke jedinice bile čas partizanske, čas četničke, ali su se te činjenice u školskim udžbenicima i zvaničnoj interpretaciji historije NOP-a, nakon rata, uglavnom skrivale.<sup>10</sup> U boljem slučaju takve pojave su

---

<sup>9</sup> O pragmatizmu bez ikakvih skrupula, pravde i morala partizanskih jedinica na čelu sa komunistima, vidi knjigu Adila Zulfikarpašića *Put u Foču*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2022. „U Foči formirasmoo nekoliko odreda tzv. Dobrovoljačke vojske. To su bili četnici koje smo mi razoružali. I to baš oni koji su poklali hiljade muslimana ... Da smo ih kažnjavali, sve bismo morali da pobijemo. Svi do jednog su klali. A preko 2000 ih je bilo. Za nekog Pljevaljića se pričalo da je poklao preko 1000 muslimana, za nekog Đurđevca oko 800, a za njihovog komandanta Krezovića da je sa dva brata pobio preko 300. Nijesmo mogli nikoga da strijeljamo jer ostali onda ne bi prešli na našu stranu. Čak smo za komandanta tog odreda u kome sam ja bio politički komesar, morali da postavimo baš tog Gojka Krezovića“ (Slavko Ćuruvija, *Ibeovac, ja Vlado Dapčević*, Beograd, 1990, 95).

<sup>10</sup> Od mnogobrojne literature, nakon agresije na BiH, koja tretira ova pitanja bez ideoloških natruha, mogu se konsultirati: Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Plejada – BNZG – University Press, Zagreb – Sarajevo, 2016, i Max Bergholz,

nazivane „greškama i skretanjima“ u komunističkom pokretu. Uostalom, poznata je izjava prvog čovjeka ZAVNOBiH-a i prvog predsjednika Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Rodoljuba Čolakovića na savjetovanju u Ivančićima kod Sarajeva 1942. godine „da Srbi ne znaju izdati“. Nerijetke su bile ovakve izjave i stavovi srpskih komunističkih kadrova u BiH o srpskoj superiornosti u NOP-u i one su se uglavnom odnosile na minimiziranje i osporavanje doprinosa Muslimana i Hrvata ovom pokretu. Uostalom, ovakve šovinističke izjave su beznačajne u odnosu na praksu amnestiranja srpskih zločinaca, kako pokazuje gornji slučaj iz Foče, koji navodi poznati partizanski komandant Vlado Dapčević. Po istoj matrici je 1944. godine, preko dvjesto hiljada četnika prešlo u partizane<sup>11</sup> i posljedice takvog neprincipijelnog stava su rezultirale time što su ti isti četnici/partizani ili njihovi potomci uništili zajedničku državu, počinili stravične zločine, pa i najteži oblik ratnog zločina – genocid! Ono što su radili četrdesetih, nastavili su i devedesetih godina XX stoljeća.

Mnogobrojni političari i intelektualci Kraljevine Jugoslavije bili su obrazovani i odgojeni u „krugu turske magije“. Takvom uticaju podlegli su i kadrovi KPJ i BiH. Jednog takvog mlađahnog komunističkog bosanskog kadrovika, Veselina Maslešu, koji piše o Bošnjacima i bosanskom pitanju, portretira i prof. Rasim Muminović:

„Šta može učiniti ideologija od ljudi saznajemo po Masleši kada ističe da Bošnjaci ne žive *na jednom teritoriju* kao da Srbi i Hrvati žive. Po toj vajnoj logici, Srbi u BiH ne bi bili Srbi, jer ne žive na jednoj teritoriji. ... Masleša i Pijade i njima slični pomagali su nacional-šovinistima svojom kvazi-teorijom o naciji da Bošnjacima osporavaju nacionalnost. ... zataškavanjem realnih problema isticanjem *prevazilaženja nacije* usljed bojaznosti da se otvaranjem tog problema ne pokrenu nacionalni sukobi zato što su Srbi u svojoj *četničkoj* formi bili *samo učutkani*. ... Svi su ravnopravni u srećnoj zemlji pravde i slobode, a to što narod po brojnosti treći ostaje nacionalno nepriznat nije omaška nego dokaz o *dominaciji nacionalista* među komunistima koji prihvataju samo ono što im odgovara. M. Pijade pokušava to prikriti optužbom o „skučenosti turskog feudalizma“, a zaboravlja na austrougarski i srpski, jer da je to posljedica „turskog feudalizma“, kako bi se objasnilo postojanje makedonske i crnogorske nacije?“<sup>12</sup> (podv. R. M.).

---

*Nasilje kao generativna sila – identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zemlji*, Buybook, Sarajevo – Zagreb, 2018.

<sup>11</sup> O amnestiji četnika i reviziji historije vidi više: Philip J. Cohen, *Srpski tajni rat – propaganda i obmana historije*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.

<sup>12</sup> Rasim Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact Publishing house, Sarajevo, 1996, 155.

Kada je govor o Moši Pijade, jednom od ideologa KPJ i velikom srbofilu, potrebno je kazati da je bio jedan od najvećih protivnika priznanja Bošnjaka/Muslimana kao jednog od šest jugoslavenskih naroda. Međutim, nije mu smetalo da traži autonomiju za Srbe u Hrvatskoj.<sup>13</sup> Bio je uz Milovana Đilasa, tadašnjeg fanatičnog marksistu, moglo bi se kazati i staljinistu, protivnik priznanja Bosne i Hercegovine kao ravnopravne republike u budućoj zajedničkoj Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji (DFJ). Presudio je Josip Broz, noć uoči Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH), što je vodećim ljudima ZAVNOBiH-a (a to su, u prvom redu bili Rodoljub Čolaković i Avdo Humo) otvorilo prostor za zagovaranje ravnopravnosti BiH u budućoj državi.

Vodeći čovjek, tadašnjeg Pokrajinskog komiteta Komunističke partije BiH, Rodoljub Čolaković i sam odbacuje mogućnost bosanske nacije, „jer su s tome protivili i Hrvati i Srbi.“<sup>14</sup> Jugoslavenski, pa prema tome i bosanski komunisti tada slijede lenjinističko-staljinističku teoriju o naciji koja se definira kao „historijski formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na bazi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i psihičke konstitucije koja se ispoljava u zajednici kulture.“ Ova definicija je, za komuniste, bila neprikosnovena i neupitna i prema njoj Bosni i Hercegovini ne pripada mjesto ravnopravne federalne jedinice u budućoj zajedničkoj državi:

„... naše federativno uređenje je državnopravni izraz nacionalne ravnopravnosti, pa prema tome koliko nacija, toliko federalnih jedinica. Pošto nema posebne bosanske nacije, onda ne može biti ni posebne bosansko-hercegovačke federalne jedinice ... „<sup>15</sup>

Sljedbenici osporavanja Bosne i Hercegovine kao buduće federalne jedinice, ali i jednog od njegovih naroda (*„koji su primili islam i koji sebe obeležavaju po verskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredeljeni“*?!), podv. E.D.) uporni su u svojim namjerama:

<sup>13</sup> „Tito je potkraj 1942. morao oštro presjeći svaku ideju o osnivanju autonomnog srpskog teritorija u Hrvatskoj što je predlagao Moša Pijade (no, to nije bio Pijadin hir ili izmišljotina, jer se o tome razmišljalo – naime, paralelno je postojala KP Hrvatske kao i Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju). Dedijer svjedoči da se Moša od Tita „vratio dvaput brže nego što je otišao“ (Ivo Goldstein (2019), *Josip Broz Tito, KPJ i Bosna i Hercegovina 1937–1943. godine*, u: 75. *godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a: Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*, 104.

<sup>14</sup> Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022, 193.

<sup>15</sup> Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata II*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 515.

„Bosna i Hercegovina zauzimaju posebno mesto među ostalim našim narodnim republikama. ... tako da u njoj živi u nerazrušivoj izmešanosti deo srpskog i deo hrvatskog naroda, dok treći deo stanovništva sačinjavaju muslimani slovenskog porekla, koji su primili islam i koji sebe obeležavaju po verskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredeljeni. Ova činjenica da se danas može u Evropi naći stanovništvo bez nacionalnog obeležja plod je one teške zaostalosti i velikog stagniranja, koje karakteriše skučenost turskog feudalizma. Prema tome, Bosna i Hercegovina nisu, kao ostale narodne republike, država ove ili one jugoslavske nacije; tj. Narodna Republika Bosna i Hercegovina nema obeležja nacionalne republike kao ostale ...“<sup>16</sup>

Ima li u ovakvim stavovima vjerske mržnje, radikalnog šovinizma, pa i orijentalizma, koji i danas susrećemo u Bosni i Hercegovini, Balkanu, pa i u Evropi? Da je u pitanju, u najmanju ruku, nedosljednost, nelogičnost i predrasude, odavno su primijetili i mnogobrojni strani publicisti, političari i historičari koji se bave historijom južnoslavenskih naroda.

„Da su i pored priznanja BiH kao samostalne republike ipak ostale i određene predrasude, pokazuje i činjenica da je status ove republike utemeljen sasvim drugačije nego u slučaju ostalih republika.“<sup>17</sup>

Politika nepriznavanja bosanskih muslimana (Muslimana, Bošnjaka, Bosanaca), a pogotovo nekakve bosanske nacije smatrano je ne samo zabudom, nego smrtnim grijehom. Nevjerovatno je koliko su vodeći ideolozi tadašnjeg jugoslavenskog komunizma odbacivali i samu pomisao o bosanskoj naciji. Jedino objašnjenje je da su u budućnosti planirali podijeliti Bosnu i Hercegovinu, isto onako kako su optuživali velikosrpsku i velikohrvatsku politiku u doba nenarodnog režima Kraljevine Jugoslavije. Sve dok su vjerska skupina, Bošnjaci su veoma pogodni za „nacionalizaciju“ u Srbe ili Hrvate, i sve dok Bosna nije bosanska, državljanska, politička nacija, ona, u bliskoj budućnosti može biti srpska ili hrvatska ili međusobno podijeljena. I po ko zna koji put, velikosrbin, srbofil, Moša Pijade više, gotovo prijetećim glasom, i to baš u Sarajevu, 1948. godine:

„Ne smemo se uspravljivati time što je nacionalno pitanje rešeno i ne smemo zbog zaoštavanja klasne borbe u periodu socijalističke izgradnje zaboravljati na nacionalno pitanje. Zauzimati stav kao da ga više nema ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju, neke nove, bosanske nacije. To je

---

<sup>16</sup> Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbira CK KPJ), 19.

<sup>17</sup> Wolfgang Hopken, *Jugoslovenski komunisti i bosanski Muslimani*, Književna revija, Sarajevo, maj 199

zabluda opasna, zabluda koja ne znači nikakav napredak, već naprotiv nazadak prema postignutom rešenju nacionalnog pitanja u ovim oblastima.“<sup>18</sup>

Kada god su bosanski muslimani (Muslimani, Bošnjaci, Bosanci) vezivali svoju sudbinu za jedinu svoju domovinu, Bosnu, a samo u njoj mogu opstati kao svoji na svome, uvijek su optuživani da poriču prava i drugima (Srbima, Hrvatima, Jevrejima, Romima, itd.) na njihovu domovinu Bosnu i da je žele jedino za sebe. Optužbe su bile maštovite: za bošnjakluk, izdaju „pradedovske vere“, klerikalizam, muslimanski nacionalizam, panislamizam, islamski fundamentalizam, islamizam i na kraju za bošnjački nacionalizam nakon što su preživjeli strahovite ratne zločine i genocid od istih onih koji ih sve vrijeme optužuju za sve, gore navedeno. Samo da se getoiziraju, pobjegnu od sebe i odustanu od svoje Bosne (bosanstva)! A gdje može pobjeći čovjek koji bježi od sebe?!

Mnogi komunisti i borci NOP-a u Bosni i Hercegovini, pa i u Jugoslaviji, su vjerovali da će Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a u Sarajevu krajem aprila 1945. godine, pogotovo ojačano *Deklaracijom o pravima građana* sa Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu, krajem juna 1944. godine, konačno riješiti složeno nacionalno pitanje Bosanaca (... ni... ni... ni ..., već i ... i ... i...) i time i ovoj republici dati perspektivu normalnog političkog, ekonomskog i svakog drugog razvitka, ali i na taj način presjeći sve silnice još iz predratnog vremena o aspiracijama srpske i hrvatske hegemonističke politike na teritoriju bosanske države, ali i na „duše“ njenih stanovnika. A onda je „moralo proteći gotovo pola stoljeća da bi čuvena odluka ZAVNOBiH-a *raskrila svoju sjenovitu stranu* (podv. E.D.). Pokazalo se ne samo da nije riješila bosansko nacionalno pitanje nego je na određen način čak izazvala sigurno najveću katastrofu stanovništva BiH. Pripremila mu je klopku kakvu 1945. godine niko nije mogao ni slutiti. Naime, ova temeljna i sudbonosna odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a utvrđuje Bosnu i Hercegovinu zemljom i srpskom i muslimanskom i hrvatskom. Ali, ne utvrđuje je i zemljom – bosanskom! A upravo u toj površnosti krije se njen presudni nedostatak.“<sup>19</sup>

Nažalost, problem bosanstva nikada i nije bio na tapetu jugoslavenskih i bosanskih političkih i intelektualnih struktura, osim kao „stidljiva nacionalnost“. Problem „opredjeljivanja“ muslimana (Muslimana, Bošnjaka, Bosanaca) je jedino hrabri Husein Husaga Ćišić isticao pred Konstituantom,

---

<sup>18</sup> Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbiroa CK KPJ), 21.

<sup>19</sup> Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997,39

ali bio je to labuđi pjev u ušima pobjednika i vrlo često bahatih i vulgarnih revolucionara čiji nacionalizam i šovinizam prema nekim jugoslavenskim narodima je bio dobro sakriven u svim organima moćne KPJ. Ona je (KPJ, kasnije SKJ), a to su pokazale devedesete godine XX stoljeća, postala frižider ili bolje reći inkubator svih fašističkih, šovinističkih, četničkih i ustaških ideja. Zar svi presuđeni najveći zločinci na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Haagu, nisu bili članovi SKJ? Očito, „priznanje“ Muslimana sedamdesetih godina nije bio dovoljno težak udarac velikosrpskim i velikohrvatskim hegemonističkim pretenzijama na BiH, da bi od njih odustale. Kao što se velikosrbi i manjim dijelom velikohrvati nisu nikada oslobodili „nacionaliziranja“ bosanskih muslimana u Srbe ili Hrvate, tako i mnogi vrhovni žreci jugoslavenskih komunista nisu se oslobodili iste bolesti i time su uvijek bili brana višenarodnoj Bosni i Hercegovini da pređe put u političku naciju Bosanaca, kako je to svuda u Evropi, odnosno Evropskoj uniji kojoj težimo, ali izgleda da i ona, Evropa, ima isti problem kao i obje Jugoslavije: da li su problem bosanski muslimani koji predstavljaju „strano tijelo“ na teritoriju, juče Jugoslavije, a danas Evrope (Evropske unije). Stavovi srpskih i hrvatskih nacionalista su nam, uglavnom poznati, ali treba podsjetiti i da su evropski „demokrati“ stavili embargo na odbranu od agresije zvaničnoj vladi BiH, koju su, uglavnom, imenovali „muslimanskom vladom“, žmirili na hiljade logora i masovnih grobnica, uglavnom, za bosanskomuslimansko stanovništvo, pravili prevare mnogobrojnim rezolucijama i konferencijama i na kraju formirali „ludačku košulju“ za sve patriote Bosne i Hercegovine, u trenutku kada su bili u prilici poraziti fašizam unutar Bosne, ali i fašizam iz susjedstva.<sup>20</sup> Da li i evropski „demokrati“ boluju od istih bolesti od kojih su

<sup>20</sup> Vidjeti samo mali dio knjiga i članaka o nevjerovatnom licemjerju i prevari međunarodne zajednice u vezi sa agresijom na Bosnu i genocidom nad Bošnjacima. Tu se posebno ističu tadašnja britanska i francuska politika: Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996 – Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu*, University press – Izdanja Magistrat i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Sarajevo – Tuzla, 2012; Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998; *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*. (ur. Branka Magaš i Ivo Žanić), Naklada Jesenski i Turk i Dani, Zagreb – Sarajevo, 1999; Joseph Biden: *Promises to Keep*, Random House, New York, 2007; Adrian Hastings, *Rasprava Međunarodni odgovor – pouke za budućnost*, u: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*; Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 2007; Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 1999.; Brendan Simms, *Najsravniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sarajevo – Beograd, 2003; Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009; Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012; Tomaž Mastnak, *Crkveni džihad protiv islama*, Feral Tribune, Split, 23. prosinca 2000, 45; Michael A. Sells,

bolovali komunisti, članovi sva tri AVNOJ-a i sva tri ZAVNOBiH-a: narod koji u većini sačinjavaju muslimani (u Evropi) ne može imati svoju Republiku!? I danas, da li je priča o ulasku Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, samo „lipsavanje magarca do zelene trave!“

Vrlo je interesantno, ali i vrlo indikativno: svi komunisti Bošnjaci u NOP- u su se, uglavnom izjašnjavali kao Srbi, manjim dijelom Hrvati, dok je sav bošnjački (muslimanski) narod odbijao da se tako izjasni, pa smo imali besmislicu da se pod diktatom u znak protesta izjašnjavao kao Neopredijeljeni!

I najzad, nakon više od dvadeset godina upornog odbijanja bosanskohercegovačkih muslimana, Bošnjaka / Bosanaca da budu nacionalizirani u Srbe, ili Hrvate, ili Jugoslavene, Partija ne želi „vratiti“ tom osporavanom narodu njegovo historijsko ime, nego opet ostavlja prostor za mogućnost daljeg nacionaliziranja u Srbe ili Hrvate ili u anacionalne Jugoslavene, imenujući ih Muslimanima što je u potpunosti „čisto“ vjersko ime, ime svakog pripadnika islama. Musliman može biti Kinez, Arap, Amerikanac, Nijemac, Albanac, Srbin, Bošnjak, Hrvat ...<sup>21</sup> Time i dalje njihovu domovinu Bosnu ostavljaju prikrivenom prisvajanju velikosrpskoj i velikohrvatskoj politici koja je bukvalno eksplodirala u obostranoj agresiji jednih i drugih sa učinjenim monstruoznim ratnim zločinima, odnosno genocidom nad onima koji su željeli biti lojalni svojoj domovini Bosni i Hercegovini.

U vrijeme rasprava unutar SKJ i SK BiH, šesdesetih godina XX stoljeća, bilo je razumnih glasova koji su mogli biti orijentir za logično rješenje „nacionaliziranja“ muslimana/Bošnjaka/Bosanaca. Jedan od glasova razuma bio je i Hamdija Čemerlić, svršeničnik Sorbonne, vijećnik ZAVNOBiH-a, prvi ministar pravde u prvoj Vladi NR BiH, kasnije profesor Pravnog fakulteta i rektor Univerziteta u Sarajevu, koji posebno pledira da se ne insistira na vjerskom imenu:

---

*Iznevjereni most – Religija i genocid u Bosni*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002; Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom antinacionalizmu*, Peščanik.net, 13.08. 2010; Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991–1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996; Erich Rathfelder, *Rat u Bosni i Hercegovini*, Durieux, Zagreb, 2000; Ivo Banac, *Cijena Bosne*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996, itd.

<sup>21</sup> Da je bilo prijedloga unutar SKJ u vezi sa imenovanjem bosanskohercegovačkih muslimana Bosancima, vidi: Iva Lučić, *U ime nacije – Politički proces revaloriziranja Muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji (1956-1971)*, University Press, Sarajevo, 2022, i Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Genezu ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000. Naravno, da je ova ideja i prijedlog sasjačen u korijenu pod pritiskom istih onih komunističkih, šovinstičkih i nacionalističkih snaga koje su to osporavale od Drugog svjetskog rata.

„Ja smatram da Muslimani Bosne i Hercegovine u tom imaju određen stav. Taj stav nije nesvjestan, oni svjesno odgovaraju da nisu ni Srbi ni Hrvati već nešto treće, a tom osjećanju po mom mišljenju treba dati određeno, nacionalno ime, a ne dovoditi ih u takvu situaciju da svom nacionalnom osjećanju daju vjersko ime“.<sup>22</sup>

Više od dva desetljeća nepriznavanja i ignoriranja Bošnjaka, Centralni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1968. godine, ipak se malo posipa pepelom, ali nema snage, poštenja i hrabrosti da ide do kraja i bosanskim muslimanima „vrati“ njihovo historijsko ime. Gledajući historijski kontekst mora se priznati da je to tada bio mogući iskorak koji je, ipak, značio pomak u dotadašnjem „nepriznavanju“ Bošnjaka:

„Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi, odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod!“<sup>23</sup>

Dakle, ipak odmak od onoga što su članovi Srpskog kulturnog kluba 1937. godine, među kojima se posebno isticao Vasa Čubrilović i Ivo Andrić, koji su smatrali da će se muslimani koji su „postali verska manjina“ i koja će se „ubrzo nacionalizovati“, naravno, po njima u Srbe. Da svoju ideologiju i odnos prema muslimanima, u ovom slučaju Muslimanima / Bošnjacima / Bosancima nije promijenio i nakon što je, u novoj, Titovoj Jugoslaviji postao visoki funkcioner KP/SK Jugoslavije, profesor Beogradskog univerziteta, akademik SANU, itd., potvrđuje činjenica da je na jednoj od konferencija o statusu Bosne i Hercegovine, 1968. godine, izjavio: „... Jednom reči, *Bosna i Hercegovina nemaju državni narod* (podv. E.D.), koji bi svojim poreklom, istorijskom i državnim tradicijom, bio nosilac njihove državne misli“.<sup>24</sup>

Zar to nisu bili svi građani Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i sav njen radni narod i omladina, kako su govorili visokopozicionirani funkcioneri Partije! I države, naravno, jer su to jedne te iste osobe!

---

<sup>22</sup> Hamdija Čemerlić, *Pitanje nacionalnog osjećanja kod Muslimana*, u: *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo (1965), 381.

<sup>23</sup> Enver Redžić, *Istoriografija o „muslimanskoj naciji“*, *Prilozi*, 29, Institut za istoriju, Sarajevo (2000), 234. Naravno, da je ova ideja i prijedlog sasječena u korijenu pod pritiskom istih onih komunističkih, šovinističkih i nacionalističkih snaga koje su to osporavale od Drugog svjetskog rata.

<sup>24</sup> Vasa Čubrilović, *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, Sarajevo, 4, (1968), 24.

## **Ponosno ime bosansko i potajni bosanski narod!**

Istine radi, ne treba zaboraviti da su postojali ljudi koji su upozoravali na šizofrenu situaciju u vezi sa muslimanima, bošnjaštvom i bosanstvom. Bio je to Josip Smolaka, nekadašnji član Jugoslavenskog odbora iz 1915. godine, koji je učestvovao u formiranju zajedničke države Južnih Slavena, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. On 1945. godine piše: „... Službena istina priznavala je samo tri naroda, po formuli SHS. Stvarno, postojale su u svesti naroda Jugoslavije, i u njihovu srcu, još tri južno-slovenske narodnosti: jedna zabranjena (makedonska), jedna potajna (bosanska), i jedna u previranju (crnogorska) – podv. E.D.). Makedonsku je centralistički velikosrpski režim priznavao već time što je, bojeći je se, nemilo je gušio. U Bosni je pored Srba i Hrvata bila službeno priznavana treća narodna grupa ravna njima, ali pod verskim imenom „Muslimana“. Bosansko ime izbegavao je ne samo režim, nego i sam naš muslimanski svet, premda se u inostranstvu svi oni ponose bosanskim imenom. Zvanična nauka u Jugoslaviji, stojeći u službi politike, velikosrpske kao i velikohrvatske, stalno je tučila Muslimanima u glavu da je ime bosansko antinacionalno – do te mere da ga se oni danas gotovo stide premda nemaju zašto, budući je ono jednako časno kao srpsko i hrvatsko ime. Ovo će bosanstvo ostati i u novoj Jugoslaviji „stidljiva narodnost“, dok god poslednji Bosanci – to su Muslimani koji, zbog svoje vere i drugih posebnih tradicija i osobina ne mogu da se opredele ni za Srbe ni za Hrvate – ne budu priznati kao narod pod svojim narodnim imenom.“<sup>25</sup>

Sasvim je razumljivo da je Smolaka shvatio da je bosanska nacija „opasna po velikosrpske i velikohrvatske aspiracije prema Bosni i Hercegovini. To je pokazao Sporazum Cvetković – Maček iz 1939. godine kada je Bosna nestala sa mape zajedničke države, ali i Sporazum Milošević – Tuđman iz Karađorđeva iz 1991. godine, i obostrana agresija njihovih režima na Bosnu i Hercegovinu. Za njih, kao da je vrijeme stalo!

O tim teškim i prevratnim godinama i dr. Ivan Ribar, predsjednik Predsjedništva AVNOJ-a (treba li kazati, za one koji ne znaju, da Ribar nije bio član KPJ) s pravom kritizirajući sporazum Cvetković–Maček, zauzima veoma principijelan stav oko statusa Bošnjaka u tom sporazumu, kritizirajući i velikosrpsku i velikohrvatsku ideologiju, ali i tadašnju politiku najjače bošnjačke stranke Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) i njenog lidera, Mehmeda Spahu.

---

<sup>25</sup> Josip Smolaka, Srpstvo i hrvatsvo u federativnoj Jugoslaviji, Politika 11869/42 (1945), 2.

„Čini se da je pri tom sporazumijevanju Maček sebi zadržao pravo da može govoriti u ime Muslimana, koje je on smatrao za pristalice hrvatske državne ideologije. Međutim, znalo se da je postojao jedan veliki broj Muslimana koji nije bio orijentisan ni hrvatski ni srpski, već čisto bosanski (podv. E.D.) i vjerski, a uz ove postojao i jedan dio koji je otvoreno priznavao srpsku državnu ideju. Muslimani kao cjelina nijesu se nikada deklarirali za jednu ili drugu ideologiju, a Jugoslovensko-muslimanska organizacija, sa Spahom na čelu, nije ni pokušala da se nacionalno deklarise.“<sup>26</sup>

Dakle, ni JMO kao najjača muslimanska (bošnjačka) politička stranka u Kraljevini Jugoslaviji nije mnogo brinula da bitno promijeni političko, ekonomsko i kulturno stanje Bošnjaka, uprkos tome što je bila svjesna bošnjačke samobitnosti i bosanske autonomnosti. Takva nedosljednost je i morala završiti u potpunom raspadu stranke nakon početka Drugog svjetskog rata. Ili još gore: dio političkog vrha stranke završio je u ustašama.

Svi patrioti u Bosni i Hercegovini, s punim pravom uvijek će, uprkos svemu, historijskom kontekstu, fašizmu, genocidu nad Bošnjacima, Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu, postavljati pitanje: Ali zašto Bosna i Hercegovina nije „uspjela“ biti država svih njenih stanovnika, građana, svih Bosanaca kao što su to postale ostalih pet republika buduće zajedničke države (Slovenija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i Makedonija)?

Zar četiri i po desetljeća Republike (i narodne i socijalističke) Bosne i Hercegovine (1945–1990) nije moglo polučiti državljansku svijest koja bi se u tom historijskom procesu transformirala u bosansku nacionalnu svijest. Nedostatak građanskog društva, građanskih sloboda i političkog pluralizma ili dominacija zavobihovskog aksioma, da Bosna nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, već i srpska i hrvatska i muslimanska. Taj aksiom koji, u nedemokratskom društvu, kakvo je bilo jugoslavensko, niko se nije ni usudio ozbiljnije dovesti u pitanje i pozabaviti se bosanstvom koje ni najmanje nije niti bi smetalo bosanskim podidentitetima: etničkim (narodnim), jezičkim, kulturnim, vjerskim itd. Ili su neki jugoslavenski politički moćnici (javni komunisti, a tajni nacionalisti i šovinisti) snivali starojugoslavenske snove u kojima nije bilo Bosne ni Bosanaca i čekali svoju priliku?!

Ako nacionalne identifikacije nose sobom dinamički moment a svaka nova generacija nanovo recipira i otkriva nacionalni identitet u novom historijskom kontekstu, popunjava ga novim sadržajem, koristi nove forme i metode svog nacionalnog identificiranja, šta je sve moglo biti preprekom da svi bosanskohercegovački stanovnici ne usvoje politički identitet Bosanaca uz

---

<sup>26</sup> Dr. Ivan Ribar (1951), *Politički zapisi III*, Prosveta, Beograd, 162.

puno pravo zadržavanja svih svojih drugih identiteta, pogotovo ako se ima u vidu da je nacionalitet (nacija) društveno-historijski produkt?! Jesu li bosanskohercegovačke integralističke snage bile (puno) slabije od velikodržavnih snaga prikrivenih u državnim i partijskim forumima od općine do vrha federacije?

Zar moderna historija nije dokazala da su mnoge države uspjele oblikovati etničke, narodne skupine u nove nacionalne identitete, a istovremeno, neki narodi formirali svoje države?

Zar je bosanska republička (državna) struktura bila toliko krhka da se nije uspjela izboriti da svaki njen građanin bude makar „ustavni patriota“ (J. Habermas) i svi zajedno postanu nacijom bosanskih državljana, politička zajednica shvaćena kao politički pojam? Odgovor bi se mogao potražiti u nedostatku državne tradicije, slobode, jednakosti, solidarnosti, svijesti o zajedničkoj sudbini i teritoriji, poistovjećivanju političko-državnog i etničko-kulturno-religijskog identiteta, velikodržavnih projekata iz susjedstva, itd. Glorifikacijom etnosā (ethnos), narodā u Bosni i Hercegovini, zaboravljen je demos, politički narod, bez kog nema države, jer „moderne države mogu postojati samo ukoliko političko državljanstvo oslobađaju od kulturnog i etničkog identiteta“ (U. Altermatt). Ako se tome doda činjenica da su dva naroda u BiH pripadali, deklarirali se kao pripadnici, dijelovi dvije nacije iz susjednih republika, problem postaje dodatno kompliciran za formiranje bosanskog političkog naroda kao građanske političke nacije. Slabljenje ili jačanje republičko-državnih prerogativa Bosne i Hercegovine bilo je sve vrijeme u zajedničkoj državi na dnevnom redu, a bosanski patriotski orijentirani političari u stalnom plesu na žici: što je bilo više Bosne i Hercegovine, bilo je i više Bosanaca!

Očito je da „komunisti ipak nisu mogli svladati velikosrpsko i velikohrvatsko poricanje postojanja bosanskog naroda te posljedično i njegovog političkog osvješćenja u bosanskoj naciji.“<sup>27</sup>

Nesporno se može dokazati, iz gore navedenih citata aktera kako AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, tako i učesnika NOR-a, prisustvo velikodržavne svijesti (negatora bosanske suverenosti) u glavama nekih moćnih čelnika i AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, odnosno KPJ. Zbog takve hegemonističke svijesti, pa čak i predrasuda prema nekim jugoslavenskim narodima, u ovom slučaju prema Bošnjacima kao većinskim muslimanima, Bosna je i sve vrijeme u periodu od 1945–1990. godine „bolovala“ od te „konstrukcione greške“ koja se protekla i na period nakon „demokratskih promjena“ na vrijeme agresije i rata protiv

---

<sup>27</sup> Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022, 298.

BiH, ali i na postdejtonsko vrijeme. Pothranjujući konstrukt „konstitutivni narodi“ i domaća i politika međunarodne zajednice, dodatno pogoršava bolest države BiH, navlačeći joj „ludačku košulju“.

Uprkos svim nedostacima „zavnbihovske“ BiH, ono što se posebno mora naglasiti, je činjenica da su tadašnji bosanski državotvorci ipak uspjeli naći šifru bosanske državne egzistencije i u veoma teškom historijskom kontekstu izboriti se za državotvornost Bosne i Hercegovine za razliku od ovih današnjih koji to ne umiju, jer nisu ni političari, a kamoli državnici. S punim pravom se može kazati da je ZAVNOBiH bio „apsolutni događaj“ (N. Ćurak) za Bosnu i Hercegovinu i njene građane u doba fašizma, rata, ratnih zločina, genocidā („evropske genocidne strasti“),<sup>28</sup> koncentracionih logora i gasnih komora.

Ne smije se zaboraviti, uprkos slabostima prema Bosni i Bošnjacima, da je antifašistička ideja u Drugom svjetskom ratu, koju su pronosili i propagirali članovi KPJ i partizani, spasila Bošnjake. Bošnjaci, učesnici NOP-u su u novoj državi bili garanti bošnjačkog fizičkog opstanka. Agresija na BiH 1992–1995. godine je najbolja potvrda šta bi sa Bošnjacima bilo da su pobijedile druge opcije.

Nedosljedna primjena proklamiranih principa u toku NOP-a o ravnopravnosti naroda i republika, o federalizmu, principijelnoj borbi protiv fašizma i šovinizma nakon komunističkog preuzimanja vlasti 1945. godine, je i dovelo do raspada Jugoslavije, užasnih ratnih zločina i genocida. Krug se zatvorio: neki politički nasljednici onih koji su stvorili Jugoslaviju su je, uglavnom, i uništili.

Samostalna i suverena Bosna i Hercegovina je danas država, ali i politička bosanska nacija koja u sebi sadrži svu pluralnost etničkih, vjerskih, kulturnih i svih demokratskih dostignuća modernih građanskih društava. Nepoštovanje pluralnosti bosanskog društva, znači nepriznanje njene suverenosti i njene nezavisnosti. Uvažavaju li naši susjedi, bivši agresori na Bosnu i Hercegovinu sve spomenuto?!

---

<sup>28</sup> Ove „genocidne strasti“ Evropa se nije oslobodila do današnjih dana. Izraelski genocid nad Palestincima, stanovnicima Gaze to najbolje potvrđuje, kada je sveukupna evropska zvanična politika, sa izuzetkom Irske i Španije, stala na stranu zločinca Natenjahua. Toj i takvoj zvaničnoj i političkoj Evropi (posebno birokratama u Briselu) obraz dijelom čuvaju mnogobrojni demonstranti širom evropskih prijestolnica.

## Literatura

1. Ivo Banac, *Cijena Bosne*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996.
2. Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009.
3. Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.–1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996.
4. Max Bergholz, *Nasilje kao generativna sila – identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zemlji*, Buybook, Sarajevo – Zagreb, 2018.
5. Joseph Biden: *Promises to Keep*, Random House, New York, 2007.
6. Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 1999.
7. Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.
8. Philip J. Cohen, *Srpski tajni rat – propaganda i obmana historije*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.
9. Jovan Cvijić, *Dinarski Srbi i njihov violentni tip, Govori i članci I*, Beograd, 1921.
10. Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata II*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
11. Vasa Čubrilović, *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine, Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, Sarajevo, 4, (1968).
12. Hamdija Čemerlić, *Pitanje nacionalnog osjećanja kod Muslimana*, u: *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo (1965).
13. Slavko Ćuruvija, *Ibeovac, ja Vlado Dapčević*, Beograd, 1990.
14. Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991–1996 – Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu*, University press – Izdanja Magistrat i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Sarajevo – Tuzla, 2012.
15. Ivo Goldstein (2019), *Josip Broz Tito, KPJ i Bosna i Hercegovina 1937 – 1943. godine*, u: *75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a: Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*.
16. Adrian Hastings, *Rasprava Međunarodni odgovor – pouke za budućnost*, u: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*.
17. Wolfgang Hopken, *Jugoslovenski komunisti i bosanski Muslimani*, Književna revija, Sarajevo, maj 1990.
18. Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Plejada – BNZG – University Press, Zagreb – Sarajevo, 2016.
19. Mustafa Imamović, *Knjiga pamćenja*, University Press, Sarajevo, 2013.
20. Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
21. Iva Lučić, *U ime nacije – Politički proces revaloriziranja Muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji (1956–1971)*, University Press, Sarajevo, 2022.

22. Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022.
23. Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012.
24. Tomaž Mastnak, *Crkveni džihad protiv islama*, Feral Tribune, Split, 23. prosinca 2000.
25. Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom antinacionalizmu*, Peščanik.net, 13.08. 2010.
26. Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 2007.
27. Rasim Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact Publishing house, Sarajevo, 1996.
28. Slavko Odrić, *Ustaški pokret i katolička crkva u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini*, u: *Srednja Bosna u NOB-u*, knjiga I, *Srednja Bosna do ustanka i u ustanku 1941.: članci i sjećanja*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.
29. Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbiroa CK KPJ)
30. Olga Popović – Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX i XXI veka*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009.
31. Svetozar Pribičević, *Stenografski izveštaj sa skupštine održane 15. i 16. februara 1919. godine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919.
32. Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
33. *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. (ur. Branka Magaš i Ivo Žanić), Naklada Jesenski i Turk i Dani, Zagreb – Sarajevo, 1999.
34. Erich Rathfelder, *Rat u Bosni i Hercegovini*, Durieux, Zagreb, 2000.
35. Enver Redžić, *Istoriografija o „muslimanskoj naciji“*, Prilozi, 29, Institut za istoriju, Sarajevo (2000).
36. Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000.
37. Ivan Ribar, *Politički zapisi III*, Prosveta, Beograd, 1951.
38. Michael A. Sells, *Iznevjereni most – Religija i genocid u Bosni*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002.
39. Brendan Simms, *Najsramniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sarajevo – Beograd, 2003.
40. Josip Smolaka, *Srpstvo i hrvatsvo u federativnoj Jugoslaviji*, Politika 11869/42 (1945).
41. Esad Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999.
42. Adil Zulfikarpašić, *Put u Foču*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2022.

**Prof. dr. Nermina Mujagić**

**Univerzitet u Sarajevu** University of Sarajevo

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[nermina.mujagic@fpn.unsa.ba](mailto:nermina.mujagic@fpn.unsa.ba)

## **OBNOVA DRŽAVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE KROZ PRINCIPE ZAVNOBiH-a**

## **RESTORATION OF THE BOSNIA AND HERZEGOVINA'S STATEHOOD THROUGH THE ZAVNOBiH PRINCIPLES**

### **Uvod**

Na oslobođenim prostorima, u teškim ratnim danima fašističke okupacije, nicali su oblici lokalne demokratske vlasti u BiH obećavajući više socijalne pravde i rušenje starog klasnog poretka (Kraljevina Jugoslavija i NDH) koji su se suprotstavljali svemu što je *bosansko* u smislu modernog poimanja državnosti, uključujući suverenitet i izgradnju državljanškog identiteta.

Negacija buržujске vladavine (Bjekstvo Kralja Kraljevine SHS i Izbjeglička vlada u Londonu), ali i velikosrpske i velikohrvatske hegemonije, bila je važan okidač *masovne narodne mobilizacije* u oružanom, ali i u političkom smislu. Svjedok i akter historijskih događanja, Hamdija Ćemerlić podsjeća kako nikakav apel za odbranu Jugoslavije na početku rata nije bio uspješan, „pa ni apel CKKPJ, jer eksploatirane mase nisu imale razloga da se za nju bore, a potlačene nacije ni obezbjeđenje za opstanak, a kamoli za uspješan razvoj“ (Ćemerlić, 1968: 333). Ustanak je poprimio ozbiljne razmjere tek kada je izvršena jasna polarizacija „tako da je na jednoj strani stajala buržoazija, predstavljena u raznim grupama, koje su nastojale da sačuvaju postojeće društveno uređenje ... a na drugoj strani radnička klasa, predvođena KPJ, koja je bila za obnovu zajedničke države, ali uz korjenite promjene ne samo državnopravnih već i društveno-ekonomskih odnosa“ (Ćemerlić, 1968: 334). Narodnooslobodilački odbori (NOO) začeli su klicu demokratije *kroz nove oblike državnosti*. To je bila, u novijoj historiji BiH, prva mogućnost da narod organizira svoju samoupravnu zajednicu, da kroz rasprave na lokalnim skupštinama oblikuje svoj politički i javni život, po tzv. principu '*demokratije odozdo*'. Prema Borovčaninu, ZAVNOBiH je, kao najviši organ vlasti u Federalnoj BiH, izrastao iz NOO“ (Borovčanin, 1968: 431). Staviše, zavnobihovske ideje nadživljavaju i sve pokušaje destrukcije i dezintegracije

Bosne i Hercegovine, pa je historijski značaj ZAVNOBiH-a i jest u tome što je u bosanskohercegovačkom konglomeratu klasnih, etničkih, vjerskih, socijalnih i drugih tenzija pronašao *tačku političke integracije zemlje*.

Na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a), koje je održano u ratnim okolnostima, u noći između 25/26 novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu prisustvovalo je 247 delegata iz cijele Bosne i Hercegovine, među kojima je izabrano 173 vijećnika ZAVNOBiH-a, 31 član Prezidijuma i 58 članova AVNOJ-a. Borovčanin ističe da su globalna i regionalna vojna kretanja zahtijevala da Narodna oslobodilačka Partija potraži svoj međunarodni legalitet uz prethodno unutrašnje konsolidovanje i dogovor o konstrukciji zajedničke države (Borovčanin, 1979: 173).

Ubrzano održavanje Prve bosanskohercegovačke skupštine praćeno je potrebom biranja vijećnika za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, na kojem će se verificirati krucijalne odluke sa Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Presudnu ulogu u prihvatanju zavobihovske koncepcije BiH imat će Josip Broz Tito i Edvard Kardelj (Goldstain, 2019). Titu se danas može s pravom progovoriti mnogo štošta, ali nikad nije griješio u svojoj politici prema BiH. Još je na V Zemaljskoj konferenciji KPJ kategorički ustvrdio: „Bosna je jedno, zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru“ (Tito, 61). U svjetlu njegovog autoriteta, na konferenciji će se zaključiti kako je najvažniji zadatak komunista „borba protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijeli Bosnu i Hercegovinu i ne pitajući narode iz tih oblasti“ (Prema Zgodiću, 2000: 6)

ZAVNOBiH, u sva tri svoja izdanja je svojevrsna autobiografija tadašnje političke moći najviše koncentrirane u harizmatičnom vođi, ali njegov ideološki naboj leži u još jednoj činjenici a to je da je nastajao u revolucionarnom kontekstu. To mu daje *emancipatorski/prosvjetiteljski smisao* jer su dokumenti imali funkciju a to je obnova porušene zemlje i integracija društva, uprkos silama koje ga žele rasturiti i uništiti.

Nakon dvije godine zajedničke borbe protiv fašizma i okupacije, kroz Narodnooslobodilački pokret, građani i narodi Bosne i Hercegovine su 1943. godine konstituirali narodnu vlast i proglasili Republiku, utemeljenu na vrijednostima antifašizma, koji je sastavni dio europskih vrijednosti i šireg liberalno-demokratskog diskursa. Nekoliko fundamentalnih principa ZAVNOBiH-a utemeljili su bosanskohercegovačku modernu političku zajednicu. Prvi princip se odnosi na artikulaciju BiH kao pluralne zajednice i u svom individualnom (prava i slobode građanina) i kolektivnom (ravnopravnost narodâ) dijelu. Drugi princip definira BiH kao političku

zajednicu utemeljenu na socijalnoj pravdi koja omogućava akomodaciju, razvoj i emancipaciju različitosti unutar zajednice, dok je treći princip odredio civilizacijske temelje bosanskohercegovačke političke zajednice kao antifašističke. Iako postoje interpretacije da su ovi principi isključivo 'komunističko ideološko nasljeđe', cilj ovog testa jeste da demonstrira da je većina dokumenata, a posebno *Deklaracija o ljudskim pravima građana BiH* (1944) svojevrsno civilizacijsko postignuće, povelja budućeg ustava BiH, a da je famozna formula po kojoj je BiH i srpska, i hrvatska i muslimanska, te istovremeno ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska (1943), dokaz da su narodi BiH iscrpili svoje pravo na političko samoopredjeljenje.

### **Društveni pluralizam Bosne i Hercegovine**

Na Prvoj revolucionarnoj bosanskohercegovačkoj skupštini obnavljajući državnost BiH, aktom suverene volje njenih naroda i građana ispisan je do sada jedini društveni ugovor koji je konstituirao kao suverenu republiku Srba, Hrvata i Muslimana. BiH je zavnbihovskim utemeljivačkim dokumentima (1943. i 1944) određena kao republika svih svojih naroda, dakle kako je zapisano u Rezoluciji, ona nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, već je i srpska i hrvatska i muslimanska, i istovremeno, republika svih svojih građana kao pojedinaca kojima je dostupan najširi skup individualnih ljudskih prava i sloboda.

Ovaj akt od historijskog značaja potkopao je hegemonijski uniformni model klasične države-nacije koje su tada nastajale u srednjoj i jugoistočnoj Europi. On je također potkopao dominantni model rješenja nacionalnih pitanja u sovjetskom i jugoslavenskom svijetu koje su slijedile klasične države-nacije sa svojim dominantnim etnički homogenim središnjim etničkim narodima. Rješenje za BiH bilo je *politički presedan* jer je odudaralo od drugih, pa se ponekad, posebno iz današnje perspektive čini da je BiH nedostajao *bosanski nacionalni obuhvat*. Pozicija BiH u kojoj je BiH svačija i ničija, ostavljen je prostor za kasniju relativizaciju političkih rješenja koja su se nudila 1923. godine i 1939. godine.

Procesi obnove državnosti BiH i Jugoslavije razvijali su se istovremeno. U *Rezoluciji* s Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1943. već stoji da će „narodi BiH učestvovati ravnopravno s ostalim našim narodima u stvaranju i izgradnji nove demokratske federativne Jugoslavije“ (ZAVNOBiH dokumenti, 1968) Princip etničke ravnoteže tj. shvaćanje jugoslavenske federacije izaziva i danas mnogobrojne kontroverze jer princip potpune etničke ravnoteže nije spojiv ni sa pravnom državom niti sa parlamentarnom demokratijom.

Paradoks između građanskog i etničkog političkog predstavljanja očitovao se u mnogi aspektima, mada postoje mišljenja da poimanje nacije i naroda u bivšoj Jugoslaviji bilo 'dvostruko'. Sam oficijelni grb FNRJ činio je pet baklji i simbolizirao pet jugoslovenskih naroda, što ukazuje na etnički federalizam baziran na sovjetskim principima (etnoteritorijalni federalizam) i pravu naroda na samoopredjeljenje. Međutim, prema uvidima Čemerlića u BiH on je nadopunjen principom običajnosti da se u BiH kroz vjekove živjelo u različitosti (Čemerlić, 1968: 339). Važnu u komponentu obnovljene državnosti, Redžić obrazlaže „vraćanjem BiH samoj sebi, svom autentičnom historijskom izvoru“ (Redžić, 1968: 20).

Čuvena formula određena tačkom br.5 Rezolucije ZAVNOBiH-a da BiH nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, već je i srpska, i hrvatska i muslimanska, nije značila samo jednakost etničkih naroda na ovim prostorima. U temelj bosanskohercegovačke političke zajednice postavlja se 1943. godine *pluralistički princip* više zasnovan na etničkoj razlici, koji bosanskohercegovački identitet oblikuje međuetničkim interakcijama tako da se nije govorilo o položaju jedne etnije, a da istovremeno u promišljanje ne uzme položaj druga dvije, niti se govorilo o pojedincu u apstraktnom smislu izuzetom iz društvenog konteksta. Stvaranje institucionalnog okvira po principu etničke ravnoteže u kojem se bosanskohercegovački pluralitet akomodira može se i kritički sagledati posebno u kontekstu 'operacionalizacije' Rezolucije kojom se pitanje Muslimana ignorisalo na jedan duži rok. Prema uvidima Čemerlića „Muslimani nisu smatrani kao posebna nacionalna zajednica, već kao potencijalni Srbi ili Hrvati, pa iako se u najvećem dijelu dotle nisu bili izjasnili, pretpostavljalo se da će se tokom vremena izjasniti i tako pitanje nacionalnog karaktera BiH definitivno riješiti. Ovo shvaćanje temeljilo se na pogrešnoj pretpostavci, u stvari na usvojenom buržoaskom shvaćanju koje je ranije formirano, a ovom prilikom nesvjesno usvojeno (Čemerlić, 1968: 339). Tako je Muslimanima oduzet status političkog naroda koji je bio njen najveći demografski supstrat.

### **Opori politikama podjele**

Ako izuzmemo navedene slabosti kojih je bilo sigurno i u drugim segmentima, podvig generacije ljudi iz 1943. godine bio je epohalan. Dakle, i tada su postojale politike podjele, ali na njih se ogovaralo razboritošću, ili modernim jezikom politologije kazano neposluhom i građanskom netolerancijom. Odvažnost vizije o antifašističkoj borbi, izgradnji narodne demokratije uvjetovano je historijskim ishodištima i aktivizmom. Sjetimo se pisama napredne bosanskohercegovačke studentske omladine iz 1937, 1938. i 1939,

ljevičarskog časopisa Putokazi iz Zagreba, Pete zemaljske konvencije KPJ iz 1940. koja je posebnu pažnju posvetila BiH. Predratna previranja i nacionalna netrpeljivost bili studentska briga. U tim dramatičnim periodima nacionalno pitanje razmatralo se površinski i često na štetu jedne etničke skupine. Ali, razumijevanje BiH kao autonomne zemlje pošlo je od oštrog suprotstavljanja politikama podjele kao što je bio Sporazumu Cvetković–Maček koji je djelo BiH da bi se riješilo srpsko i hrvatsko pitanje.

Naime, Bosna i Hercegovina je već ranije, tačnije Nagodbom Cvetković–Maček (1939) bila predviđena za teritorijalno komadanje između 'srpske i hrvatske buržoazije' koja je, nakon više godina burnih političkih previranja, ušla u proces unutarnje federalizacije Jugoslavenske kraljevine na etno-nacionalnom principu. Međutim, osim što je zauzela jasan stav o pitanju BiH uz sami rat, a osobito tokom rata na temelju masovne oružane oslobodilačke borbe, bosanskohercegovačka i jugoslavenska KP je, ne bježeći od suočavanja s nacionalnim pitanjem, izgleda razvijala specifičnu koncepciju federalizma koji bi prevazilazio uobičajeni, 'buržoaski' federalistički nacionalni model, odnosno model 'nacije-države'. Štaviše, zavnobihovska konstitucija bosanskohercegovačke političke zajednice suprotstavila se dezintegrativnom etnonacionalističkom pristupu kakav je bio sročen u nagodbi 'Cvetković–Maček' tridesetih godina XX stoljeća. Njegova ideja 'konačnog rješenja' srpsko-hrvatskog nacionalnog pitanja podrazumijeva je temeljito teritorijalno razgraničenje BiH koje bi obuhvatilo što je moguće više pripadnika jednog ili drugog naroda u okvirima nove nacionalne države. Međutim, podjela BiH je bila izraz nepravедnosti i prema, "Srbima i Hrvatima i muslimanima (Bošnjacima), kako je govorio Rodoljub Čolaković. Prema mišljenju Pejanovića, Pripojiti BiH ma kojoj od ovih dviju (hrvatskoj ili srpskoj federalnoj jedinici) značilo bi izazvati niz sumnji kod Hrvata, odnosno kod Srba, a pogotovo kod Muslimana. Takvo rješenje bilo bi i netačan i politički štetan odgovor na ono zlosretno pitanje: «Čija je Bosna, srpska ili hrvatska?», koje su pokazali velikosrpski i velikohrvatski šovinisti.. (Pejanović, 2012: 27–28). Takvih civilizacijski otpori su ulijevali nadu, pružali su nam smo snove, i individualne i kolektivne.

Kad kritički sagledavamo ovaj proces, možemo govoriti i o nepoštivanju individualnih ljudskih prava i sloboda. Međutim, obračun sa etatizmom doveo je do demokratizacije jugoslavenskog društva dolazi sredinom 60-ih godina pa će 1971. godine Partija konačno priznati da su 'Muslimani su nacija' (Bilandžić, 1985: 416). Prema Bilandžiću predstavnici SKBiH na liniji daljnjeg jačanja subjektiviteta i suvereniteta te republike kao zajednice Muslimana, Srba i Hrvata oštro su kritizirali sve češće pretenzije srpskih i hrvatskih hegemonista prema BiH. Podržali su politiku pune ravnopravnosti u

odnosima među članicama federacije. „Rukovodstvo BiH bilo je jedinstveno i držalo je situaciju u svojim rukama. SKBiH energično je razvijao proces nastajanja bosansko-hercegovačke državnosti uopće, a u tome posebno i 'priznavanje' muslimanske nacionalnosti (Bilandžić, 1985: 416).

Bilo bi nedostavno pisati o ZAVNOBiH-u a ne spomenuti i značaj Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a koji je održan 1944. u Sanskom Mostu. Na ovom zasjedanju, u duhu slobodarske političke tradicije autentičnih narodnih pokreta, kao što su bili Francuska građanska revolucija (1789) i Američki ustanak za nezavisnost (1776), koji su donijeli svoje deklaracije o slobodama i pravima građana, usvojena je već spomenuta Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine. Riječ je o jednom od najsvidljivijih dokumenata koje predstavlja nepresušno vrelo inspiracije u borbi za ljudska prava i građanske slobode. Naime, Deklaracijom o ljudskim pravima utvrđeno je da smo zajednica 'jednakih i slobodnih građana'. U njoj su naglašeni ostvareni rezultati u narodnooslobodilačkoj borbi, te temeljni principi i prava građana od kojih će većina naći svoje mjesto u prvom Ustavu BiH. Deklaracija je garantirala slobodu vjeroispovijesti, izbora, udruživanja, slobodu štampe, lične imovine, sigurnost građana, slobodu private inicijative u ekonomiji i jednakost žena s muškarcima. Riječ je o Deklaraciji koja je usvojena četiri godine prije nego je usvojena UN -a Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i radi se o 'principijelno' nekomunističkom tekstu prikladnom za sve one koji dijele istinske humanističke i neideološke vrijednosti (Mujkić, 2019: 355 ). Dakle, nije ključna poruka ZAVNOBiH-a samo o obnovi državnosti BiH, nego u jednakosti svih bosanskohercegovačkih naroda i građana, i njihovoj međusobnoj solidarnosti.

Odluke s ovih konventa, svojevrsni su autohtoni politički ugovor koji odgovara na ono vječno političko pitanje: šta je to što građane i narode BiH drži na okupu? Nije to samo princip etničke ravnoteže jer šta čini osnovnu razliku između Srba, Hrvata i Bošnjaka nije shvaćeno ni do danas. Ali protivljenje starojugoslavenskom nepravednom i ugnjetavačkom poretku, otpor fašističkoj okupaciji odredit će *bosanskohercegovačku odvažnost – civilizacijskim podvigom*.

Prema uvidima Pejanovića, Rodoljub Čolaković, koji je bio prvi nakon ratapredsjednik Narodne vlade Skupštine SR BiH, revolucionar i republikanac, odredio je ton prvog zasjedanja bosanskog revolucionarnog konventa tako da je revolucionarna skupština postala najviše političko tijelo BiH. Akt njezine suverene volje bio je prvi dio izvornog, modernog, do sada jedinog, društvenog ugovora bosanskohercegovačkih naroda i građana. Samim tim što je nastao i organizovao se usred rata, ZAVNOBiH koji je imao najvišu podršku naroda i vojske, bio je najdemokratskiji i najlegalniji politički

predstavnik kojeg je narod ikad imao u BiH. Prema Borovčaninu „Nikakva druga, sem istinski narodna, demokratska vlast, ne uživa povjerenje širokih narodnih masa“ (Borovčanin, 1968: 434)

Proces reafirmacije državnosti BiH riješio je osnovna pitanja državnog položaja i uređenja BiH. Usvajanjem ključnih strateških dokumenata Rezolucije i Proglas naroda Bosne i Hercegovine potvrđeni su osnovni politički principi koji su postavili temelje za organiziranje nove državne strukture, koja po svom sadržaju, kako kaže Pejanović, uvelike „nadilazi model: jedna nacija – jedna država“ (Pejanović, 2012: 31) i počiva na ključnim elementima kao što su „ideja nacionalne slobode, ideja nacionalne ravnopravnosti i ideja napretka u socijalnom razvoju“ (Pejanović, 2012: 31). Ove ideje nisu bile lako ostvarive, ali u cilju prevezilaženja međuetničkih tenzija, u tekstu Rezolucije stajalo je: „u plamenu narodno-oslobodilačke borbe brišu se tragovi zlosreće prošlosti i stvara se nerazduživo bratstvo naroda Bosne i Hercegovine koji više neće dozvoliti da njihova domovina bude predmet velikosrpske, velikohrvatske i muslimanske reakcije (ZAVNOBiH dokumenti, 1968: 72)

Dakle, dokumenti nisu doneseni zato što je razlika između Srba, Hrvata i Muslimana/Bošnjaka tada bila nevažna (ona postoji najviše u konfesionalnom smislu), i ne zato da bi ona s vremenom nestala. Štaviše, razlika je bila prevažna, ali jednostavno nije bila neprijateljska, i zbog toga je insistiranje na *bratstvu i jedinstvu u različitosti* nadilazilo vrijeme u kojem je nastajalo. Ali to je samo jedan čitanje ZAVNOBiH-a. Drugo, mnogo značajnije jeste pozicioniranje i Srba i Hrvata i Bošnjaka u svojstvo egzistencijalno-socijalnih kategorija. Cilj je bio stvoriti takvu vlast koja će osigurati zakonodavstvo koje je u skladu sa suvremenim shvaćanjima socijalne pravde i dostojanstva čovjeka.

Ključna poruka ZAVNOBiH-a onda, kako sugerira Dragan Markovina, nije u državotvornosti nego u jednakosti svih bosanskohercegovačkih naroda i njihovoj međusobnoj solidarnosti. Ovdje treba posebno naglasiti kako je riječ o tradicionalnom pristupu ljevice pitanjima države. Iz čega je slijedilo da su samo ime i okvir određene zemlje posve periferni u odnosu na njezin stvarni sadržaj. Preciznije govoreći, država je predstavljana kao oruđe za razvoj i podizanje kvaliteta društva, a ne obrnuto. Imajući u vidu tu logiku da država ne može biti cilj sama po sebi, jasno je kako se ključna poruka ZAVNOBiH-a iščitava u krivom ključu (Markovina, 2014).

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, koje je održano u oslobođenom Sarajevu od 26. do 28. aprila 1945. godine zaokružena je struktura državne vlasti u BiH. Zato je ZAVNOBiH značajan u 'sva tri svoja izdanja' (1943, 1944 i 1945) gdje su donesene odluke da narodi BiH sami upravljaju svojim razvojem. Vođeno

modelom socijalističkog federalizma Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a vrši političku i institucionalnu transformaciju ratne Federalne BiH u „narodnu državu republikanskog oblika“ kako kaže Član 1 Ustava NRBiH u kojoj, kako dalje kaže Član 7: „sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu“ koji učestvuje u političkom životu preko svojih predstavničkih tijela izabranih „na osnovu opšteg jednakog i neposrednog izbornog prava tajnim glasanjem“ (Član 8).

Politički subjekt NRBiH je građanin a Član 11 određuje da su „u NRBiH njene narodnosti u svemu ravnopravne“ dok Član 14 određuje da „nacionalne manjine u NRBiH uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika“. BiH je vidimo na svom početku konstituirana kao republika bez uobičajenih (zavnobihovskih) referenci na etničke partikularne identitete, odnosno kao 'republika svojih građana' koji konstituiraju njezin narod.

U Članu 2 čak se izrijekom referira na „slobodnu volju svoga naroda“ (u jednini, politički narod, demos), i kaže se dalje „bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti“. Takav jedinstven politički subjekt, kako dalje navodi ovaj član, ujedinjuje se „na osnovu načela ravnopravnosti s Narodnom Republikom Srbijom, Narodnom Republikom Hrvatskom, Narodnom Republikom Crnom Gorom, Narodnom Republikom Makedonijom i Narodnom Republikom Slovenijom u zajedničku, saveznu državu – FNRJ“.

Dakle, temeljni zadatak Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a ogledao se u stvaranju okvira koji će utvrditi dalji put razvitka BiH kao federalne jedinice jer tom zasjedanju doneseni važni akti za BiH kao članicu jugoslovenske federacije kao što je konstitucija prve Narodne skupštine Federalne BiH i Zakon o narodnoj vladi na osnovu kojeg je dva dana kasnije, 28.4.1945.godine formirana prva Narodna vlada BiH itd.

### **Otpor kapitalizmu kroz narodnu demokratiju i princip socijane pravde**

U Preambuli Deklaracije stoji: „Narodna demokratska vlast obezbijedit će putem zakonodavstva svim trudbenicima grada i sela život u skladu sa savremenim shvatanjem socijalne pravde i dostojanstvom čovjeka“ (Nešković, 1983: 581). „Istorijska era BiH, otpočeta ZAVNOBiH-om, proklamovala je načela društvene i nacionalne jednakosti i ravnopravnosti njenih građana i naroda, ukidanje izrabljivanja čovjeka po čovjeku i naroda po narodu, ukidanje klasnih i nacionalnih privilegija“ (Redžić, 1968: 13). Ovaj princip radikalne socijalne pravde, prema Redžić-u, usmjeren je na borbu

protiv eksploatatorskog klasnog poretka, koji prirodom svojih odnosa proizvodi izrabljivačke i ugnjetavačke odnose. Iz toga proizilazi, zaključuje Mujkić, da su utemeljitelji moderne bosanskohercegovačke pluralne republike jasno uvidjeli da je borba protiv nacionalizma nemoguć posao ukoliko istovremeno nije i borba za socijalnu pravdu i suočavanje s posljedicama kapitalističkog poretka (Mujkić, 2019: 357).

ZAVNOBiH je zahtijevao istovremeno i socijalnu pravednost i jednakost jer se, „na socijalnoj nejednakosti njenih građana temeljila se gotovo petovjekovnu historija neravnopravnosti naroda BiH“ (Redžić, 1968: 13). Redžić konstatira, „da je ovdje riječ o jednoj pojavi karakterističnoj i zakonitoj u istoriji nastanka i razvoja nacionalnih država, što je najprije na Zapadu, a zatim na Istoku izvršeno pod vođstvom buržoazije, bilo praćeno težnjama tih država, odnosno njihovih buržoazija za proširenjem državnih teritorija“ (Redžić, 1968: 13). Buržoaziju karakterizira „klasni egoizam“ koji „razjedinjava narod i zaoštava nacionalne suprotnosti“ (Redžić, 1968: 13). jedinstvo pluralne političke zajednice mora počivati isto tako na subjektivitetu klase. To mora biti ona klasa „čiji društveni interes ne dolazi u suprotnost s načelom i praksom nacionalne ravnopravnosti, klasa koja prirodom svog društvenog bića, jer teži ukidanju svakog oblika eksploatacije čovjeka, svojim vlastitim oslobođenjem nosi istovremeno i oslobođenje čovjeku jedinki, to jest građaniu i nacionalnoj zajednici čiji je ona organski dio“ (Redžić, 1968: 13).

ZAVNOBiH-ovski projekt utemeljenja pluralne političke zajednice počivao je na inkluzivnijoj kategoriji klase – radničke klase, shvaćene u najširem smislu kao 'radni narod', politički, ujedno i etnički narod koji preživljava od svoga rada. Tako, piše Redžić, „radnička klasa u BiH ... ne konstituise jedinstvenu bosansku naciju, već njeno podizanje u nacionalnu klasu i konstituisanje u naciju znači da je ona došla na čelo nacionalnog razvitka u BiH i postala vodeća snaga u bosanskom društvu“ (Redžić, 1968: 13).

Dakle, pluralitet 'radnog naroda' na svom revolucionarnom konventu u Mrkonjić Gradu 1943. ne poseže za buržujskim projektom izgradnje države-nacije. Na tom konventu, prema Mujkiću, desilo se svojevrsno ponavljanje revolucionarnog čina francuskog Trećeg staleža koji je rekao 'mi smo narod', odnosno mi smo 'politički narod'. Taj narod smo 'mi koji živimo od svog rada', koji smo ugnjetavani i eksploatirani. Ova dimenzija socijalne pravde i jednakosti upravo je osiguravala najširu moguću inkluzivnost i jedinstvo pluraliteta u njegovoj različitosti (Mujkić, 2019). Rasprave o upravljanju zemljom, socijalnoj pravičnosti predstavljene su u mnogih dokumentima ZAVNOBiH-a i člancima koji ih pokušavaju naucno elaborirati. One i danas mogu biti osnova govora koji ispunjavaju političku funkciju emancipacije. Na

Trećem zasjedanju ZAVNOBiH Rodoljub Čolaković u svojim govorima se bori protiv birokratizma i korupciji kad govori o vlasti koju je izvojevao narod da bi pomoću nje izgradio sebi bolji, čovječniji i sretniji život. Hamdija Čemerlić kazuje o rodoljubljivim oficirima, jedinstvenoj vladi, moćnim saveznicima, Vasilj Semak o dobro plaćenim radnicima, Soja Čopić i Rada Vranješević o borbi žena za slobodu, Boško Hadžić o obnovi zemlje, Muhidin Hamidović o tome da nam niko nikad neće više prigovoriti da nismo sposobni upravljati našom zemljom. Ove fragmentirane izjave vijećnika, ukazuju na jedno političko zrenje da je Bosna autonomna provincija, entitet za sebe ('corpus separatum' u pravom smislu te fraze), da ne može više biti povratka na starojugoslavenski tretman, odnosno ignoranciju ove pokrajine. Prije osam decenija očigledno je da su komunisti vlast razumijevali nije samo kroz pojam, nego i koncepciju koja zahtjeva jasan politički angažman.

Na zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu donesena je *Odluka o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština u Federalnoj BiH* koja nam pruža uvid u kontekst u građanin Deklaracije stiče biračko pravo i kako ga ostvaruje. Srezovi i oblasti predstavljaju administrativno teritorijalne jedinice, a narodnooslobodilački odbori bit će predstavnici izvršne vlasti. To nije Rousoov apstraktni građanin, već građanin narodnooslobodilačkog odbora (NOO), odnosno aktivni sudionik skupštine ili zbora birača koji učestvuje u donošenju odluka koje oblikuju njegovu ili njenu političku zajednicu: lokalnu, regionalnu, pa i onu državnu. Deklaracija zagovara aktivnu participaciju karakterističnu za republikansko uređenje vlasti koja od građana očekuje da učestvuje u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Druge obaveze odnosi se na socijalna pitanja ali i pomaganje slabijim skupinama porodica poginulih boraca.

U Članu 1 Odluke ističe se kako „sva vlast u Federalnoj BiH pripada narodu koji predstavljaju NOO, narodnooslobodilačke skupštine i ZAVNOBiH“ (Borovčanin, 1968: 426). To znači da je to „oblik narodne i demokratske vlasti koji se nije zadovoljio formalnim priznanjem građana, već je stvorio sve potrebne uslove da se građani mogu samostalno koristiti pravima u svim oblastima državnog i društvenog života“ (Borovčanin, 1968: 426). Od prvih ustaničkih dana do Drugog zasjedanja, mreža NOO sastojala se od tri oblasna (za Bosansku Krajinu, istočnu BiH i za Hercegovinu), tri gradska odbora (Sarajevo, Tuzla, Mostar) i bar 15 okružnih NOO... Pedesetak sreskih NOO objedinjavalo je gotovo 500 opštinskih i mjesnih NOO, dok bi seoskih NOO moralo biti bar 2000. Prema Čauševiću, dinamika širenja i jačanja mreže bila je povezana jačanjem antifašističkog pokreta u BiH. Ako njima dodamo, donošenje prvo Fočanskih, a kasnije Krajiških propisa, ova kompleksna mreža narodne demokratije može se smatrati autentičnim oblikom neposredne

demokratije koji jeste pratio oružanu oslobodilačku borbu ali je bio i temelj budućeg državnog uređenja BiH. Ovi odbori predstavljali su izraz neposredne demokratske volje slobodnog naroda pa su na njegovim osnovama izgrađivala nacionalna ravnopravnost.

Upravo kao posljedice potreba proisteklih iz oružane borbe razvila se mreža „demokratije odozdo“ polazeći od konkretnih ljudi i sredina sa svojim specifičnim problemima – čime je bio otpočeo i opsežni proces izgradnje bosanskohercegovačke republike.

ZAVNOBiH-om su potvrđene i utvrđene granice Republike, definiran njen teritorijalni integritet i konstituirana republička vlast. Sve su to elementi državnog / republikanskog suvereniteta, koji se decenijama poslije napadaju i ugrožavaju. Oligarhija Komunističke partije je, na žalost, odmah po zauzimanju institucija i poluga državnih moći presjekla, kako Marko Atilla Hoare kaže, „organske veze sa stanovništvom“ (Hoare, 2019: 454), najprije u vojnom, a potom postepeno i u političkom smislu institucionalizirajući svoju diktaturu po ugledu na sovjetski režim. Radikalni demokratski instrumentarij vladavine odozdo začet u oružanoj borbi, u političkoj borbi za opstanak novog režima i očuvanje oružane hegemonije, postaje polako teret koji je, što je moguće prije, morao biti obesmišljen i u radikalnoj političkoj ofanzivi (koja bi se slobodno mogla nazvati kontra-revolucijom) koja je imala i svoje objektivne uzroke u zategnutoj situaciji oko Trsta, potom Rezoluciji Informbiroa, oružanom djelovanju ostataka klerofašističkih bandi i orkestriranom djelovanju reakcije. Ubrzo su institucije narodne demokratije postale pukim emiterima naloga partijske vrhuške odozgo. Otvoreni forumi radikalne demokratije – NOO – više se nisu mogli tolerirati. Hoare zaključuje da su „slabost komunističkog režima, neprijateljstva u narodu prema njemu, umišljeni strah od opozicije, slabost i neefikasnost organa nove države, usmjeravali komuniste prema diktaturi“ (Hoare, 2019: 445).

## **Zaključak**

No, bez obzira na kritike procesa prethodnog režima, iz današnje perspektive zavnobihovska koncepcija pluralne političke zajednice proturječi i širem, socijalističko-jugoslavenskom okviru. Političkom razboritošću bosanskohercegovački narodi pokazali da briga/empatija i o političkoj, ali i društvenoj ravnopravnosti naših etničkih skupina i individua može učiniti zemlju uspješnijom. Taj imperativ stvaranja uslova za socijalnu pravičnost, stvarao je kontekst u kome će pobrojana prava i slobode imati smisla. Bez sumnje da je socijalističko samoupravljanje u BiH bilježi svoj najveći ekonomski i kulturni uspon u povijesti, a kada je u pitanju njezin politički

subjektivitet, moglo bi se reći da je efektivno on bio najjači upravo u ovom periodu. Zato, stalno podsjećanje na vrijeme antifašističkog NOR-a nužno zbog razumijevanja sadašnjosti i kreiranja bolje budućnosti. Iskustvo iz posljednje decenije XX stoljeća govori da kod nas određena prošlost nije završena ni prevaziđena, te da su nam revolucionarna vitalnost potrebna da se suprostavimo tuđim ratovima koji hrane naše unutrašnje sukobe. Zato su antifašizam i ZAVNOBiH ovoj zemlji potrebni jako kao i prije više od 70 godine jer moderna državnost BiH traži nanovo redefinisane sadržaje kataloga političkih, socijalni i kulturni vrijednosti na koje ova zemlja polaže historijsko pravo.

## Literatura

1. Borovčanin, D., 1979. *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Svjetlost, Sarajevo.
2. Čaušević, Dž., 2005, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Dokumenti sa komentarima. Magistrat. Sarajevo.
3. Čemerlić, H., 1968. *Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici od ZAVNOBiH-a do Ustava SR BiH*, Prilozi. Sarajevo.
4. Hoare, Marko A., 2019. *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Dobra knjiga, Sarajevo.
5. Imamović, M., 2013. *ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet BiH*, Historijska traganja, BiH.
6. Markovina D., 2014., *Muke s patriotizmom*. Tačno. net, <https://arhiva.tacno.net/novosti/dragan-markovina-muke-s-patriotizmom/> - datum pristupa 17. 01. 2024.
7. Mujkić A., 2019. „ZAVNOBiH – Bosna i Hercegovina kao antifašistička zajednica vrijednosnog pluralizma“, u zborniku radova sa Međunarodne naučne konferencije „75.godišnjica Prvog zasedanja ZAVNOBiH-a: povijesna utemeljenost obnovljene državnosti BiH u 20. i 21. stoljeću (urednici Pašalić A., Pejanović M., Katz, V.) ANUBiH, Sarajevo.
8. Nešković, S., 1963. *Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Stvarnost, Zagreb.
9. Pejanović, M., 2013. *Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma – kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću*, Historijska traganja, BiH.
10. Redžić, E., 1968. *Društveno-historijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a*, Prilozi. Sarajevo.
11. *ZAVNOBiH – DOKUMENTI 1943-1944*, 1968., Veselin Mašleša, Sarajevo.
12. Zgodić. E., 2000, *Titova nacionalna politika*, Kantonalni odbor SDP-a BiH, Sarajevo.

**Doc. dr. Abdel Alibegović**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[abdel.alibegovic@fpn.unsa.ba](mailto:abdel.alibegovic@fpn.unsa.ba)

**SEMIOTIKA 'NEDOVRŠENE DRŽAVE' – DEBOSNIZACIJA I  
SCENARIJ BUDUĆEG RAZVOJA DOGAĐAJA U  
BOSNI I HERCEGOVINI**

**SEMIOTICS OF THE 'UNFINISHED STATE' –  
DE-BOSNIANIZATION AND THE SCENARIO OF FUTURE  
DEVELOPMENTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

U kontekstu svrsishodnog i uzročno-posljedičnog razumijevanja stanja u kome bosanskohercegovačko društvo i država jesu, valja ukazati na manifestne i latentne forme razaranja Bosne i svega bosanskog. Takva htijenja, aspiracije zla možemo razumjeti, između ostalog i jednom posebnom semiotikom, ali i metajezikom debosnizacije. U procesima dugotrajnog osporavanja autonomnosti i autohtonosti Bosne kao takve, uočavamo da je kulminacija vidljiva i u atacima na sam znak Bosne, sve što ima ime Bosne, bosanskog, kao što su vidljivi i ataci na ono što je u sadržaju Bosne, bosanskog. Na misaonom fonu Ferdinanda de Saussurea<sup>1</sup> semiotika antibosanstva atakuje i na znak, ali i na značenje, označeno bosanskog bića. Semantiku antibosanstva najbolje, odnosno, jasno i razgovijetno možemo učiniti vidljivom na način uvođenja u semantičko polje diskurzivne analize sintagmi kao što su „*nedovršena država*“<sup>2</sup>, *segmentirana država*, *fleksibilno dizajnirana*, država koja spada u kategoriju „*slabih i propalih država*“<sup>3</sup>,

---

<sup>1</sup> Saussure, F. de, 1996. *Kurs opšte lingvistike*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

<sup>2</sup> Nešković, R., 2017. *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

<sup>3</sup> „Nedostatak državnog kapaciteta u siromašnim zemljama proganja razvijeni svijet mnogo direktnije. Kraj Hladnog rata ostavio je niz propalih ili slabih država koje se protežu od Balkana kroz Kavkaz, Bliski istok, srednju Aziju i južnu Aziju. Kolaps ili slabost države već su stvorili velike humanitarne i ljudske katastrofe s stotinama hiljada žrtava tokom devedesetih godina u Somaliji, Haitiju, Kambodži, Bosni, Kosovu i Istočnom Timoru.“ Fukuyama, F. The Imperative of State-Building. *Journal of Democracy*, Jhrg. 15, No. 2 (April 2004), str. 21–24.

„podijeljeno društvo i nestabilna država“<sup>4</sup>, „podijeljeno društvo bez države“<sup>5</sup>, „nemoguća država“<sup>6</sup> kao i različitih derivacija ovih antibosanski konstruisanih sintagmi.

Pored diskurzivne analize semantičkih polja antibosanskih formi simboličkog i svakog drugog nasilja, nužno je razvijati i održive forme znanja o svim posebnostima bosanskog singulariteta, a na način dugoročnog, sistemskog i hrabrog propagiranja, osnaživanja, zagovaranja činjeničnog, kontekstualnog bosanskog prostora znanja (*Bosnian knowledge area*)<sup>7</sup>. Afirmacijom bosanskog prostora znanja, znanja o sebi, a ne nametnutim, kontradiktornim, falsificiranim formama antibosanskog znanja, otvaramo put za razvijanje holističkog znanja, jedne nove strukture koja će adekvatno prezentovati, reprezentovati i očuvati svu strukturu znanja i misli o Bosni.

Antibosanske forme znanja nisu ništa drugo do antibosanske epistemološke agende koje produciraju beskonačne fikcije o Bosni, koje anesteziraju kritičko mišljenje, proizvodeći tako generirano, neprirodno, neznanje o Bosni. Stoga, adekvatno je razumijevati i Bosnu kao neznanje na fonu duboke misaone analize koju pronalazimo kod Mahmutćehajića<sup>8</sup>, ali ujedno je legitimno teorijske predstave antibosanske epistemološke agende čitati i na tragu Bodrijar<sup>9</sup>, a na način antibosanskih ideoloških simulakruma i simulacija. Kao posebno planiran rezultat, u našem slučaju, dugoročna posljedica, bosanski politički subjekt, prostor osiromašen i reduciran od svih formi bosanskog znanja o sebi, karakterizira prostorna, vremenska i normativna dezorijentacija, a svaka od ovih formi orijentiranja/razumijevanja svijeta života, u antropološkom smislu<sup>10</sup> predstavlja pretpostavku za izlaz iz kreiranog haosa antibosanstva.

Posebna forma projektovane bosanske drame sa antibosanskom epistemološkom aparaturom vidljiva je u permanentnom brisanju, kriptoziranju, minimiziranju, potiskivanju, vulgarizaciji značenja i dometa sveukupne bosanske društvene ontologije. Diskurzivna analiza procesa debosnizacije, procesa ništenja, mijenjanja, smanjenja, kriptoziranja, fetišiziranja bosanske društvene ontologije, pokazat će nam da je jedna od

<sup>4</sup> Kasapović, M., 2005. *Bosna i Hercegovina podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.

<sup>5</sup> Topić, T. 2011. Bosna i Hercegovina – podijeljeno društvo bez države. *Politički život*, 3/2011, str. 32–41.

<sup>6</sup> Kecmanović, N., 2007. *Nemoguća država: Bosna i Hercegovina*. Banja Luka: Glas Srpske.

<sup>7</sup> Lavić, S., Delić, Z. and Osmić, A., 2016. Bosanski prostor znanja: bosanski prostori znanja i obrazovanje pojmova o znanju: između neoliberalne globalizacije i “postkomunističke” tranzicije. *Pregled*, 57(2), str. 233–238.

<sup>8</sup> Rusmir Mahmutćehajić, R. 1997. Bosna kao neznanje. *Dijalog – Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, 03, str. 18–34.

<sup>9</sup> Bodrijar, Ž., 1991. *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.

<sup>10</sup> Haviland, W.A., 2004. *Kulturna antropologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

vrhunskih formi na ovom putu banaliziranje, i to banaliziranje temeljnih načela društvene ontologije. Banalizaciju kao iznimno složenu i višestruko posebnu antibosansku formu destruktivnosti možemo analizirati na dva načina. Prvi način se odnosi na redukovane forme znanja, na procese poznate pod nazivom „kantonizacija svijesti“<sup>11</sup>, procese koji bosanskom političkom subjektu, generalno bosanskom čovjeku otežavaju na različite načine razumijevanje sebe i konteksta u kome egzistira, a s druge strane, drugi način kako valja razumijevati banalizaciju jeste banalizacija kao sistematično-perfidna antibosanska forma namjernog proizvođenja „neznanja o Bosni“. Treba jasno kazati kako se prvi način banalizacije može direktno računati kao proizvod sistemsko-kriptoizirajućih formi generiranja neznanja o svemu bosanskom. Također, generiranje banalizirajućih formi kvazi znanja predstavlja samo sredstvo antibosanskih programa zla, a nikako cilj kao takav. Analizom diskursa i moći, ali i analizom moći diskursa moguće je ustanoviti kako je banalizacija, ta posebna forma antibosanske hegemonijske destruktivnosti usmjerena na noseće sadržaje i strukture bosanske društvene ontologije. Taj novi vid rearanžiranja<sup>12</sup>, zahvatanja u našu bosansku društvenu ontologiju jeste ključ za razumijevanje i izlaz iz krvavo generirane bosanske drame u vidu skrnavljenja, nasilja, genocida, urbicida, sociocida, kulturocida, oikocida. Opća pometenost, neznanje, ideologijska anesteziranost, banalizacija, vulgarizacija, redukcionistička paradigma, samo su drugačiji nazivi za jedan te isti konstrukt, agendu, projekat, a to je ostvarivanje uslova za hegemonijsko zlo, a na način fantazija o konačnom skončanju pitanja/problema suvereniteta Bosne i Hercegovine, a prema logici izvanbosanskih ideologija zla<sup>13</sup>.

Rearanžirajuće forme usmjerene protiv bosanske društvene ontologije, posebnosti, singulariteta obuzete se sindromom poricanja<sup>14</sup>, fantazijama diskvalificiranja, te iz tih bolesnih i opasnih fantazija dolaze simbolički kreirane forme novog simboličkog nasilja u vidu nazivanja bosanske

<sup>11</sup> Lavić, S., 2018. *Zaborav razlike: bosanski prekarijat, "bolonjski" univerzitet i medijski cinizam*. Sarajevo: Dobra knjiga.

<sup>12</sup> „No u ovom kontekstu 'rearanžirati' nešto ne znači 'promijeniti nešto u mislima', odnosno misliti iznova i dati novi opis nečega da bi se dalo 'isto samo na drugi način'. Sada to znači nešto sasvim konkretno: fizički promijeniti njegovu strukturu mehaničkim postupkom - u šta treba ubrojiti i nasilje, degradaciju, skrnavljenje, amputaciju, etničko čišćenje - i promijeniti njegova svojstva.“ (Ibrulj, N., 2005. *Stoljeće rearanžiranja: eseji o identitetu, znanju i društvu*. Sarajevo: Filozofsko društvo "Theoria.", str. 18.)

<sup>13</sup> Zgodić, E., 2012. *Teritorijalni nacionalizam: ideologija, zlotvorstvo i alternative*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta.

<sup>14</sup> Mustafa I. 2013. ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet Bosne i Hercegovine. *Historijska traganja*, 12, str. 17–25.

suverenosti<sup>15</sup>, državnosti kao vještačke, ahistorijske, administrativne, nemoguće, nedovršene, vještačke, turske, avnojevske, zavnobihovske, a svaka od ovih formi poricanja usmjerena je na plan inženjeringa i reinženjeringa, aranžiranja i rearanžiranja bosanske specifičnosti, bosanske političke, kulturne, društvene ontologije. Rat protiv ZAVNOBiH-a u direktnoj je vezi sa sindromima poricanja<sup>16</sup>, fantazija<sup>17</sup>, fetišizacija, kriptoiziranja prirode državnopravnog kapaciteta Bosne i Hercegovine.

*Vanredno stanje* u kojem se želi držati Bosna i Hercegovina, a koje odgovara mrziteljima Bosne i svega bosanskog, nije nastalo nikakvom banalizirajućom situacijom, građanskim, etničkim sukobom, niti bilo čim sličnim, već je takvo stanje nastupilo agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Paradoksalno, suprotno svim naracijama o liberalnim demokratijama, Bosna i Hercegovina, kako to kaže Delić, „preživljava svojevrzni (gotovo nepredstavljivi) evropski i svjetski eksperiment, psihosocijalnu laboratoriju, poligon za uvježbavanje postmoderne balkanske biopolitike.”<sup>18</sup> Zloćudna balkanska postmoderna biopolitika simboličkim nasiljem, poricanjem, negiranjem, destruiranjem, mikrofašizmima<sup>19</sup> i sveopćom banalizacijom dovodi u pitanje budućnost svega bosanskog, bosanske historije, bosanskog suvereniteta, bosanskohercegovačku teritorijalnu zaokruženost<sup>20</sup>. U tom pravcu valja razumijevati i vrlo znakovite studije, rasprave, ekspertne timove koji vrlo površno i nezainteresovano i sa distance posmatraju/kreiraju budući razvoj događaja u Bosni i Hercegovini. Tako da će jedna od takvih analiza vrlo *opušteno*, sa distance, upotrebljavati, ali i sugerisati moguće scenarije, na način da će „funktionalnu decentralizovanu državu”<sup>21</sup> i „funktionalnu centralizovanu državu (nasilni sukobi – centralizacija)”<sup>22</sup> posmatrati samo kao dva moguća rješenja sa određenim likovnim ilustracijama. Zapravo, riječ je o

<sup>15</sup> Delić, Z., 2016. Poricanje suvereniteta Bosne i Hercegovine i figura “posljednjeg rata”. *Pregled*, 57(1), str. 45–56.

<sup>16</sup> Zgodić, E., 2005. *Politike poricanja: o metapolitici i bosanskoj alterpolitici*. Sarajevo: DES.

<sup>17</sup> Zgodić, E., 2005. *Politike fantazija: o ratu protiv Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

<sup>18</sup> Delić, Z., 2016. Poricanje suvereniteta Bosne i Hercegovine i figura “posljednjeg rata”. *Pregled*, 57(1), str. 47.

<sup>19</sup> Ibidem, str. 50.

<sup>20</sup> „Poricanje suvereniteta Bosne i Hercegovine, koje se odvija kao globalni događaj, pretpostavlja mogućnost normaliziranja (već normaliziranih praksi) poricanja, negiranja i stvarnog destruiranja svega što je bosansko (u ime partikulariteta koji nisu bosanski ili ne priznaju bosanskohercegovačku teritorijalnu zaokruženost).“ (Delić, Z., 2016. Poricanje suvereniteta Bosne i Hercegovine i figura “posljednjeg rata”. *Pregled*, 57(1), str. 50.)

<sup>21</sup> Pasch, P. (ur.) 2012. *Bosna i Hercegovina 2025.: scenariji budućeg razvoja događaja*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, str. 28.

<sup>22</sup> Ibidem, str. 34.

sudbini nekoliko miliona ljudi, bosanskih ljudi, muškaraca, žena, djece i njihovog svijeta života. U gore spomenutim scenarijima kao *loše stanje* naveden je scenarij pod nazivom „Status quo“ (Dayton Mail)<sup>23</sup>, a gotovo niti jednom stručnom analizom eksperti nisu obratili pažnju na uzroke i posljedice takvog stanja u Bosni i Hercegovini. Kao jednu formu banalizacije moguće je predstaviti i *ekspertski* opis regionalne integracije pod nazivom „*Western Balkan Inter City*“<sup>24</sup>, dok je scenarij disolucije, ovaj put pripremljeni etnički sukob u svrhu izvanbosanskih, velikodržavnih interesa sada planiran i opisan kao „*Tripartite Border Train*“<sup>25</sup>. Kao dodatni vid tendenciozne banalizacije možemo izdvojiti i već poznate pokušaje osporavanja bilo kakve državnosti Bosne i Hercegovine, a na toj banalizirajućoj intenciji piše i autor knjige *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*<sup>26</sup>, osim one (obnove) iz 1943. godine, zatim manipulacija sa legitimnim predstavljanjem, *duhom Dejtonskog sporazuma*<sup>27</sup>, ali i najavljivanje „*puzajuće secesije*“<sup>28</sup> i umanjivanja važnosti dometa antibosanske argumentacije u kojoj stoji: „*da je Bosna propala, ne može da funkcioniše, najbolje je da se raspadne, disolucija Bosne je neminovna, neće je dva naroda, najbolje bi bilo da je Srpska samostalna itd.*“<sup>29</sup> Na ovu vrstu dirigitirane banalizacije, u kojoj se čak ide i do igre sa pojmovima „moderna državnost“ odgovaramo dijelom iz Stenografskog izvještaja iz 1919. godine u kome stoji: „U teškim danima naše davne prošlosti, kada je uništen suverenitet stare bosanske države, bila je to velika sreća naroda, jer da je ostala suverena Bosna i Hercegovina, veliko je pitanje ne bi li naš narod imao i četvrto ime (osim srpskog, hrvatskog i slovenskog). Padom stare bosanske feudalne suverene države, uništen je i nosilac jednog posebnog suvereniteta u narodu, koji je u državi mogao da stvori posebno narodno ime. Znajte da smo stajali pred opasnošću da posebni suverenitet Crne Gore ne stvori posebno ime našem narodu. Danas sve te suverenitete moramo uništiti.“<sup>30</sup> Ipak, sa afirmacijom bosanskog prostora znanja, sa dubinskom semiotikom antibosanstva, analitičkom diskurzivnom analizom semantičkih polja programa zla, dekonstrukcijom antibosanskih epistemoloških agendi značajno će biti zaustavljeni svi ataci na Bosnu i sve bosansko, ali na jednom dugoročnom planu.

<sup>23</sup> Ibidem, str. 24.

<sup>24</sup> Ibidem, str. 40.

<sup>25</sup> Ibidem, str. 46.

<sup>26</sup> Nešković, R., 2017. *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

<sup>27</sup> Ibidem, str. 252.

<sup>28</sup> Ibidem, str. 404.

<sup>29</sup> Ibidem, str. 397.

<sup>30</sup> Pribičević, S. 1919. *Stenografski izvještaj sa skupštine održane 15. i 16. februara*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, str. 66–67.



**Dr. sc. Dželal Ibraković, profesor emeritus**  
**Univerzitet u Sarajevu** University of Sarajevo  
**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**  
[dzelal.ibrakovic@fpn.unsa.ba](mailto:dzelal.ibrakovic@fpn.unsa.ba)

## **ZAVNOBiH I „ORIJENTALIZAM GRANICE“**

### **ZAVNOBiH AND THE “ORIENTALISM OF THE BORDER”**

O značaju ZAVNOBiH-a i njegove nesumnjive historijske veze sa obnovom državnosti Bosne i Hercegovine se argumentirano i u kontinuitetu raspravljalo i naučno elaborirano tako da u ovom izlaganju smatramo da nema potrebe da se tim aspektom posebno bavimo (pored ostalih šire i kod: Čekić, 2013. i Pašalić i ostali (ur.): 2019).<sup>1</sup> Održavanje zasjedanja ZAVNOBiH-a nosi svoju posebnost i u činjenici da se to dogodilo u vrijeme ekstremne eskalacije realizacije fašističko-nacističke ideologije – u vrijeme Drugog svjetskog rata. Antifašistička koalicija je odnijela pobjedu u ovom ratu i kao izraz te pobjede jeste i ustrojstvo novih država. Između ostalog je važno naglasiti da je univerzalnost, kao osnovna karakteristika ideje antifašizma, omogućila da se razvija ideja multilaterlanosti svijeta koja podrazumijeva i ideju multikulture, multireligioznosti, multietničnosti. Svijet je, barem na jedan historijski trenutak, postao mjesto ostvarene ideje čovječanstva. Stoga nećemo pretjerati kada kažemo da je i domet i ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a u tom koncu novembra ratne 1943. godine bio i jedan od najsvjetlijih dometa ideje antifašizma. Obnovljena državnost hiljadugodišnjeg trajanja Bosne i Hercegovine (u sastavu DFJ, FNRJ, odnosno SFRJ) moglo bi se komotno reći da je plod upravo pobjede u antifašističkoj borbi i kao takva je trebala „zauvijek“ da završi sa nacionalističkim aspiracijama na Balkanu. Te aspiracije su se lomile i oko promjena granica drugih država, ali se čini da je „slučaj“ Bosne i Hercegovine sa mnogo eksplozivnijim nabojem nego drugi, što potvrđuje i dugoročnost zadržavanja kriznim tog „slučaja“. Ne samo da je opstajala živom planska težnja za prisvajanjem teritorije, nego je u

---

<sup>1</sup> Historijski značaj ZAVNOBiH-a (1943) za Bosnu i Hercegovinu je izražen, prije svega, u osiguranju kontinuiteta državnosti i historijskog legitimiteta državne posebnosti kroz njeno hiljadugodišnje postojanje. Da je ovaj historijski događaj, zajedno sa zasjedanjem AVNOJ-a, bio od posebne važnosti govori i činjenica da je u pokušaju uništenja Bosne i Hercegovine i njene definitivne podjele (1992-1995) pored ratne destrukcije jedan od glavnih zadataka je bilo i poništavanje ovih odluka: Skupština Republike Srpske je 20.jula 1993. pred 50-tu godišnjicu održavanja ZAVNOBiH-a donijela odluku o smatranju ništavnim i odluka ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. (Donia, 2012.)

kontinuitetu cilj bio za promjenom demografske slike koju je Evropa, ne slučajno, okarakterizirala na kraju XX stoljeća kao „etničko čišćenje“. To je svojevrsno tepanje genocidu, elitocidu, kulturocidu, ekocidu, koji su bili na djelu i drastično se ponovili u dva navrata u XX stoljeću. S obzirom na to da su metode fašističkog karaktera bile u oba slučaja, onda se s pravom može postaviti pitanje da li Evropa živi sa idejom fašizma kao svojim zaštićenim čedom, jer se u njenom krilu i pojavilo zlo sa imenom fašizam i nacizam, a historija evroponacionalizma kršćanskog tipa toj pojavi je davala ime i: krstaški ratovi, inkvizicija, imperijalna osvajanja, da nabrojimo samo neka drastična, što je praćeno neviđenim krvoprolićem drugog i drugačijeg, pljačkanjem njegovih dobara, zloupotrebom naučnih dostignuća, „kultiviranjem i demokratiziranjem“ cijelog Planeta. S obzirom na to da je obnova bosanskohercegovačke državnosti, kao što smo rekli, ponajviše i plod pobjede antifašizma, onda je dovođenje u pitanje te činjenice očiti znak da je fašizam na volšeban način opstao<sup>2</sup>, a svjedoci smo da se Zapadu i Istoku pojavljuju iste destruktivne snage sa obilježjima istima kao izvorni fašizam i nacizam, odnosno njihovi kolaboracionisti iz perioda 1933–1947. godine. Pojavljuju ne samo kao neonacistički pokreti i geografski ne samo na „primitivnom“ Balkanu nego i u najrazvijenim zemljama Zapada. Iz ovog svega bi se mogao izvući zaključak da se Bosna i Hercegovina pojavljuje kao svojevrsni lakmus papir za pojavu, pa čak i nagovještaj „probuđenog“ fašizma ili barem netolerancije. Zar najbolji dokaz ovoj tvrdnji nije i početak i kraj XX stoljeća, a i njegova sredina gdje se Bosna i Hercegovina pojavljuje kao jedna od najvećih kolateralnih šteta u Evropi. Početak stoljeća je formalni uzrok Prvog svjetskog rata atentatom na austrougarskog prestolonasljednika u Sarajevu 1914. godine, u njegovoj sredini na prostoru Bosne i Hercegovine je praktično vođen najveći dio ratnih operacija sve vrijeme trajanja tog rata sa praktično najvažnijim jezgrom antišističkog otpora (jer je Vrhovni štab NOVJ tu uglavnom bio sve vrijeme, ali i većina kvinsliških formacija svih vrsta). Odnosno, zar nije agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine prva u

---

<sup>2</sup> Fašizam/nacizam sa svojim kolaboracionim partnerima širom svijeta nije poražen, jer se i nije želio njegov potpuni poraz, jer bi to tražilo da Evropa, prije svega, izađe iz vlastite kože. Tako Tomaž Mastnak s pravom primjećuje „U velikom "etničkom sukobu", koji je ušao u povijesne knjige kao Drugi svjetski rat, fašizam je bio vojno poražen. Pa ipak, Zapad ga nikada nije dekonstruirao, i uništio simbolički, tj. politički. Zato je fašizam još uvijek živ. U politikama prema sadašnjoj srpskoj vladi, štošta toga pobuđuje sjećanje na Španjolski civilni rat i Minhenski ugovor: tradicije politika pomirenja fašizma, tako dobro dokazane na primjeru Chamberlaina, izgleda da nisu napuštene. Na Zapadu je uloženo mnogo napora da se srpski režim ne opiše kao fašistički, ne bi li se radije fašizam tražio svugdje gdje ga je beogradski pogled vidio (a nikada ne misleći da bi fašizam mogao biti u tom pogledu). I tako daleko dok su srpski režim i njegova agresivna politika bili suprotstavljeni, bili su suprotstavljeni kao "boljševizam", "komunizam" ili "nacionalizam" sve familijarni neprijatelji, koje je povijest već porazila i nadmašila.“ (Mastnak, 1998.)

Evropi prekršila obećanje pobjednika antifašističke koalicije „Nikada više“ (koncentracioni logori, ubijanja u ime rasne, vjerske, nacionalne drugosti). Da u uvodu samo istaknemo konstataciju da se najvjerojatnije dešavaju slučajevi (upravo opet u Evropi) ponavljanja historije u smislu njene nedovoljne objašnjenosti koja ne uzima u obzir širi kontekst nego događaje gleda iz poremećene etničke, rasne, klasne, sigurnosne i druge uže perspektive. Prvo je agresija na Bosnu i Hercegovinu pokrenula pitanje baštinenja jedne od najprogresivnijih ideja ljudskog roda – antifašizma, a onda je agresija na Ukrajinu definitivno potvrdila potrebu rasprave o tome ko su stvari baštinici te ideje. Da li su to samo nazovilijeve partije, ideologija socijalizma, ili pak, što se u posljednje vrijeme sugerira, (samoproглаšeni) “izabrani” narodi, samo određeni npr. najčešće isticani hrišćansko-pravoslavni narodi...? Pri tome se, kao stanje duha našeg vremena, otvorio prazan prostor koji se pojavio kao velika crna rupa postmodernizma kojeg su iskoristile većina desnih snaga da prisvoje ne samo tu tekovinu, nego da otvore pitanja definicija ljudskih prava, demokratije, slobode mišljenja, fašizma i njegovih nosilaca, ali i onih koji su ostvarili historijski dokazanu kolaboraciju s njim u oglednom vremenskom i prostornom miljeu koji se zbirno naziva Drugi svjetski rat. Naravno, kada su se već otvorila vrata redefiniranja onda su događaji koji se ubrzano dešavaju otvorili i pitanje genocida, semitizma, antisemitizma...<sup>3</sup> “Nedovršeni poslovi” historije, kako se naizgled samo čini, odlažu i za „bolja vremena“ ostavljaju trezvenije analize. To stalno odlaganje suštinskih rasprava se i ne poteže jer bi se morala preispitati i uloga svih sudionika, pa i Evrope, u tim „nedovršenim poslovima“, a ona bi vjerovatno pokazala duboku ukorijenjenost određenih predstava i može se komotno reći i TIPSKIH neprijatelja koji stoje kao jedna od strateških odrednica u realizaciji ideje udružene Evrope.

Dovođenje u pitanje svih do samo nekoliko decenija unazad provjerenih „istina“, pa i naučnih saznanja je tako u fokus stavila i dokumenta, historijski kontinuitet, što se posebno ogleda kroz primjere relativno malih i nerazvijenih zemalja. Tu se može uočiti tendencija da se svaka značajnija geopolitička

---

<sup>3</sup> Možemo se u potpunosti složiti sa Todorom Kuljićem koji ističe da „neoliberalizam uspešno nameće nove vrednosti čiji su nosači novi probojni pojmovi. Danas svet više ne tumačimo pojmovima kapitalizam, socijalizam, revolucija, klasna pravda, samoupravljanje i sličnima, ali ne zbog idejne zasićenosti, nego otuda što su uspešno nametnuti drugi pojmovi: globalizacija, evropeizacija, tranzicija, transformacija, menadžment, socijalno uključivanje i isključivanje. Anahronizacijom klasne pravde, humanizma, prirodnog prava i revolucije menjao se, burdijeovski rečeno, retorički ukus, ali ne spontano nego planski. Najpre tako što su pobjedničke snage 1990-ih odmah nametnule misli o društvu nove pojmove za označavanje promena, a koji su vremenom planski pretvarani u novu ortodoksiju otpornu na promene. Ono što je početkom 1990-ih bilo smešno i čudno vremenom se skoro normalizovalo (izmišljeni praznici, novi spomenici i nove verzije prošlosti).“ (Kuljić, 2018: 207–208)

promjena u igri moći velikih svjetskih sila, u tim manjim zemljama pokušava iskoristiti za neki interni lokalni plan. U gužvi i pometnji na svjetskoj sceni se vidi šansa za oživljavanje ideja o preustroju postojećeg stanja odnosa na lokalnom nivou, pri čemu se traže i nalaze saveznici za takvo što upravo u velikim silama. Tome svjedočimo upravo na primjeru Bosne i Hercegovine u historijskom kontinuitetu sve do savremenog doba treće decenije XXI stoljeća.

Da bi mogli vršiti poređenja potrebno je da znamo i povijesni okvir u dešavanju nečega što je bilo vezano za fašizam u njegovom izvornom smislu. U analizama se zanemaruje da je tih godina kada su se pojavili nosioci ideje koju mi uobičajno danas označavamo kao fašizam i nacizam (Musolini u Italiji i Hitler u Njemačkoj, te general Franko u Španiji) da je Istoku, u jeku Prvog svjetskog rata, došlo do tzv. socijalističke revolucije u Rusiji. Metež svjetskog rata je iskorišten da se „ostvari“ ideja socijalizma kao prijelazne faze ka komunizmu. To je u situaciji „buđenja naroda“ i definitivnog nagovještaja pada velikih carstava postala ideja koja je u industrijskom društvu u zamahu pronašla povijesnog egzekutora za takvo što – radničku klasu, odnosno sve „prezrene i gladne“ u svijetu.<sup>4</sup> Ideja međunarodne internacionale je bila oličena u Kominterni na čijem čelu se nalazio SSSR, što se podrazumijevalo i nagovještavalo „svjetsku socijalističku revoluciju“. S obzirom na to da je revolucija „ostvorena“ u jednoj polufeudalnoj državi, a ne u razvijenom Zapadu, koji je bio ogledni primjerak za marksističku izvornu teoriju, to je jednostavno preneseno i u ciljeve borbe, a to je da je razvijeni Zapad, koji je imao kapitaliste i radnike, ostao kao neprijatelj kojeg treba rušiti. Hladni rat je praktično započeo 1917. godine i traje i do savremenog doba XXI stoljeća.

Da li se može na sredini treće decenije XXI stoljeća, nakon što je ukinut Varšavski pakt i srušen SSSR, govoriti o nekoj novoj „socijalističkoj“ internacionalni u kojoj je Zapad, po ideološkom obrascu, glavni neprijatelj. Nakon sankcija Rusiji zbog započetog rata protiv Ukrajine, formiraju se novi obrisi potencijalnih savezništava u borbi za prevlast, ali i prije svega za ekonomsku i političku moć. Nije to više ni klasa kapitalista (jer bi onda i kapitalisti u vlastitim redovima, uključujući i Putina i kineski „socijalizam“) bili dovedeni u pitanje. Neprijatelj nosi dvostruku oznaku: pojavljuje se kao odraz Sotone u novom vremenu (sa nedefiniranim karakteristikama, ali je akcenat na nemoralu, iskorištavanju ostatka svijeta, vojna dominacija, rušenje porodice, seksualna izopačenost itd.) pri čemu radnička klasa (bježi se od

---

<sup>4</sup> Aluzija na himnu socijalističke internacionale „Ustajte prezreni na svijetu, svi sužnji koje mori glad...“ U mnogim europskim zemljama pjesma je početkom 20. stoljeća bila zabranjivana zbog stihova koji potiču na rušenje vlasti. Tradicionalno se pjeva sa stisnutom desnom šakom podignutom uz sljepoočnicu. Bila je himna SSSR-a od 1917–1944. godine“ Izvor: [https://sh.wikipedia.org/wiki/Internacionala\\_\(himna\)](https://sh.wikipedia.org/wiki/Internacionala_(himna))

klasne diferencijacije) nije nosilac revolucionarnih kretanja, nego obespravljani širom svijeta koji su trpili i ekonomsku, imperijalnu i ideološku dominaciju Zapada (bivše zemlje socijalizma su prvi ešalon). Drugi akcenat je na „prisvajanju“ antifašizma i nacionalnom doprinosu u borbi protiv fašizma ili nacizma (po potrebi se govori ili o jednom ili drugom). To su osnovni ideološki obrasci, potpomognuti religijskim svrstavanjima i isključivostima. Napad na Bosnu i Hercegovinu se može smatrati početkom tog novog procesa koji u to vrijeme 1992. godine nije bio još sazrio da bi bio realiziran, jer su i Rusija koja je u to vrijeme nastala na ruševinama SSSR-a, ali i Kina, bile još uvijek nedovoljno spremne i same su trebale pomoć Zapada. I iskoristile su vrijeme koje im je ponuđeno u naivnom razmišljanju da je ovo „kraj povijesti“ i da je dovoljno da nestane rigidne hladnoratovske podjele svijeta, da se uspostavi slobodno tržište, ukine jednopartijski sistem i formiraju oblici predstavničke demokratije i da će sve krenuti svojim tokom i povratkom odbjeglih staljinista, lenjinista, maoista, čegevaraca, titoista (rankovićevaca), čaušeskovaca i ostalih u tokove svijeta koji ima svoje zakonitosti po uzoru na Zapad. Neprijatelj u liku komunizma jeste srušen, ali je promijenio lik i tek se formiraju pravi obrisi novih oblika specifične mješavine nacionalne države, socijalizma, divljeg kapitalizma, religioznih pokliča, uspostavljanja novih „vječnih“ vođa. Jedan totalitarizam je iznjedrio u svijetu više tipova totalitarizama u borbi za prevlast i moć.

### **Lijevo, desno anti-antifašizam**

Na početku treće decenije XXI stoljeća iznova se i na Balkanu otvara pitanje antifašističkog naslijeđa u čemu su pomiješani brojni markeri i pomiješali su se ideologija, prošlost i sadašnjost, te su pod lupom savremenog doba definicije onog što je BIO antifašizam i onoga što PRETPOSTAVLJA da je antifašizam danas. I da i ne sami doprinesemo formiranju novih zabuna: antifašizam o kojem govorimo je naslijeđe koje je ostalo na strani pobjednika antifašističke koalicije u Drugom svjetskom ratu, jer i nacizam i fašizam su pokreti koji su svoje uobličenje, konkretnu historijsku formu i akciju pokazali u periodu koji bi se uslovno mogao datirati u period 1933–1947. godina. Nakon Drugog svjetskog rata ustanovljen je novi svjetski poredak preko pobjednika nad silama Osovine, rušenja velikih imperija, preko vladajućeg koncepta nacionalne države, oslobađanja kolonija, bipolarnosti svijeta (kapitalizam-socijalizam), Hladni rat i relativno intenzivan period razvoja i posebno neslućeni razvitak nauke i tehnologije. Rušenje Berlinskog zida (1989.) je najavilo još noviji novi svjetski poredak u kojem su se pod vođstvom Njemačke i Francuske, započeli procesi jačanja Evropske unije.

Fašizam španskog, italijanskog i nacizam njemačkog tipa i imperijalni carizam japanskog tipa sa svojim etničkim čišćenjima, holokaustom, genocidima su postali sinonimi za svaku ideologiju koja ili veliča neke od ideoloških premisa rasne, nacionalne superiornosti, povezane sa neterpeljivošću, ksenofobijama ili pokušajima nametanja velikodržavnih, ali i velikih totalitarnih ideoloških narativa i njihovog konkretnog provođenja. Fašizam ili ono što je svrstano u njega, kao vladajuće ideologije nacizma i fašizma, je imao u toj slici saveznike u zemljama koje je osvojio i pomagače bez kojih ne bi bio tolika sila, što će reći da su njegovi protivnici bili više pripadnici ilegalnog pokreta otpora uglavnom lijeve orijentacije. I zastanimo samo ovdje na trenutak i konstatirajmo da je ono što zovemo „fašizam“ bilo stanje svijesti velikog broja ljudi u vladajućih civilnih, vojnih, policijskih, obavještajnih i drugih struktura širom svijeta, uključujući i SAD, Veliku Britaniju, a o Balkanu da i ne govorimo.

U cijelom svijetu je prisutan trend takozvanog anti-antifašizma. Kao što ističe jedan od najznačajnijih teoretičara fašizma, pa i antifašizma Todor Kuljić, na prostoru bivše Jugoslavije se pojam antifašizma „nacionalizuje, relativizuje, dekomunizuje i decentralizuje“. U zvaničnom diskursu država nastalih nakon disolucije SFRJ još uvijek, zbog opće civilizacijskog značaja, kojeg ima se u javnom diskursu Evrope i svijeta, antifašizam se deklarativno baštini, ali bez jugoslovenske i komunističke karakteristike. On najčešće služi u funkciji revizije historije, promoviranju kvislinških formacija u antifašističke, pa se samim tim vrši i dejugoslovenizacija i poništavanje tekovina zajedničkog života i odrednica koje su ga činile (bratstvo i jedinstvo, socijalizam, samoupravljanje, pa i oblici državnog ustrojstva). Za razliku od materijalnih dobara, nastalih sukcesijom i realiziranim dogovorom oko podjele imovine, u zajedničku „imovinu“ nisu ušle ove ni druge ideološke i moralne vrijednosti tako da je na djelu tretiranje ovog iskustva uglavnom kao negativnog po novim ideološkim formama koje su ga je naslijedile. Tako da se može zaključiti da je u javnom zvaničnom diskursu prisutno različito tumačenje pojma antifašizma, a u najvećem broju slučajeva i kroz javne nastupe političara i djelovanja medija je u naglašenoj upotrebi pravo anti-anfašizam.<sup>5</sup>

---

<sup>5</sup> „Termin anti-antifašizam u pozitivnom smislu najprije je počeo se da koristi kod njemačke ekstremno desničarske grupe «Europa nacija» 1972. godine, označavajući antifašizam kao političku represiju, a ljevicu, antifašiste i mirovne pokrete kao neprijatelje nacije. Danas je u njemačkom izrazu „Anti-Antifa“ oznaka za neonaciste koji skupljaju podatke o antifašističkim aktivistima da bi se protiv njih borili nasiljem... Neće se pretjerati ako se kaže da je ovim prevrednovanjem anti-antifašizam uzdrmao temeljna načela prosvjetiteljskog antifašizma i učinio problematičnim cjelokupni misaono kategorijalni aparat nauke o skorijoj prošlosti. Službeno priznanje četničkog antifašizma u Srbiji početkom 21. veka iziskivala je nova vizija nacionalne srpske države, kao što je desetak godina ranije ista potreba u Sloveniji i u Hrvatskoj tražila nacionalni domobranski antifašizam i nove

Zanimljivo je da se i formiranje – oslobađanje prve i druge Jugoslavije (ili zemalja koje su je sačinjavale) desilo na kraju sloma Austro-Ugarske odnosno sila Osovine kada su se oni **povlačili** – silom prilika (Đokić, 2018). Balkanske zemlje su relativno male zemlje, pa kao i u Prvom i u Drugom svjetskom ratu je vojna pobjeda izvojevana nakon nužnog povlačenja Nijemaca i njihovih saveznike zbog poraza u SSSR-u, ali i u cijeloj Evropi. Ovo *povlačili* naglašavamo jer su prethodno doživjele opći poraz na drugim važnijim frontovima, što je vrlo važna činjenica, jer u vrijeme njihove vojne moći nije bilo šanse da se vlastitim snagama oslobode od osvajača ni Srbija ni SSSR, odnosno kasnije Jugoslavija. A, ipak, su oni koji su se uključili ili na kraju ratova priključili i tako došli na vlast nazvani -oslobodioci.

Tako i sami sebe i dalje nazivaju kao „oslobodioci“ Prijedora, Foče, Višegrada, Srebrenice... u agresiji 1992–1995. godine. „Oslobodili“ su ta područja (49 posto teritorije Bosne i Hercegovine) od njihovih stanovnika koji su ili pobijeni ili protjerani i tako je uspostavljena „realnost“ koju Evropa i svijet priznaju jer za isti pregovarački sto dovode i napadača i žrtvu tretirajući ih kao „strane u sukobu“. I to traje i dalje uz obezvređivanje države pri čemu se često i dalje spominju ista obećanja s kraja Drugog svjetskog rata: „Nikad više.“<sup>6</sup>

Ta šablonizirana slika traje i nakon pada Berlinskog zida pri čemu je, ne slučajno, Vladimir Putin (2020) pred Dan pobjede nad fašizmom (9. maj) poručio da neće dozvoliti reviziju historije. Ukoliko i sam već ne proizvodi reviziju i sovjetske zaostavštine sa dominacijom Rusije, obilježavanje svakog protivnika sa nacističkim simbolima (Ukrajina) ili prećutnog priznavanja revizionizma Srbije u kojoj se Titovi partizani potiskuju sa historijske scene jer nema Jugoslavije, a osnovni sporazum saradnika fašizma koji je okupirao

---

spomenike umesto nadnacionalnih partizanskih obeležja. Svuda su potrebe vladajućih elita filter koji propušta samo korisnu prošlost. Oдавno je uočeno da onaj ko raspolaže monopolom na tumačenje prošlosti kontroliše i sadašnjicu i nameće sliku budućnosti.“ (Kuljić, 2006)

<sup>6</sup> Francuski general Filip Morion, komandant trupa UN u BiH, okružen hiljadama Bošnjaka, 9. marta 1993. godine izgovara rečenicu: „Od sada se nalazite pod zaštitom Ujedinjenih nacija.“ Pripadnici Nizozemskog bataljona UNROFOR-a koji su neslavno „izvršili“ obećanje ovog dužnosnika UN-a u završetku genocida u Srebrenici. Ebel Dijkman, pripadnik ovog bataljona (inače je bio zaposlen u muzeju u bivšem koncentracionom logoru Vesterbork- Nizozemska) sažima svoja osjećanja kada je potvrđeno da je izvršen masakr nad hiljadama muslimana: „Onda postaneš bijesan, ali ne na Srbe. Na Ujedinjene nacije. UN stoji za United Nations, mi smo to nazvali United Nothing (Ujedinjeno ništa). To je bio novi naziv za UN.“ <https://www.dw.com/sr/se%04%87anje-holandskih-vojnika-iz-srebrenice/a-18563534> (posjeta 10.12.2023.)

Jugoslaviju (pa time i Srbiju i Hrvatsku) je bio između četnika i ustaša kao vladajućih kolaboracionističkih formacija i on kao takav funkcioniра i u savremenom dobu. Naime, i tada i danas je usmjeren protiv ideološkog protivnika komunizma tada, a danas je težište na realizaciji cilja uspostavljanja etnički čistih država te njihovo teritorijalno razgraničenje upravo na teritoriji Bosne i Hercegovine. Oko njene podjele postoji saglasnost iz „pretfašističkog doba“ koje je u vrijeme pred Drugi svjetski izraženo kroz sporazum Cvetković–Maček. I dok je komunizam bio zajednički neprijatelj u toku Drugog svjetskog rata, on je i u savremenim uvjetima kao takav prisutan, mada ga realno više nema, odnosno nema više ni socijalističke totalitarne prakse kojoj su svi davali oznaku „komunistički“. Međutim, realno gledajući na javnoj sceni se pojavljuje i drugi možda i najvažniji i najtrajniji elemenat – islam kao „najstrašniji“ neprijatelj Evrope i Zapada od samog uspostavljanja ideje Evrope kao političkog pojma. (šire Mastnak: 2007; Marković, 1995). S obzirom na to da u Bosni i Hercegovini egzistira najbrojnija organizirana zajednica vjernika muslimana (Bosanci i Hercegovci) u Evropi, u svim kalkulacijama treba računati na te historijske animozitete koji nisu prevaziđeni bez obzira na izraženu deklarativnost i insistiranje na sekularnoj ideji. Evropa od najranijih dana pojave muslimana na njenom tlu i preko svojih najistaknutijih mislilaca i vjerskih anatema ispoljava taj animozitet koji se ne tako davno deklarirao i kao „Evropa čista od muslimana“. U tom i strahu, ali i animozitetu treba posmatrati i značajan stepen insistiranja na embargu na oružje u odbrani Bosne i Hercegovine, tolerisanje pa i sakrivanje ekstremnog nasilja, sprečavanja vojne intervencije i davanje vremena nosiocima agresije da ostvare planove uništavanja i tragova bosanskohercegovačkih muslimana, kako kroz uništavanje stanovništva i naselja, tako i tragova njihovog kulturno historijskog i vjerskog postojanja.

S druge strane je od strane ruske zvanične politike izražena otvorena podrška u realizaciji ciljeva agresije, ideji separatizma u razbijanju Bosne i Hercegovine i sprečavanje da se osudi zločin na Bosnom i Hercegovinom i Bošnjacima na kraju XX stoljeća. U prilog tome govori činjenica da i ruska zvanična politika radi na reviziji pojma fašizma i antifašizma. Mada i sama nije više komunistička tvorevina, Rusija rado svojata tekovine tog perioda pri čemu se cijeli bivši SSSR svodi na Rusiju kao što se i bivša SFRJ najčešće svodi na Srbiju. Tako da se kroz izraženo propagandno djelovanje pojavljuju jedina dva naroda (Rusi i Srbi) koji su antifašistički – ma šta da rade, dok su svi drugi „fašisti“. Najčešće svoje plansko uništavanje susjeda i aspiracija za njihovom teritorijom upravo pokrivaju svojom „neupitnom“ antifašističkom orijentacijom. Jer antifašizam i „oslobodilački“ oreol „borbe za pravdu“ treba da budu zauvijek, ma koliko se svijet mijenjao. Zaboravljaju se vlastiti izleti i ljubovanje sa fašizmom kao što su sporazum Hitler–Staljin, kao što su

kapitulacija Jugoslavije pred Hitlerom, servilnost Milana Nedića, kolaboracija sa Nijemcima, zločini prema drugim narodima, a posebno prema Bošnjacima, kada je o Srbima riječ. Ti zločini nisu na pravi način sankcionirani nakon Drugog svjetskog rata, što još više potvrđuje tezu da je i u evropskom diskursu takva vrsta zločina nešto što se podrazumijeva prema davno projiciranom neprijatelju Evrope – islamu i muslimanima. U samoj SFRJ to je tretirano kao put prema „pomirenju“, a kako nisu pravno sankcionirani, u dominantnoj vizuri „pobjednika“ i najvećeg „stradalnika“ kakvim je prikazan srpski narod u zvaničnoj historiografiji, ali i kroz moderne žanrove (književnost, filmovi, TV serije, spomenici, davanje imena ulicama u čemu je Bosna i Hercegovina bila najprilježnija) formiran je stav u javnom mnijenju da su drugi, a ovdje konkretno muslimani ustvari bili – naklonjeni fašizmu i sarađivali s njim. To je u događajima pripreme za agresiju i izvođenju agresije korišteno kao „dokazana“ stvar i izvršena je potpuna dehumanizacija Bošnjaka čime je otvoren put za njihovo ubijanje i protjerivanje kao dobrodošla akcija, pa čak i uz blagoslov sa crkvenih oltara. Nažlost, i u trećoj deceniji nakon Dayton takvi se procesi dehumanizacije u javnom diskursu nastavljaju nesmanjenom žestinom.

### **Definicije autentičnih Bosanaca iz najernjih knjiga inkvizicije**

Narodna skupština Srpske Republike Bosne i Hercegovine je prihvatila prijedlog zaključka svog predsjednika, inače presuđenog ratnog zločinca, Momčila Krajišnika, na svojoj 24. sjednici od 8. januara 1993. godine u Bijeljini. (zavedeno pod rednim brojem 0214-9934 – 0214-9935) sljedeće formulacije: **“Skupština je zauzela stav da su Muslimani komunistička tvorevina i da predstavljaju vjersku skupinu turske orijentacije. ... Oni su nevjernici, narod koji nije narod, odnosno narod koji hoće da bude narod i nema nikakve argumente za naciju.”** (Donia, 2012). Naravno, teorijska prethistorija za ovakvu ZVANIČNU odluku proglašavanja većinskog naroda u Bosni i Hercegovini za vjersku sektu ima osnova u historijskom iskustvu odnosa prema „poturicama“, protjerivanju Bošnjaka iz Srbije, pljačkanju i preuzimanju njihovih imanja itd. Ivan Meštrović je, kao učesnik sastanka Jugoslavenskog odbora, u svojim sjećanjima zabilježio 1917. godine da je dr. Ante Trumbić istakao da je Bosna bila glavni razlog nesloge između Srba i Hrvata, pa će trebati naći način da nas Bosna veže, a ne da nas rastavlja. Pri tome je upitao i kako će biti riješeno „muslimansko pitanje“. Na to je predstavnik srpske strane u pregovorima Stojan Protić uzvratio: 'Imamo rješenje za Bosnu. Kad naša vojska pređe Drinu, daću Turcima dvadeset četiri sata, pa makar i četrdeset osam, da se vrate na pradedovsku veru, a što ne bi htelo, to poseći, kao što smo u svoje vreme

uradili u Srbiji". To traje i u Kraljevini SHS, odnosno, Kraljevini Jugoslaviji, pri čemu je sve do savremenog doba ostala i „dobronamjerna“ opaska Ante Trumbića da Bosna treba da veže interese Hrvata i Srba, a ne da ih rastavlja. Čini se da je podjela iz Sporazuma Cvetković–Maček (26. 08. 1939) tu dilemu „razriješila“ na način podjele Bosne i Hercegovine i njenog uništavanja kao posebne državnosti. Može se s pravom reći da je period od zasjedanja ZAVNOBiH-a do 1991. godine samo privremeno zaustavio razgovore o podjeli, a razgovori Tuđman–Milošević su tu podjelu iznova „ovjerili“. Tako da i nastavljači prilježno rade i u XXI stoljeću da Bosna i Hercegovina ne bude više „razlog nesloge Srba i Hrvata“. Naprotiv, to je *jedino* pitanje oko kojeg se slažu sve njihove političke elite: podjela BiH i negiranje Bošnjaka kao naroda bez obzira na Daytonsku formulaciju.

Vođstvo Srbije i entiteta BiH Republike Srpske nije niti jednog trenutka odustalo od strateških ciljeva iz agresije, niti je povuklo odluku o negiranju Bošnjaka kao naroda i njihovog pretvaranja u vjersku sektu. Očita je namjera da se i poništavanjem odluka ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a stvari vrte na predantifašističko stanje, a to je u prijevodu fašističko stanje, u kojem se poništava svaka vrsta multilateralnosti pri čemu se od prvih početaka progona „Turaka“ (stanovnika Jugoistočne Evrope, autohtonih starosjedilaca ovog prostora muslimanske vjere) obilato koristi prisutni animozitet kojeg Evropa ima prema islamu.

Zanimljiva je u vezi s tim i komparacija sa dolaskom Austr-Ugarske, što se često u literaturi koristi kao potvrda multilateralnosti od strane jednog multikulturalnog carstva.<sup>7</sup> I u dolasku ove imperijalne sile postoji jasna namjera civiliziranja i kultiviziranja prije svega bosanskih muslimana. Veoma interesantnim se čini kovanica o Bosni i Hercegovini kao tzv. „orijentalizmu granice“ koju je skovao Andre Gingrich, austrijski etnolog i antropolog. Ideja o „našim muslimanima“ ima izvorište u toj namjeri. Njena je svrha da razdvoji „loše muslimane“ (Anadolce, Turke) od bijelih Slavena, naših Turaka, novih podanika Monarhije. To je bio pokušaj – da Zapad otvori put za integraciju „naših muslimana“, a František Šitek smatra da je ovaj pokušaj prisutan i u današnjim politikama Evropske unije i njenih glavnih zemalja-članica. Štoviše, Šitek upozorava i na sličnosti između *de facto* kolonijalnog karaktera austrougarskog tretiranja Bosne i Hercegovine s današnjim stanjem, kad je ta zemlja – nakon Daytonskog sporazuma – tretirana kao „u biti međunarodni

<sup>7</sup> Najnoviji uvidi koje nudi knjiga „Imagining Bosnian Muslims in Central Europe: Representations, Transfers and Exchanges“ (Ed. František Šitek. Austrian and Habsburg Studies, vol. 32. New York, Oxford: Berghahn Books, 2021.) koju ovdje citiramo preko opširnog prikaza autora Dejana Jovića (Jović, 2021). Radi se o zborniku radova koji tretiraju diskurs odnosa prema bosanskim muslimanima od strane Srednje Evrope

protektorat” (prema Jović, 2021: 197). Ima i mišljenja (Clemens Ruthner, docent na Trinity Collegeu u Dublinu) da je odnos prema Bosni i Hercegovini kvaziimperijalan jer za razliku od klasičnih imperijalnih posjeda „Bosna i Hercegovina nije morem razdvojena od centra imperija (kao što su druge kolonije), nego se nalazi i sama u Europi, premda na njenoj periferiji. Europljani su, zaključuje Ruthner, neskloni da vide kolonijalizam na svojoj teritoriji.“ (Jović, 2021: 199)

Sve u vezi sa agresijom i njenim rezultatima, ali i odnosom Zapada, svodi se na rečenicu koju je iznio Jean Baudrillard (1929–2007): „Cio problem se sastoji u tome da ubijedimo Bošnjake da su sami krivi za sopstvenu nesreću“.<sup>8</sup>

Za ljubitelje ovdašnjih „jasnih“ diferencijacija fašizma i antifašizma je, onda, i ovo dokaz da su i u posljednjem ratu (valjda) „antifašisti“ opravdano pobili valjda „fašiste“, jer su matrice iste i isti ciljevi: pljačka imovine, obezglavljivanje naroda uništenjem vođstva, intelektualne elite, paljenje i uništavanje bogomolja i kulturno-historijskih tragova, raseljavanje i biološko uništavanje, protjerivanje. Ako su ovo metode (samoproglašених „dobrih“) antifašista kakve su onda metode (zlih) fašista, ili su dobro i zlo odavno promijenili strane kroz korištenje termina i relativiziranje pojmova fašizam i antifašizam. Terorom „antifašista“ se pokušava uništiti pretpostavljeni (islamski) „terorizam fašista“ kako se često i u intelektualnim krugovima pokušava „objasniti“ savremenost. Zločin je zločin, a takvih zločina kroz narodne sudove i bez suđenja nakon Drugog svjetskog rata je bilo i oni zbog ideoloških prepreka i jednostranog pisanja historije nisu istraživani. Može li se halabukom koja sprečava raspravu o tome spriječiti istina i reći da toga i nije bilo? Jedno vrijeme može, ali će osvanuti istine o protjerivanju i etničkom

<sup>8</sup> „Peščanik“ esej Boudrillard-a „Posrbljavanje Evrope“. U nastavku on ističe vrlo dalekosežnu i skoro propračansku misao koju i skojom Bosna i Hercegovina živi već skoro treću deceniju od Daytona kroz njegov sadržaj, ali još više diplomatske igre koje imaju cilj da situaciju održe na rubu latentnog sukoba pri čemu se vode beskrajne jalove igre i nadmudrivanja uz obećanja i iluzije čekajući podjelu i „zamor materijala“ ne isključujući i ponovnu primjenu sile: „Ipak treba pokušati da se vidi šta se dešava iza ogromnog **Potemkinovog sela, iza humanitarnog, vojnog i diplomatskog fraziranja.**“ (bold Dž.I.) <https://pescanik.net/posrbljavanje-zapada/> (posjeta 18. 12. 2023) Tekst je objavljen na ovom sajtu 1. 4. 2010. godine. Ovaj teoretičar je smogao snage da agresore na Bosnu i Hercegovinu nazove „našim“ (evropskim) jer su „objektivno gledano, naši saradnici u etničkom čišćenju Evrope“. „Izjave srpskih i hrvatskih planera rata, da su tobože rat protiv Bosne zamislili i vodili kao Evropljani, u ime Evrope i za Evropu, ili one stare i čuvene o odbrani hrišćanstva, možda su na prvi pogled uzgledale previše nategnute, ali uistinu su u velikoj mjeri tačne i smislene. Rat protiv Bosne je bio evropski rat *par excellence*... Evropa u Bosni sigurno nije umirala, već je pomagala da se ubijaju i „čiste“ one koji su evroideolozi (u jedan glas sa srpskom, – a kasnije i sa hrvatskom – ratnom propagandom) odlučili da zovu muslimanima – svoj pra-strah i pra-mržnju.“ (Mastnak, 2007: 102).

čišćenju Vojvodine, silovanju žena gdje god je prošla oslobodilačka ruska vojska, ubijanja iz zabave i preventive i od strane partizana u istočnoj Bosni (vidjeti sjećanja i Koče Popovića i Milovana Đilasa), mučenja, ubijanje djece, novorođenih beba... Taj obrazac „pobjednika antifašista“ je uspostavljen, a njime je dozvoljen i nekažnjiv svaki teror nad označenim neprijateljem i i to je ušlo u priručnike koji su primjenjivani u praksi u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine. Treba pogledati metode mučenja ispitivanja „neprijatelja“ u crvenom teroru, ruskim gulazima, jugoslovenskom Golom otoku, kineskoj kulturnoj revoluciji, metode inkvizicije... Samo je važno markirati klasnog, rasnog, religijskog, ideološkog i svakog drugog protivnika, kojeg je „neko značajan sa vrha moći“ tako označio, i po „revolucionarnom“ principu prema njemu su dozvoljena sva sredstva iz arsenala Lenjinovog „revolucionarnog terora“ ili Staljinovih čistki, Hitlerovih gasnih komora, kako god to nazvali (o lijevom antifašizmu: Vlajčić, 2005; Begonja, 2003).

### **Umjesto zaključka**

Kao što smo vidjeli, reafirmacija bosanskohercegovačke države se dogodila u jeku borbe protiv fašizma i u toj borbi, u kojoj je bila zvanično proglašena pobjeda antifašističke koalicije, je Bosna i Hercegovina egzistirala uz, balkanske, ali prije svega i evropske, narative koji njenom većinskom narodu nisu dozvoljavali da se naziva prema svojoj matičnoj teritoriji bilo kao Bošnjak ili kao Bosanac. Istovremeno treba biti odgovorno svjestan i društveno-političkog i povijesnog konteksta i realnog položaja Bošnjaka kao evropskih muslimana u savremenim odnosima i kretanjima. Jasno je da su oni, zbog toga što su to, pod posebnom prismotrom i na određen način oni moraju da budu mnogo više univerzalniji, tolerantniji, odgovorniji, nego drugi. I, na svu sreću, oni to i historijski pokazuju i dokazuju.

Kada je riječ o često korištenoj postratnoj frazi da ideja pomirenja podrazumijeva gledanje naprijed, pa samim tim i relativiziranje i Drugog svjetskog rata i svojevrsni anti-antifašizam kakav je u savremenim uvjetima na djelu, onda se uvijek treba prisjetiti i riječi Umberta Ecce, koji kaže: „Ako pomirenje znači suosjećanje i poštovanje za sve one koji su vojevali svoje ratove u dobrim namjerama, onda oprost ne podrazumijeva i zaborav. Mogu čak i priznati da je Eichmann iskreno vjerovao u svoju misiju, ali ne mogu reći „Okej, vrati se i uradi to opet“. Tu smo da se sjetimo šta se desilo i svečano kažemo da „Oni“ to ne smiju opet napraviti.“ (Eco, 2016). Svi ozbiljniji teoretičari u svijetu u analizi kretanja u XX i početkom XX stoljeća smatraju da je fašizam/nacizam i dalje prisutan i samo treba posmatrati njegove karakteristike koje je Umberto Ecco tipizirao u izrazu ur-fašizam i to

predstaviti u iskustvu savremenih država od onih najmoćnijih i najvećih do onih nerazvijenih i malih. Te karakteristike su: njegovanje kulta tradicije, iracionalizam, neslaganje shvaćeno kao izdaja, odbacivanje modernizma, strah od razlike, selektivni/kvalitativni populizam, prezir prema slabijem, individualna ili socijalna frustracija, opsesije teorijama zavjere, života kao permanentno ratovanje, kult heroizma, novogovora (za kojeg je Umberto Eco rekao da je to novi govor makar bio i u potpuno nevinom obliku *talk showa*., a mi bi komotno mogli reći i u „benignim“ zadrugama, elitama drugim ispraznim, ali „narodno popularnim“ reality programima). Ecco će reći i da „prvi znak jednog fašističkog ili pretfašističkog pokreta upravo je strah od došljaka. Ur-fašizam je tako, po definiciji, rasistički.“ (Ecco, 2016). Ako analiziramo ove karakteristike postaje jasno da je sa tendencijama navodnog „povratka tradiciji“ i populizmom, te propagiranjem i praksom jačanja totalitarizma, prizivanja vođe, negiranje drugog i drugačijeg dolazi do restauracije autentičnih fašističkih ideja. Ne samo oko Bosne i Hercegovine, nego i u njoj samoj. Tome je pogodovala i kriza modernog društva i talasi neofašizma, uključujući i izvršenje genocida i njegovo negiranje, manipulacija javnim mnijenjem, zloupotreba društvenih mreža i pokušaja prekrajanja granica uspostavljenih nakon Drugog svjetskog rata, pokušaja obnavljanja velikodržavnih projekata posebno na prostorima koji su nekada obuhvatali socijalističke federacije. Na glabolanom planu je imperijalna trka i ostvarivanje ekstra profita, ali se maskira novim savezništvima, pri čemu je jasno da se koriste svi izvori animoziteta da se ovlada sve manjim resursima na Planeti Zemlji. Ta trka je prenesena i u svemir, a negiranje ekološke opasnosti jeste upravo u funkciji savremenog ur-fašizma što svijet vodi u neviđene i nepoznate nove krize sa katastrofičnim efektima, jer se ponovno prijeti ne samo atomskim bombama nego i drugim oružjima uključujući i biotehnologije. Na prostoru Jugoistočne Evrope se nakon raspada SFRJ i dalje čekaju šire geopolitičke pogodnosti za konačne realizacije velikodržavnih projekata. Bosna i Hercegovina je i dalje u fokusu i planovima tih projekata. Uprkos pogubnim posljedicama stalnog stradanja i zarad tuđih interesa pogibelji najproduktivnijeg dijela stanovništva, tradicijski su se ustanovile određene matrice koje su obnavljale tkivo tolerantnog suživota različitosti. Forme su se mijenjale, ali je do XXI stoljeća Bosna ostala svojevrsni znamen, znak, poruka, ma koliko bila predmet eksperimentiranja moćnijih ovosvjetskih sila. To i u savremenom dobu traje kao prokletstvo, ali i kao usud. Vjerujemo tako će biti sve do onog trenutka kada bi se, nakon svega, stanovnici BiH – Bosanci i Hercegovci dogovorili u tolerantnoj atmosferi o sebi i državnim stvarima države kojoj bez rezerve pripadaju. Prvi poznati skup takve vrste i sa historijskim dugoročnim posljedicama bio je skup Bošnjana na Bilinom Polju 1203. godine, a nakon toga zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu ratnog novembra 1943. godine, a posljednji takav skup ili

izražena volja je bila referendumsko odluka o nezavisnosti 1992. godine. Zanimljivo je da Veselin Đuretić izjavljuje da u ZAVNOBiH-u "bosansko-hercegovačka državnost dobija prvi put jasne društveno-političke i organizacione osnove, jer je ZAVNOBiH zauzeo najviše mjesto u sistemu narodne vlasti... Na I zasjedanju ZAVNOBiH-a pitanje bosanskohercegovačke individualnosti manifestirano je i deklarativno proklamirano kao volja svih njenih nacionalnosti, jer su delegate činili predstavnici narodnooslobodilačkih odbora svih krajeva, odnosno svih nacija." (Đuretić, 1981: 206-207). Nelegitimno i jednostrano poništavanje ovih odluka nema nikakvo pravno značenje, ali je jasno onima koji su planirali i izveli agresiju na Bosnu i Hercegovinu da za dugoročni period i iščekivanje nove geopolitičke svjetske situacije treba da se obavljanju stalne pripreme. Tome u prilog govori i permanentno naoružavanje i povratak obaveznog vojnog roka u Srbiji i Hrvatskoj, a posebno su aktivne obavještajne i propagandne aktivnosti čiji je cilj prikazivanje Bošnjaka kao politički nepodobnog partnera, podsticanje podjela unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa, uz aktuelno negiranje agresije i posebno izvršenih zločina. Činjenica da se dosta energije troši i za afirmaciju anti-antifašizma u šta spada i odluka o poništavanju zasjedanja ZAVNOBiH-a, čime se relativiziraju i nikada sankcionisani zločini iz Drugog svjetskog rata.

Fašisti su na strani zla i destrukcije, terora, bilo da se on tretira kao revolucionarni, vjerski, ideološki, sekularni, rasni, polni, etnički ili bilo kakav drugi. A niko u svijetu nije imun od fašizma i niko nema tapiju da samo kod njega „stanuje“ antifašizam. Uvijek, ovisno od historijskih okolnosti, ova dva pojma mogu da se prometnu u svoju suprotnost. Uostalom, i u samom korijenu i jedne i druge riječi je fašizam.

## **Literatura**

1. Begonja, Zlatko (2003), Partikularni antifašizam, *Društvena istraživanja*. Zagreb. GOD. 12 BR. 5 (67), STR. 743-764
2. Čekić, Smail (2012), ZAVNOBiH i njegov historijski značaj, *Koraci*, Sarajevo godina X, br. 29, str. 11-26
3. Djokić, Dejan (2018), Vek Jugoslavije: Kako i zašto su Srbi, Hrvati i Slovenci stvorili zajedničku državu, *Tragovi*, Zagreb, god. 2, br. 1, str. 25–51.
4. Donia, Robert (2012), *Iz Skupštine Republike Srpske 1992–1996*. Sarajevo/Tuzla: University press d.o.o. – Magistrat i Fondacija istina, pravda, pomirenje
5. Đuretić, Veselin (1981): *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941–1945*, Beograd: Narodna knjiga

6. Ecco, Umberto (2016), *Vječiti fašizam*, <https://pescanik.net/vjecni-fasizam/> (posjeta 10.09.2020)
7. Jović, Dejan (2013), Identitet Bošnjaka/Muslimana, *Politička misao*, Zagreb, god. 50, br. 4, , str. 132-159
8. Jović, Dejan (2021) Imagining Bosnian Muslims in Central Europe: Representations, Transfers and Exchanges (prikaz), *Tragovi*, Zagreb, god. 4, br. 1. str. 197-206.
9. Kuljić Todor <https://pescanik.net/anti-antifasizam/> (posjeta 10.03. 2022.)
10. Kuljić, Todor (2002) Istoriografski revizionizam u poslesocijalističkim režimima. – *Helsinkiške sveske*,
11. Kuljić, Todor (2018) Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma, *Tragovi*, vo.1.br.1, str. 213-218
12. Marković, fra Luka (1995), *Polemika ili dijalog sa islamom?* Livno: Svjetlo riječi
13. Mastnak, Tomaz (1998), DNEVNIK KUZNIH GODINA Biljeske o europskom antinacionalizmu, *Most*, Mostar, god. XXIV, broj Broj 102 (13 - nova serija), <https://pescanik.net/dnevnik-kuznih-godina/> (posjeta 10.10.2020.)
14. Mastnak, Tomaž (2007), *Evropa: istorija političkog pojma*, Beograd: Časopis *Beogradski krug*&Centar za medije i komunikacije
15. Pašalić–Kreso A.; Pejanović M. i Katz, V. (ur) (2019), *Međunarodna naučna konferencija Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću 75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH*, Sarajevo: ANU BiH
16. Vlajčić, Gordana (2005), *Boljševički antifašizam*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu



**Prof. dr. Adnan Džafić**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[adnan.dzafic@fpn.unsa.ba](mailto:adnan.dzafic@fpn.unsa.ba)

## **IMAGINACIJA IDENTITETA U ENTITETIMA BOSNE I HERCEGOVINE**

### **IDENTITARIAN IMAGINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA'S ENTITIES**

#### **Historijski kontekst obnove državnosti BiH**

Savremena „društvena nauka“ razlikuje dva nivoa društvene stvarnosti: nivo individualnosti i nivo totaliteta. Prvi nivo čine ljudi, kao pojedinci ili kao članovi konkretnih kolektiviteta (grupe, udruženja, zajednice, pokreti itd.). Nivo totaliteta se sastoji od apstraktnih društvenih cjelina superindividualne vrste, koje predstavljaju društvenu stvarnost *sui generis* (društva, kulture, civilizacije, društveno-ekonomske formacije, društveni sistemi itd.). Međutim, društvena stvarnost se manifestira na dva načina: na način potencijalnosti i na način stvarnosti. Potencijalnost razumijemo kada govorimo o inherentnim tendencijama, klicama ili sjemenkama budućnosti, kapacitetima, sposobnostima, 'moćima' itd. Društvena stvarnost se ogleda u govoru o procesima, transformacijama, razvoju, ponašanju, aktivnostima itd. (Sztompka, 1996:213)

Na individualnom nivou društvene stvarnosti, tokom održavanja prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i Referenduma za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, grupe, zajednice i pojedinci se opredjeljuju za nezavisnost države Bosne i Hercegovine. Na nivou društvene stvarnosti se u prvom slučaju opredjeljuje za socijalistički društveni sistem a u drugom slučaju za parlamentarnu demokratiju. Zajednički nazivnik oba historijska događaja je definiranje domovinskog identiteta svih stanovnika – državljana Bosne i Hercegovine. Razlika je u posljedicama ta dva historijska momenta – za vrijeme održavanja Prvog zasjedanja ZAVNOBiHa bosanski prvaci se opredjeljuju sami po svom ubjeđenju za jednakopravnost svih građana i naroda Bosne, prije Referenduma 1991. godine politički predstavnici trećine bosanskohercegovačke populacije odustaju od ideje nezavisne države svih stanovnika BiH. Naime, predstavnici političkih partija sa prefiksom srpska/i javno obznanjaju svoju želju za sjedinjenjem dijela bosanskohercegovačkog teritorija sa državom koja zadržava naziv Jugoslavija a koja to više nije – naime, državna zajednica južnih Slavena.

„Značaj ZAVNOBiH-a proizlazi iz jednostavne historijske činjenice da je to zasjedanje bio politički skup najkompetentnijih i najodgovornijih elemenata našeg bosansko-hercegovačkog društva, zapravo, svih političkih snaga Bosne i Hercegovine koje se nisu kompromitirale saradnjom s okupatorom zemlje“ (Filipović, 2007:127) „Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a predstavljalo i izraz veoma razvijene političke i demokratske svijesti da se država definira kao moderna demokratska država, da se pravno precizno definira kao demokratska država, država u kojoj svi građani, svi narodi, sve vjere i sve tradicije imaju jednaka prava, da ta prava budu efikasno i samim sistemom ustrojstva države i vlasti garantirana. Dakle, da se unutarnji odnosi u njoj temelje na najvišim dostignućima demokratske misli i prakse onoga vremena“ (Filipović, 2000: 33).

Idejne osnove ZAVNOBiH-a, prema Redžiću su bile:

- Opredjeljenje za nacionalnu ravnopravnost Bošnjaka (Muslimana), Srba i Hrvata;
- Opredjeljenje za političku ravnopravnost Bosne i Hercegovine u okviru šire federativne državne zajednice;
- Opredjeljenje za demokratska prava i slobode građana Bosne i Hercegovine izražene u Deklaraciji Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a 1944.
- „ZAVNOBiH je jedinstven historijski fenomen i nedovršena istorija Bosne i Hercegovine.“ (Redžić, 2003:4)

Nacionalni sastav i socijalna struktura učesnika prvog i drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a ocrtavali su stvarno stanje učešća svih slojeva stanovništva u borbi protiv fašizma. „Socijalnu strukturu ove delegacije činilo je 26 pripadnika inteligencije, 17 seljaka, 7 radnika; sveštenika, vojnika, posjednika, trgovaca bilo je 8. Srpski narod, do juče vladajuća nacija u Kraljevini Jugoslaviji, u uslovima okupacije i NDH činio je vodeću snagu NOP-a koji se borio protiv povratka vlasti velikosrpske Jugoslavije. Istovremeno, najslabija komponenta u socijalnoj strukturi stanovništva BiH, inteligencija, čini rukovodeći kadar KPJ.“ (Redžić, 2007:374)

U cilju borbe protiv fašizma, prema Filipoviću, učestvovala su sve demokratske snage koje nisu podržavale komunističku partiju kao vodeću snagu borbe protiv fašizma, nego i znatne građanske demokratske snage. Što znači da su svi oni koji su učestvovali u političkom životu i zajedničkim parlamentima Južnih Slavena od 1918. do 1941. godine bili aktivno uključeni u očuvanju bosanskog društva i buduće zajedničke federalne zajednice. „To su bile one iste snage koje su se borile protiv diktatorskog režima bivšeg kralja

Aleksandra Karađorđevića, protiv profašističkog režima Milana Stojadinovića i kapitulantskog režima Cvetković–Maček, koji se bavio podjelom zemlje između Srba i Hrvata, a ne njenom pripremom za otpor fašizmu, režima koji je uveo Jugoslaviju u Trojni pakt i time je *de facto* izručio Hitleru i prije nego je on odlučio da je okupira. Bile su to patriotske i antifašističke snage, prije rata okupljene oko seljačko-demokratske i narodne koalicije, kao što su JMO, Zemljoradnička stranka, Samostalni demokrati, HSS-ovci, koji nisu ušli u Pavelićev Državni sabor i nezavisni političari, poslanici i zastupnici, patriotski vojnici i drugi, zapravo svi oni koji su bili birani na zadnjim prijeratnim izborima, a nisu se u međuvremenu kompromitirali saradnjom s okupatorom i njegovim quislinzima... i to ne samo svih elemenata koji su se borili protiv fašizma, nego i njegovog socijalnog i političkog sastava, dakle, nije to bila idejno, vjerski, socijalno ili politički homogena masa, ali je bila politički jedinstvena snaga, u nastojanju da se slomije fašizam i njegovi pomagači – ustaše, četnici i saradnici njemačkih vlasti svih vrsta i u tome je bio sasvim novi kvalitet tog skupa... Naime, obnova bosanske države bio je jedino mogući demokratski put da narodi koji u njoj žive postanu stvarni subjekt svoje historije a ne da se o njima odlučuje u Beogradu, Zagrebu, na Krfu, u Londonu, Berlinu ili Rimu ili bilo gdje drugdje, a samo ne u Bosni i Hercegovini.“ (Filipović, 2007:128:129)

Protokom vremena razvijeni svi glavni prirodni i ljudski resursi tadašnjeg socijalističkog društva, industrija, postignuta puna obrazovanost, razvijene institucije kulture, stvoren respektabilan znanstveni pogon, razvijena vlastita sposobnost unapređenja tehnologije, unaprijeđeni unutarnji odnosi. Pored ukupnog razvoja bosanskog društva doći će i do političkog blagog uspjeha. Naime, „puno priznanje Muslimana kao šestog jugoslavenskog naroda dogodilo se na V kongresu SKBiH od 11. I 1969. godine.“ (Huseinspahić, Dedić, 2021:365)

Od oblikovanja prve Jugoslavije, ideja zajedništva je bila prisutna unutar kako građanskog tako i radničkog sloja tako i u ograničenom dijelu posjedničke klase koja u sve većem broju postaje razvlašćena. Jedini mogući zajednički poveznik u socijalističkoj Jugoslaviji ostaje onaj socijalistički i unutar same Bosne i Hercegovine. (Pozderac, 1978:90) Iako državni oblik socijalizma, po principu, da narod ima pravo na državu nije primjenjen na BiH, bosanskohercegovački prvaci su se izborili za svoju stoljetnu opstojnost u obliku da je BiH država svih njenih građana i naroda. Na formalno priznanje osim deklarativnog u obliku priznanja svih njenih naroda čekat će se do 1968. odnosno 1974. godine. „Kao što smo već rekli, Muslimanima je nacionalni individualitet konačno priznat tek krajem šezdesetih godina našega vijeka. To govori o tome da je i unutar radničkog i komunističkog pokreta bilo pojedinaca kod kojih je bilo prisutno građansko shvatanje i poimanje nacionalnog

identiteta Muslimana.“ (Pozderac, 1978: 86), a konačno do 1993. godine kada se završava politički proces nominacije svih politički naroda BiH.

„Projekti iz 1943. godine i život išli su raskorakom ... Iskustvo je potvrdilo da država neizbježno propada ukoliko se pretvara u posjed monopolnih vlasnika, a narodi i građani lišavaju demokratskih mogućnosti. (Redžić, 2007:370)

Već krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina doći će do ukupne društveno političke krize jugoslavenskog društva. Najveći problem bio je sve veći zahtjev za demokratizacijom unutar postojećeg sistema, otklanjanjem starih društvenih problema društava nakon zamaha a to je vladavina elite na vlasti koja prisvaja sve državno kao privatno. Čak će i vladajuća partija, kako objašnjava Bolčić (2019a), barem nominalno, zatražiti ukupnu analizu stanja propadajućeg društva od strane svih stručnjaka iz svih društvenih oblasti. Međutim, te analize nikada neće ugledati svjetlo javnosti i doći će do onoga što Zagorka Golubović (1989) u analizi krize identite jugoslovenskog društva zove krizom zvanične ideologije.

## **Demokratizacija**

Historijski proces očuvanja državne zajednice iz socijalističke u demokratsku nije prihvaćen na osnovu demokratskih vrijednosti koje su se primijenile na slučaj Bosne i Hercegovine. Model „društva nastajanja“ nam omogućava da definiramo precizno tri koncepta ključna za razumijevanje društvene dinamike. „Funkcionisanje“ pokriva sve što se dešava u društvu u nekom trenutku. 'Društvena promjena' opisuje jednu transformaciju društva iz jednog, ranijeg stanja u sljedeće, kasnije stanje. 'Istorijski proces' se odnosi na niz samotransformacija koje društvo prolazi u dugom vremenskom periodu. U skladu s tim, možemo obogatiti raniju razliku između unutrašnjeg i vanjskog vremena ukazujući na dvije važne varijante potonjeg: kratkotrajno vrijeme društvenih promjena i istinski historijsko vrijeme *longue duree*.“ (Sztompka, 1996:226)

U procesu stvaranja historije i analize historijskih važnih događaja za bosanskohercegovačko društvo posebno, a i za globalno društvo općenito, možemo primijeniti četiri kauzalne petlje u procesu analize „društva postajanja“: (1) strukturalni efekti, (2) kapaciteta aktera, (3) 'humanizovanu' prirode i (4) modifikovanu svijest. U sva četiri slučaja praksa u određenom trenutku ostavlja efekte koji je nadživljavaju i postaju aktivna, uvjetujuća sila za kasniju praksu. Zbir takvih efekata može se nazvati historijskom tradicijom, u najširem smislu ovog pojma. U toku višestepenog, uzastopnog procesa, historijska tradicija ima tendenciju da se akumulira.

Strukturalni efekti u prijelazu iz jednog tipa društva u drugi - formiranje skupštine SR BiH nisu oblikovali na demokratski način održavanje Referenduma za nezavisnost. Jedna trećina demokratski izabranih članova skupštine SRBiH se odlučila, pod institucionalnim utjecajem susjedne države kao i vlastitih nedemokratskih principa ali i straha za svoj socijalni status, za vlastiti politički projekat koji će skončati optužbom za genocid i kršenje međunarodnog prava. Posljedice sijanja straha, nesigurnosti i lažnih obećanja dovest će do osiromašenja, nepovjerenja i demografskih prekompozicija gotovo cijele BiH. Jedna od još opasnijih posljedica ovih društveno-političkih nerazumijevanja je urušavanje simboličko kohezivnih elemenata bosanskohercegovačkog društva a to je negiranje realno postojeće domovinske svijesti bosanskohercegovačkog stanovništva. U realnom društvenom životu teško da će bilo ko reći za sebe da država Bosna i Hercegovina nije njegova država, bez obzira na akrobacije političkih stranaka u medijskom prostoru.

Neuspješnost postjugoslovenskih društava se ogleda se i u odnosu prema trendovima kako u njihovom geopolitičkom okruženju, tako i u odnosu prema raširenim očekivanjima građana tih društava u vremenu i nakon „raspada“ prethodnog jugoslovenskog društva. „Većina tih društava ne uspijeva, ni nakon gotovo tri decenije (od 1990.) ostvarivati društveni proizvod po stanovniku kakav je bio 1989.godine, kao što ne uspijeva kontinuirano ostvarivati ni druge pokazatelje pozitivnog ekonomskog razvoja i višeg kvaliteta života ljudi u ovim novim društvima. Ova društva imaju značajno i kontinuirano, privremeno i trajno, iseljavanje stanovništva i, posebno, iseljavanje najkvalitetnijih segmenata radne snage. U njima dominiraju neuspješne političke, ekonomske i kulturne elite koje ne uspevaju ostvarivati javne politike u funkciji približavanja ovih društava modernim uspješnim društvima.“ (Bolčić, 2019b:761)

Egzistencijalni oslonac čovjeku kao pojedincu je društvo. Čovjek kao pojedinac može privremeno biti „isključen iz društva“. Ali, trajna isključenost iz društva dovodi u pitanje ljudsku egzistenciju društveno isključenih pojedinaca. Društvo sa kojim se niko ne poistovjećuje ne postoji kao realno društvo. Uspješnim društvom se ne označava neko društvo samo zato što ono raspolaže velikim materijalnim (novčanim) sredstvima. (Bolčić, 2019b:762) Mir, odsustvo građanskog rata, odsustvo korupcije, vladavinu prava, postojanje institucija koje sprečavaju upotrebu sile prinude od strane države uvjet su uspješnosti društva i funkcionalnosti institucija.

U razumijevanju društvene uspješnosti, Bolčić navodi kao važna slijedeća svojstva:

- razvijena društveno-sistemska sposobnost aktiviranja i upotrebe, i to efektivne upotrebe, raspoloživih materijalnih i ljudskih resursa datog društva;
- dostignuti kvalitet svakodnevnog življenja i to najšireg kruga ljudi u datom društvu;
- pozitivni bilans u razmeni dobara i usluga sa drugim društvima;
- institucionalno razvijena sposobnost razvijanja i primene inovacija i svih vidova društveno korisne kreativnosti;
- institucionalna sposobnost blagovremenog i nerazornog prevladavanja unutrašnjih društvenih konflikata;
- institucionalna sposobnost održavanja stabilne društvene integracije i funkcionalne socijalne solidarnosti;
- društveno-sistemska uspostavljanje i ostvarivanje društvene klime za spokojan svakodnevni život, gde prevladaju osećanja ljudi da žive život koji je ljudski primeren i koji vredi živeti.

Svaki od navedenih kriterija društvene uspešnosti ima više konkretnih indikatora koje je, pojavno, u svakodnevnom životu, nekad lakše, nekad teže, prepoznati i definisati. (Bolčić, 2019b:763)

U svakom društvu od presudne važnosti je ono što se u društvu čini radi aktiviranja i umješnog korišćenja raspoloživih resursa a ne samo bogatstvo ili oskudnost tih resursa. Pored raspolaganja i angažiranja svih raspoloživih resursa važno je istaći da su svojinski (vlasnički) odnosi bili neadekvatno uređeni u godinama „socijalističke izgradnje“ u Jugoslaviji, u režimu „društvene svojine“. Stanje neadekvatno uređenih vlasničkih odnosa traje i dalje u većini post-jugoslovenskih društava. Postoje tek generalno, ustavno, određena osnovna svojstva svojinskih odnosa, parcijalni zakoni o „privatizaciji“ i neke druge zakonske norme kojima se uređuju svojinski odnosi, ali ne postoje cjeloviti sistemski zakoni o svojinskim odnosima. Svođenje „svojinskih reformi“ isključivo na „priču o privatizaciji“ društvenih i državnih firmi nije bio valjan strateški smjer u sređivanju vlasničkih odnosa u postjugoslovenskim društvima. „Vlasničkim se odnosima reguliraju i bitni privatni i društveni interesi, uređuju se i načini izbegavanja sukoba interesa, kao i nelegitimna upotreba moći (sile) u prisvajanju koristi od upotrebe određenih dobara.“ (Bolčić, 2019b:764) Identifikacija izrazite većine članova datog društva sa „vlastitim društvom“ podrazumijeva stabilnu društvenu integraciju i funkcionalnu društvenu solidarnost. Uspješno društvo mora biti uređeno po volji svojih pripadnika, omogućavati realizaciju njihovih individualnih interesa, ali ono mora imati i mehanizme za osiguravanje nužne funkcionalne, solidarnosti radi zadovoljavanja potreba onih dijelova društva koji u datim okolnostima nisu u stanju, vlastitim aktivnostima, osiguravati

elementarno zadovoljavanje ljudskih potreba. Radi se o solidarnosti koja ishodi sistemski uređenoj solidarnosti kojom društvo osigurava elementarnu ljudskost življenja svih pripadnika datog društva. To je tekovina modernosti bazirana na iskustvu da su funkcionalna solidarnost i dobra društvena integracija uslov svakog trajnijeg društvenog napretka, da su, u krajnoj instanci, bitan faktor i ekonomske efikasnosti modernih društava.

Dalje, razdoblje u kome živimo nekoliko decenija, jeste i razdoblje masovne dugotrajne nezaposlenosti, koja uporno traje, uprkos raznim ekonomskim i drugim politikama aktualnih vlasti. Ovakva masovna i dugotrajna nezaposlenost svakako je obilježje i jedan od važnih generatora društvene neupješnosti i društvenog urušavanja. „Dugotrajna nezaposlenost dovodi do temeljnog razaranja društva. Jer, ljudi, koji ostanu bez radne i egzistencijalne uloge u društvu, suštinski ostaju bez društvenog statusa, „ostaju bez društva“. Ali, tada i oni „okreću leđa društvu“, prestaju misliti o društvu, o „drugima“. „Oficijelno društvo“, država i njene institucije, mogu omogućavati, podsticati civilno delovanje svojih pripadnika, ali to „oficijelno društvo“ može i otežavati, pa i sprečavati takvo delovanje.“ (Bolčić, 2019b: 767)

Puka promjena političara u institucijama vlasti ne daje očekivane rezultate. Moderna, demokratski ustrojena društva trebalo bi da generišu nastajanje i opstajanje uspješnih i uglednih elita, posebno respektabilnih političkih elita. Ako se sistem društvene promocije gradi na usponu pogrešnih, nekvalitetnih ljudi, čim se nagrađuju oni koji nagrade ne zaslužuju, to ima svojevrсно „kancerogeno“ djelovanje na druge sfere društva.

Ekspertnost, kompetentno poznavanje date oblasti u kojoj valja djelovati, što uključuje i odgovarajuće, često i višegodišnje, iskustvo svakodnevnog rada u datoj oblasti, reklo bi se, da to nisu više presudni momenti u izboru ljudi na važne funkcije. Time se uspostavlja jedan osoben paradoks, da savremena društva koja se hoće uspostaviti kao „društva znanja“, urušavaju jedan od temelja njihove uspješnosti a to je istinska profesionalizacija svih sfera društvenog djelovanja.

Socijalizam je počeo i održavao se metodom političke diktature vrhova KPJ i ekonomskog nasilja u cilju stvaranja materijalne podloge novog društva. Na taj način olakšavano je rušenje socijalističkog društvenog sistema koji je izveo nacionalizam. Dok je socijalizam spriječio prirodni, zakonomjerni razvoj građanskog društva, nacionalizam je razorio državu i društvo BiH uništavajući sve stvorene vrijednosti, ne samo u prethodnom periodu. Za razliku od socijalizma, koji je gradio, nacionalizam je rušio i krov i temelje Bosne i Hercegovine i razarao samo tkivo bosanskohercegovačkog društva. Socijalizam se pokazao kao pogreška, a nacionalizam je vandalizam. (Redžić, 2007: 375)

## **Oblikovanje građanskog**

U kontekstu današnjice, društvena i politička situacija u Bosni i Hercegovini ukazuje na sve neriješene i tekuće probleme i društvene procese. Iako su u okviru političkih procesa zacementirani utilitarno-interesni i etničko-nacionalni normativi djelovanja svi elementi društvenog života odvijaju se kako mogu u takvim okolnostima. Stanovništvo u svakodnevnom životu ispunjava svoje profesionalne, porodične i komunikacijske uloge i obaveze. Interesi građana, bez razlike u njihovoj etnoreligijskoj pripadnosti, za sigurnost i mir, ekonomski prosperitet, socijalnu sigurnost, povećanje kvaliteta života i usluga, jedinstveni su i takva vrijednosna i egzistencijalna orijentacija zalog je održanja njihova zajedništva. Na politici je da takvo opredjeljenje pretoči u novu realnost.“ (Filandra, 2023b: 450)

Društvena i profesionalna struktura stanovništva ukazuje na društveno i političko organiziranje života i djelovanja. Ne mogu se očekivati bitnije promjene u okolnostima u kojima se ideje ne mogu, ne žele ili ne znaju realizirati od strane intelektualne, kulturne i privredne „elite“. „Bosanskohercegovačko građanstvo kroz demokratske principe i insitucionalne mehanizme ipak zajednički gradi svoju budućnost.“ (Filandra, 2023b: 450)

Međutim, ne bi bilo korektno pozivati na odgovornost samo društvene i političke institucije. Društvo je širi pojam od pojma države. Još su uvijek vidljivi pozitivni ljudski potencijali i njihovo realiziranje u svim sferama društva. Ali, jedan od odgovora bosanskohercegovačkog stanovništva na probleme u svakodnevnicu je odlazak stanovništva iz države – što je dio i prirodnog procesa migracija u globaliziranom svijetu.

Osnovni elementi postojanja države su postavljeni - suverenitet, međunarodno priznanje, državne institucije. Na stabilizaciji političkih, privrednih i društvenih odnosa dužni su ozbiljno raditi pripadnici cjelokupne društvene eliteu komunikaciji sa građanima Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme bosanskohercegovačko stanovništvo širi svoje društvene živote sa svim prednostima i poteškoćama koje društveni život donosi.

Prvi korak u formiranju društva je formiranje zajednice – ideja i simbola koji ljude povezuju svakodnevno, a u društvenoj teoriji postoje tri faze shvatanja pojma zajednica: (1) onu o shvaćanju zajednice kao tradicije, (2) ideja zajednice kao moralne zajednice i (3) teorija simboličke zajednice. „Prve dvije debate izazvane su djelima objavljenim koncem 19. stoljeća, a treća pada u 1970-e i 1980-e godine, pa njima zadani tematsko-problemski rasponi vrlo dobro ilustriraju „genezu“ sociološkog konceptualiziranja zajednice tijekom gotovo cijeloga stoljeća.“ (Geiger-Zeman, 2010:34)

Zajedničke ideje su uslov zajedničkog djelovanja, a zajedničko djelovanje omogućava postojanje društvenog tijela. Da bi društveno tijelo postojalo i da bi prosperiralo potrebno je da većina članova istog društva podržava zajedničke ideje. „Prema tome, da bi društvo postojalo i, štoviše, da bi prosperiralo, potrebno je da svi duhovi građana uvijek budu na okupu i da ih zajednički održavaju neke glavne ideje. A to je moguće samo tako da svaki od njih svoja mišljenja ponekad crpi iz istog izvora i da suglasno prihvati stanoviti broj uvriježenih ideja”. (Kalanj, 2007: 130) Zajedničke ideje su osnov konstituiranja društveno-životnih sklopova koji su osnov za konstituiranje identiteta. Prvu vrstu zajednica ili društveno-životnih sklopova Daniel Bell naziva *zajedništvo mjesta* – a odnosi se na fizičku i geografsku povezanost s nekim lokalitetom, na mjesto gdje živimo. Slijedi *zajednica sjećanja* koju oblikuje prošlost i kroz povijesnu dimenziju uključuje zadnjih nekoliko generacija. Treći i posljednji tip zajednice je *psihološka zajednica* koja nastaje oko zajedničkih ciljeva. „Takve zajednice, koje se osnivaju na interakciji licem u lice, vođene su osjećanjima povjerenja, kooperacije i altruizma u tom smislu da konstitutivni članovi imaju na umu dobro zajednice” (Bell, 2004: 174).

U ideji postratne demokratske transformacije, koja je započela 1991. godine, nalazio se društveni okvir slobodne, političke, ekonomske i kulturne transformacije postjugoslovenskih društava. Specifikum Bosne i Hercegovine jeste da su u ustavne temelje i društvene normative uključeni strani državljani i međunarodne institucije koji ograničavaju suverenitet države. Utjecajem političkih stranaka, medijskom pažnjom usmjerenom na partikularne identitetsko-društvene konfiguracije i međunarodnim utjecajima urušen je model ravnopravnosti bosanskohercegovačkih naroda i građana. Iako se društvena stvarnost predstavlja drugačije, neoliberalni kapitalistički koncept postao je jedini tumač razvoja bosanskohercegovačkog društva. Na mjesto državnog suvereniteta postavljen je suverenitet naroda (Lavić, 2018: 10) premda je polovinom sedamdesetih godina prvo priznata Bosna i Hercegovina pa tek onda i Bošnjaci (Filandra, 2018: 16). Šapatom se pristalo na dioptriju kojom se posmatraju država, društvo, komšije itd. Umjesto stvarnosti „zamršenog” bosanskog identiteta nastupila je era „zaborava razlike” (Hadžimuhamedović, 2012: 236). Heteronomijsko stanje države i društva instalirano mirovnim rješenjima pothranjuju i domaći ideološki obrasci secesionističkog šovinizma i “ideologije žrtve” (Filandra, 2012: 367) a „cementira” ga kapitalistička neoliberalna ideologija koja konzumeristički način života i samocenzuru uspješno prodaje pod geslom slobode izbora. „Razloge kašnjenja, ili pravilnije rečeno, izostanka nacionalne svijesti kod Bošnjaka treba tražiti u socijalnoj strukturi njihovog tadašnjeg društva, povijesnim prilikama vremena i specifičnoj kulturnoj i duhovnoj tradiciji. Ako

cijeli proces posmatramo iz evropske perspektive, a moramo budući da su Bošnjaci stari evropski narod i da je ideja nacije evropsko intelektualno postignuće, onda moramo reći da je u bošnjačkom slučaju nedostajalo društvenih snaga, prije svega sekularne inteligencije i buržoazije, kojoj bi nacionalna svijest bila nužni instrument ekonomskog i političkog razvoja. (Filandra, 2023b: 59). Filandra zaključuje, da nacionalni preporod, kao ni bilo kakvo drugo političko i društveno ujedinjavanje nije moguće postići reko društvenih slojeva koji nisu kroz historiju bili nosioci takvih ideja. Seljaštvo i propadajući feudalni sloj nisu pokretači društvene transformacije izu feudalizma i kapitalizma ka modernom dobu nego sekularna inteligencija. (Filandra, 2023a:64-65)

Istovremeno, neznatna svjetovna inteligencija kod Bošnjaka ne postaje predvodnikom borbe za nacionalna prava,... Intelektualci su se, s rijetkim izuzecima, nacionalno, stranački i politički opredjeljivali uvijek za druge, moćnije, i to zarad vlastitih, pojedinačnih interesa. Pri tome su, i pored takvog ponašanja, ipak od Bašagića do Meše Selimovića svi stvarali iz duha vlastite muslimanske narodne i duhovne tradicije. Oni su kulturno bili bosanski Muslimani, a nacionalno preovlađujuće Srbi, Jugoslaveni ili Hrvati. (Filandra, 2023a:66)

Demokratske i političko društvena transformacija ka željenoj transnacionalnoj asocijaciji prvo mora proći vlastitu društveno-političku preobrazbu koje su prošle evropske demokratije, poštujući vlastite povijesne specifičnosti. Bosanskohercegovačka znanstvena misao bila je uvijek svjesna toga i uvijek je davala svoje sudove i prijedloge poput slijedećeg: „Pitanje nacije i države stoga je ključno pitanje za profiliranje modela obnove i rekonstrukcije Bosne kao samostalne države. ...Dakle, individua je ta koja posjeduje naciju, a ne nacija individuu. I nadalje, država modelira naciju, a ne nacija državu. Ako stvari tako sagledamo, onda se odnos individua – nacija – država dovode u skladan, svrsishodan i međusobno uslovljen odnos. Institucionalna političko-pravna analogija rješenja tog problema bila bi: ljudska prava – nacionalni interes – državni suverenitet. U tim kategorijama moguće je ostvariti svrsishodnu utjelovljenost građanina kao individue i Bosnu i Hercegovinu kao državu. (Bakić, 2023:163)

Ovakav pogled na budućnost države Bosne i Hercegovine i njenog društveno-političkog uređenja, Ibrahim Bakić izlaže na jednoj od znanstvenih konferencija u Parizu 1996. godine odmah nakon završetka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Međutim, u Bosni i Hercegovini su ovakvi i slični stavovi i promišljanja bili konstantno prisutni kroz modernu historiju: „Rezolucija iz novembra 1943. podrazumijeva povijesnu realnost da postojeće

etno-konfesionalne zajednice – Srbi, Bošnjaci i Hrvati u Bosni i Hercegovini nisu stvorile Bosnu, jer je Bosna od njih starija, što znači da Srbi, Bošnjaci i Hrvati nisu konstituirali Bosnu, već da su u Bosni oni nastali i formirali se kao poseban etnos.“ (Redžić, 2000:20)

### **Zajednica, društvo, država - perspektive**

Samotransformaciji društva, podrazumijeva vrijednosti aktivizma, slobode, jednakih životnih šansi, demokratskog ustrojstva polja mogućnosti – kao preduvjeta za kreativno stvaralaštvo. Modeli i teorije takođe mogu pokazati vezu između između mikro-iskustava svakodnevnog života i makrostrukturnih i historijskih procesa. Na taj način pomažu u oblikovanju „sociološke imaginacije“ osjetljive na javna pitanja i zabrinute za ogromne društvene i povijesne tendencije koje utiču na našu sudbinu. Konačno, teorije pokazuju da u naše vrijeme većina pojava i procesa poprima globalne dimenzije i da se o ljudskoj sudbini više ne odlučuje unutar plemena, lokalne zajednice, etničke grupe, pa čak i nacionalne države, već na nivou čovječanstva u cjelini.

Ranu intuiciju je već izrazio Karl Marx: „Ideje postaju materijalne sile ako mobiliziraju mase“ (Marx 1844/1964). Ovaj zahtjev se može raspakirati na sljedeći način. Kontinuitet bosanskohercegovačke multilateralnosti na nivou svakodnevnog mogli smo kroz povijest čitati kao kulturno-komunikacijski proces u kojemu su se prenosile poruke i značenja u formi stalne interakcije između pojedinaca i grupa, aktera i sistema, prošlosti i sadašnjosti, normativnih poredaka i svakodnevnog života. Kulturna komunikacija je predstavljala sveopću komunikaciju koja je povezivala različite identitete, stavljala ih u interkulturni i akulturacijski odnos, približavala ih i udaljavala u zavisnosti od otvorenosti ili otpora njihovih konstrukcija. (Džafić, Krčalo, Ramić, 2019: 169,170, 171)

„Kakve god da su prepreke i koliko god da ogromne mogu delovati razgovor će ostati *jedini* pogodan put ka saglasnosti i time ka mirnoj i međusobno korisnoj, saradničkoj i solidarnoj koegzistenciji, prosto zato što on ne podrazumeva takmičare, pa nema ni održivu alternativu.“ (Bauman, 2018: 105)

Kulturna trauma predstavlja za Sztompku kulturološki definirani i interpretirani šok za kulturno tkivo društva, model traumatskog niza. „Kulturna trauma se tretira kao karika u tekućem lancu društvenih promjena; u zavisnosti od broja konkretnih okolnosti, kulturna trauma može biti faza u konstruktivnoj morfogenezi kulture ili u destruktivnom ciklusu kulturnog propadanja.“ (Sztompka 2000:449)

Da li će nakon Mirovnog sporazuma i njegovog člana 10, odnosno Ustava države Bosne i Hercegovine i njegovog anahronizma s obzirom na to da je bosanskohercegovačko stanovništvo u raskoraku sa savremenim tehnološkim, znanstvenim i humanističkim postignućima, politički upravnoorganizacijski okvir odrediti srž društvene zajednice, tj njenu nominaciju ostaje projektni zadatak i bosanskohercegovačkog stanovništva i njegovih političkih predstavnika.

Prema Veri Kržišnik-Bukić: „Sadržajna srž pojma nacija je (narodnosna) društvena zajednica, sadržajna srž pojma država je politički upravno-organizacijski okvir-kalup (narodnosne) društvene zajednice. Radi se, dakle, o sadržajno dva komplementarna, ali ne i sinonimna pojma.“ (Kržišnik-Bukić, 2012: 134). Država Bosna i Hercegovina je zaštitnica svih pojedinačnih i kolektivnih identiteta njenih građana bez obzira na način njihove narodnosne nominacije koja je definirana za veliki dio stanovnika BiH u vrijeme nacionalnih buđenja raspadanjem svjetskih monarhija. (bosanski Srbi, bosanski Hrvati).

Temeljna pretpostavka novih oblika suživota u multietničkom, multikulturalnom i multireligijskom okruženju jeste spremnost na dijalog. Dijalog ne smije imati za cilj „pobjedu“ jedne strane u odnosu na drugu, nego otvorenost drugome i uspostavljanje odnosa s drugim. Takav dijalog uključuje respekt prema drugome, prema njegovu identitetu, prema onome kako se on sam (drugi) definira i što kaže o sebi. Drugoga ne možemo svesti na puki stereotip. Jednako tako, ne možemo ga svesti na mene, niti na različitost koja je toliko drugačija da ne možemo uspostaviti nekakav odnos. Dakle, dvije krajnosti koje najčešće stvaraju problem i protive se uspostavljanju dijaloškog odnosa su: a) napast da drugoga svedemo na sliku nas samih, bez slušanja s poštovanjem; b) uvjerenje da je drugi toliko drugačiji da s nama nema ništa zajedničkoga, da nas ništa ne povezuje, tako da je nemoguće uspostavljati odnose, međusobno se razumjeti ili suživjeti. (Krčalo, 2023: 79)

Bosanstvo kao inkluzivni koncept života predstavlja „Semantički kapacitet Bosne koji smo naslijedili iz prošlosti, tradicija, povijesnih iskustava, reducirani je projicirano na stereotip o mostu... Potisnuto znakovlje Bosne ili semiotički sistem koji je Bosna iznjedrila o svojoj povijesti preveden je u spornim interpretacijama historije, ...u nešto drugo što navodnone proizlazi iz bosanskog povijesnog trajanja.“ (Lavić, 2020:12.) „Rat protiv ideje Bosne podrazumijeva postepeno potiranje bosanskog identiteta i bilo kakvog razgovora o biću bosanskom. Tako da se u jednom povijesnom trenutku pojavi stanje u kojem se ispražnjenost semiotičkog kapaciteta Bosne i bosanstva pokušava predstaviti kao zbiljsko povijesno stanje. A, ustvari, radi se o potisnutosti i uslovljenosti svega bosanskog u Gestell izvanbosanskog stanja i moći!“ (Lavić,2020:13)

Upotreba pojma zajednice po Cohenu, znači dva povezana elementa: prvo, da članovi neke grupe imaju nešto zajedničko, nešto što ih povezuje, i, drugo, da ih upravo to što ih povezuje, ujedno i značajno razlikuje od članova drugih grupa. „Zajednica, dakle, istovremeno određuje sličnost i razlikovanje. „...najvažnija uloga pripada fenomenu *granice*: „po definiciji, granica označuje početak i kraj zajednice“ (Cohen, 2001: 12). Granica na taj način „obuhvata“ identitet zajednice, a, kao i u slučaju pojedinačne egzistencije, ona je prizvana u život nuždom socijalne interakcije. Granice se, dakle, povlače stoga što zajednice interagiraju s entitetima od kojih se razlikuju (ili od kojih se žele razlikovati).

U današnje vrijeme, bosanskohercegovačko stanovništvo sa svim realnim i ideološki nametnutim problemima žudi za onim što sociolog Duyvendak naziva raeje (heaven) „javno mjesto gdje se može kolektivno biti, izraziti se i ostvariti se; gdje se čovjek osjeća javno slobodnim i nezavisnim. Dom ovdje utjelovljuje zajedničke istorije; materijalno i/ili simbolično mjesto sa vlastitim ljudima i aktivnostima.“ Duyvendak (2011: 38) Na ovom nivou dom poprima manje materijalnoj, a više simboličkoj i ideološkoj formi. Nebeski aspekt/doma stoga veoma liči na naučni koncept *pripadnosti*.

## **Zaključak**

Po prvi put u svojoj historiji bosanskohercegovačko društvo je podijeljeno prema etničkim principima 1995. godine. Mirovni sporazum čiji je dio aneks 4 sporazuma, postao je Ustav države čije su glavne nakane bile zaustaviti rat i omogućiti polaznu pravnu osnovu za nastavak izgradnje demokratskog društva, započete 1990. održavanjem prvih višestranačkih parlamentarnih izbora. Do izgradnje demokratskog društva nije došlo jer su u realnim međuljudskim odnosima bosanskohercegovačkog stanovništva na sceni još uvijek aparthejdski principi što se tiče aktivnih i pasivnih izbornih prava, nepoštovanje pravnih odluka kako domaćih tako i međunarodnih sudova, kao i nefunkcioniranje ili blokada političkih institucija svih nivoa vlasti. U slučaju nefunkcioniranja ili minimuma održavanja institucionalne operativnosti u društvu i državi stanovništvo je prisiljeno na iznalaženje mehanizama za egzistenciju društvenog i fizičkog života kako unutar tako i van zakonskih institucija. Najevidentniji odgovor na funkcioniranje društva zadnjih trideset godina i rezultate promašenih politika je iseljavanje stanovništva iz cijele države.

Bosanskohercegovačko stanovništvo, mediji, naučne institucije, političke organizacije kao i predstavnici nadnacionalnih organizacija čijim se članom želi postati, vape za izgradnjom povjerenja. Međutim, za mnoge državljane

Bosne i Hercegovine pojam povjerenje je postao apstraktan pojam. Primjenjujući ove pretpostavke na izgradnju kulture povjerenja, moramo prvo naglasiti kontinuitet procesa koji se neprestano odvija od prošlosti preko sadašnjosti ka budućnosti. Pogled iz perspektive sadašnjosti, primjetit ćemo da se relevantna praksa sastoji od akcija, individualnih i kolektivnih, u koje ljudi polažu povjerenje, zahtijevaju povjerenje, daju povjerenje u nekoga ili nešto, i izazivaju poverenja. Iz perspektive prošlosti, mi ćemo se pobrinuti da se ljudi ponašaju u okviru neke prihvaćene tradicije u pogledu povjerenja, odnosno preovlađujuće kulturne klime povjerenja, ili obrnuto, kulture nepovjerenja. Ta okolna normativna klima čini povjerenje lakšim, ili težim, zavisno od slučaja do slučaja. Radovati se nekome ili nečemu, gledaš je okrenuto prema budućnosti. Ako je ovakvo prediktivno povjerenje potvrđeno, povjerene vrijednosti su uzvraćene, evokativno poverenje je uzvraćeno. Može se dogoditi i obrnuto: prediktivno povjerenje nije uzvraćeno, povjeravanje se zloupotrebljava, evokativno povjerenje se zanemaruje. Kumulativna iskustva ove vrste, ako su široko rasprostranjena i dijeljena, pretvorit će se u norme, rutine, i na kraju u normativna pravila. Pozitivna iskustva u potvrđeno povjerenje stvorit će kulturu povjerenja; negativna iskustva o narušeno povjerenje će generirati kulturu nepovjerenja. Na ovaj način stvara se normativna klima za buduća očekivanja povjerenja, tradiciju povjerenja ili u suprotnom procesu negativnog iskustva do tradicije nepovjerenja. (Sztompka 2003.:120)

Sam proces izgradnje institucija demokratskog društvenog uređenja nije dovoljan. Potrebno je reafirmiranje funkcionalnih praksi prethodnog političkog iskustva sa živućom a narušenom kulturnom specifičnošću i tradicijom bosanskohercegovačkog društva. Proces razbijanja zajednice i funkcionalnog društva započet prije rata nastavljen je nametanjem artificijelnih obrazaca društveno političkog života neprimjerenog bosanskohercegovačkom historijskom naslijeđu individualnog i kolektivnog bosanskog identiteta.

## Literatura

1. Bakić, I. (2023): „Bosna između stvarnosti i razumijevanja“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 160-163
2. Bauman, Z. (2019): *Stranci pred našim vratima*, Novi Sad, Mediterran Publishing
3. Bell, D. (2004): *Komunitarizam i njegovi kritičari*. Zagreb: KruZak

4. Bolčić S. (2019a) *'Etnonacionalizacija' postjugoslovenskih društava: svojstva, akteri, posledice i mogućnosti 'deetnonacionalizacije'*. Sociologija, Sociološko naučno društvo Srbije, Beograd, Vol. LXI, N° 3, 323–346. OI: <https://doi.org/10.2298/SOC1903323B>.
5. Bolčić, S. (2019b) *Uspešno društvo i primenjena sociologija*. Sociologija, Sociološko naučno društvo Srbije, Beograd, Vol. LXI, N° 5, 758–778. OI: <https://doi.org/10.2298/SOC1903323B>.
6. Cohen, A. (2001): *The Symbolic Construction of Community*, London and New York, Routledge
7. Duyvendak, J. W. 2011. *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*. New York, Palgrave Macmillan
8. Džafić, A, Krčalo, N. (2019): „Bosanski identitet – razaranje paradigme multilateralosti?“, *Društvene i humanističke studije*, 4(2), 169–184. <http://dhs.ff.unizg.hr/index.php/home/issue/view/11>
9. Džafić, A., Krčalo, N., Ramić, E. (2019): *Zov (post)modernih sirena: identitet kao centralni istraživački problem društvenih i humanističkih nauka 20. i 21. stoljeća*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
10. Džafić A, Žiga, J. Filandra, Š. (ur.) (2023): *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
11. Džafić, A, (2023): „Sociološki model dekonstrukcije savremenog bosanskohercegovačkog društva“, u *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 34–57
12. Filandra, Š, (2023a): „Ishodišta socijalne diferencijacije u bosanskohercegovačkom društvu“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 58-73
13. Filandra, Š, (2023b): *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo.
14. Filipović, M, (2000): *Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine kao povijesni dokument i kao politički program*, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Glavni odbor SUBNOAR-a Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Skupština opštine Sanski Most., Sarajevo.
15. Filipović, M, (2007): „Pitanje o konstitutivnosti naroda u ustavno-pravnoj praksi Bosne i Hercegovine“, Naučni skup *Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a*, Sarajevo 23. i 24. novembar 2007. (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 124. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 37)

16. Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
17. Geiger-Zeman, M. (2010): *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*, Zagreb, Institut Ivo Pilar
18. Golubović, Z. (1988): *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva: jugoslovenski put u socijalizam viđen iz različitih uglova*, Beograd, Filip Višnjić
19. Huseinspahić, A., Dedić, S. (2021): *Kontinuitet neustavnog i protupravnog djelovanja na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini od kraja XIX vijeka do danas - realnost ili imaginacija* DHS 3 (16) (2021), 351-380
20. Kalanj, R. (2007). „Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta“, *Socijalna ekologija, časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*. Vol. 16, No. 2–3, 113–156.
21. Krčalo, N. (2023): „Dijalog – spojnica nacija“, u: *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost – Prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 74-87
22. Kreso, M. (ur) (2003): *Šezdeset godina ZAVNOBiH-a- osnovni dokumenti*, Glavni odbor Saveza boraca Udruženja narodnooslobodilačkog antifašističkog rata Bosne i Hercegovine, Sarajevo
23. Kržišnik-Bukić, V. (2012): *Između naroda i nacije: historijska odgovornost Bošnjaka za državu Bosnu i Hercegovinu*, Drugi naučni skup “Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci”, Sarajevo, Godišnjak BZK Preporod, str: 126-143
24. Lavić, S. (2020): *Diskurs o bosanstvu*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
25. Lavić, S. (2019): *Zaborav razlike*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
26. Pozderac, Hamdija (1978): *Prilog proučavanju nacionalnih odnosa i socijalističkog zajedništva*, Svjetlost, Sarajevo
27. Puljek-Shank, R. (2017a). „Dead letters on a page? Civic agency and inclusive governance in neopatrimonialism“, *Demokratization*, Routledge, Vol 24, No. 4, pp. 670–688.
28. Pusić, E. (2002). *Upravljanje u suvremenoj državi*. Zagreb, Suvremena javna uprava.
29. Redžić, E. (2000): „Od ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona, ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine“, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Glavni odbor SUBNOAR-a Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Skupština opštine Sanski Most., Sarajevo.
30. Redžić, E. (2007): *ZAVNOBiH – Nedovršena istorija Bosne i Hercegovine*, Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo 23. i 24. novembar 2007. (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 124. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 37)

31. Sztompka, P. 1991a. *Društvo iz perspektive postajanja*. Sociologija, Organ jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Beograd, god. XXXIII, br. 1–2, januar–juni, 1–26.
32. Sztompka, P. 2000. *Cultural trauma: The other face of social change*. *European Journal of Social Theory* 3(4): 449–466.
33. Sztompka, P. 2003. *Trust A sociological Theory*. Cambridge, University Press.



**Prof. dr. Šaćir Filandra**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[sacir.filandra@fpn.unsa.ba](mailto:sacir.filandra@fpn.unsa.ba)

## **SKICA ZA BIOGRAFIJU SALIMA ČERIĆA**

### **SKETCHES FOR SALIM ČERIĆ'S BIOGRAPHY**

U nenapisanoj historiji bosanskog disidenstva zapaženo mjesto svakako će pripasti Salimu Čeriću. Njegov disidentski status unutar našeg komunističkog pokreta i socijalističkog društva specifičana je po formi unutarnjeg egzila, kojeg je kao vlastiti stav sam Čerić izabrao. Njegovo izdvojeno ili drugačije mišljenje od vladajućeg, sistemskog, partijskog o nacionalnom pitanju, posebno muslimanskom, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, rezultiralo je svojevrsnim napuštanjem vrlo visoke partijske dužnosti, pa i same partije. To, istovremeno, nije značilo Čerićevo prelaženje na antikomunističke pozicije, što su činili mnogi komunistički disidenti, već odlazak u svojevrsni društveni i fizički egzil, iz kojeg je godinama poslije, u miru i zaboravu od svijeta, promatrao i analizirao svijet.

Za Ljubušaka Salima Čerića (1918–1987) sam prvi put čuo od njegovih prijatelja i suvremenika, pripadnika kruga bošnjačkih intelektualaca koji su tokom socijalizma sudjelovali u procesu nacionalne afirmacije Muslimana. Ovaj krug intelektualaca je 1991. godine ambiciozno pokrenuo političko mjesečnik *Ogledalo*, s reminiscencijom na Bašagićevo *Ogledalo* s početka stoljeća, a s ciljem artikuliranja političkih, kulturnih i nacionalnih pitanja muslimanskog naroda u nastupajućem postsocijalističkom vremenu. *Ogledalo* je izlazilo vrlo kratko, tiskana su samo tri broja, nadolazeća ratna zbivanja nisu mu išla u prilog. Redakcija mi je povjerila zadatak da uradim intervju sa Čerićevim sinom, budući je on umro četiri godine ranije, a kao izraz poštovanja prema njegovom doprinosu nacionalnom priznavanju Muslimana. Čerić je zadnje godine života provodio u vikendici na Buni kod Mostara, a i njegov sin je tu često boravio. To je bio i razlog da sam ga jedne jesenje večeri tražio i nisam uspio pronaći na Buni, tako da intervju nije ni urađen, a ja sam ostao bez prilike da se pobliže upoznam sa Čerićevom političkom zaostavštinom. Tek godina kasnije ostvario sam uvid u njegova osnovna znanstvena djela mada mi je njegova biografija i dalje ostajala nepoznanica. I sada kada pristupam prikazivanju njegovog života i djela suočavam se s činjenicom da je Salim Čerić obavijen zidom šutnje i zaborava. Nema ga u

bošnjačkoj i bosanskoj kulturi sjećanja, mada najnovija znanstvena istraživanja bosanske socijalističke ere i procesa revalorizacije Muslimana/Bošnjaka ukazuju na njegove izuzetne doprinose tim zbivanjima. Ćerić je prvi o Muslimanima kao posebnom narodu knjigu napisao, za uvažavanje njihove nacionalnosti u javnosti prvi se najglasnije zalagao, i metaforički rečeno, budući je prije vremena “kukuriknuo” u loncu je završio.

“Na Buni sam se rodio, u hodžinskom stanu u dvorištu džamije, tako mi je pričao otac”<sup>1</sup>, u političkoj autobiografiji piše Salim Ćerić. Osnovnu školu završio je u Ljubuškom, a Šerijatsku gimnaziju 1937. u Sarajevu. Upisuje studij prava u Beogradu. Rat 1941. godine ga zatiče mobiliziranog vojsci kao studenta Pravnog fakulteta, sam ističe, mada u njegovoj biografiji najčešće stoji da je studij prekinuo i radio kao željeznički radnik u Mostaru. U Mostaru postaje član Komunističke partije i odmah stupa u partizanske redove. U političkom radu na Romaniji, gdje je prvotno bio angažiran, biran je za komandira voda i zamjenika komandanta treće (muslimanske) čete Prvog udarnog bosanskog bataljona, zatim je politički komesar 1. bataljona VI. Proleterske istočno-bosanske brigade. Komandant je 16. muslimanske brigade (1943) i sudionik bitke na Sutjesci, o čemu je ostavio vrijedan zapis. Rat je završio kao načelnik štaba divizije, u činu potpukovnika, te u JNA ostaje na službi do 1950. godine, kada se kao penzionirani pukovnik posvećuje političkom radu. Autor je knjiga „Muslimani srpskohrvatskog jezika (1968) i „O bosanstvu i jugoslavenstvu“ sedamdesetih godina prošlog stoljeća, te većeg broja studija i novinskih zapisa.

Na početku rata u partizanskom pokretu suočava se sa „antiturskim“ raspoloženjem boraca, srpskih seljaka. Prisiljen je bio skrivati svoj muslimanski identitet, iskazivati se pod nemuslimanskim imenom, baš kao i svi muslimanski komunisti na početku partizanske borbe. O toj nemilolj pojavi, koja nije znanstveno tematizirana tokom socijalizma, u svojim autobiografskim zapisima, kaže slijedeće: “To što muslimanski komunisti na početku ustanka nisu doživili dobrodošlicu među srpskim seljacima kakvu su zaslužili, iako su dosljedno svojim uvjerenjima i osjećanjima pohitili da im pomognu kada im je bilo najteže, iznenadilo me, ali ne i začudilo; nije me čudilo što smo morali skrivati svoj pravi identitet, što smo svoje namjere morali dokazivati izuzetnim požrtvovanjem i zalaganjem u borbi koja je vođena; nije me iznenađivalo što su Muslimani u našim jedinicama bili omiljena meta napada srpskih nacionalista, u kojima su ginuli skoro jednako

---

<sup>1</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Ćerića, str. 13. Neobjavljena pisana zaostavština Salima Ćerića, heterogenog karaktera i sadržaja, obima oko 3000 stranica tipkanog teksta, nalazi se u posjedu njegovog sina Dragana, koji mi ih je dao na uvid, na čemu mu se zahvaljujem.

kao i od oružja okupatora i njegovih antisrpskih štićenika – sve je to bio danak razbijanju stoljećima gomilanog antiturskog i antimuslimanskog antagonizma; uzdanje da će sve ipak proći i završiti se kako treba davalo je principijelno držanje, povjerenja i podrška srpskih komunista. Bio sam siguran da će led koji nas je razdvajao vjekovima, ojačan i najnovijim genocidom nad srpskim življem, morati da se istopi”<sup>2</sup>. Prema njegovom svjedočenju jedino se od Muslimana u partizanima Osman Karabegović tada nije skrivao.

Za 16. muslimansku partizansku brigadu Ćerić je cijeli život bio vezan, ni u najtežim trenucima političkog stradanja jedino mu ti njegovi saborci nisu okretali leđa. S ciljem masovnijeg uključivanja Muslimana/Bošnjaka u partizanske jedinice tokom Drugog svjetskog rata formirana je 3. bosanska muslimanska brigada septembra 1943. godine u selu Bukvik kod Brčkog, da bi nešto kasnije bila preimenovana u 16. muslimansku brigadu. Komandant brigade bio je tada major Salim Ćerić, sin ljubuškog imama Mustafe ef., a politički komesar Muhidin Begić, također sin imama iz Koraja i njegov školski kolega iz Šerijatske gimnazije. Brigada je popunjavana ljudstvom s prostora Posavine i sjeveroistočne Bosne od boraca iz raznih partizanskih jedinica, dobrovoljcima, pripadnicima lokalnih muslimanskih milicija te dezerterima iz domobranskih postrojbi. Brigada je sudjelovala na brojnim ratištima, a bila je i prva partizanska jedinica koja je u poslijepodnevnom satima 5. aprila 1945. godine ušla u Sarajevo i uzdigla partizansku zastavu na Vjećnici. O tome zašto je sutri dan, 6. april, uzet kao dan oslobođenja grada, postoje različita naknadna tumačenja, ali ona izlaze iz vidokruga moga rada. Nakon odlučujućeg doprinosa obrani Tuzle od četničkih formacija krajem 1944. godine brigada je reorganizirana i novim kadrom popunjena. Tada dolazi i do smjene u zapovjednom kadru, dotadašnji komandant Ćerić biva promaknut i postavljen za načelnika štaba 38. divizije, a komandant brigade postaje Spaso Mičić.

Formiranje posebnih muslimanskih jedinica u okviru narodnooslobodilačkog pokreta kasnijih godina sam Ćerić demistificira. Smatra ih instrumentalnim, kontekstualnim i prijelaznim političkim formama pridobijanja bošnjačkih seljaka za partizanski pokret, a ne izrazima istinskog uvažavanja narodne posebnosti tog naroda, što je narativ oficijelne komunističke historigrafije. Formiranje muslimanskih brigada u Bosanskoj krajini i istočnoj Bosni, na koje se rukovodstvo NOP-a odlučilo s ciljem vlastitog omasovljenja, svakako je pomoglo lakšem uključivanju muslimanskih seoskih masa u narodnooslobodilački pokret, kaže Ćerić, i to je zapravo bila njihova funkcija.

---

<sup>2</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Ćerića, str. 272.

“Zato pojave ovih jedinica treba posmatrati kao prelazne političke forme”<sup>3</sup>. Ove jedinice na taj način su se i razvijale. U njima je uvijek bio etnički izmiješan viši komandni i politički kadar, iako su borci gotovo isključivo bili Muslimani. Vremenom su ove jedinice sve više popunjavane rukovodstvom i borcima drugih narodnosti. Čim su stvoreni uslovi za šire pristupanje muslimanskih masa u partizanske vojne jedinice i ove brigade su izgubile specifično obilježje, tako da su oslobođenje zemlje dočekale kao jedinice koje se po sastavu gotovo nisu razlikovale od ostalih bosanskohercegovačkih jedinica, a svojim ulaženjem u krupnije vojne formacije nestale su budući su bile izgubile i svrhu vlastitog nastanka.

Na dvadesetu godišnjicu formiranja 16. muslimanske brigade govorio je, u kontekstu obljetnice, u Brčkom o međuetničkim odnosima u zemlji. Brigada je odlučujuće sudjelovala u oslobođenju Tuzle, Vareša, Sokoca, Kladnja iste godine po formiranju; 1944. sudjeluje u borbama u Hercegovini i Crnoj Gori, a 1944 u ponovnom zauzimanju Tuzle kroz borbe sa četnicima i Nijemcima. Istaknuvši te poznate činjenice, Ćerić je iskoristio priliku da u analizi aktuelnog političkog stanja u zemlji ode i korak dalje. Predratna shvatanja da su Muslimani religija, a ne narod ostala su u ratu i nakon njega, požalio se tada javno Ćerić. Popis stanovništva, iz te godine, pokazao je da Muslimani “žele i osjećaju se kao posebna narodnosna grupacija”<sup>4</sup>. On priznaje da je kod njih kasnije, u odnosu na druge narode, “otpočelo davanje imena laičkog karaktera”, odnosno, proces dekonfesionalizacije naroda. Priznaje i da je ponegdje bilo nesporazuma, ne govori kakvih i gdje, oko karaktera imena koja se daju našoj djeci. On podržava laicizaciju i dekonfesionalizaciju naroda, ali ističe da je to kompleksno pitanje te “ime koje neko daje djetetu ne može služiti kao element za ocjenu stepena njegove svijesti”<sup>5</sup>. A komunisti su očito smatrali drugačije, protežirali su davanje nemuslimanskih imena muslimanskoj djeci, bar unutar svojih redova, i to kao dobar primjer kojeg bi ostali trebali slijediti.

U JNA, prema vlastitom uvjerenju, nije mogao napredovati zato što se nije htio nacionalno opredjeljivati. Nakon napuštanja vojne službe obavlja funkciju republičkog sekretara/ministra za šumarstvo. Postaje narodni poslanik za grad Tešanj, provodi osam godina u poslovno-političkom kontaktu i radu sa tešnjacima i sudjeluje u pokretanju njegove mašinske industrije, što postaje posebno poglavlje u njegovom političkom životu. Na poslaničkom položaju kasnije ga u tom gradu naslijeđuje Edhem Pabrić. Na proslavi prve

---

<sup>3</sup> Ćerić, Salim, “Muslimani srpskohrvatskog jezika“, Sarajevo: Svjetlost, 1968. str. 220.

<sup>4</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Ćerića, Govor u Brčkom 22. 9. 1963, str. 18.

<sup>5</sup> Isto str. 31.

godišnjicu utemeljenja nove fabrike u Tešnju (kojoj ne navodi naziv), koju je lično pokrenuo, a nakon izlaska iz partije, na manifestaciji biva ponižen i degradiran, ostaje u publici bez spomena i priznanja. To ga je jako povrijedilo. Tešanj je, istovremeno, na Ćerića poticajno djelovao, "...da nije bilo Tešnja, ne bi bilo ni moje knjige; Tešanj je bio inspiracija koja me potakla da krenem u rizični poduhvat koji je imao za cilj da muslimanski narod prevede iz statusa podanika u status ravnopravnog naroda"<sup>6</sup>. Prvi u praksi SKBiH daje ostavku na profesionalnu političku funkciju, poziciju predsjednika Statutarne komisije CKSKBiH (1971), ostavku neodobrenu od rukovodstva, što je bilo dovoljno da se rukovodeća garnitura osjećala "uvrijeđenom i ugroženom", da to doživi kao otpor postojećem stanju, kao znak nepovjerenja u vrijednosti vođe. "Oni za koje sam ovo činio, Muslimani, držali su se rezervisano, ne želeći snositi rizik za posljedice solidarnosti sa mnom"<sup>7</sup>, dok je podrška drugova iz 16. muslimanske brigade bila neupitna. Zbog te ostavke izopćen je iz društva, statusno je degradiran, oko njega se stvorio vakum, svi su ga bili napustili ili zaobilazili.

Ćerić je razumijevao takvo ponašanje drugova prema njemu, mada mu je to teško padalo. Uvjerenje u principijelnost i nepogrešivost vođstva u Partiji bila je aksiomska, svatko je napuštao lični stav i priklanjao se stavu vođstva, po bilo kojem pitanju. Tako je bilo i kod kažnjavanja Avde Hume, njegovog prijatelja. Tako je bilo i sa Feridom Čengića Fićom, simbolom trpljenja zbog različitosti u mišljenju, koga je krajnje osamljenog sreo prilikom obilježava tridesete godišnjice bitke na Sutjesci. Znao je da mu slijedi isti status, zato je demonstrativno odbio poziv na proslavu godišnjice bitke na Neretvi i otvaranje spomen obilježja. Bio je „prekategoriziran“, kako sam za sebe kaže, nalazio se u postupku „tihe likvidacije“. Novu 1972. godinu čestitali su mu samo Avdo Humo i Enver Redžić.

Ćerić je bio nosilac brojnih ratnih i mirnodopskih odlikovanja, ali u principu kategoriziranih ispod njegovih zasluga. Samo je prvim Ordenom za hrabrost, kojeg su 1943. dobili svi komandanti brigada, bio zadovoljan. Orden bratstva i jedinstva, kojeg je dobio nakon toga, „već me je razočarao“, kaže Ćerić. Slično je bilo i s Ordenom zasluga za narod drugog reda, a kada je dobio Partizansku zvijezdu trećeg reda, koja se dodjeljivala komandantima nižeg ranga, „osjetio sam se već omalovaženim i uvrijeđenim“<sup>8</sup>. Nosilac je Medalje za mirovne snage kao i Orden rada sa crvenom zastavom. Bio je član Savjeta Republike.

---

<sup>6</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Ćerića, str. 19.

<sup>7</sup> Isto str. 4.

<sup>8</sup> Isto str. 27.

Do koje je mjere bio identificiran s lošim položajem vlastitog naroda, govori i činjenica da je zbog toga i izašao iz Saveza komunista. „Ostavka u članstvu u Savezu komunista posljednji je metak kojeg sam ispalio u odbranu svoga naroda“<sup>9</sup>. Uklonio se iz javnosti. Čerić je, prema vlastitom obrazloženju, izlaskom iz Saveza komunista, protestno ukazao na neriješena pitanja muslimanskog naroda, a koja je on smatrao važnim za njegov opstanak, te iz razloga što nije želio da daje osobnog povoda za priču o navodnom muslimanskom nacionalizmu. Ostavku je pismeno uputio Nikoli Stojanoviću, predsjedniku CK SKBiH, januara 1980, uz duže obrazloženje. Suština obrazloženja bila je u tome da je, prema njemu, nakon komunističkog priznavanja Muslimanima statusa naroda nužno bilo stvoriti institucionalne uvjete za održavanje i njegovanje njihovih specifičnosti, a što cijelo vrijeme nije činjeno. Njegova ideja o osnivanju Muslimanske matice, kao institucionalne kulturne forme zaštite i razvoja identiteta naroda, odbačena je. Ali bez sječe glava, Branko Mikulić ga je poštudio. Neposredni povod za Čerićevu partijsku ostavku bio je stav odgovarajuće partijske komisije za rad u kulturi gdje se ukazivalo na nacionalističke pojave zagovarivanja podvajanja jedinstva naroda posredstvom institucionalnih ili narodnih matica, što je okvalificirano nacionalističkom djelatnošću. Čerić se, mada nije navođen u tom partijskom materijalu, u tome prepoznao, budući je jedini maticu zagovarao, te je iz protesta zbog „nacionalističke“ kvalifikacije dao ostavku u članstvu u SK<sup>10</sup>. Istovremeno je ostavku dao i na članstvo u Savjetu Republike, kao i na funkciju predsjednika odbora za izdavanje edicije „Borbeni put XVI muslimanske NOU brigade“. Nakon toga je pao u nemilost i potpuni zaborav, ekskomuniciran je iz društvene zajednice. Odbačen i osamljen u vikendici na Buni predao se pisanju. „Svih ovih godina nije bilo čovjeka koji bi saslušao moje misli i izjasnio se o njima. Kao jedini partner ostao mi je papir, koji ih je barem pratio, ako se o njima nije mogao izjašnjavati, sa nesigurnim obećanjem da će ih možda nekada saopćiti nekome od onih koji bi se o njima mogli izjasniti“<sup>11</sup>. Pozicija prvog uvida u njegovu pisanu zaostavštinu pripala je očito meni. Odlazak na Bunu mu je spasio život.

O tome u kakvom je političkom i društvenom ambijentu odrastao i formirao se u razdoblju između dva svjetska rata, govori u neobjavljenom spisu „Politička autobiografija – u sosu i kako se iz njega izvući“. U osnovnoj školi susreo sam se sa Svetim Savom, đaci su mu početkom nastave pjevali pjesmu, a nisam znao o kome se radi, smo sam znao da nije „naš“. Tada „nisam ni zapazio da u knjigama koje su mi dali nije bilo nijednog našeg imena, nijednog

---

<sup>9</sup> Isto str. 80.

<sup>10</sup> Isto str. 86.

<sup>11</sup> Isto str. 1418.

našeg pisca, ni jedne naše junačke pjesme, ni jedne naše legende, ni jedne slike iz našeg života“<sup>12</sup>. U glavi su mi se, kako u sjećanjima priznaje, stvorile sukobljene tvrdnje od kojih je svaka pretendirala da bude istinita. Njegov narod, Muslimani, bili su „prezreni i odbačeni“. Samo to mu je iz svega bilo jasno. Ideja komunizma bila je jedini izlaz iz tog košmara, budući je jedina tada zagovarala jednakost ljudi. Ta odrednica o jednakosti ljudi bila je ključna komunistička ideja, vodilja i vrijednost za Ćerića cijelog života, te je iz tog razloga postao njen nositelj i zagovarač.

On dosta slikovito i uvjerljivo opisuje revolucionarno / socijalističkog stanje duha nakon kraja Drugog svjetskog rata, posebno mjesto i ulogu revolucije u narodu kojem je pripadao. U zagovaranju i sprovođenju tekovina revolucije Ćerić je sudjelovao i prednjačio. Slijedio je radikalni otklon od prošlosti, u ovom slučaju od svih muslimanskih obilježja njegovog naroda. Ćerić je kasnije u pokajničkim sjećanjima o tom dobu bio brutalno iskren. U mome prvom kontaktu sa rodnim krajem postarao sam se da demonstriram kako neće biti kolebanja i bolećivosti kada je riječ o raščišćavanju sa prošlošću, kaže Ćerić. „Moj prvi boravak u roditeljskoj kući bio je najviše zapamćen po nemilosrdnom spaljivanju oko sto čitaba na arapskom, perzijskom i turskom jeziku i zbog uvjerenja da su to religiozni tekstovi“<sup>13</sup>. Sjeća se da su knjige bile lijepe, i lijepo uvezane. Nije mu u Ljubuškom smetalo kada je svjedočio rušenju dvorca porodice Kapetanovića, koji je prijedlogom jednog komunista Muslimana srušen zbog korištenja njegove drvene građe u korisnije javne svrhe. Priznaje da je čak i roditeljima, kada su došli da žive kod djece u Sarajevu, „podvaljivao svinjetinu u ishrani“, čula su im bila oslabila i nisu to mogli prepoznati, a „mi smo pravili viceve na račun onih koji nisu shvatali da je došlo vrijeme raskida sa prevaziđenim“. Sudjelovao je u akcijama skidanja zara i feredže. Davanje nemuslimanskih imena djeci, u čemu je također želio prednjačiti, imalo je za cilj da se iskaže progresivnost i odbaci etnički ekskluzivizam. „Najstarijem sam dao ime mojih predaka, želeći time pokazati da se ne namjeravam odvajati od njih. Ostalim dvoma sam dao srpsko i hrvatsko ime, htijući reći da su za mene sva tri naroda koja kod nas žive zajedno jednaka.“<sup>14</sup>. Protežiranje Srba i Crnogoraca u JNA smatrao je normalnim jer su dali veliki doprinos u ratu, normalno mu je bilo i to što se materijalna obnova njihovih krajeva protežirala. Tako je, prema vlastitom priznanju, ružičasto gledao na budućnost u tim prvim postratnim godinama.

---

<sup>12</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Ćerića, „Politička autobiografija – u sosu i kako se iz njega izvući“, str. 249.

<sup>13</sup> Isto str. 430.

<sup>14</sup> Isto str. 431.

Priznaje da mu je jedino zasmetalo protjerivanje iz zemlje Nijemaca i Talijana nakon rata. Za Muslimane je to bio znak, prema osobnom priznanju, da bi se od proklamovane ratne politike nacionalnih odnosa u miru moglo odustati. Kasnije je smatrao da je to protjerivanje bilo dio velikosrpskog projekta čišćenja zemlje od neslavena. Prvo osobno „uznemirujuće razočaranje“ s novom vlašću doživio je kao načelnik personalnog odjeljenja Štaba Armije u Sarajevu, kada je u upitniku za popis članova Saveza komunista vidio da u rubrici za nacionalnost nema Muslimana. Svoje razočarenje izrazio je riječima „pobjegoh u komuniste da rušim staru Jugoslaviju zato što je htjela da me 'opredijeli', a evo sada me i komunisti tjeraju da se 'opredijelim'“<sup>15</sup>.

Nakon protestiranja kod nadređenih, rečeno mu je da Moša Pijade vodi politiku popisa i da on smatra da religiozna grupa ne može biti narod. Poznavao je Pijadu iz rata. Prisjeća se 1942. godine kada je tokom ozbiljne krize partizanskog pokreta Pijada predlagao jače obraćanje muslimanskim masama, koje su još tada, i to je interesantno zapažanje, bile raspoložena „rađe pobjednički agresor (okupator) nego velikosrpska buržoazija“<sup>16</sup>. Tada se, prilikom popisa stanovništva 1948, jedini u popisnici izrazio kao „neopredijeljen“, svi ostali oficiri Muslimani su se izjasnili kao Srbi ili Hrvati. Nacionalno se nije želio izjasniti niti opredijeliti ni 1957. godine kada se u izdanju „Ko je ko u Jugoslaviji“ od 151 pripadnika socijalističke bošnjačke elite njih 61% izjasnilo kao Srbi, 17% kao Hrvati, 7% kao Jugosloveni, 3% kao Crnogorci, desetak se osoba nije izjašnjavalo, među njima i Čerić, dok se samo jedno lice izjasnilo kao musliman.

Komunisti su se svim silama trudili da ne priznaju narodnu posebnost bosanskih muslimana. Prevodili su ih u Srbe, Hrvate, Jugoslavene ili držali neopredjeljenim. I u tome se nisu bitnije razlikovali od tzv. građanskih, nacionalističkih međuratnih srpskih i hrvatskih nacionalista, s tom razlikom što su u odnosu na njih uvažili teritorijalopolitičku zasebnost Bosne i Hercegovine. Zastoj u politici opredjeljivanja i asimiliranja bosanskih muslimana, izazivao je nervozu kod zvanične politike, ali i donosio penale. Čerić o tome svjedoči slijedeće: „Muslimanski narod zvanično nije postojao...Svi su narodi imali institucije koje su njegovale njihovu kulturu, samo Muslimani ne, svačija je kultura njegovana, samo muslimanska ne. Muslimanski govor, nošnja, stanovanje i ostali običaji, smatrani su nazadnim“<sup>17</sup>. Komunisti su imali nekonzistentnu politiku prema bosanskim muslimanima. Nijaz Duraković, njihov najizrasliji lider na kraju

---

<sup>15</sup> Isto str. 439.

<sup>16</sup> Isto str. 401.

<sup>17</sup> Isto str. 454.

socijalističkog sistema, to priznaje i objašnjava činjenicom da u uvjetima centralizma nacionalno pitanje nije bilo valjano postavljeno, „ono je zatomljeno monolitizmom, prividnim jedinstvom, do kraja mistificirano i birokratski posredovano<sup>18</sup>“. Muslimani se nakon rata jednostavno „zaboravljaju“ i zadugo su čekali da dođu na dnevni red. To zaboravljanje, prema Durakoviću, nije bilo hotimično već je bilo posljedica ustrojstva političkog sistema. Čerić je bio svjestan činjenice da su komunisti njegov narod iznevjerili te na asimilaciju osudili. On je to znao, na to nije pristajao, s tim se nije mirio. To je postalo njegov život.

Nove socijalističke društvene i identitarne promjene obuhvatale su sve aspekte života muslimanskog naroda, išlo se dotle da su čak i u sarajevskim restoranima izmijenjeni meniji, iz ponude su izbacivana stara orijentalna jela, navodi Čerić. Pošto su muslimani bili predviđeni za nestanak, antimuslimanski/antiturski stav u knjigama je bio dozvoljen i razvijan kao dio nacionalne kulture priznatih naroda, na to se ponosilo bez osjećaja da li to nekome smeta ili ne. Vremenom su muslimanska imena izbjegavana u javnom životu, što je Čeriću bio indikator lošeg javnog statusa njegovog naroda, te se često na to pitanje i osvrtao. „Davanje „nemuslimanskih“ imena nije više bilo akt demonstracije novog odnosa (što je bio njegov slučaj – nap. aut.), ako si htjeo da ti dijete bude bolje tretirano i bez glavobolje, pametnije je bilo dati mu 'nemuslimansko' ime, ponavljalo se u blažoj formi ono što se dešavalo pod starom Jugoslavijom<sup>19</sup>“. Čitav proces je prema njemu sve više ličio na restauraciju odnosa stare Jugoslavije prema Muslimanima. I bio je u pravu.

U nacrtu za knjigu „Muslimani u Jugoslaviji“, koja je ostala u formi skice, a nakon društvenog i političkog izopćenja, on otvoreno postavlja pitanje: „Zašto je nevoljko prihvaćeno postojanje mog naroda i šta će biti s njim?“. Kakvo je ovo naše društvo, dalje se pita, kada svome članu koji mu želi dobro, kao što je bio njegov slučaj, onemogućava da iznese mišljenje o njegovim problemima, čak šta više, izopćuje ga zbog toga. Trendovi asimilacije su prema njemu bili takvi da on otvoreno izražava sumnju da će za 50 godina postojati njegov narod, ne znam „da li je ovo slovo o životu ili slovo o smrti muslimanskog naroda“<sup>20</sup>, pun pesimizma piše 1980. godine. Razmatrajući muslimansko pitanje u širem, komparativnom kontekstu nepriznatih etničkih grupa u svijetu, onih koje nemaju pravo da same određuju svoj identitet i razvoj, od Indijanaca i Crnaca u Americi do Baska i Katalonaca tada u Španiji, daje sumorne sudove o statusu vlastitog naroda. „Odnos prema Crncima i

---

<sup>18</sup> Duraković, Nijaz, „Prokletstvo Muslimana“, Sarajevo 1993. str. 193.

<sup>19</sup> Isto str. 455.

<sup>20</sup> Neobjavljeni zapisi iz zaostavštine Salima Čerića, nacrtu za knjigu „Muslimani u Jugoslaviji“ str. 2.

Indijancima u SAD umnogome je sličan odnosu prema Muslimanima kod nas od odlaska Turaka do 1941“<sup>21</sup>. Kod Muslimana je problem, kao i kod Indijanaca, što su mnogi njihovi intelektualci podlegli propagandi asimilacione politike da je njihova kultura zaostala sam po sebi i da je ne treba obnavljati, njegovo je mišljenje.

---

<sup>21</sup> Isto str. 43.

**Doc. dr. Edin Urjan Kukavica**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Pedagoški fakultet / Faculty of Educational Sciences**

[ekukavica@pf.unsa.ba](mailto:ekukavica@pf.unsa.ba);

## **METAMORFOZA ILI METASTAZA: PATOLOGIJA BOSANSKE STVARNOSTI**

### **METAMORPHOSIS OR METASTASIS – THE PATHOLOGY OF BOSNIAN REALITY**

#### **Uvod**

Već neko vrijeme s visokim stupnjem uvjerenosti insistiram na tezi da se o bosanskohercegovačkoj stvarnosti, ne samo političkoj nego, ukupnoj, može govoriti samo medicinskim rječnikom naprosto stoga, što jedino *patologija* na ispravan i potpun način opisuje stanje i situaciju u kojoj se nalazimo. Uvjeran sam da je svima, pa i najmanje informiranima i najnezainteresiranijima sasvim jasno o čemu govorim te, da bi puko nabranje osnovnih karakteristika u najvećoj mjeri podsjećalo na nabranje simptoma ozbiljnog (društvenog) oboljenja koje, kao i svaka individualna bolest mora imati svoje uzroke i posljedice. Odatle i naslov ovog teksta jer, po mom mišljenju, ono što je najavljeno i po mnogočemu trebalo biti svojevrsna društvena metamorfoza premetnulo se u krajnje malignu metastazu koja je uveliko nagrizla – ako ne i bespovratno pojela – bosanskohercegovački politički i društveni organizam bez velike šanse za (brzim) oporavkom.

Premda je bez ikakve sumnje, riječ o umnogome endemskom oboljenju čiji je uzrok nedvojbeno u samom organskom tkivu Bosne i Hercegovine te, protivno bosanskoj para-medicinskoj tradiciji koja osporava opravdanost postojanja medicinske struke i nauke, samostalno uspostavljanje dijagnoze i propisivanje terapije, u slučaju ovog kolektivnog oboljenja Bosanci i Hercegovci su propustili – i još uvijek propuštaju – priliku za samoizlječenje možda i zbog toga što od Daytona naovamo, nemaju kritičnu masu radije, gotovo da i ne postoje. Zašto ne postoje, sasvim je drugo pitanje na koje ću ovdje pokušati ponuditi odgovor.

## **Prvih ili zadnjih stotinu godina**

Ako je riječ o prvim stotinu ili stotinupedeset godina historije bošnjačke politike u i oko Bosne i Hercegovine dojam je da se u tom čak, i historijski značajnom trajanju, ništa nije promijenilo ili pak, da se krug zavrtio, da smo se vratili na početak i krećemo ponovo od „pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju“ jer, premda se na prvi pogled, okolnosti nisu značajnije promijenile od te 1889. godine (imamo stranog protektora, aspiracije susjeda u komšija ostale su iste...) samo je politički kaos unutar bošnjačkog narodnog korpusa intenzivniji, a i nesnalaženje je veće. Kao otežavajuća okolnost (po)javila se država Bosna i Hercegovina koja je umnogome doprinijela zbunjenosti i nesnalaženju političkih činilaca *u Bošnjaka*.

Naime, ako kao banalnu, zanemarimo definiciju politike u kontekstu očiglednog, dihotomije odnosa „nas prema nama“ i „nas prema njima“ i ako, kao prehistoričan, odbacimo pristup definiranju bošnjačke politike od Gradašćevića naovamo... onda se bošnjačka politika u 20. stoljeću može i treba razmatrati samo i isključivo kao kontinuitet potrage za načinima, modulima i tehnikama biološkog preživljavanja naroda ostavljenom i prepuštenom na milost i nemilost ne samo okupatorima nego, i lokalno manjinskim, ali regionalno većinskim religijskim skupinama pravoslavaca i rimokatolika tek nedavno nacionalno definiranim kao Srbi i Hrvati...

Pritom, *autonomija* (od 1831–1889), *zavnobihski* i *ajnojevski* proglasi i deklaracije (1943–1945), *identitet* (kojega kodificira Muhamed Hadžijahić 1974. godine, a na određeni način potvrđuje Alija Isaković 1993), *država* iz 1991, *nacija* 1993, *Bosna i Hercegovina* iz 1995. godine... objektivno, ni po čemu ne predstavljaju bosanskohercegovački državotorni i nacionalni “program” čak, ni u začetki nego su, u najboljem slučaju oblici organiziranih pokušaja očuvanja biološkog tkiva bošnjačkog i bosanskog čovjeka koji se fizički identificira sa geografskim prostorom Bosne i Hercegovine, a metafizički u najvećoj mjeri sa islamom... Taj napor i nastojanje, osim unutarnjih previranja, dodatno je usložnjavala činjenica da se morao odvijati unutar 5 potpuno različitih društveno-političkih okvira: od Austra-Ugarske monarhije, preko dvije kraljevine, jedne kvislinške tvorevine, jedne federativne narodne pa socijalističke federativne republike do samostalne i neovisne Bosne i Hercegovine...

Bošnjaci se – treba li to isticati – još uvijek nisu uspjeli ni profilirati kao politički narod, a kamoli nametnuti se kao dominantna državotvorna politička snaga koja je u stanju prevazići unutarnja neslaganja i izvanjske različitosti i ponuditi ideju bosanskog nacionalnog okvira koji bi bio prihvatljiv i bosanskim pravoslavicima i katolicima, respektivno Srbima i Hrvatima.

Naprotiv, bezidejni bošnjački političari, loše vođeni, još gore kadrovirani, uklopili su se u talas etnonacionalističke histerije koja je zapljusnula najveći dio srpskog i hrvatskog etničkog korpusa u neposrednom okruženju, pa i u Bosni i Hercegovini i sa tog vala – ili iz tog kala – ne uspijevaju tačnije čini se, nemaju ni namjeru – izvući se. Kao da je puno ugodnije i komotnije *na svojoj zemlji* (biti samo) *u svojoj vjeri*, nego napraviti sudbonosni korak iz vjerske zajednice ka politički samosvjesnom narodu koji – koliko god paptetično i parolaški zvučalo – uzima svoju sudbinu u vlastite ruke. Naime, upravo to *ustručavanje* može poslužiti kao ilustracija i objašnjenje reaktivne, neinventivne, neprogresivne, neafirmativne... neatraktivne politike svih bošnjačkih političkih činilaca koji su obnašali vlast. Politička kratkovidost, osobna materijalna nezajažljivost, te iracionalna uvjerenost da će neko drugi, iznutra ili radije, izvana urediti *stvari*, napraviti institucije i Bošnjake dovesti *na gotovo*, samo da preuzmu vlast.

Što se pak, identiteta tiče, za razliku od Bošnjaka – tada i dugo potom još nacionalno neodređenim – Srbi i Hrvati nisu imali potrebu za znakovitim naporima nacionalnog identificiranja, crkve su to uradile za njih... Ali Bošnjaci, sa teretom „turskog grijeha“ na vratu, dugo – pa i danas – smatrani reliktima davno nestalog osmanskog sultanata dugo su bili bez valjane identitetske, nacionalne matrice u koju bi se uklopili... Svoj su identitarni, identitetski problem koji se ogleda u rasponu nesnalaženja od turkofilije preko pan-muslimanizma do neznanja kako ostvariti i šta sa bosanskim nacionalnim određenjem, umnogome zadovoljili emocijama motiviranom neoosmanskom pseudoideologijom potpuno zanemarujući i historijske i aktualne ekonomske činjenice.

Ne može se poreći da je bilo makar, nekoliko historijskih događanja koja su skrbila nedvojben *poroditeljski* potencijal i znakovit *preporodni* kapacitet koje su zreliji narodi iskoristili za vlastitu afirmaciju i promociju te, ostvarenje državotvornog sna. No, usprkos činjenici da – ako u to vrijeme – ili ta vremena – i nije postojala ni elita, ni kritična masa – sada postoji makar, nešto od toga no, još uvijek nam manjka svijest o samosvojnosti, a na političkoj i društvenoj sceni ne postoji nijedan politički subjekt koji su svojoj praksi ima oživljavanje bosanskog nacionalnog identiteta. Propuštena prilika u kritičnom formativnim potencijalom bremenitim razdobljem od 1995–2006. pojeli su osobni interesi politički nepismenih, ali iznimno utjecajnih i glasnih kleroetničkih bukača koji su Bošnjake usmjerili ka suicidalnom identificiranju (samo) sa religijskom i konfesionalnom pripadnošću što je rezultiralo značajnim stagniranjem u bilo kojem – svakom – pozitivnom smislu.

Riječima profesora Asim Mujkića sa Fakulteta političkih nauka UNSA<sup>1</sup> (2017): *“Unutar hegemonije nacionalističkog sistema, koji reproducira dominaciju od porodilišta i vrtića pa do grobnih mjesta, možete se, tako izgleda, još samo prepustiti njegovoj gravitacionoj sili. Svaka želja za promjenom znači radikalni izlazak iz te orbite. Naravno pitanje koje se nametalo onda, nameće se možda još više danas. Ono glasi: „Dobro onda, ali koja je alternativa?“ Čim iz ovog konteksta postavljamo to pitanje obično na djelu imamo zaustavljanje svake dalje rasprave namjesto da je iniciramo. Istrenirani smo (...) da budemo zastrašeni pred tišinom koju slutimo izvan ovog hegemonističkog nacionalističkog okvira, našeg svakodnevnog, upravo „prirodnog“ konteksta svakodnevnog življenja. Pitanje o alternativni koje postavljamo nas odmah postidi – a kako i ne bi, jer je ono zapravo „neprirodno“. Prirodno je ono što nema alternativu i ono o čemu se ne može demokratski odlučivati, a ima li šta prirodnije od normalne nacionalističke gravitacije koja nas drži na okupu (...) i sprječava da se ne raspršimo. Ali, hajde da se suočimo s pitanjem o alternativni... Uspješna politička alternativa u BiH može značiti samo jedno: uspješno konstituirana demokratska kontrasila na području cijele BiH, ni manje ni više uspješne od sadašnje već konstituirane vladajuće etnonacionalističke hegemonije na cijelom bosanskohercegovačkom prostoru. Drugim riječima, BiH će dobiti političku alternativu onda kada se rehabilitira pravo političko neprijateljstvo, kada se (...) složimo kako „nema politike bez antagonizma i da se sve ujedinjujuće grupne solidarnosti postižu borbom i na štetu drugih“.*

### Transformacija „nacije države“ u „političku zajednicu“

Ideja Bosne i Hercegovine kao političke zajednice(!) temeljem ideje općekorisnog i općeprihvaćenog koncepta *zajedništva* može se razvijati samo temeljem ideje jednakopravnosti, ali opet ne samo i isključivo *konstitutivnih naroda*, povlaštenih i privilegiranih etnonacionalnih zajednica, odnosno etnonacionalnih autosubjekata koji su prisvojili pravo zastupanja i predstavljanja cijelih naroda. I to na temelju suptilnog odnosa prema respektivnim kolektivnim i individualnim identitetima – ne zanemarujući niti naglašavajući nijedan od brojnih odnosno, nijednu od brojnih osobnih i zajedničkih identifikacija – izvan i ponad svih hegemonističkih težnji i pretenzija u skladu sa teorijom kozmopolitizacije koja vodi ka pozitivno postmodernističkom modelu *političke zajednice*, pri čemu koncept višenacionalne *političke zajednice* slobodnih i po Ustavu i pred zakonima

<sup>1</sup> Mujkić, Asim 2017, *Uz godišnjicu protesta 2014.*, Perspektive borbe protiv nacionalizma, 08.02.2017. [avangarda.ba/detaljno.php?id=210](http://avangarda.ba/detaljno.php?id=210)

jednakih građana svih proizvoljno odabranih samoodređujućih identifikacija podrazumijeva uvažavanje svih u svim njihovim različitostima.

U protivnom, Bosni i Hercegovini prijeti da ostane zarobljena u politikama, narativima i paradigmatima na kojima počiva agresivni i dominantni etnonacionalistički diskurs: većinskim demokratijama i teritorijalnim autonomijama u kojima je broj i unutarnja organizacija autonomnih teritorijalno-administrativnih (izbornih) jedinica važniji od ustavne, zakonske i institucionalne jednakopravnosti svih stanovnika / građana Bosne i Hercegovine u svakom njenom dijelu bez obzira na bilo koji vid i formu njenog unutarnjeg ustroja.

Imajući na umu prije svega suštinu i sadržinu problema „Bosne i Hercegovine“, odnosno suštinu narativa koji je Bosnu i Hercegovinu doveo u stanje nepremostivoga jaza, neprebrodive dubine između etnički, nacionalno, konfesijski, teritorijalno i, najgore od svega, mentalno podijeljene zemlje i normalne političke zajednice u kojoj se, naravno, zna za razlike među njenim stanovnicima, kako pojedinačne i skupne tako o kolektivne, ali one ne predstavljaju tačku ni predmet razdora nego mjesto dijaloga i okupljanja, sama po sebi jasno se definira i ideja koja bi mogla – i trebala – biti središnja tema predmetnog dijaloga o budućoj Bosni i Hercegovini: transformacija nacije države u političku zajednicu. I to političku zajednicu pod (kojom se) podrazumijeva institucionalna jednakopravnost i unutar manjih i unutar većih teritorijalnih i administrativnih čjelina (...) (te) skrb i zaštita individualnih i skupnih prava i sloboda, inače bi dvije većinske nacije u BiH zauvijek odlučivale o onoj trećoj, majušnoj i o svim manjim identitetima.

U tom smislu, treba se osloniti prije svega na ideju ustavnog patriotizma Jürgena Habermasa, a potom i na teoriju kozmopolitizacije Ulricha Becka koji je prilikom posjete Beogradu i Sarajevu gotovo neposredno pred smrt (2015) upozorio da se *mora poći od postojećih identiteta i ambijenata, dakle od „etničke nacije“ kako bi se uopće stiglo do „političke nacije“ putem kozmopolitizacije i identiteta i ambijenata. Kozmopolitizam u osnovi znači –* ustvrdio je Beck – *priznavanje različitosti drugih*, pri čemu se *kozmpolitizam poima kao „prednacionalan“ i „postnacionalan“, ali u svakom slučaju kao „poseban oblik društvenoga postupanja prema kulturnim različitostima“* (Beck i Grande 2006).

Činjenica je da smo u procesu primitivizacije svega i oprostacjenja svačega i govor o eurounijskim integracijama znakovito prepojednostavili, gotovo obesmislili, prilagodili vlastitim vizijama i zamislima tako da ih, na razini običnog čovjeka, poimamo u vrlo širokom rasponu, od bezvignog režima preko radnih mjesta u inozemstvu i dobre zarade do magičnog rješenja za sve unutrašnje probleme Bosne i Hercegovine, a na razini visoke politike isključivo u smislu prikazivanja uspješnosti, naprednosti i prednosti

respektivnih dominirajućih etnonacionalnih subjektivizacija i njihovih narativa. Eurounijski integracijski procesi se vrlo rijetko spominju u kontekstu transformacije „etničkih nacija“ ili modela „nacije države“ u „političku zajednicu“ (...)svake od tri bh. nacije (i hrvatski i srpski i bošnjački) u svakom kutku BiH (...) odnosno (kao), reformski i kozmopolitski model budućeg unutarnjeg ustroja Bosne i Hercegovine koji bi u potpunosti odgovarao svim najbrojnijim narodima / nacijama, ali i svim ostalim stanovnicima, građanima odnosno, ideje koncepta transformacije triju „etničkih nacija“ u BiH ili tri modela „nacije države“ u (post)modernistički projekt „političke nacije“ jednakopravnih građana bez obzira na narodnosno / etničko / nacionalno podrijetlo!<sup>2</sup>

Riječima profesora Mujkića: *Jedini značajan udarac etnonacionalističkoj vladavini koja, vidjeli smo počiva na generiranju i održavanju etnonacionalističkih društvenih antagonizama, morat će se odvijati razvijanjem novog političkog antagonizma koga će morati pratiti novi osjećaj političkog animoziteta, animoziteta prema vladajućoj klasi, a ne više prema etnički drugom* (Mujkić 2017).

Koliko god na prvi pogled izgledao jak i nenarušiv, sistem vlasti u Bosni i Hercegovini je, ustvari, iznimno slab i krhak, postavljen na slabim i lošim temeljima dogovora naroda koji se pretvorio / transformirao u trojednu etnonacionalnu / etnonacionalističku vlast, korupcijom na svim razinama izjedenu iznutra. Vjerujemo da je upravo ovo pravo vrijeme za početak razgovora o tome šta Bosna i Hercegovina doista jeste i što bi, jednostavnom promjenom narativa i smjenom paradigmi koji ne bi ugrožavali nikoga nego bi, naprotiv, omogućili komotniji, širi i dostojanstveniji okvir za život dostojan čovjeka za sve njene građane, mogla postati.

*Jasno nam je iz rečenog, kako je ideološki prostor te nove snage u sferi (...) socijalno osjetljivog liberalizma; jasno nam je i to (...) da se ona se mora empirijski artikulirati i konstituirati na cijelom prostoru BiH, mora biti bosanskohercegovačka u pravom smislu u kojem je bosanskohercegovačka i vladajuća etnonacionalistička sila s vezanim zastavama ili bez njih. Sjetit ćemo se da je, na radikalnoj antikomunističkoj platformi, etnonacionalistička hegemonija također – demokratskim prevratom iz 1990 – konstituirana na cijelom prostoru BiH unatoč prividno zbunjujućoj „antagonističkoj“ igri različitih etnopolitičkih elita kojom i danas, na cjelokupnom teritoriju BiH ostvaruju svoju vlast. ...Okidača je moglo u skorijoj povijesti biti u građanskim protestima 2013. i 2014. pa ipak, hegemonija nacionalizma još uvijek ostaje neupitnom* (Mujkić 2017).

<sup>2</sup> Lasić, Mile 2017, *O nužnosti transformacije „etničke nacije“ i „nacije države“ u „političku zajednicu“*, riječ na javnoj tribini Igg Socijaldemokrati „Put u EU vodi preko Mostara“, u Mostaru, 17.02.2017. (Dnevni list, 21.02.2017.) [milelasic/?p=6374](http://milelasic/?p=6374)

## Historijski proces

Početak procesa alternativne političke najprije identifikacije a potom i subjektivizacije, u velikoj mjeri uvjetovan je *nedostatkom značajnijih međunarodnih i regionalnih društvenih i ideološko-političkih procesa kakvi su na djelu bili četrdesetih (Drugi svjetski rat) i krajem osamdesetih godina (revolucija 1989)*. Obje Bosne i Hercegovine koje se ovdje navode kao paradigmatiski – možda kao metaforički – primjer i zavnbihovska i dejtonska BiH rezultat su kompleksnih međunarodnih i regionalnih odnosa vođenih ideološkim transformacijskim procesima koji su se na specifičan način prelamali u BiH i značajno utjecali na formiranje reljefa političkih antagonizama koji su bili konstitutivni za politički život zemlje u različitim epohama.

Činjenica je da je suvremena, daytonska Bosna i Hercegovina, ovakva kakva je, djelo u velikoj mjeri *daleko većih kompleksnijih kontinentalnih društvenih, ideoloških i političkih procesa* i idealno se uklapa u širu gotovo kontinentalnu sliku kojom dominiraju etnonacionalne državne konstelacije osobito na europskom Istoku i Jugu (Mujkić 2017).

Naznake da će procesi promjena u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri biti uvjetovani i uzrokovali širim, kontinentalnim procesima zvuči, s jedne strane, pomalo deprimirajuće, a sa druge, recimo, optimistično, jer opravdava eurounijske težnje ukazujući na visoku vjerovatnoću da će se procesima pridruživanja euroatlanskim integracijama stvari u Bosni i Hercegovini, makar normativno, zakonima i pravilima, koliko-toliko morati dovesti u red. Osim toga, *sve izvjesnija propast neoliberalističke paradigme nagovještava nove kontinentalne, a možda i svjetske historijske procese i ideološka preslagivanja. Neka nas ne da zbuniti privremena nacionalistička konzervativna kontraofanziva koja obuzima kontinent, jer je ona tijesno vezana za propadajući neoliberalizam.*

Isto tako, činjenica je da u prethodne dvije transformacije nije bilo pasivnog odnosa stanovništva, jer jednostavno prostora za bilo kakvu pasivnost, očaj ili fatalističko prepuštanje sudbini (*to je upravo željeni cilj vladajućih elita*) nije bilo: jedna se odvijala naporedo sa antifašističkom borbom, a druga u jugoslavenskim nacionalističkim ratovima kojima su se doslovno oblikovali novi odnosi i mijenjale paradigme. Osim toga, u Bosni Hercegovini na putu početka procesa alternativne političke subjektivacije stoji nekoliko značajnih i znakovitih prepreka koje mogu biti prve na udaru transformacijskog vala.

Najveću i najteže savladivu prepreku bilo kakvim promjenama predstavlja ogroman problem akumuliranog nelegalno stečenog kapitala za čiju zaštitu tek predstoji borba kako političkih autosubjekata tako i njihovih pomagača, tajkuna. *Pa kakvi su onda izgledi za artikuliranje i proizvođenje neke nove*

*ujedinjujuće grupne solidarnosti u borbi i na štetu hegemonijske etnonacionalističke grupne solidarnosti i njezinih struktura? Prostora za nove ne-etničke mreže grupnih solidarnosti ima (upravo) na polju socijalne (ne)pravde, odnosno na polju onoga što je tradicionalno pripadalo lijevom spektru. Prostora također ima i na polju diskriminacije i kršenja individualnih i grupnih (dakako, ne samo etničkih) prava, što je tradicionalno pripadalo liberalnom polju, preciznije polju socijal-liberalizma. Dakle, prostora za proces drugačije političke subjektivacije ima u sferi društva koju karakterizira – to je već zdravorazumski i empirijski utvrđljivo – ekonomsko i političko-pravno ugnjetavanje (Mujkić 2017)*

Drugu ozbiljnu prepreku predstavlja nepostojanje ili šutnja motivirane demokratske intelektualne elite koja bi osmislila i teorijski, ideološki i funkcionalno utemeljila *novi narativ i novu paradigmu*. Trenutno, intelektualna, kulturna i svaka druga *elita*(?!) u Bosni i Hercegovini, stavljajući svoje intelektualne potencijale i kapitale na raspolaganje etnonacionalnim političkim autosubjektivizacijama, uzaptila se u vlastiti karijerizam, konformizam, konzumerizam i pragmatizam, zahvajući kojima su sebi osigurali lagodan i komforan život, te se stoga ne može računati na nju kao na *pokretače ili okidače krize akumuliranih, nagomilanih anomalija*. Naprotiv, kao svjesni sukrivci za stanje i situaciju u društvu, nije neizvjesno da bi se upravo ta neformalna skupina prva ispriječila na putu bilo kakvim progresivnim idejama i snagama koje bi narušile uspostavljene koncepte i kontekste.

Treća prepreka je nepostojanje ne samo kritične mase, nego, prije toga, mogućnosti definiranja šta bi i ko bi trebao činiti *kritičnu masu* koja bi temeljem teorijske i ideološke podloge bila u stanju povesti i izvesti *smjenu paradigmi*. Međutim, *postoji i ona elementarna, egzistencijalna zainteresiranost među građanima, pa ipak, čini se da još uvijek na obzoru nema nekog „dovoljnog razloga“, ili recimo „okidača“ koji bi pokrenuo procese alternativnog političkog subjektiviranja nove demokratske kontrastile, nove ujedinjujuće solidarizirajuće društvene grupnosti koja bi mogla zaprijetiti hegemoniji etnonacionalista* (Mujkić 2017).

Želim vjerovati da veliki broj – ako već ne možemo jamčiti za većinu – građana Bosne i Hercegovine žele mir, sklad, napredak temeljem etičkih i moralnih vrijednosti, vladavinu prava, poštivanje osnovnih ljudskih i civilizacijskih prava uz puno uvažavanje međusobnih razlika... Ako ne za sebe i svoju generaciju onda, zasigurno za svoje potomstvo koje je već, u velikom broju, u inozemstvu... da se više nikada ne vrati. Jedini pouzdan recept za to je promišljati Bosnu i Hercegovinu “ni srpskom, ni hrvatskom, ni bošnjačkom” nego bosanskom.

## **Nova društvena svijest**

Znači li to da sad možemo mirno sjesti i čekati val promjena? Ni slučajno! U Bosni i Hercegovini treba, što je prije moguće, *otpočeti ideološku borbu za osmišljavanje prostora na nivou cijele BiH unutar kojeg će drugačiji politički subjektivitet biti moguć, neumorno pokušavati širiti mrežu grupne solidarnosti uzduž i poprijeko ove zemlje to istovremeno podrazumijeva i artikuliranje vrijednosti oko kojih će se sabirati ta alijansa najrazličitijih grupa i pojedinaca ovog društva te se uvezivati sa sličnim ideološkim pokretima i organizacijama, najprije u neposrednom susjedstvu BiH, a potom i šire*, jer proces potrage za novim vrijednostima treba biti dijelom šire, europske društvene potrage... a sve sa ciljem redefiniranja, reformiranja, preformuliranja... postojećih i i formiranja nove društvene svijesti i savjesti.

## **Socijalne klase**

Klase, kao historijski nosioci društvenih promjena, više ne postoje, jer su dijelom sistemski sistematično uništene, a drugim dijelom stiješnjene uz sami rub egzistencijalne provalije da im od puke *borbe za preživljavanje* ništa drugo ne naumpada. Srednja klasa, kao intelektualno i materijalno najpotentniji dio stanovništva jedne zemlje, u Bosni i Hercegovini doslovno ne postoji, jer joj nikada nije omogućeno formiranje. Njeni tragovi, po materijalnom osnovu, naziru se među brojnom državnom administracijom, ali, svjesni načina radnog angažiranja (zapošljavanja) i *ključeva* – od stranačkog do rodbinskog – po kojima su zapošljavani, očekivati je da ova sila birokrata ustane u odbranu sistema odmah poslije *režimskih intelektualaca i umjetnika* ili čak i prije njih, štiteći svoje pozicije i privilegije.

## **Politička opozicija**

U nenabrojivom mnoštvu navrata pokazalo se da Bosna i Hercegovina, odnosno, tačnije, njena politička scena, nema ni kvalificiranu ni demokratski motiviranu političku opoziciju koja bi bila u stanju meritorno i relevantno parirati političkoj poziciji i time i tako predstavljati institucionalni korektiv vladajućim oligarhijama. Prije svega, politička opozicija, u pravom značenju toga pojma, ne postoji; mudrom i / ili pokvarenom politikom postizbornog koaliranja sve parlamentarne stranke i partije na neki način *uvučene* su u vlast na bilo kojoj i kakvoj razini participacije. Što se malobrojnih ostalih tiče – onih koji ne participiraju u vlasti – uglavnom je riječ o bivšim, nezadovoljnim pripadnicima neke od vladajućih ili *opozicionih* stranaka, odnosno ljudima,

političarima koji su u svojoj karijeri već učestvovali u vlasti, odnosno obavljali visoke i vrlo visoke funkcije u najvišim zakonodavnim i izvršnim organima vlasti. Time je politička pozicija, ustvari, uništila kredibilitet potencijalnih opozicionara prije nego što su ga oni uspjeli i izgraditi.

*Zato su krajnje cinične poruke političkih lidera demonstrantima tih dana bile: zašto ne osnujete svoju partiju? Ili, „Zašto izlaskom na glasanje ne promijenite ono što smatrate da ne valja?” Tako govori samo ona politička elita koja je potpuno, i to u BiH s pravom, sigurna u svoju dominaciju, kaže profesor Mujkić u svome osvrtu povodom godišnjice protesta iz februara 2014. godine, dodajući / napominjući da ono što SDP i slične partije nisu mogle, ili nisu htjele naučiti, znali su pobunjeni građani u februaru 2014. kada su izbjegli da se na bilo koji način daju kooptirati u ove transformativne prakse (...) kada su odbili da slijede oktroiranu logiku predstavnštva i zastupanja interesa, pa samim tim i logiku svog vlastitog ugnjetavanja (Mujkić 2017).*

## **Civilno društvo**

Što se tiče institucija civilnog društva ili, pak, navladinog sektora, po definiciji da su to *građani koji se samostalno upliću u funkcioniranje svih sfera društvenog djelovanja*, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da takvo nešto u Bosni i Hercegovini uopće postoji. Osim toga, institucija *neovisnosti* u našoj zemlji je vrlo upitna, budući da se neovisnost određuje referiranjem prema političkom i / ili ekonomskom domenu. Što se političke neovisnosti tiče, u svojoj nezajazljivoj potrebi da sve segmente društva stavi pod svoju kontrolu, u Bosni i Hercegovini je neovisnost bilo kojeg javnog domena, sektora ili djelovanja, od medija do univerziteta, vrlo upitna. U istom smislu, ekonomska neovisnost uopće nije upitna; ona, naime, ne postoji: sve *nevladine organizacije* se na neki način finansiraju iz nekog segmenta budžeta, čak, ili naročito, one koje slove kao internacionalne i sponzorirane.

## **Međunarodni faktor**

*Međunarodni faktor* u Bosni i Hercegovini, ali i u cijelom svijetu, uporno i uspješno izbjegava konkretizaciju u bilo kojem smislu, od imena preko načina djelovanja do funkcije. U našoj zemlji prisutan je u nekoliko institucionalnih formi i, vjerovatno, mnoštvu vaninstitucionalnih organizacija, udruženja i centara kojima u desetinama hiljada udruženja građana i fondacija, pogotovo u administrativno kompliciranoj i neuređenoj zemlji niko ne može ući u trag.

Međutim, za razliku od svih prethodno nabrojanih prepreka, čije ponašanje u slučaju bilo kakve – svake – promjene u Bosni i Hercegovini i jeste i nije predvidljivo, ponašanje *međunarodnog faktora* je nešto što bi se u određenoj mjeri moglo predvidjeti ili makar naslutiti.

Koliko god da međunarodnim birokratama odgovara svako stanje u našoj zemlji – pa i ovakvo kakvo je – jer im osigurava dugotrajni boravak na visokoplaćenim funkcijama za malo truda, rada i napora koji ulažu u svoj posao, svejednako bi im odgovarala i svaka promjena. Naime, oni bi sa jednakom ravnodušnošću, zainteresirani samo za vlastitu i sigurnost svojih pozicija u primanja, posmatrali i, ne daj Bože, građanski ili neki drugi rat koji bi počeo u zemlji ili regionu, obradovani eventualnim i izvjesnim *ratnim dodatkom*.

### **Novi politički subjekt ili novi politički okvir**

Činjenica je da trenutno na trenutnom političkom obzoru nema jasnog alternativnog ideološkog političkog subjektiviranja ali, to nipošto ne treba da obeshrabri. Bosanskohercegovačkom društvu, prezasićenom brojnim, ali strukturalno, manifestaciono, pa i personalno gotovo identičnim političkim subjektima (o čemu smo već govorili), sa *desnicom* i *ljevicom* na gotovo istim političkim osnovama, sa većinom stanovnika vrlo specifičnog mentaliteta koji karakterizira ekstremni individualizam, koji se *razumiju u politiku*, koji su rođene vođe, a niko sljedbenik(!)... najprije je potrebna nova intelektualna, kulturna i umjetnička elita, vjerodostojni i ugledni uzori, koje smo ovdje u nekoliko navrata nazvali demokratski i transformacijski zainteresiranima... koji će biti u stanju osmisлити, prenijeti i uvjeriti *mnoštvo* u ispravnost novog političkog okvira unutar kojega bi se napravio prostor za novi politički subjekt ili subjekte.

Bez te elitne skupine, nijedna nova politička ideja, ma koliko privlačna, kvalitetna pa i ostvariva, nema velike – ako uopće ima ikakve – šanse za uspjeh. Isto tako, nije nužno da to bude na bilo koji način organizirana skupina, pa čak ni da bude samo jedna.

U okoštalom sistemu kakav je bosanskohercegovački, u kojemu se vlast doslovno kapilarizirala u svaku poru i kapilar društva i dokтира sve *od porodilišta i vrtića pa do grobnih mjesta*, osim činjenice da su sile etnonacionalističkog narativa, s jedne strane, centrifugalno toliko jake da prijete uvući sve što makar i podsjeća na njih, a sa druge – zahvaljujući polugama vlasti – centripetalno vjerovatno još jače da su u stanju izbaciti sve

što im ne odgovara, treba biti iznimno spretan i mudar ili, riječima profesora Mujkića, *fleksibilan, otvoren, upuštati se u interakcije, tkati i širiti nove mreže solidarnosti iz čijeg se međusobne interakcije može poroditi nova „grupna“ ili „klasna“ svijest.*

U tom smislu, *ne treba odustajati od pokušaja stvaranja malih otoka slobode, privremenih konstelacija za proizvodnju novih tipova društvene solidarnosti, paralelno i unatoč hegemoniji. Svaka akcija usmjerena protiv nepravednog zakona, neke ugnjetavačke prakse, svaki protest, svaka intelektualna ili umjetnička subverzija usmjerena na potkopavanje hegemonije postojećih odnosa potlačivanja može biti važan doprinos u tom pravcu i potencijalni okidač za stvaranje prostora u kojem će se situirati široka alijansa bosanskohercegovačkog mnoštva u svom nesputanom pluralitetu, umrežena temeljnim pojmovima nove ideologije političkog subjektiviteta koji će efikasno djelovati na štetu onih drugih, etnonacionalističke vladajuće klase.*

Drugim riječima, primarni cilj dalje borbe mora ostati proizvodnja demosa, jer je on izvan domašaja sistema etnosa, s obzirom da sva moć u ovoj zemlji počiva na etnosu: *ako se konstituira demos, dekonstituirat će se moć etnosa*, ali smo mišljenja da je, ne samo u cilju osiguravanja dovoljne podrške novom ideološkom, političkom ili socijalnom okviru ili subjektu, nego, prije toga, radi umanjenja sila otpora (za koje se može pretpostaviti da će biti znimno jake), potrebno na izvjestan način izvršiti intelektualnu, moralnu, kulturnu i svaku drugo dekontaminaciju i dezinfekciju ili lustraciju(!), što je u stanju učiniti samo ozbiljna, vjerodostojna i uvjerljiva nova elita.

Tek na tom i takvom makar i površno i privremeno dekontaminiranom i dezinficiranom tlu moguće je graditi sistem novih odnosa i veza u cilju *delegitimiranja dominantnog etnopolitičkog diskurzivnog obrasca koji generira moć političkih elita na način potčinjavanja i discipliniranja.*

Mi bismo to nazvali slobodom, odnosno oslobađanjem od straha od etnički drugog i drukčijeg, od gubitka vlastitog identiteta, priznavanjem drugima njihovog ili prava da nemaju nikakav, oslobađanjem od robovanja okvirima etnonacionalističkih autosubjektivizacija, narodnih i nacionalnih pokreta koji su svrha samo samima sebi, bez ikakvog razloga za postojanje u njima najznačajnijem smislu, zaštite vitalnih nacionalnih interesa, jer su ti subjekti, dovoljno paradoksalno napose, najveći kršitelji etničkih i identitetskih prava najvećeg dijela naroda koje tvrde da predstavljaju i štite.

Kada je već riječ o transformaciji koja podrazumijeva dubinske i suštinske promjene, prije svega političke, a potom i svih ostalih paradigmi i njima pripadajućih diskursa, treba imati na umu da ta transformacija mora

podrazumijevati ne samo sistemske, institucionalne ili diskursne promjene u smislu integracija umjesto dezintegracija, poštivanja države umjesto administrativne jedinice, podrazumijevanja teritorijalnog i nacionalnog identiteta... a to je moguće samo *artikuliranjem i proizvođenjem nove ujedinjujuće grupne solidarnosti koja će se upustiti u političku borbu protiv i na štetu drugih: vladajuće etnonacionalističke klase. Taj osjećaj mora biti artikuliran u novom ideološkom kodu, temeljem veće odgovornosti umjesto većih prava!*

### **Redijagnosticiranje**

Zbog svega rečenog ili pak, usprkos tome, nikako da odlučim da li mi našu *dijagnozu* neopravdano pojednostavljujemo ili je pak, bespotrebno kompliciramo jer, objektivno rješenje izgleda tako blizu i logično, a ipak, nikako da se steknu objektivni uvjeti za njegovu realizaciju. U tom kontekstu, teško je dokučiti da li mi sebe (više) potcjenjujemo ili pak, procjenjujemo. No, ono u što nema nikakve sumnje jeste činjenica da nam prošlost zaista, predugo traje.

Osamdeset godina nakon što su se predstavnici naroda Bosne i Hercegovine 25. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu, na prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) usaglasili, složili i postavili temelj da ova zemlja, Bosna i Hercegovina podjednako pripada svim njenim stanovnicima, građanima i narodima uz obavezu da svoju budućnost grade i nadograđuju zajednički, složno i uz međusobno i uzajamno poštivanje, uvažavanje, razgovor, dogovor i suradnju. Po tom konceptu, svi građani Bosne i Hercegovine jednaki su po svojim pravima i obavezama sa ostalim građanima bez obzira na njihove međusobne razlike te, da su tolerancija prema različitostima i insistiranje na osobenostima koje nas ujedinjuju u zajedničkom življenju jedini ispravan i moguć put za sve. Pritom, da je najveći i najuzvišeniji interes svih građana Bosne i Hercegovine mir, sigurnost i jednaka prava svih na svakom i u svakom dijelu naše zajedničke zemlje. Nadalje, usaglasili su se da ništa od onoga što Bosna i Hercegovina podrazumijeva nije ekskluzivno pravo nijednog njenog naroda nego, da je sve zajednička baština i imovina koju smo naslijedili od svojih predaka na čuvanje samo da bismo je predali u naslijeđe našim potomcima.

Usprkos svemu tome, još jedan Dan državnosti, 25. novembar, dočekujemo i obilježavamo u tmutoj i turobnoj atmosferi, u državi obesmišljenih i privatiziranih institucija, koje djeluju na ivici između negativnih revizorskih izvještaja i sramoćenja pred i od strane međunarodnih zvaničnika, a sve u sjeni

navoda o kriminalu spregnutog sa strukturama vlasti uz sveobuhvatnu i sveprožimajuću korupciju koja postaje stil života. Živimo godine demografskih poraza, masovnog iseljavanja, malog priraštaja i sve donedavno nezamislivog i neslućenog ekonomskog raslojavanja.

Tri – nekada zaraćena, potom usaglašena, a sada konstitutivna – naroda uzurpirali su, uskratili i prisvojili osnovna ljudska prava svim ostalim stanovnicima BiH, zarobili institucije, oteli pravosuđe, ukinuli odgovornost, urušili obrazovanje, omogućili nepoštivanje zakona, reviziju historije, privatiziranje kulture i obrazovanja, „entitetizirali” i „kantonalizirali” svijest. Dan državnosti Bosne i Hercegovine je – navodno, zbog sigurnosnih razloga – „zabranjen” u manjoj polovini države jer je ne priznaju a u drugoj, većoj polovini te iste države svijest o državnosti za najveći broj političkih subjekata prestaje na međuentitetskoj liniji, a obilježavanje se svede na nekoliko skupova oronulih odabranika i praznični red vožnje gradskog saobraćaja. Dan državnosti BiH svečanije i predanije obilježava se u zemljama sa brojnom bh. dijasporom nego u „matici”.

Spremno i opravdano, iz puno razloga za sve očigledne poraze, za sve loše što nam se događa, za sve što nije dobro u državi ali i u našim životima krivimo i optužujemo političare i njihove uglavnom, privatne stranke jednako spremno abolirajući bilo kakve odgovornosti one / nas koji smo – ili nismo – glasali za njih! Incidentalni izljevi građanskog aktivizma – ogorčenosti, ozlojeđenosti da ne kažem, bijesa – uglavnom nadahnuti ekološkim i egzistencijalnim pobudama u vidu protesta i / ili štrajkova povremeno posluže kao izuzetak koji potvrdi pravilo i nažalost, kao pokazatelj da su građani odustali od zemlje, a odustati od zemlje jednako je odustajanju od domovine.

Činjenica da živimo vrijeme čiji fragmenti neće ostati samo prošlost nego će makar po nužnosti postati historija, vlastitu historičnost potvrđujemo tako što svako malo imamo neki događaj ili dešavanje koje se proglasi historijskim. Ne pomaže, naprotiv, ni demokratizacija svega i svačega kojom su polupismeni došli u priliku da određuju šta je, a šta nije historija. Dakako, prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a i Dan državnosti Bosne i Hercegovine izuzimaju se od ovog pravila koje bi se moglo uspostaviti temeljem gornje premise.

Jedan od najjačih nagona u čovjeku je nagon da pamti, bilježi i ispisuje događanja i pojave koje mu na neki način obilježavaju život. Pojedinaac to čini na razini osobnog dnevnika, a narodi i kulture u obliku historije. Moglo bi se reći da je historija trajna vrijednost koja predstavlja same temelje ljudskog društva, pa i civilizacije u cjelini. Historija nije prošlost kao takva nego, mapa kroz prošlost koja bi trebalo da posluži kao pomoć savremenom putniku da se

snade u svome vremenu. Drugim riječima, historija sadrži i daje odgovore onima koji znaju postavljati pitanja. Prošlost nam doista, predugo traje. Ili, u najmanjem neki njeni periodi poput Drugog svjetskog rata koji nikako da završimo i arhiviramo. No, usprkos tome, čini se da samo grebemo po površini bez namjere da zakopano dublje i pronađemo odgovore na pitanja koja još nismo postavili. Prije svih, pitanje jedinstvenog bosanskog nacionalnog bića.

Etničko ili etno-genetsko tkivo bosanskog čovjeka složeno je iza svake realne mogućnosti pojednostavljenja. Koliko je tu složenost prepoznala i priznala deklaracija ZAVNOBiH-a, a koliko joj doprinijela uvodeći novu činjenicu, bosanske muslimane, jedno je od pitanja na koje i danas pokušavamo naći odgovor. Činjenica je da se Bošnjaci – ondašnji muslimani – deklaracijom ZAVNOBiH-a prepoznaju, identificiraju kao nacionalno tijelo, bez obzira na činjenicu da se nominalno kvalificiraju vjerskom, konfesionalnom, odrednicom. Bitna činjenica naročito iz perspektive da Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu ne učestvuju kao jedinstvena, prepoznatljiva cjelina...

Zanimljivo je da nas se u ovom iznimno značajnom dokumentu kvalificira vjerskom, religijskom, konfesionalnom odrednicom – muslimani (velikim ili malim slovom karakteristikom koja je vidljiva samo u pisanoj formi). Zarad istine treba reći da su toj odrednici – muslimani (bili) naklonjeni i utjecajni bivši vjerski prvaci Bošnjaka u nekoliko navrata insistirajući da su Bošnjaci samo oni koji su muslimani (vrijedi i obrnuto, oni koji nisu muslimani nisu Bošnjaci). Isti narativ zadržava se i u politici i djelovanju...

Možemo prihvatiti da je IZ (još uvijek) jedina čvrsta institucija u Bošnjaka te, da kao takva ima autoritet ili makar, pravo govoriti u ime jednog dijela naroda. No, vjerujem da ćemo se složiti da je riječ o malom ili makar, manjem dijelu bošnjačkog nacionalnog pa i, biološkog bića. Pogotovo imajući na umu da je i sam pojam „musliman“ u desetak godina iza nas dodatno reduciran na jednu redukcionističku sljedbu i pripadajući vjeronazor koji je, treba to reći iz drugih razloga, stran i nekarakterističan bosanskom duhu i odgovarajućem vjerskom narativu.

Po meni, riječ je o kontinuitetu reduciranja naroda na vjersku zajednicu, diskvalificiranja političkih predstavnika njihovim supstituiranjem vjerskim poglavarom, usporavanjem emancipacije Bošnjaka u ozbiljno učinkovit politički subjekt... lišava nas se prilike da i na razini teorije pređemo iz reakcijske u akcijsku politiku i u punini kapaciteta učestvujemo u predlaganju i izgradnji sadašnjosti i budućnosti zemlje, društva i države. Nažalost, dojma sam da bošnjački i vjerski i politički akteri dragovoljno i, nažalost dnevno-politički kratkovido, pristaju na ovaj narativ.

Isključivošću, samoživošću i nemarom, ali i nizom praktičnih aktivnosti, nametnutih i samonametnutih, bošnjački politički naponi – zapravo, projekat pretvorbe jedne vjerske zajednice u politički narod – okreće u suprotnom smjeru i (nakon 1990-ih godina ponovo) reduciranja jednog, recimo perspektivnog i potencijalno potentnog političkog pokreta na „pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju 2.0”. Ni u kakvom dogledu aktualni politički subjekti razapeti između uvjetovanja i prijetnji, instantno reagirajući samo po nužnosti nemaju ni ideje, ni vizije, a čini se ni snage ni želje za bilo kakvom promjenom.

Stoga, nužno je, egzistencijalno nužno da se igre vlasti i moći koje ugrožavaju opstanak Bosne i Hercegovine uzmu iz ruku privilegiranih političkih oligarha koji sebe vide iznad i izvan zakona i da se u odgovaranje na temeljna pitanja i rješavanje krunskih problema pozvanim osjete pozvanim onoliko koliko bi svaki građanin opravdano zabrinut za vlastitu sudbinu, sudbinu svoje zemlje, svoje djece, porodice i prijatelja u širokoj skali suprotstavljanja ovom sunovratu sa svojim životima, porodicama i zanimanjima... Svako ima i može naći svoje mjesto i ulogu u procesu promjene koja je ovoj zemlji nužna, od onoga koji širi istinu i ohrabruje do onoga koji predlaže rješenja i nudi pravce za izlaz sa stranputice kojom srljamo u propast.

Promjena nepodnošljive društvene zbilje zadatak je sviju nas. Neophodno je obnoviti demokratski poredak, pravne i političke institucije, oživjeti duh slobodne i kritičke rasprave u kojoj će ljudi učestvovati bez straha od posljedica. Bosni i Hercegovini potrebna je nova generacija slobodnih građana koji sami uređuju odnose u svojoj zemlji.

U protivnom, ostanemo li nijemi i dopustimo li da nas ispišu iz civilizacijskog kruga kome pripadamo, bićemo odgovorni za to što nismo učinili dovoljno da to zaustavimo. Zato je nužno da se svi oni koji se u svojim životima sreću s raznim licima jedne iste nepravde i bahatosti prevaziđu vlastite strahove i međusobna nepovjerenja i da se udruže u borbi za drugačiju Bosnu i Hercegovinu, dovoljno veliku i bogatu za sve koji žele da žive u njoj.

Bosna i Hercegovina je naša zemlja, zemlja svih nas i zato je ovo zajednička borba u kojoj treba da dokažemo kakvi smo i koliko nas je. Naš opstanak u našoj zemlji zasnovan je na lekcijama iz prošlosti, jasnom uvidu u sadašnjost i, prije i poslije svega, posvećen budućnosti.

S iskrenom nadom da od ovog dana, u sedmicama, mjesecima i godinama koje su pred nama Bosnom i Hercegovinom počinju puhati neki novi vjetrovi koji će samo osigurati sigurnost i napredak našim sugrađanima nego, i privući one koji su otišli da se vrate i pridruže nam se u izgradnji bolje budućnosti.

**Dr. sc. Semir Halilović<sup>1</sup>**

[semir.halilovic.007@gmail.com](mailto:semir.halilovic.007@gmail.com);

## **ČIJA JE BOSNA I HERCEGOVINA? ZAVNOBiH I NACIONALNO PITANJE**

### **TO WHOM BOSNIA AND HERZEGOVINA BELONGS? ZAVNOBiH AND NATIONAL ISSUE**

#### **1. (Pred)ratni kontekst političkog položaja Bosne i Hercegovine**

Početkom 20. stoljeća Bosna i Hercegovina prebivala je unutar političkog okvira Kraljevine Jugoslavije, srpsko-hrvatske totalitarne države prikrivene fasadnim zajedništvom Južnih Slovena. Radilo se formi unutar koje su „agencije nacionalnih većina...vladale nad značajnim procentom nacionalnih manjina“ (Šulce, 2002: 194), gdje Bosna i Hercegovina, posebno nakon Šestojanuarske diktature, doživljava vlastiti teritorijalni slom. Stoljećima ranije centralna južnoslavenska zemlja predstavljala je mjesto poniranja većine mitomanskih narativa Srbije i Hrvatske, uslijed čega se svaka kontekstualna prilika za njeno podjarmljivanje nije propuštala. Prva podjela Bosne i Hercegovine, na četiri „vodene“ banovine (1929) koje poniru u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori, predstavljalo je prolegomenu konačnog srbijansko-hrvatskog dogovora na štetu Bosne i Hercegovine. Konačan dogovor postignut je deceniju poslije kada se, sporazumijevanjem Dragiše Cvetkovića i Vladtka Mačeka (1939), potpuna podjela Bosne i Hercegovine predstavila kao rješavanje *hrvatskog povijesnog pitanja*.

Formiranjem Banovine Hrvatske trebale su biti umirene hrvatske mitomanske želje i secesionističke težnje unutar zajedničke države (Boban, 1965), iako su pristanak na ovakav dogovor Srbi smatrali nepopravljivom štetom jer bez Bosne i Hercegovine “istočni i zapadni deo naše celine bili bi samo fragmenti” (Ćorović, 1939: 73). Srbijansko-hrvatski međusobni dogovor uzimao se konačnim rješenjem novog jugoslovenskog okvira, posebno zbog činjenice da su bosanske Srbe i bosanske Hrvate tretirali kao vlastiti izvozni, a Bošnjake

---

<sup>1</sup> Dr. Semir Halilović je pravnik, sociolog i politikolog. Magistrirao je na temi političkog marketinga i odbranio doktorsku tezu na temu državnosti i suvereniteta. Autor je tri knjige i devet naučnih radova. Učesnik je više univerzitetskih i međunarodnih naučnih konferencija. Ima dugogodišnje iskustvo u politici i državnim poslovima. Trenutno je ambasador Bosne i Hercegovine u Kataru.

(pod imenom muslimani) kao nepostojeći politički element. Iz ovakvog političkog razumijevanja proizašla je hegemonistička logika po kojoj je Bosna i Hercegovina srpska i hrvatska zemlja, dok se stajalište Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) o dogovoru Srbije i Hrvatske, kao i zahtjev bošnjačkih društvenih faktora za autonomijom ove zemlje, nije razmatrao ozbiljno. Pored političkih organizacija bosanskih muslimana, protiv podjele Bosne i Hercegovine bit će i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), zahtjevajući bosansku autonomiju, a njihovi stavovi imali su značajniji društveni eho. Poručujući da “nenarodne i nazadne grupe...trguju sa napaćenom Bosnom i Hercegovinom kao sa svojim imetkom, bilo da su na srpskoj, hrvatskoj ili muslimanskoj strani” (Purivatra, 1972: 53), KPJ će igrati na kartu pridobijanja svih bosanskih društvenih partikulariteteta što se, u procesu atomizacije države i društva, javilo kao moguća egzistencijalna formula. Komunistički stav o političkoj autonomiji za Bosnu i Hercegovinu nije iznijet reaktivno tek 1939, već je proizlazio iz njihovih općih načela, iznijetih na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ (1924), otkada ova partija pledira za pravo svih naroda na samoopredjeljenje. Radilo se o lenjinističkoj političkoj matrici po kojoj su se mogle samoopredijeliti etničke i nacionalne grupe, te porobljeni narodi koji izlaze ispod kolonijalnih režima (Kaseze, 2011), u čemu se Bosna i Hercegovina mogla dvostruko prepoznati. Njihovom posljednjom predratnom odlukom, s Pete zemaljske konferencije KPJ (1940) u Zagrebu, ova partija potvrdit će istovjetan pravac vlastite politike, te se autonomija Bosne i Hercegovine uzimala kao ishodišna tačka komunističkog pokreta (Redžić, 1983). Nema dileme da su stavove KPJ o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine, i bosanskim muslimanima kao političkom narodu, ohrabrila i pisma bosanskohercegovačke studentske omladine (1937–1939), kao i činjenica da je srbijansko-hrvatska grabež za Bosnom i Hercegovinom, unutar ove zemlje izrodilo značajnu autonomnu opoziciju. Pisma bosanskohercegovačke studentske omladine predstavljali su stavove svih bosanskohercegovačkih etničkih partikulariteta, precizirajući da među bosanskim narodima „nije moguće postaviti granicu koja ne bi bila teška nepravda“ (Imamović, 2013: 19). Ovakvo političko djelovanje otvorilo je povijesnu mogućnost da se bosanski društveni partikulariteti, nakon vijekova razućenosti po religijskom i imovinskom principu, ujedine na državljanskom i teritorijalnom modelu što je, zapravo, predstavljalo zbiljsku sigurnost bosanskohercegovačke egzistencije.

Radilo se o onome što će, uskoro, postati prva dogma politike KPJ, naime poziv na bratstvo i jedinstvo koje se naslanjalo na Lenjinovu ideju da ukoliko država nema čvrstu nacionalnu osnovu, poziva se na to da je izgradi (Isensee, 1999). Početak Drugog svjetskog rata, odnosno stupanje Sila osovine u prostor Kraljevine Jugoslavije, nijednu od varijanti razbijanja ili reafirmacije Bosne i

Hercegovine neće ukloniti s povijesne scene već će ih, shodno novonastalom kontekstu, ukotviti u novim okolnostima. U teritorijalnom i ideološkom smislu narodi Kraljevine Jugoslavije naći će se na obje strane povijesti no, ipak, u prve dvije godine rata, dominaciju jugoslovenskim prostorom imali su srbijansko-hrvatski hegemonisti, konvertovani u nacističke saradnike. U novim geopolitičkim okolnostima Banovina Hrvatska nastupit će pod imenom Nezavisna Država Hrvatska (NDH), teritorijalno se proširujući na ostatak Bosne i Hercegovine, s obzirom na to da “ustaše nisu mogle zamisliti postojanje ustaške države bez Bosne i Hercegovine” (Borovčanin, 1979: 70). S druge strane, Srbija se našla pod nacističkom Vladom Milana Nedića, dok će njeno drugo nacističko krilo biti predstavljeno četničkom „Jugoslovenskom vojskom u otadžbini“. Njihova hostilnost prema Bosni i Hercegovini bit će precizirana u projektu Stevana Moljevića, “Homogena Srbija”, obznanom da stvaranje “Velike Srbije” predstavlja njihov ratni cilj (Vojnoistorijski institut, 1981)<sup>2</sup>, dok će četnički komandant, Draža Mihailović, precizirati da zamišljeni prostor buduće srpske države prethodno treba etnički očistiti od nesrba.<sup>3</sup> Nalazeći se u izmijenjenim geopolitičkim, no poznatim regionalnim okolnostima, Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu vodit će već poznate bitke. Dok su bosanski Srbi dihotomno bili podijeljeni između dvije vojske, partizanske i četničke, bosanski Hrvati masovno su pristupili NDH-u, ispunjavajući mitomansko *hrvatsko državno pravo* na Bosnu i Hercegovinu. Ratnu prevagu u bosanskom kontekstu nosili su Bošnjaci, čiji se minoran dio stanovništva priključio ustaškom pokretu. Međutim, priklanjanje Džafera Kulenovića i Fehima Spahe neće pomoći NDH-u da privuče muslimanske mase jer „među Bošnjacima nije bilo fašističkog pokreta, niti fašističkih snaga. Time se oni bitno razlikuju od susjednih im naroda” (Filandra, 1998: 172). Napose, proglasom Muslimanskog narodnog odbora, Bošnjaci će saopćiti da “zbog malog broja zavedenog ološa...uključenog u ustašku kliku...ne može

<sup>2</sup> “Osnovna greška u našem državnom uređenju bila je što 1918. g. nisu bile udarene granice Srbije. Ta se greška mora ispraviti, danas ili nikad. 2Te se granice danas moraju udariti, i one moraju da uhvate celo etničko područje na kome Srbi žive sa slobodnim izlazima na more za sve srpske oblasti koje su na domak mora.”, Izvod iz programa “Homogena Srbije Stevana Moljevića, Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd.

<sup>3</sup>“Ciljevi naših odreda jesu:...Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije — Crne Gore — Bosne i Hercegovine — Srema — Banata i Bačke...Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog živilja i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog živilja.”, Instrukcija Draže Mihailovića, 20.12.1941, u Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd strana 94.

se odgovornost baciti na sveo stalo nevine i čestite muslimane”<sup>4</sup>, čime su jasno ostavili otvorena vrata vlastitog učesća u antifašističkom pokretu. No, u prvoj godini rata, lišeni vlastite organizacijske strukture, države i vojske, Bošnjaci vlastiti stav o političkim pokretima gradili su kroz odnos tih pokreta prema političkom statusu Bosne i Hercegovine, odnosno statusu bošnjačkog naroda. Ovakvo političko ponašanje nije bilo imanentno samo bošnjačkom političkom korpusu već su njemu, također, pribjegavali i svi ostali faktori rata. Primjerice, tokom 1941, sporazumom četničkog komandanta Jezdimira Dangića i partizanskih prvaka Svetozara Vukmanovića i Rodoljuba Čolakovića, ove dvije vojske formirat će zajedničku vojnu komandu i organe civilne vlasti, ulijevajući nepovjerenje u načelna partizanska obećanja o budućnosti Bosne i Hercegovine. Bez ikakve sumnje, bošnjački odnos prema NDH i četničkom pokretu, formiran je kroz djelovanje ova dva pokreta prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Prvi su Bosnu i Hercegovinu vidjeli u sastavu granica zamišljene Banovine Hrvatske, drugi u sklopu Velike Srbije (Jugoslavije), dok su oba pokreta negirali postojanje bošnjačke nacije, provodeći nad njom sistematske zločine. Tako će, sve dok ne razjasne sopstveni odnos prema četničkom pokretu, odnosno ne razvrgnu partizansko-četničku koaliciju, bosanskohercegovački Bošnjaci, s pravom i podozrenjem, posmatrati i partizanski pokret (Hoare, 2019). Međutim, za razliku od ustaško-četničkog pokreta, partizanski pokret se od početka verbalno zalagao za političku autonomiju Bosne i Hercegovine što je, ipak, ostavilo mogućnost masovnog bošnjačkog priključenja partizanima i drugačijeg povijesnog razrješavanja političkog statusa Bosne i Hercegovine.

## **2. Bosna i Hercegovina – epicentar izgradnje nove Jugoslavije**

Julskim proglasom 1941. KPJ će obznaniti općenarodni ustanak u Kraljevini Jugoslaviji, odašljajući komesare u sve južnoslovenske zemlje. U Bosnu i Hercegovinu stići će Svetozar Vukmanović konstatujući “da su i u Bosni i Hercegovini ostvareni uslovi za oružanu borbu”, odnosno, “da su uslovi za ustanak najpovoljniji u krajevima naseljenim srpskim stanovništvom” (Borovčanin, 1979: 84). Očito smatrajući da su se bosanski Hrvati već opredijelili za NDH, rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) za Bosnu i Hercegovinu će u antifašističku borbu pozvati samo bosanske Srbe i Bošnjake, pokušavajući kreirati demografsku prevagu unutar zamršenog bosanskog konteksta. Veliki uticaj na partizanizaciju Bosne i Hercegovine

---

<sup>4</sup> Usp. „Zbirka dokumenata o genocidu nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu“, Bošnjački institut, Zurich, M.89041995, strana 160-166, citirano prema Filandra, Šaćir, „Bošnjačka politika u XX stoljeću“, Izdavačko preduzeće „Sejtarija“, Sarajevo, 1998, strana 163.

sigurno će imati i njemačko-četnička ofanziva u Srbiji (jesen, 1941) poslije koje rukovodstvo KPJ i NOP-a prelazi u Bosnu i Hercegovinu koja otada, pa do sredine 1944, postaje epicentar antifašističke borbe i političke izgradnje nove Jugoslavije. Koncept nove Jugoslavije nije se nazirao u prvoj ratnoj godini no, ipak, savjetovanjem u Stolicama (septembar 1941), rukovodstvo KPV i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) svojim odlukama usmjeravaju formu buduće države. Formiranjem Vrhovnog štaba NOVJ, kao i glavnih štabova za sve jugoslovenske pokrajine, pa tako i Bosnu i Hercegovinu, partizansko rukovodstvo odredilo je i pravac budućeg političkog organizovanja. Nakon partijskog pokrajinskog tijela, Bosna i Hercegovina dobila je i svoju pokrajinsku, vojnu inačicu čime je, u organizaciono-institucionalnom smislu, stavljena u rang sa ostalim jugoslovenskim republikama. Posmatrano na krajnje konsekventan način, u ovim odlukama pojedini autori pronalaze i ono što nazivaju “klica državnosti Bosne i Hercegovine izgrađivane u toku narodnooslobodilačkog rata” (Borovčanin, 1979: 88). Druga svjedočenja u vezi ovog pitanja smatrala su da je Glavni štab NOVJ za Bosnu i Hercegovinu egzistirao fiktivno, s obzirom na to da je, istovremeno, na teritoriji ove zemlje boravio i Vrhovni štab NOVJ (Ćemerlić, 1968). No, ipak, sve do kraja 1943. politički status Bosne i Hercegovine, kao države, odnosno Bošnjaka kao nacije, lavirao je između komunističkog priznanja i negacije. Vođa KPJ i NOVJ, Josip Broz, nije dvojio o političkom statusu Bosne i Hercegovine, koristeći ovo političko pitanje za umirivanje srpsko-hrvatskog hegemonizma, sa jedne, odnosno, odmicanja vlastite od prethodne monarhističke politike, sa druge strane. Bosna i Hercegovina služila je kao, ideološko i praktično, vojno-političko rodno mjesto komunističke Jugoslavije, a njena etnička izmiješanost novoj Jugoslaviji trebala je poslužiti kao pokazni model ideologije bratstva i jedinstva. Sam Broz će u vlastitom članku „Nacionalno pitanje“ iz 1942. napisati da „riječ narodnooslobodilačka borba – bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi osim oslobođenja Jugoslavije značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd.“ (Šuvar, 1970: 57). Generalno uzev, u prije dvije godine Drugog svjetskog rata, ohrabrenja Bošnjaka da masovno pristanu uz pokret koji je obećavao političku autonomiju Bosne i Hercegovine, odnosno nacionalnog priznanja Bošnjaka, nije jenjavala.

Istini za volju, po pitanju Bosne i Hercegovine, ratna pobjeda u ovoj zemlji nije bila ni moguća bez masovnog ulaska Bošnjaka u antifašistički pokret jer “imati Muslimane pretežno na svojoj strani, za sve učesnike u ratnom sukobu, značilo je imati pod svojom kontrolom Bosnu i Hercegovinu” (Redžić, 1987: 53). Stoga se masovniji ulazak Bošnjaka Cazinske krajine u partizanski pokret, (jesen, 1942), uzima se kao simbolička prekretnica bošnjačkog vojno-

političkog određenja koji je, ujedno, predstavljao i ključni faktor rata u Bosni i Hercegovini. Od prostora na kojem je Vrhovni štab NOVJ našao utočište, u jesen 1941, Bosna i Hercegovina je, do kraja 1942, postala mjesto na kojem se, politički, vojno i društveno radala nova Jugoslavija (ZAVNOBiH – dokumenti: 1968).<sup>5</sup> Prvim zasjedanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), novembra 1942. u Bihaću, deklarirani su osnovni vojno-politički principi i ciljevi NOP-a koji su imali revolucionarni karakter. Konstituiran kao predstavničko tijelo komunističkog pokreta, AVNOJ je koncipiran na delegatskom principu, faktička vlast komunista, lišena međunarodnog legaliteta. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a komunisti su ponovili svoja (pred)ratna načela za politički status Bosne i Hercegovine, naglašavajući da njeno mjesto u budućoj Jugoslaviji jeste “kao jedinica u našoj bratskoj zajednici” (Nešović, 1963: 68). Svakako, radilo se o praktičnom obećanju, dok komunističko-partizanski pokret ne dođe u poziciju da zbiljski odlučuje o budućem statusu Bosne i Hercegovine o kojoj je, uz Sandžak i Vojvodinu, bilo najviše rasprava. Preduslov političkih odluka bit će vojne pobjede tokom 1943. kada partizanska vojska oslobađa trideset bosanskohercegovačkih gradova, slama Petu neprijateljsku ofanzivu te, potom, od masovnog priliva stanovništva formira nove dvadeset tri partizanske brigade (Pejanović, 2013). Radilo se o strateškoj prekretnici rata, ne samo za Bosnu i Hercegovinu, već i cijelu Jugoslaviju, nakon kojih otpočinju zbiljske rasprave o političkom položaju Bosne i Hercegovine unutar komunističke Jugoslavije. Otvaranjem političkih rasprava, postat će očito da su se sva ranija zauzimanja za političku autonomiju Bosne i Hercegovine mogla podvesti pod ratna obećanja. Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, u ljeto 1943, zauzima stanovnište o Bosni i Hercegovini kao ravnopravnoj federalnoj jedinici unutar Jugoslavije, ističući takav zahtjev prema rukovodstvu KPJ.

No, dio rukovodstva KPJ, koje je radio na pisanju odluka o ustavnom uređenju buduće Jugoslavije, smatrali su da, zbog nacionalne složenosti Bosne i Hercegovine, ona ne treba biti ravnopravna federalna jedinica. Slijedeći sovjetski model razvoja republikanstva “Đilas, Pijade i Žujović su zastupali mišljenje da Bosna i Hercegovina ne može biti republika, jer ne postoji bosanskohercegovačka nacija” (Pejanović, 2013: 31) Raspravljalo se da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina, vezana za neku od susjednih

---

<sup>5</sup> “Istorijska sudbina je htjela da baš Bosna i Hercegovina, koja je bila gotovo kroz čitavo stoljeće pozornica borbe bratskih naroda, borbe koju su potpirivali i hranili tuđi interesi i uticaji, da je baš Bosna i Hercegovina postala kolijevka novih zaista bratskih odnosa između naroda Jugoslavije”, govor Kardelj, Edvard, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, 26.4.1945, “ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, strana 396/397.

republika, ili zauzme status političke jedinice direktno vezane za centralnu jugoslovensku vlast. Ovakvom gledanju suprostavili su se predstavnici PK KP za Bosnu i Hercegovinu, Rodoljub Čolaković i Avdo Humo, predlažući koncepciju čiju će sadržinu, potom, definisati Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a. Dajući podršku autonomnoj i ravnopravnoj Bosni i Hercegovini, Josip Broz i njegov saradnik Edvard Kardelj, podržat će bosanske komuniste da održe konstituirajuću sjednicu ZAVNOBiH-a, prije negoli se bude odlučivalo o formi buduće jugoslovenske države. Povijest bilježi da se Prvo zajedanje ZAVNOBiH-a održalo „između 25. i 26. ili 26. i 27. novembra 1943” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 8), u Mrkonjić Gradu pred 247 delegata. Nakon zбора 173 vijećnika i 31 člana Prezidijuma ZAVNOBiH-a, ovaj politički forum donijet će povijesno dalekosežne odluke o restituciji državnosti Bosne i Hercegovine. Pored govora Rodoljuba Čolakovića, Hamdije Ćemerlića, Avde Hume i drugih, istakao se i govor Osmana Karabegovića koji, u duhu bratstva i jedinstva, poručuje da “nikada Srbi, Hrvati i Muslimani nijesu se sreli čistijeg srca i plemenitijih težnji kao danas na ovome velikom narodnom poslu” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 49). U većini govora primjetna provejavala je stigmatizacija prema Bošnjacima uz nadu da će „sprati ljagu sa svoga imena” (Čolaković), odnosno da „treba da krenu putem ostale braće stupajući u narodno-oslobodilačku borbu” (Ćemerlić).<sup>6</sup> Zanimljivo je će Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a sa svog zasjedanja uputiti i proglas isključivo Bošnjacima (pod imenom Muslimani) da se priključe komunističkom pokretu te ne slušaju grupu koja „šapuće Muslimanima, preko svojih agenata, letaka i novina, da narodno-oslobodilačka borba ne rješava pitanje Muslimana i da Muslimani moraju ostati izvan te borbe. Oni pozivaju Muslimane da stvaraju svoju posebnu vojsku.”<sup>7</sup> Posebnog obraćanja bosanskim Hrvatima (masovno u NDH), kao i bosanskim Srbima (koji su se nalazili između dvije, četničke i partizanske vojske) nije bilo. Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a svoju kulminaciju svakako je doživjelo usvajanjem teksta Rezolucije, koja potcrtava važnost donošenja političkih odluka “koje će otvoriti put našim narodima da uredе svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji” (ZAVNOBiH – dokumenti, 1968: 69).

Odlučujući da će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna s ostalim jugoslovenskim republikama ZAVNOBiH je, rješavajući pitanje obnove njene povijesne državnosti, izvršio čin “vraćanja Bosne i Hercegovine samoj sebi” (Redžić, 1968: 20). Drugačije govoreći, komunisti su odgovorili na povijesno pitanje – šta je Bosna i Hercegovina. No, isti politički forum nije smogao snage

---

<sup>6</sup> „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 48.

<sup>7</sup> „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 87.

da obnovu državne konstitucije poprati i odlukom o rješavanju pitanja bosanske državljanske nacije, ostavljajući neodgovorenim pitanje – čija je Bosna i Hercegovina. Naglašavajući da Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, već od sva tri naroda, komunisti su pitanje izvorišta državnog suvereniteta ostavili bez suštinskog odgovora. Bosna i Hercegovina je u nacionalnom smislu ostala pozicionirana kao svačija zemlja, što je podsticalo procese unutrašnje podijeljenosti, osjetljive na izvanjska djelovanja. No, pravi problem za neriješavanje bosanskohercegovačkog nacionalnog pitanja uslijedit će tek nekoliko dana nakon Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a kada se u Jajcu održalo Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Prije same sjednice AVNOJ-a, sve odluke koje su trebale biti verificirane na ovom političkom forumu, usaglašene su na užem rukovodstvu KPJ i NOP-a (Bandžović, 2017). Srpsko-crnogorski komunisti su ponovo pokušavali sa idejom da Bosna i Hercegovine ne treba biti republika, već pokrajina, čemu su se suprotstavili svi bosanski komunisti. Hamdija Ćemerlić zapisao je kako su “stav naše delegacije usvojile...sve nacionalne delegacije tako da na samom zasjedanju nije o tome ni vođena diskusija” (Ćemerlić, 1968: 339). Na sjednici AVNOJ-a, 29. i 30. novembra 1943, 240 delegata u bosanskom kraljevskom gradu Jajcu, donijelo je odluku da formiraju novu, komunističku Jugoslaviju sa Bosnom i Hercegovinom kao njenom ravnopravnom republikom, čime je bosanskohercegovačko državno pitanje postalo u potpunosti zaokruženo. Prilikom tumačenja zadobijenog statusa bosanski komunisti nisu dvojili, pa tako Đuro Pucar i Hasan Brkić rezimiraju da poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Bosna i Hercegovina postaje vlasnik vlastitog političkog položaja (Borovčanin, 1979). No, iznenađenje se nalazilo u odluci AVNOJ-a, u kojoj je naglašeno da komunističku državu formira njenih pet nacija, odričući Bošnjacima takav status. Time su derogirane odluke ZAVNOBiH-a, te je Bosna i Hercegovina ostavljena samo kao “i srpska, i hrvatska”. Dogodila se funkcionalna inverzija sporazuma Cvetković–Maček. Dok su monarhisti Bosnu i Hercegovinu dijelili u teritorijalnom i političkom smislu, na njen srpski i hrvatski dio, komunisti su, u nacionalnom smislu, ovu zemlju pripisali isključivo srpskoj i hrvatskoj naciji jer drugi, po odluci AVNOJ-a, tamo nisu postojali.

Shvatajući da AVNOJ Bosnu i Hercegovinu oduzima Bošnjacima, jedan od najuglednijih bosanskih komunista, Sulejman Filipović, inicirat će dopunu drugog člana Prijedloga odluke o ustanovljavanju Jugoslavije. Predlažući da, pored priznatih pet naroda, u odluci stoji i stav da buduću Jugoslaviju sačinjavaju i ostali narodi svih jugoslovenskih republika, Filipović je obespravljenim jugoslovenskim narodima, u prvom redu Bošnjacima, ostavio mogućnost nacionalnog priznanja u budućnosti. Državotvorna izgradnja Bosne i Hercegovine u ratu, nastavila se zasjedanjem Drugog i Trećeg ZAVNOBiH-a na kojem su donijete odluke koje su oblikovale formu

državnosti ove jugoslovenske republike, i dalje lavirajući unutar nacionalnog pitanja. Drugim zasjedanjem ZAVNOBiH-a, (30. juni–2. juli 1944) u Sanskom Mostu, ZAVNOBiH je proglašen najvišim zakonodavnim, a njegovo Predsjedništvo najvišim izvršnim organom vlasti u Bosni i Hercegovini. Zanimljivo je da su vijećnici Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a usvojili i odluku o „radu predstavnika predstavnika Bosne i Hercegovine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a“, gdje su se „predstavnici Srpskog i Hrvatskog naroda, kao i ostali narodi Jugoslavije, saglasili...sa novim položajem Bosne i Hercegovine.“<sup>8</sup> Drugim riječima, vijećnici ZAVNOBiH-a bili su svjesni da se odlukom AVNOJ-a Bosna i Hercegovina, u nacionalnom smislu, ostavila kao „i srpska, i hrvatska“. U suprot ovakvoj odluci, Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a ponovo će potcrtati da Bosna i Hercegovina pripada svim njenim narodima, bez njihovog uokvirenja u bosanski nacionalni obuhvat. Hamdija Ćemerlić istakao je da „narod osniva svoju državu, svoju slobodnu Bosnu i Hercegovinu...i ne smijemo dozvoliti nikome da te tekovine kvari“ dok je Sulejman Filipović istakao povijesnu važnost državne obnove Bosne i Hercegovine je „nikada naši preci nisu bili u takvoj situaciji da, pod ovakvim okolnostima, izvode djelo koje vi izvodite.“<sup>9</sup> U Sanskom Mostu vijećnici ZAVNOBiH-a usvojiti će i tekst Deklaracije o pravima građana koji će sadržavati katalog prava pluralnog bosanskog društva, više kao nacrt za budućnost zemlje. Sve do 1945. i 1946. nije bilo ozbiljnijih zadiranja u državnu, teritorijalnu i nacionalnu konstituciju Bosne i Hercegovine kada se, višekratno, događaju prijedlozi i odluke koje su dodatno potvrđivali nastavak pokušaja političkog hegemonizma nad ovom članicom jugoslovenske federacije. Dopisom Komisije za teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine, januara 1945, predloženo je da Hercegovina ostane kao zasebna teritorijalna i politička cjelina unutar Bosne, čime se aludiralo se da je Bosna, zapravo, „sastavljevina“, što je išlo uz bok poznatim hegemonističkim narativima srpske i hrvatske nacionalističke politike.

U oknu ovakvih dokumenata tvrdilo se da „iako su Bosna i Hercegovina srodne i bliske, ipak među njima ima nekih malih istorijskih razlika koje dolaze do izražaja i u imenu naše federalne jedinice.“<sup>10</sup> Radilo se o neprincipijelnom postupanju jer, primjerice, dok su razmišljali o rastavljanju Bosne i Hercegovine komunisti, istovremeno, nisu koristili isti princip za druge jugoslovenske republike. Tako nije bilo prijedloga da nazivu Srbije

---

<sup>8</sup> „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 195.

<sup>9</sup> „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 274.

<sup>10</sup> „ZAVNOBiH – dokumenti 1945“ – knjiga II, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968, strana 30.

doda “i” Vojvodina, Sandžak ili Kosovo, niti Hrvatskom imenu Dalmacija ili, još drastičnije, Dubrovnik, već se dijeljenje u teritorijalnom, političkom i leksičkom smislu zadržalo samo na mjestu svih srpsko-hrvatskih mitomanija – Bosni i Hercegovini. Da su se velikosrpski komunisti preovlađujuće bavili pitanjem teritorije i političkog statusa Bosne i Hercegovine, svjedočit će i odluka iz aprila 1945. kada Predsjedništvo AVNOJ-a, usuprot ratnim obećanjima, ukine političku zasebnost Sandžaka, dijeleći njenu teritoriju između Srbije i Crne Gore. Prenebregavajući da je Sandžak bio sastavni dio Bosne (i Hercegovine) cijelih pet stoljeća, jugoslovenski komunisti po ovom pitanju, ponovo ispunjavaju težnje Srbije i Crne Gore. No, uopće uzimajući sve ove negativne tendencije, koje jesu bile usmjerene protiv Bosne i Hercegovine, može se zaključiti da je obnova bosanske državnosti, čak i u izmijenjenim teritorijalnim i nacionalnim okvirima, bio povijesni maksimum tog političkog konteksta. U takvim okolnostima posljednje, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a (april 1945) označilo je prestanak ratnog režima vlasti i uspostavu državnih organa obnovljene države Bosne i Hercegovine. Na ovom zasjedanju prvi predsjednik Vlade Bosne i Hercegovine, Rodoljub Čolaković istaći će važnost činjenice da Bosna i Hercegovina nije skončala podijeljena između Srbije i Hrvatske „ne samo zbog toga što su Srbi i Hrvati izmiješani na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, nego i zbog toga što u njoj žive i Muslimani koji se još nisu nacionalno opredijelili.“<sup>11</sup> Radilo se o unutarkomunističkom cinizmu koji je tendirao prema narativu da Bosna i Hercegovina nije podijeljena između Srbije i Hrvatske no, nacionalno pripada Srbima i Hrvatima. Ovakav stav potvrđen je i prilikom usvajanja Ustava Jugoslavije u kojem Bošnjaci ostaju nepriznat narod u vlastitoj državi. Iako se novi jugoslovenski ustav bazirao se na formulaciji „ravnopravnih naroda koji su, na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na otcepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj zajednici“ (Đilas, 1983: 27), zbiljski to nije odgovaralo realnosti. Povijesna je zanimljivost da će, od svih bosanskih predstavnika u Ustavotvornoj skupštini Jugoslavije, jedino Husaga Čišić reagirati na isključivanje Bošnjaka iz jugoslovenske ustavne konstitucije, potcrtavajući da se definiranjem Bosne i Hercegovine kao republike Srba i Hrvata “ostavlja prostor za njenu podjelu“ (Filandra, 1998: 202).

Komunistima je itekako bilo poznato da se neriješavanjem nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini, kao izvorišta državnog suvereniteta, formatira bosanski „presudni i dalekosežni nedostatak“ (Kržišnik-Bukić, 1997: 39). Čišićevo insistiranje u pokušaju da ispravi komunističku nepravdu, te njegova druga

---

<sup>11</sup>“ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, strana 410/411.

predstavka, također će ostati bez efekta, nakon čega mu preostaje da bude jedini skupštinski glas protiv novog Ustava Jugoslavije. Nepriznavanjem bosanske nacije jugoslovenski komunisti su, zapravo, činili usluge velikosrpskom i velikohrvatskom nacionalizmu u Jugoslaviji, ostavljajući bosanske Srbe i bosanske Hrvate u statusu nacionalnih ekspozitura Srbije i Hrvatske. Nepriznavanjem Bošnjaka, s druge strane, ostavljen im je prostor da se vremenom “pronađu” u srpstvu ili hrvatstvu, odnosno jugoslovenstvu, što su svi najmanje bivali (Ćerić, 1971). Prvi postratni Ustav Jugoslavije i Ustav Bosne i Hercegovine nisu ostavljali dilemu u odgovoru na dva pitanja: Bosna i Hercegovina u političko-pravnom smislu jeste (obnovljena) država, dok je u ustavno-nacionalnom okviru ona i dalje egzistirala kao “i srpska, i hrvatska”. Bosanska državljanska nacija, kao i bošnjački narod, stavljeni su u povijesnu čekaonicu. Bošnjačko nacionalno pozicioniranje unutar Jugoslavije bit će riješavano u političkom i ustavnom smislu između 1963. i 1974, dok će Bosna i Hercegovina svoju državljansku naciju dobiti ustavnim izmjenama iz jula 1990. Amandmanom LX. Bosna i Hercegovina definisana je kao “država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive”<sup>12</sup>, čiji su građani „jednaki u pravima i dužnostima, bez obzira na nacionalnost“ (Amandman LXIX).<sup>13</sup> Ovu političku tekovinu inaugurirali su bosanski komunisti, na zalasku vlastite povijesne uloge, zaokružujući državni i nacionalni razvoj Bosne i Hercegovine, dug gotovo pola stoljeća. No, obje bosanskohercegovačke političke stečevine će, s prolaskom demokratije kroz krhotine Berlinskog zida, uskoro biti dovedene u pitanje. Neki autori smatraju da su prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini (novembar 1990), svojim rezultatima potvrdili „realnost etničkih nacija, što je bilo suprotno odredbama Amandmana LX u kojem je preferirana građanska nacija“ (Nešković, 2013: 127), dok drugi autori drže da su sami građani Bosne i Hercegovine, na povijesnom raskršću „svoj građanski suverenitet ustupili nacionalnom“ (Arnautović, 2009: 12).

Sažeto govoreći, etničko političko organizovanje i djelovanje vratilo je Bosnu i Hercegovinu u (pred)*zavnbihovsku* političku logiku unutrašnjih podjela, odvođeći prvi građanski Ustav Bosne i Hercegovine na ivicu egzistencije. Ipak, u povijesnom smislu građani Bosne i Hercegovine neće na prvim demokratskim izborima dati svoju posljednju riječ, već će to učiniti 1.3.1992. kada, koristeći se građanskim Ustavom iz 1990, izglasaju državnu nezavisnost Bosne i Hercegovine što će, sve do danas, predstavljati bosanski nacionalni maksimum. Svi (poslije)ratni pregovarački dogovori o ustavnom i

<sup>12</sup> Amandmani LIX – LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990, strana 3.

<sup>13</sup> Amandmani LIX – LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990, strana 6.

teritorijalnom preustroju države, lišeni su demokratske verifikacije bosanskog demosa te sve do danas egzistiraju kao bespovijesna real politika.

## **Literatura**

1. Amandmani LIX–LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list SRBiH, Sarajevo, 1990.
2. Arnautović, S. (2009), *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Promocult, Sarajevo.
3. Bandžović, S. (2017), *Ideja i iskustvo*, lična naklada, Sarajevo.
4. Boban, LJ. (1965), *Sporazum Cvetković–Maček*, Institut društvenih nauka – Odeljenje za istorijske nauke, Beograd.
5. Borovčanin, D. (1979), *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Svjetlost, Sarajevo.
6. Čemerlić, H. (1968), Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici od ZAVNOBiH-a do Ustava SR BiH", Prilozi.
7. Čerić, S. (1971), *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, "Oslobođenje", Sarajevo, 1971.
8. Čorović, V. (1939), *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, "Politika", Beograd.
9. Đilas, M. (1983), *Vlast*, Naša reč, London, 1983.
10. Filandra, Š. (1998), *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Izdavačko preduzeće „Sejtarija“, Sarajevo.
11. Hoare, M.A. (2019), *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Dobra knjiga, Sarajevo.
12. Imamović, M. (2013), ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet Bosne i Hercegovine, Historijska traganja, BiH.
13. Isensee, J. (1999), Nacija kao političko jedinstvo, Politička misao, Vol XXXVI, br. 4.
14. Kaseze, A. (2011), *Samoodređenje naroda*, "Službeni glasnik", Beograd.
15. Kržišnik-Bukić V. (1997), *Bosanski identitet*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
16. Nešković, R. (2013), *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, Fondacija Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2013.
17. Pejanović, M. (2013), Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma – kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću". Historijska Traganja, BiH.
18. Purivatra, A. (1972), Nacionalni i politički razvitak muslimana, "Svjetlost", Sarajevo, 1972.
19. Redžić, E. (1968), Društveno-historijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a, Prilozi.
20. Redžić, E. (1983), Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini", "Svjetlost", Sarajevo.
21. Redžić, E. (1987), *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, "Svjetlost", Sarajevo.

22. Šulce, H. (2002), *Država i nacija u evropskoj istoriji*, „Filip Višnjić“, Beograd.
23. Šuvar, S. (1970), *Nacije i međunacionalni odnosi*, Naše teme, Zagreb.
24. Vojnoistorijski institut (1981), *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 1, Beograd.
25. „ZAVNOBiH – dokumenti 1943-1944“, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1968.
26. „ZAVNOBiH – dokumenti 1945” – knjiga II, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968.



**Jusuf Trbić**

**Predsjednik BZK “Preporod” Bijeljina /**

President of BZK, „Preporod“ Bijeljina

[trbicjusuf@gmail.com](mailto:trbicjusuf@gmail.com);

## **ETNO-NACIJA ILI PROGRAM RAZARANJA BOSNE**

### **ETHNO-NATION OR THE PROGRAM OF BOSNIAN DESTRUCTION**

Umukli su topovi, začutale puške, haubice se žive ne čuju, a pištolji se oglase samo na svadbama. Ali zato kuršumi riječi i rafali rečenica šaraju nebo na sve strane, njihov zvuk razara, uništava, budi mržnju, ne da mira mrtvima, jer jezik je kuća bića, u jeziku je identitet (ma šta to značilo), i to ne samo pojedinaca, već, prije svega, naroda (ma šta to značilo). Kad zavlada kolektivni um, osnovno značenje riječi i izraza nije više važno, to je samo municija koja se rasipa na sve strane u ratu koji na našim balkanskim prostorima nikako ne prestaje. Rat se, naprotiv, sve bolje drži. I čeka da sa riječi pređe na djela.

Jedna od riječi koje nas svakoga dana, poput groma, udaraju u glavu, jeste *nacija*. U današnjem svijetu ta riječ znači samo jedno: država. Država–nacija. O tome su napisani tomovi knjiga, vođene su nebrojene rasprave, ali stanje na terenu je jasno: naciju čine svi građani neke države, pa je svaka država, zapravo, nacija. Drugaćijih nema. Pojam nacije nastao je relativno skoro, u 19. vijeku, kad je nastupilo doba opće pismenosti i masovnih medija, i kad je izdahnulo nekadašnje srednjovjekovno društvo. Savremene nacije formirale su se na dva načina, koje nazivamo građanskim i etničkim modelom. U prvom slučaju radi se o modelu države slobodnih građana, koja je definisana prvi put u Engleskoj nakon odvajanja krune i crkve od autoriteta pape. John Stuart Mill je pisao o volji naroda koji želi da živi pod jednom vlašću, o volji većine građana. U Francuskoj je Jean Jacques Rousseau definisao naciju, a Francuska akademija je 1695. godine definisala naciju kao ukupnost svih stanovnika države. Istoričar Ernest Renan je u svom čuvenom predavanju na Sorboni 11. marta 1882. definisao naciju kao zajednicu, duhovnu porodicu koju vezuju dvije stvari: prva je zajedničko sjećanje, a druga pristanak, želja za zajedničkim životom. Postojanje nacije je dnevni plebiscit, rekao je Renan.<sup>1</sup> Jezik nije mjerilo stvaranja nacija, niti je to rasno jedinstvo, jer nikad nije postojala ni jedna čista rasa, nije to ni religija, jer su sve religije univerzalne,

---

<sup>1</sup> Ernst Renan: „Šta je nacija“, *Pro tempore*, Časopis studenata povijesti br. IV, Zagreb 2007.

nisu to ni politički interesi, ni kultura, ni zajednička prošlost, već, kako bi to definisao Dennis de Rougement, zajedničko planiranje budućnosti. Jedna od temeljnih postavki nacionalizma je pogrešno razumijevanje historije, rekao je Renan, ili, kako je danas očigledno, izmišljanje nepostojeće historije zbog opravdavanja aktuelne politike. Nacionalizam se nikad ne poklapa sa stvarnošću, pa mora da izmišlja prošlost punu herojstva i poniženja koja traže osvetu, da bi samom sebi dao legitimitet. Nacionalizam je carstvo pogrešnih sjećanja.

Drugo shvatanje nacije preovladavalo je u srednjoj i istočnoj Evropi, a posebno u Njemačkoj, i nije vezano za dogovor građana na nekoj teritoriji, kojim se definiše država, već za etnički koncept nacije, koji se razvijao u tadašnjim velikim, multietničkim imperijama. Drugim riječima: u francuskom i engleskom slučaju najprije je stvorena država, a onda konstituisana nacija, u njemačkom slučaju država se stvara ujedinjavanjem više zajednica na kulturnim i etničkim sličnostima, kako je pisao Johann Gotfried Herder. Njemački historičar Friedrich Meinecke je još 1907. godine prvi slučaj definisao kao državnu naciju, za razliku od kulturne nacije, čiji se koncept zasniva na pretpostavci zajedničkog porijekla, zajedničkog jezika, religije i kulture i poznat je kao „kulturni nacionalizam“. To je famozna etno-nacija koju nam bacaju u lice svi sagovornici podjele Bosne, jer, po njihovom razumijevanju etničkih grupa kao nacija, naša država se sastoji od tri nacije, dakle tri države, i treba je podijeliti. Pri tome niko od zagovornika te teorije ne pokušava takvo pravilo primijeniti na susjedne države, bar na Srbiju i Hrvatsku, niti na bilo koju drugu državu, pa ispada da su sve države u svijetu države-nacije, da su to i dva naša susjeda, samo Bosna to ne može biti. Dodatni problem za ovo shvatanje jeste činjenica da danas svaka nacija prima doseljenike i daje im državljanstvo, što znači da ih priznaje kao pripadnike nacionalnog korpusa. Šta danas uopće znači etnička, religijska ili rasna osobenost, šta znači porijeklo u odnosu na pripadanje američkoj, kanadskoj, švajcarskoj, australijskoj ili bilo kojoj drugoj naciji? A smrtni udarac ovom shvatanju nacije zadala je Organizacija ujedinjenih nacija, (OUN), svjetska organizacija koja u svoje redove prima isključivo nacije, to jest države, ima ih oko dvije stotine, dok broj etničkih grupa dostiže nekoliko hiljada. Ni jedna država-nacija nije višenacionalna, niti to može biti, ali su mnoge od njih višetetničke ili multietničke države, dok pripadnici iste etničke grupe mogu da žive u više država, što je danas opća pojava. Činjenica je da u svijetu ne postoji ni jedna etnički čista država, a u većini država živi veliki broj pripadnika različitih etničkih grupa, pa bi insistiranje na etno-nacijama moglo izazvati nezapamćeni kaos u svijetu. Jer, etnonacionalizam (za razliku od građanskog, koji je vezan za državu) zahtijeva da se granice država odrede tako da objedine „etničke prostore“, kako je govorio Slobodan Milošević, to jest da državu

prošire na sve teritorije na kojima žive pripadnici jedne etnije. A to, kao u slučaju nacističke Njemačke ili Velike Srbije, vodi neizostavno u krvoproliće i zločin, jer podrazumijeva protjerivanje, prisilno preseljenje, masovne zločine i genocid. Zato možemo reći da je bitan uslov za funkcionisanje današnjih modernih država upravo odricanje od izvornog kolektivnog identiteta i prihvatanje modela građanskog društva u kojem svako može ispoljavati sopstveni, individualni identitet, bez stega kolektivnog mišljenja. U takvim državama suveren je narod, kao zajednica svih građana, a porijeklo, religija, etnička ili bilo koja druga individualna pripadnost privatna je stvar svakog pojedinca.

### **Sve nacije su izmišljene**

Jedan od najvažnijih teoretičara nacije, Ernest Gellner, isticao je da je nacija historijski pojam novijeg datuma, koji se iskazuje kao politički princip stvaranja država. Nacionalizam proizvodi naciju, a ne obrnuto, pisao je on.<sup>2</sup> Nacija je, dakle, konstruisana i ne počiva na organicističkim temeljima, a savremeni etnički nacionalizam, koji teži poklapanju političkih i etničkih granica, proizveo je mnogo nerješivih problema i tragedija, pogotovo u srednjoj i istočnoj Evropi. Tu su mnogi narodi živjeli izmiješani, pa se nacionalno pitanje često rješavalo silom, pri čemu je etnička pripadnost bila najvažniji kriterij. Taj nacionalizam neminovno vodi ka nasilnom prekrajanju granica, masovnim zločinima i diskriminisanju manjina, što je, kako kaže Gellner, upisano u glavne tokove evropske misli.

Nacija je proizvod modernog industrijskog društva, smatraju i Karl W. Deutsch i Lloyd Kramer, što znači da su sve nacije historijska pojava, da su nastale u specifičnim okolnostima i da će isto tako jednom nestati. To jest – sve nacije su izmišljene.

Gellnerove ideje prihvatio je Eric Hobsbawm, koji je definisao dvije vrste nacionalizma: legitimni i nelegitimni. Legitimni je onaj koji teži ujedinjavanju društvenih grupa, a nelegitimni onaj koji teži podjeli države i, sam po sebi, zahtijeva suviše mnogo vjerovanja u ono što očigledno ne odgovara istini, kako kaže ovaj autor. Pri tome, jezik nije osnovni element nacionalne kulture, nije to ni religija, niti etnička pripadnost, koja je uvijek opravdanje za etnički nacionalizam i rasizam. „Nacionalizam prepravlja istoriju da bi sebi obezbijedio opravdanje i izmišlja tradiciju kakve nikad nije bilo“, piše

---

<sup>2</sup> Ernest Gellner: „Nacije i nacionalizam“, Politička kultura, Zagreb 1998, <https://hrcak.srce.hr>.

Hobsbawm.<sup>3</sup> Srodstvo i krv, kao najvažniji kriteriji stvaranja etno-nacija, smatra ovaj mislilac, temeljni su elementi etničkog nacionalizma, koji lako prerasta u rasizam, nasilje i isključivanje svih drugih i drugačijih.

Benedict Anderson je iznio koncept nacije kao zamišljene zajednice, čiji se pripadnici ne poznaju međusobno, pa su prisiljeni „zamišljati“ zajedništvo koje nameću političke i kulturne elite. Ta ideja temelji se na dostignućima Prosvjetiteljstva, koje je u prošlost poslalo koncept nepromjenljivog božanskog svijeta i vječne hijerarhije u društvu, na čijem je čelu od Boga imenovani vladar. Švajcarski historičar Urs Altermatt kaže da je država-nacija najvažniji izum evropske historije, ali nad sve nas nadvio se bauk etniziranja politike i društva, što je, kako je govorio i Hobsbawm, zapravo povratak barbarstva. Jer, etnonacionalizam forsira razlike i pravo jačih da eliminišu druge, kako bi napravili državu za sve pripadnike svoje etnije. Kao što smo vidjeli i doživjeli na svojoj koži, to se već dugo događa na ovom dijelu Balkana, gdje je proizvodnja razlika i monolitnih kolektiviteta prvorazredni zadatak etno-nacionalističkih elita. One nameću shvatanje da je narod isključivo etnos, etnička grupa, organska zajednica porijekla, jezika, kulture i religije, koja se tako izjednačava sa pojmom demosa, kao skupa svih građana jedne države. „Tamo gdje izjednačavaju riječi demos i etnos, to vodi ka prisilnoj asimilaciji i potčinjavanju ili ka protjerivanju i genocidu. Ako je političko državljanstvo vezano za etničke, kulturne ili religiozne pretpostavke, pojedini dijelovi čitavog društva neizbježno se diskriminiraju“, kaže Altermatt.<sup>4</sup> Zbog toga se etablirana etnička podjela u Bosni, koja je rezultat agresije, masovnih zločina i genocida, mora shvatiti kao rak-rana evropskog identiteta, jer počiva na premisi da su etnija i nacija jedno isto – zajednica rođenja, religije, krvi i tla, u kojoj je ozakonjena hegemonija jednih nad drugima. Altermatt upozorava da je nacija identična s državljanstvom, da su države subjekti međunarodnog prava, a ne narodi, i da se međunarodni poredak zasniva na građanskom društvu, ljudskim pravima i mnogostrukim identitetima ljudi. On upozorava da je „brutalno radikaliziranje etnonacionalnog projekta“ velika opasnost za Evropu i svijet, jer, “Sarajevo je svuda”.<sup>5</sup>

Svuda, a pogotovo u Bosni, rekli bismo. U Bosni, na koju su se sručile sve frustracije plemenske svijesti i žudnje za dominacijom nad drugima, svi destruktivni i zločinački porivi, sav primitivizam koji se nakupio u vijekovima

---

<sup>3</sup> Eric Hobsbawm: „Program, mit i stvarnost“, Novi liber, Zagreb 1993, str. 11-12.

<sup>4</sup> Urs Altermatt: „Etnonacionalizam u Evropi – Svjetionik Sarajevo“, IK Jež, Sarajevo 1997, str. 12

<sup>5</sup> ibidem, str. 167.

iza nas. Zahtijevati čistu etničku državu, koja uključuje teritorije na kojima žive i drugi i drugačiji, u ime navodne nacionalne države za sve pripadnike jednog ethnosa – to je poziv na zločin. „Čistokrvna država, u svojem krajnjem vidu, završava u rasizmu i genocidu“, kaže Dušan Sabo. „Nacionalna država, zasnovana na etničkoj čistokrvnosti, definiše samu sebe kao nacističku: jedan narod – jedna država (i, ako može, i jedan vođa, koji se obavezno pojavi).“<sup>6</sup> Zagovornici etnonacionalističkog koncepta često se pozivaju na Anthony D. Smitha, koji naglašava razliku između dva osnovna modela nacije – političkog, u smislu građanskog, s jedne, i kulturnog, koji počiva na etničkom, s druge strane. Smith smatra da između nacionalog i etničkog ne postoji bitna razlika, s tim što zapadni model države-nacije počinje uspostavljanjem države, koja onda gradi naciju, kao skup slobodnih pojedinaca, a kod etničkog modela, koji Smith naziva „orijentalnim etnicizmom“, država se gradi *a posteriori* u odnosu na naciju, pri čemu su važni mit o zajedničkom pretku i zajednički model historijskog pamćenja. Zapadni model je zasnovan na naciji kao političkoj zajednici i na višedimenzionalnim identitetima i građaninu kao temelju suvereniteta. U drugom slučaju, kako kaže ovaj autor, „nacionalna identifikacija jeste proces odvajanja i razlikovanja od drugih“, pri čemu se nacija shvata kao zajednica rođenja, kulture, jezika, religije i običaja, u kojoj se grade jednodimenzionalni etnički identiteti zasnovani na mitovima, sjećanjima, izmišljenim ili stvarnim tradicijama i simbolima. U takvoj zajednici činjenice nisu više odlučujuće u nacionalnoj identifikaciji, smatra Smith, već „kolektivno ime, mit o zajedničkim precima, zajednička historijska sjećanja, jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture, povezanost s određenom domovinom i osjećanje solidarnosti kod značajnih dijelova populacije“<sup>7</sup> Jürgen Habermas definisao je pojam „ustavnog patriotizma“, nasuprot privrženosti plemenu, ethnosu ili kulturnoj zajednici. Za njega je nacija politička zajednica ravnopravnih građana, bez obzira na njihove etničke, kulturne, religijske i druge razlike. „Nacija građana ne izvodi svoj identitet iz zajedničkih etničkih i kulturnih svojstava, već iz *praxisa* građana koji aktivno vrše svoja građanska prava... Nasledna nacionalnost ustupa mesto stečenom nacionalizmu kao proizvodu vlastitog stremljenja... Jedino unutar okvira demokratskog pravnog sistema mogu različiti načini života koegzistirati kao jednaki“<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Dušan Sabo: „Braćo Srbi, šta vam, bre, bi?“, TDK Šahinpašić, Sarajevo 2014. str. 35.

<sup>8</sup> Anthony D. Smith: Nacionalni identitet“, Biblioteka XX vek, Beograd 1998. .

<sup>9</sup> Jürgen Habermas: „Građanstvo i nacionalni identitet“, u zborniku „Nacija, kultura i građanstvo“, Službeni list SRJ, Beograd 2002, str. 36-45)

Tvrđnja etnonacionalista da različite etničke i kulturne grupe ne mogu živjeti zajedno i da je moguća samo monoetnička država, pretpostavlja homogenizaciju, jednoobraznost duha, jednodimenzionalne identitete i ograđivanje plemena od svijeta i pameti, odbacivanje svake ideje koegzistencije i nametanje sile kao jedinog rješenja. Ali, taj problem je davno riješila liberalna koncepcija građanskog društva, u kojem je građanin, pojedinac, nosilac suvereniteta i glavna poluga kulturnog pluralizma, a pojedinac je, kako je govorio Kierkegaard, uvijek veći od države i ne postoji građanin radi države, već je obrnuto.

### **Destruktivnost nacionalizma**

Sam pojam nacionalizma je, tokom vremena, izmijenio značenje. On je svojevremeno nastao kao progresivna ideja, na bazi Prosvjetiteljstva i rušenja feudalnog poretka, ali se danas pretvorio u sredstvo *zgušnjavanja nacionalnih identiteta* (Adrian Hastings), u polugu raspada, razlikovanja i sukoba i može postati „... snažna reakcionarna šovinistička nacionalna zajednica“<sup>9</sup> Ratovi vođeni na tlu BiH za Veliku Srbiju i proširenu Hrvatsku potvrđuju takve tvrdnje. To je, treba vjerovati, dovoljan razlog za jasno odvajanje političkog i kulturnog, kao javne i privatne sfere, jer kultura, u najširem smislu, koja u sebe uključuje porijeklo, krvne veze, religiju, mitove i običaje, jezik i način života, mora se depolitizovati, tako da svaki pojedinac ima ista prava. Jednakost građana, a ne davanje pojedincima i grupama bilo kakvih prednosti zbog kolektivne pripadnosti – to mora biti temelj i bosanskohercegovačkog i svakog drugog savremenog društva. Na žalost, u BiH je danas nepisano pravilo da se svaka individua određuje isključivo svojom kolektivnom pripadnošću, da od toga zavise sva njena politička i građanska prava, što predstavlja radikalno negiranje univerzalnih pravila na kojima funkcioniše savremeni svijet. Etnonacionalizam i zagovaranje koncepta etno-nacije znače unifikaciju duha, mržnju prema drugima i nemogućnost zajedničkog života, znače shvatanje kolektiviteta kao biološkog, nepromjenljivog i od Boga blagoslovenog organizma, znače destruktivnost bez kraja usmjerenu prema svemu drugačijem, uključujući i politička i druga opredjeljenja koja nisu u skladu sa shvatanjima i principima vladajuće ideološke mašinerije. A napredak civilizacije uvijek je bio uslovljen otvaranjem ljudskih zajednica i nadilaženjem njihovih granica, a nikada zatvaranjem u te granice. Kako kaže pisac Mario Vargas Llosa, nacionalizam eliminiše razum, logiku i racionalnost i konstituiše sebe kao sistem vjerskih dogmi, s kojima nema polemike.

---

<sup>9</sup> Dražen Barbarić: “O naciji i nacionalizmu”, Treći.ba, Studentski portal Filozofskog fakulteta Zagreb.

A „... sama ideja nacije je obmana ako se predočava kao nešto homogeno i vječno, kao ljudska potpunost u kojoj zajednički jezik i tradicija, zajedničke navike, oblici ponašanja, uvjerenja i vrijednosti čine jednu kolektivnu ličnost koja je jasno razgraničena od drugih naroda. U tom smislu ne postoje i nisu nikad postojale nacije“, kaže Llosa.<sup>10</sup> Ivan Čolović ima slično mišljenje: nacionalizam je neka vrsta političke religije, a nacionalisti doživljavaju svoju zajednicu kao zajednicu vjernika, homogenu, zatvorenu i uvijek neprijateljski okrenutu prema drugima. Hannah Arendt je pisala da je nacionalizam bolest porobljavanja države od strane nacije, a da je nacionalizam istočnog tipa, etno-nacionalizam, zapravo „plemenski nacionalizam“ koji počiva na kolektivizmu i eliminisanju individualnosti. Bosanski filozof Esad Zgodić kaže: „Etnokratski proizvedena *etnodržava* tako postaje pseudodržavna zajednica krvi i zla, postaje ona homogenizovana zajednica produkcije smrti ubijanjem Drugog, a etnonacija jest *zajednica užitka* u histeričnom razaranju, to je sada zajednica svekoličke *pokvarenosti i moralne nesvjestice*, ona je, zapravo, stvarnost zajedničkih, i to masovno učinjenih, zločina i zločinaca, te solidarnost s njihovim akterima. Ona – *separatistička, ratnička i zločinačka* etnokratija, a o njoj je ovdje riječ – ulazi u te ratove opijena *mitom o etnodržavi* i njenim *mitski* zamišljenim etničkim granicama: u tim zamislima to su granice koje se neprestano šire uz nemilosrdno *etničko čišćenje* koje nije u stvarnosti ništa drugo do zločin *genocida*.

Ali, bolje od svih teoretičara pojam nacije objašnjava stvarnost oko nas: današnji svijet liberalnog kapitalizma je svijet država-nacija. U SAD-u živi više od stotinu različitih etničkih grupa, ali samo je jedna nacija. Američka. Kao i u Švajcarskoj, Australji, Kanadi, Njemačkoj ili bilo kojoj drugoj državi. Nacija (nation) je, dakle, država, nacionalnost (nationality) je državljanstvo, i kad dođete na aerodrom u bilo kojoj zemlji, pa popunjavate identifikacioni list, u rubriku „nacionalnost“ morate upisati ime države iz koje dolazite, inače ne možete ući u tu zemlju. I džaba vam sve rasprave i različita mišljenja o pojmu i genezi tih riječi, praksa vas svaki put surovo udari po čelu, pa i onaj ko to neće, mora shvatiti: nisu nacija Bošnjaci, Srbi, Jevreji, Arapi, već BiH, Srbija, Izrael i svaka arapska država za sebe.

Onaj ko danas tvrdi da su tri etničke grupe u Bosni, zapravo, nacije, i da postoje tri nacionalnosti, kaže zapravo da se tu radi o tri države, pa onda Bosnu treba i formalno podijeliti. Onaj ko govori o tri isključiva etnička identiteta ne samo što zanemaruje ostale građane, koji neće da se svrstavaju u krda, već se

<sup>10</sup> Snježana Kordić: „Anatomija nacionalizma“, Tačno.net 11.5.2015.

<sup>12</sup> Esad Zgodić: „Multiverzum vlasti“, FPN Univerziteta u Sarajevu, 2009, str. 144/145

direktno zalaže za podjelu i uništenje Bosne. Njemu se priključuju i oni koji, začudo, predlažu uvođenje nekakve „četvrte“ etničke grupe, iz koje bi se birao još jedan član Predsjedništva BiH i biranje članova Predsjedništva u Parlamentu, dogovorom, to jest trgovinom onih koji ne žele nikakvu BiH, što bi donijelo samo betoniranje pogubne etničke podjele koja razara i Bosnu i naše živote. Tu su i oni koji insistiraju na dogovorenoj podjeli političkog plijena, pa, zbog lične vlasti, održavaju etnički *status quo*. Pogubne su posljedice programatske *reislamizacije muslimana*, kojom se Bošnjaci vraćaju u Srednji vijek, pri čemu se izjednačavaju Bošnjaci i muslimani i iz bošnjaštva istjeruju ne samo pripadnici drugih etnija, već i Bošnjaci koji nisu dovoljno muslimani.

Poseban slučaj su oni koji se kunu u domovinu BiH, a negiraju pojam bosanske nacionalnosti i bosanstva i tvrde da mi nismo Bosanci, već samo Bošnjaci, oni koji slave navodni Dan Bošnjaka, osnivaju zasebnu bošnjačku akademiju nauka, traže etničku dominaciju i pravo etničkih grupa da same biraju svoje „legitimne“ predstavnike, oni koji svojim neznanjem, primitivizmom i svojom pohlepom uništavaju osnove na kojima je Bosna postojala hiljadu godina. Ovi slavodobitni kreatori *nacionalizacije uma* (Ivo Komšić) vuku nas u mrak plemenske mržnje, vjerske netolerancije, ravnoteže straha i kontrolisanog haosa, u kojem se gase sva svjetla demokratije, pameti, modernosti i savremenih civilizacijskih vrijednosti. Oni su danas veći neprijatelji Bosne od svih imperijalnih politika koje nas dave već decenijama. I zato je pred nama epohalna dilema: ili dokrajčiti model etnonacionalizma i etnokratije i model etno-nacije kao zatvorenog plemenskog uma, ili zaključati rajska vrata Bosne i pogasiti svjetla.

Taj Gordijev čvor moramo razriješiti što prije, dok nije otkucala ponoć na satu ljudskog razuma, što bi rekao Krleža. A vremena za to je sve manje.

## **Zaključak**

Bosna i Hercegovina je danas nedovršena, pocijepana, ranjena država koju razaraju etnonacionalizmi sa tri strane, to je društvo tri plemena na putu u mračnu prošlost, društvo etnokratije, podjela i rovova među ljudima, bez jasne vizije budućnosti, bez kompasa, bez zajedničkih vrijednosti, pa čak i bez saglasnosti o značenju osnovnih pojmova koji oblikuju savremeni svijet. Prevaziđeni i, u današnjem svijetu, neupotrebljivi koncept etno-nacije, kod kojeg se moraju poklapati granice države i etnije - nacije, kao biološkog organizma, jedinstvenog i nadmoćnog u odnosu na druge, donio je Balkanu, koji je oduvijek bio kolijevka različitosti, nevidene patnje i razaranja. Ta pogubna ideologija, zasnovana na kolektivitetu, politici identiteta,

homogenizovanju etno-religijskih grupa, na falsifikovanju historije i razaranju savremenosti, i danas je pogonsko gorivo mašinerije etnonacionalizma, koja jaše na talasu permanentne krize i počiva na razlikama, na mržnji, haosu i odvajanju od svijeta. To je razlog opće propasti društva i masovnog egzodusa mladih ljudi, koji prijeti da će zauvijek opustošiti ove krajeve. Jedina šansa da se to zaustavi jeste kreiranje državne politike koja će omogućiti da Bosna počne ličiti na normalne evropske zemlje, da bude država-nacija u kojoj se poštuju zakoni i ljudska prava i u kojoj je pojedinac iznad društva.

U takvoj državi nacionalizam mora biti zamijenjen državnim patriotizmom.

Mi ga zovemo: *bosanstvo*.



## **Članci / Articles**



**Prof. dr. Nedžma Džananović Miraščija**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Science**

[nedzma.dzananovic@fpn.unsa.ba](mailto:nedzma.dzananovic@fpn.unsa.ba)

**UDK 341.123+342.3(497.6)**

**Izvorni naučni rad**

**30 GODINA ČLANSTVA BOSNE I HERCEGOVINE  
U UJEDINJENIM NACIJAMA: Vitalno, vidljivo, održivo**

**30 YEARS OF MEMBERSHIP OF BOSNIA AND HERZEGOVINA  
IN THE UNITED NATIONS: Vital, Visible, Viable**

**Sažetak**

*Članak je dio šireg istraživanja diplomatske prakse Bosne i Hercegovine, posebno njenog pozicioniranja u međunarodnim organizacijama, korištenju prava i obaveza koje proizlaze iz međunarodnih članstava u svrhu realizacije vanjskopolitičkih ciljeva države, kao i doprinosa Bosne i Hercegovine realizaciji ciljeva tih organizacija<sup>1</sup>. Fokus je na angažmanu Bosne i Hercegovine u globalnoj međunarodnoj organizaciji – Ujedinjenim nacijama, u periodu od trideset godina.*

**Ključne riječi:** *Bosna i Hercegovina, Ujedinjene nacije, Vijeće sigurnosti, članstvo;*

**Summary**

*The article is part of a broader research into the diplomatic practice of Bosnia and Herzegovina, especially its positioning in international organizations, the use of rights and obligations arising from international membership for the purpose of realizing the foreign policy goals of the state, as well as the contribution of Bosnia and Herzegovina to the realization of the goals of those organizations. The focus is on the engagement of Bosnia and Herzegovina in a global international organization - the United Nations, over a period of thirty years.*

**Keywords:** *Bosnia and Herzegovina, United Nations, Security Council, membership*

---

<sup>1</sup> Dijelovi teksta, u skraćenom obliku, i na engleskom jeziku, objavljeni su u poglavlju „BiH's Engagement in Multilateral Fora: Key Foreign Policy Positions Within International Organizations“ u knjizi urednika Hasić J., Karabegović Dž. *Bosnia and Herzegovina's Foreign Policy Since Independence* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019). Također, neki od zaključaka prezentirani su na međunarodnoj konferenciji „30 GODINA BOSNE I HERCEGOVINE U UJEDINJENIM NACIJAMA; BOSNA I HERCEGOVINA: Političko stanje i perspektive razvoja“, koja je održana 20. maja 2022. godine na Fakultetu političkih nauka UNSA.

## Uvod

Namjera ovog članka je da identificira načine na koje se Bosna i Hercegovina (BiH) kao članica pozicionirala u Ujedinjenim nacijama (UN) tokom 30 godina punopravnog članstva. U tom kontekstu, posebno je važno pratiti kako je BiH iskoristila prava i obaveze koje proizlaze iz članstva za ostvarenje svojih vanjskopolitičkih ciljeva, pogotovo kroz zvanično djelovanje u organima UN, članstva u komisijama, međunarodnim kandidaturama, predsjedavanjima i sl., te doprinosila i realizaciji ciljeva samih UN. Također, kako članstvo u međunarodnim organizacijama predstavlja dvosmjernan proces, ispunjavanje međunarodnih obaveza stavilo je dodatni pritisak na postizanje unutrašnjeg političkog konsenzusa i konsolidiranje vanjskopolitičkih prioriteta i kapaciteta. Članak će ponuditi i taj ugao gledanja i istražiti način na koji je ispunjavanje međunarodnih obaveza pomoglo ili odmoglo postizanju unutrašnjeg političkog konsenzusa i konsolidiranju vanjskopolitičkih prioriteta i kapaciteta BiH. Drugim riječima, konvergenciji vanjske i unutrašnje politike.

Postojeća naučna literatura na temu vanjske politike BiH i njene diplomatske prakse vrlo je skromna, ali i neopravdano površna u pogledu *outputa* diplomatskih aktivnosti BiH (Hasić and Karabegović, 2019, p. 2), pa je ovo istraživanje dio pionirskih napora da se, najprije, evidentira, analizira i objektivno valorizira diplomatska aktivnost BiH u proteklih 30 godina. Uz jako malo, javno dostupnih dokumenata o članstvu, aktivnostima i vanjskopolitičkim prioritetima i opredjeljenjima u određenim periodima, nalazi ovog istraživanja zasnivaju se, primarno, na jednom od osnovnih metoda u istraživanjima diplomatske prakse – seriji polustrukturiranih intervjua s visokopozicioniranim diplomatima BiH koji su značajan dio svoje karijere proveli kao „multilateralci“. Neki od njih bili su šefovi misija pri međunarodnim organizacijama, predstavnici BiH u različitim tijelima međunarodnih organizacija ili u svojstvu pomoćnika ministara za multilateralne poslove i rukovodilaca odsjeka u tom sektoru Ministarstva vanjskih poslova BiH. Tokom istraživanja obavljeni su intervjui sa sljedećim diplomatima: Miloš Prica – bivši ambasador BiH pri UN i član misije; Mirsada Čolaković, bivša ambasadorica BiH pri UN i članica misije; Ivan Barbalić – bivši ambasador BiH pri UN; Almir Šahović – bivši pomoćnik MVP BiH za multilateralne poslove i bivši šef misije BiH pri COE; Branimir Mandić – ambasador, bivši pomoćnik ministra za multilateralne poslove i šef RACVIAC; Nedžad Hadžimusić – ambasador, bivši pomoćnik ministra za multilateralne poslove i šef RACVIAC; Dražen Gagulić – ministar savjetnik, član misije BiH pri UN u Ženevi i privremene misije BiH pri EU; Josip Brkić – ambasador, zamjenik ministra vanjskih poslova, bivši koordinator za Pakt

stabilnosti i šef SPAI; Muaz Dedajić – ministar savjetnik – bviši član privremene misije pri EU, član odsjeka za UN, član misije BiH pri UNESCO; Azra Kalajdžisalihić – ambasadorica, bivša šefica Odsjeka za UN; Edin Dilberović – ambasador, direktor Direkcije za europske integracije, bivši šef misije BiH pri OSCE. Intervjui su vođeni u periodu 2018-19., te ponovo, radi ažuriranja podataka, u periodu 2021-22. godine.

Na samom početku, bitno je razumjeti da je angažman Bosne i Hercegovine u multilateralnim okvirima određen univerzalnim trendovima intenziviranja globalizacije i međuovisnosti, koji potiču interesno organiziranje zemalja po regionalnom principu i različite oblike i nivoe integracije (Rana, 2011, p. 40); realnim vanjskopolitičkim kapacitetima kojima BiH, kao jedna od malih i ranjivih zemalja raspolaže (Thorhallsson and Bailes, 2016, p. 296); ostvarivanjem unutarnje kohezije i saglasnosti oko konkretnih vanjskopolitičkih aktivnosti (Todorović, 2013, p. 259); te u nekim slučajevima i nivoom ličnog angažmana (cf. Nissen Adler, 2016, p. 93) pojedinih diplomatskih predstavnika BiH u multilateralnim tijelima. Neki od ovih faktora posebno su bili značajni u preddejtonskom periodu, dok su drugi došli do izražaja u postdejtonskom periodu. Istraživanje prati vanjskopolitičko djelovanje BiH u UN u različitim periodima u kontekstu navedenih faktora i identificira tri značajne faze djelovanja BiH – vitalnu, globalno vidljivu i fazu održivog i uravnoteženog vanjskopolitičkog djelovanja.

## **Vitalno**

Republika Bosna i Hercegovina 22. maja 1992. godine postala je članica Ujedinjenih nacija i to predstavlja historijski događaj nulte kategorije (Rezolucija VSUN 757). Od tog trenutka započinju intenzivni i multidimenzionalni odnosi BiH sa „UN klanom“ (Gordenker, 2014, p. 209). Bosna i Hercegovina danas ima dvije stalne misije pri UN, u New Yorku i Genevi, a rad UN-a dodatno pokrivaju i bilateralne misije u Beču (Međunarodna Agencija za atomsku energiju), Parizu (UN Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu i Rimu (Organizacija za hranu i poljoprivredu, i Den Haagu (Međunarodni sud pravde, Organizacija za kontrolu hemijskog oružja). Članica je Istočnoevropske grupe, a po potrebi intenzivno sarađuje i s drugim grupama.

Pozicija BiH u Ujedinjenim nacijama nije samo refleksija aktuelnog političkog stanja u i oko BiH, niti je BiH samo objekt u tim odnosima. BiH je od prvog dana članstva u UN koristila prava i obaveze koje proizlaze iz članstva za ostvarenje svojih vanjskopolitičkih ciljeva, pogotovo kroz

zvanično djelovanje u organima UN, članstva u komisijama, međunarodnim kandidaturama, predsjedavanjima i sl., te doprinijela promjeni kursa i realizaciji ciljeva same organizacije.

Međunarodno priznanje BiH i istovremeni prijem u UN tri države – Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, bio je značajan i ireverzibilan diplomatski akt legitimiranja novih nezavisnih država i imao je za cilj njihovu stabilizaciju i odvrćanje srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića (Power, 2013, p. 249). Simbolična poruka međunarodne zajednice i UN da stoji iza bosanske nezavisnosti, međutim, bit će brutalno testirana na terenu u samoj BiH, a i u međunarodnim forumima gdje će akt međunarodnog priznanja postati jedini kapital ratom zahvaćene države i zalog njenog opstanka. Malo je država na svijetu koje su imale takvu historijsku nesreću kao Bosna i Hercegovina da im puki opstanak i preživljavanje stanovništva ovisi od UN koje su često „prije ko potrebne, ali hronično potkapacitirane“ (Gordenker, 2014, p. 220), te da se na sopstvenom primjeru uvjeri kakve posljedice ostavlja neefikasnost UN-sistema na terenu. Iako je UN tokom svog postojanja imala brojne uspjehe i neuspjehe u mirovnim operacijama, tek će tragične razmjere genocida u Ruandi i BiH utjecati na promjene u kulturi *peacekeeping-a* razvijenoj unutar Sekretarijata UN koja je podrazumijevala „da humanitarne intervencije ne uključuju sprečavanje zločina protiv čovječnosti“. U moru kriza i ratova koji opterećuju današnji svijet, sjena potpunog neuspjeha UN u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 90-ih, dugoročno će obilježiti mirovne napore ove organizacije.

Iako je već sasvim uobičajeno čuti da je BiH u prethodnom periodu, pogotovo onom ratnom, 1992–'95, bila objekt za UN i međunarodnu zajednicu, činjenice o diplomatskom angažmanu, međutim, govore sasvim suprotno. BiH će, upravo u tom periodu ostvariti nivo diplomatskog angažmana bez presedana prema UN – Sekretarijatu, Vijeću sigurnosti, Generalnoj skupštini, pojedinačnim članicama UN, te raznim UN-agencijama, pogotovo UNHCR i UNICEF-u.

Jedna od prvih diplomatskih misija koja je formirana i svakako najvažnija bila je upravo misija pri UN koju je kao ambasador od prvog dana predvodio energični Amerikanac bosanskog porijekla Muhamed Šaćirbey. Diplomatske aktivnosti BiH u tom periodu, kako ističu sagovornici, praktično je nemoguće razlikovati od njegovog ličnog diplomatskog angažmana.

Prioriteti u djelovanju misije uklapali su se u prioritete ratne diplomatije BiH – upoznavanje međunarodne zajednice i javnosti o stvarnim zbivanjima na terenu, ukazivanje na potrebu za humanitarnom i vojnom intervencijom radi zaštite civila, aktivnu podršku mirovnim pregovorima, te međusobno

priznanje i uspostavu diplomatskih odnosa s prijateljskim državama. Naravno, uz navedene prioritete, misija BiH pri UN posebno se morala fokusirati na angažman oko brojnih rezolucija UN; pokušaje podizanja UN embarga na uvoz oružja za prostor bivše Jugoslavije uvedenog u septembru 1991. godine (Rezolucija 713) koji je u najvećoj mjeri, tragično, pogodio bosansku vladu; identificiranje i zaštitu UN „zaštićenih zona“ (Srebrenica je proglašena zaštićenom zonom u aprilu 1993. godine Rezolucijom VSUN 819, a drugih pet u maju iste godine Rezolucijom VSUN 824); kao i na bilateralno informiranje i lobiranje velikog broja članica UN koje su svoje vanjskopolitičke simpatije i prijateljstvo prema bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) automatski prenijele na krnju Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ).

Iako UN nisu podigle embargo, a u zaštićenim zonama UN Srebrenici i Žepi vojne i policijske snage bosanskih Srba su počinile genocid, pogrešno je to shvatati kao neuspjeh bh. diplomatije. Posrijedi je neuspjeh samog UN sistema u neposrednoj posthladnoratovskoj realnosti (Barnett and Finnemore, 2004, p. 122). Bosnu i Hercegovinu, u ovom kontekstu, tačnije je opisati i kao žrtvu međunarodnih okolnosti, ali nikako samo kao objekt, upravo zbog vrlo živog i diplomatskog angažmana. Svaka od rezolucija VSUN iz ovog perioda koje se odnosi na BiH i stanje na prostoru bivše Jugoslavije (55 rezolucija u periodu 1992–95) vrlo je jasna i precizna u pogledu opisa stanja i dešavanja na terenu, što je svakako predstavljalo ispunjenje jednog od osnovnih vanjskopolitičkih ciljeva u periodu kada je „sama priroda rata u Bosni i Hercegovini bila predmetom različitih i suprotstavljenih tumačenja. Ta su se tumačenja više temeljila na političkim interesima onih koji su ta tumačenja artikulirali, nego na objektivnim činjenicama o događajima na terenu“ (Burg and Shoup, 1999, p. 169).

Diplomatska misija BiH pri UN, kako ističu njeni diplomati iz tog perioda, kontinuirano je informirala Sekretarijat UN i međunarodnu javnost o zločinima nad civilima, oblikujući, indirektno, svijest međunarodne zajednice o potrebi stvaranja međunarodnog pravosudnog mehanizma. Veoma je značajan doprinos bh. misije u osnivanju Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)<sup>2</sup>. Relevantna Rezolucija VSUN 827 donijeta je u maju 1993. godine. MKSJ i odnos prema njemu još će drugo vremena, čak i nakon njegovog formalnog zatvaranja u novembru 2017. godine ostati mjera političke pristojnosti i emancipacije od agresivnog nacionalizma 90-ih godina za sve zemlje bivše Jugoslavije. Priznanje i poštovanje presuda MKSJ, kao i kontinuirana podrška za rad Međunarodnog rezidualnog mehanizma za

---

<sup>2</sup> International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia – ICTY – eng.

krivične sudove dio je i strategije proširenja EU i izvještaja o napretku na evrounijskom integracijskom putu koju svake godine za relevantne države Zapadnog Balkana priređuje Evropska komisija.

Ambasador Šaćirbej, također, imenovan je za agenta BiH pred Međunarodnim sudom pravde (MSP)<sup>3</sup> gdje je i pokrenuo tužbu za genocid u BiH protiv SR Jugoslavije i pratio proces u periodu 1993-2001. Kasnije, 2007. godine, Sud je utvrdio da Srbija nije direktno odgovorna za genocid u Srebrenici, ali je presudio da je Srbija prekršila Konvenciju o genocidu time što nije spriječila genocid i što nije sarađivala s MKSJ u kažnjavanju počinitelja genocida, posebno generala Ratka Mladića, kao i zbog kršenja svoje obaveze da se pridržava privremenih mjera koje je naložio Sud.

Ambasadorov lični diplomatski angažman posebno je došao do izražaja u daljim aktivnostima na pitanjima međunarodne pravde, vrlo intenzivno u rimskoj rundi pregovora o osnivanju Međunarodnog krivičnog suda (MKS)<sup>4</sup>, kao i kroz uspjeh diplomatske kampanje da se u katalog ratnih zločina uključe i zločini zasnovani na spolu i seksualni zločini, te eliminira smrtna kazna. Šaćirbey je bio aktivan zagovornik osnivanja MKS i bio je potpredsjednik Komiteta za pripremu osnivanja MKS (Prep Committee on the ICC).

Iako BiH svojim diplomatskim angažmanom nije uspjela reformirati UN, niti promijeniti posthladnoratovsko stanje odnosa u međunarodnoj zajednici, čak se i suptilne promjene kursa ovog glomaznog globalnog mehanizma koje se ogledaju u razmatranju i uvođenju novih koncepata zaštite civila u ratnim sukobima, međunarodnog kažnjavanja zločina i, posebno, seksualnih zločina nad ženama, mogu smatrati značajnim globalnim diplomatskim uspjesima, koji bi teško izborile i države sa znatno većim vanjskopolitičkim i diplomatskim kapacitetom (Džananović, 2019, 53).

## **Vidljivo**

Faza globalne prepoznatljivosti i iskustvo koje je BiH ostvarila početkom 90-ih, pokazat će se vrlo značajnim resursom i u godinama u kojima BiH više nije bila među glavnim međunarodnim temama, i kad se suočila s drugačijom pozicijom u UN – onom kakvu imaju sve druge članice, njih trenutno 193, i gdje je, obzirom na veličinu i kapacitete, veoma teško doći do izražaja. Usprkos formalnoj jednakosti članica, u UN, više nego i u jednoj drugoj međunarodnoj organizaciji, svako zna svoje mjesto „u međunarodnoj

---

<sup>3</sup> International Court of Justice - ICJ – eng.

<sup>4</sup> International Criminal Court – ICC eng.

hijerarhiji“ (Pouliot, 2011). Iako je diplomatski angažman BiH doživio očekivani i prirodni dekrešendo, BiH je za državu svoje veličine i vanjskopolitičkih kapaciteta, ostala vrlo vidljiva i neobično aktivna članica UN. To se posebno odnosi na praksu komunikacije na najvišem nivou u samom UN i članicama, te podrazumijeva i vrlo razvijenu mrežu diplomatskih kontakata. Jedan se dio se dio aktivnosti i dalje odnosio na saradnju s UN i UN-ovim agencijama u implementaciji Dejtonskog mirovnog sporazuma, te utjecaj i oblikovanje njihovog angažmana, jer je BiH ostala, do danas, jedna od država-tema na sastancima VSUN. Drugi dio diplomatskih aktivnosti vrlo se brzo okrenuo dijeljenju iskustava u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama.

Također, u UN-okruženju, posebno se cijeni činjenica da je BiH za manje od deset godina od završetka rata od države koja je domaćin trupama na svom teritoriju prešla u kategoriju zemlje koja je kontributor trupa za neke druge zemlje. Pripadnici Oružanih snaga BiH bili su dio mirovnih misija u Afganistanu, Kongu i Maliju, dok su policajci bili raspoređeni na Kipru, te u Liberiji, Južnom Sudanu, Afganistanu i Somaliji. Do sada je u mirovnim misijama UN sudjelovalo oko 2.000 vojnika i 200 policajaca.

Dodatno, Misija BiH pri UN kao prioritete u svom djelovanju je isticala sljedeća pitanja: izbori za tijela UN-a, globalna sigurnost i stabilnost, prevencija sukoba u svijetu, te razoružanje, održavanje mira i izgradnja mira; dobrosusjedski odnosi, regionalna stabilnost, sigurnost i razvoj u Jugoistočnoj Evropi; borba protiv terorizma; ljudska prava, humanitarna pitanja i rodna ravnopravnost; međunarodno pravo, Međunarodni krivični sud, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni sud pravde, konvencije i drugi multilateralni ugovori; borba protiv AIDS-a; situacija na Bliskom istoku – Irak, Sirija, Izrael i Palestina<sup>5</sup>.

Kad je riječ o manifestiranju stavova pod okriljem UN, pažnja javnosti u BiH uglavnom bila posvećena situacijama u kojima je bilo teško ili nemoguće doći do zajedničkog stava u samoj zemlji, te bi BiH ostajala suzdržana, ili se principijelno pozivala na ranije stavove. Također, iako su političari u BiH, prije svega članovi Predsjedništva BiH nerijetko izražavali različite stavove, pogotovo o pitanjima koja se tiču interpretacija neposredne prošlosti 90-ih, platforme za nastup na zasjedanjima GSUN uglavnom su bile usaglašene po značajnim i aktuelnim međunarodnim pitanjima o kojima se BiH oglašavala.

---

<sup>5</sup> <http://bhmissionun.org/bosnia-and-herzegovina-un-3/> - pristupljeno 18.04.2018. god.

Izvjesta odstupanja predstavljaju govori tj. obraćanja članova Predsjedništva BiH na Generalnoj skupštini UN (GSUN) u kojima su znali biti sadržani i tzv. „neusaglašeni stavovi“. Praksa svojevrstne političke zloupotrebe govornice u UN radi ubiranja poena na domaćoj političkoj sceni nije poželjna, ali, općenito, ni nepoznata u ovom globalnom forumu, pa se i nekim, politički manje opterećenim zemljama znala desiti situacija u kojoj različiti političari iz iste zemlje iznose dijametralno suprotne stavove.

Istovremeno, kredibilne vanjskopolitičke odluke, filigranski precizna usaglašavanja stavova i vješto balansiranje pozicija, u odnosu na stavove, najprije, domaćih, ali i vanjskih aktera, formirali su se u tišini i daleko od očiju javnosti i medija. Iako se, pogotovo uzimajući u obzir angažman međunarodne zajednice u BiH, i moglo razumno očekivati da će BiH u UN-u automatski slijediti stavove najangažiranijih međunarodnih sila u BiH, upravo je potreba za unutrašnjim konsenzusom, često nalagala kompliciraniji, teži, ali i autentičniji vanjskopolitički izraz u ime BiH. Takav pristup, kojem bi nužno prethodio širok krug konsultacija o stavovima unutar regiona, s velikim silama i s Evropskom unijom, sasvim je pogrešno tumačen kao kompromis oko najmanjeg zajedničkog sadržioca koji sputava vanjskopolitičko djelovanje BiH. Ambasador Prica posebno naglašava činjenicu da u složenom multilateralnom okviru, na globalnoj sceni, izbalansirani stavovi koji uvažavaju različite poglede na krizne situacije omogućavaju BiH da uvede u svoju praksu čitav spektar suptilnih diplomatskih nijansi, da se postavi kao nekonfrontirajući glas razuma, ali i da efikasno štiti sopstvene interese i odnose sa zemljama s kojima ima posebnu vrstu veze.

Jedan od takvih primjera je suzdržanost BiH u glasanju o rezoluciji GSUN o osudi odluke administracije američkog predsjednika Donalda Trumpa da američku ambasadu u Izraelu premjesti iz Tel Aviva u Jeruzalema u decembru 2017. godine. Stavovi članova Predsjedništva BiH su bili podijeljeni. Tadašnji bošnjački član Predsjedništva BiH, Bakir Izetbegović, je slijedom preporuke Ministarstva vanjskih poslova BiH bio za odbacivanje odluke tj. za podršku rezoluciji, dok je predsjednik entiteta Republika srpska, Milorad Dodik, istovremeno, od srpskog člana Predsjedništva BiH, Mladena Ivanića, tražio da osigura da BiH odluku podrži tj. glasa protiv rezolucije. Suzdržanost je, s obzirom na nezapamćeno brutalne i otvorene prijetnje državama koje podrže rezoluciju od strane tada aktuelne administracije SAD, te specijalne veze koje BiH ima upravo sa SAD, zapravo, bila ne samo jedini mogući, već i jedini racionalan izbor sa stanovišta nacionalnih interesa BiH.

Uz članstva u pojedinim UN tijelima, Komisiji za izgradnju mira<sup>6</sup> (2015), Izvršnom odboru UN Women (2015), Komisiji za ljudska prava<sup>7</sup> (2007–2009.), Ekonomsko-socijalnom vijeću<sup>8</sup> (2016), BiH se izborila za poziciju nestalne članice VSUN za period 2010–2011.

Mišljenja struke i politike, u izvjesnoj mjeri i javnosti, su nepodijeljena – osvajanje ove pozicije je bilo najveći diplomatski uspjeh BiH od kraja rata. No, potrebno je istaknuti da ni sami proces kandidature i natjecanja s drugom zemljom kandidatkinjom iz Istočnoevropske grupe, Poljskom, nije u javnosti predstavljen na potpuno korektan način i propuštene su dvije vrlo bitne činjenice. Prvo, poljsko povlačenje kandidature 2009. godine ostavilo je BiH kao jedinog kandidata, no ostalo je nepoznato da je prolazak BiH osiguran ranije. Poljska je u vanjskopolitičkom smislu imala znatno veći kapacitet za ovu ulogu u odnosu na BiH, raspolagala je brojnijom i većom diplomatskom mrežom, te uživala podršku EU i NATO članstva. Pa, ipak, kampanja prikupljanja glasova na globalnom planu je pokazala da BiH ima podršku većeg broja zemalja, jer su BiH odmah podržale članice Organizacije islamske konferencije<sup>9</sup> i Pokreta nesvrstanih<sup>10</sup>, gdje je BiH, istina, samo posmatrač<sup>11</sup>, ali uživa velike simpatije. Poljska se odlučila da elegantnom *face-saving* gestom izbjegne poraz i povuče svoju kandidaturu za VSUN, pod izgovorom da to čini radi fokusiranja na pripreme za predsjedavanje EU-om. Druga je činjenica da je, bez obzira što je ostala kao jedini kandidat, BiH jednako morala osigurati dvotrećinsku podršku u GSUN. Na kraju, BiH je izabrana za nestalnu članicu VSUN s vrlo ubjedljiva 174 glasa država članica.

Dvogodišnje članstvo u „globalnoj vladi“ kako se VSUN često naziva, stavilo je BiH pred nove izazove. S obzirom na to da postojeći vanjskopolitički, analitički, administrativni, informativni i obavještajni kapaciteti BiH nisu veliki, uspjeh članstva ovisio je o dobroj organizaciji zadataka i osoblja,

---

<sup>6</sup> Peace Building Commission

<sup>7</sup> Human Rights Commission

<sup>8</sup> ECOSOC

<sup>9</sup> Organization of Islamic Conference – eng. skr. OIC.

<sup>10</sup> Non-Aligned Movement – eng. skr. NAM.

<sup>11</sup> Republika BiH je tokom 1994. godine BiH stekla status promatrača u dvjema međunarodnim organizacijama koje imaju brojno i vrlo heterogeno članstvo – Non-Aligned Movement (NAM) i Organization of Islamic Conference (OIC). Iako nije bila zainteresirana za punopravno članstvo, zahvaljujući statusu promatrača BiH je ostvarila pristup ovim značajnim diplomatskim forumima i velikom broju zemalja kojima ne bi imala prilike ni kapaciteta pristupiti bilateralno. BiH, također, djeluje i kao pridruženi član ili promatrač u još tri međunarodne organizacije - OIF – Organisation Internationale de la Francophonie, BIPM - Bureau international des poids et mesures i AU – African Union.

optimalnom korištenju vremena i resursa, te fleksibilnosti. Vijeće ministara BiH proširilo je sistematizaciju radnih mjesta u MVP BiH i formiralo novi Odsjek – za odnose s Vijećem sigurnosti UN, a dodatno diplomatsko i tehničko osoblje angažirano je i u misiji u New Yorku. Ministarstvo finansija BiH pobrinulo se za dodatna sredstva u budžetu BiH, a Predsjedništvo BiH formiralo poseban tim savjetnika koji su u koordinaciji s Ministarstvom vanjskih poslova osiguravali punu informiranost i sudjelovanje članova Predsjedništva BiH u svakodnevnim aktivnostima. Suočena s potrebama aktivnog sudjelovanja u globalnim dešavanjima, BiH je za potrebe velikog broja izlaganja i izjava, morala da definira pozicije o svim svjetskim krizama i dešavanjima, što je daleko prevazilazilo vanjskopolitičke okvire postavljene u tada važećem strateškom dokumentu, Općim pravcima i prioritetima za provođenje vanjske politike BiH (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2003), ali i realne kapacitete.

Ambasador Ivan Barbalić, šef misije BiH pri UN u tom periodu, ističe da je pritisak međunarodnih obaveza koje je BiH preuzela ulaskom u VSUN stvorio ključni momentum za funkcioniranje vanjskopolitičkih institucija – BiH je formirala i prezentirala više od 300 stavova, izjave i stavovi su bili svakodnevni, a predsjedavanje VSUN u januaru 2011., bilo je izuzetno uspješno. Ipak, posebno treba izdvojiti iniciranje i vođenje tematske debate u VSUN pod naslovom „*Post-konfliktna izgradnja mira: Izgradnja institucija*“, s vrlo konkretnim i dalekosežnim zaključcima o izazovima u procesu izgradnje mira i načinima njihovog prevazilaženja i sprečavanja. Intenzitet i sadržaj diplomatskog angažmana u periodu članstva u VSUN došli su kao jasna potvrda da je BiH ravnopravan i kompetentan partner u međunarodnim odnosima, kao i da kroz svoje specifično iskustvo u međunarodnom djelovanju, može da doprinese kvalitetnijem, bržem i efikasnijem funkcioniranju najvažnijeg organa UN – VSUN. Vrlo bitan moment je i činjenica da je BiH u svojstvu jedne od mnogobrojnih malih zemalja, te, zajedno s Libanom, i kao zemlja koja je i sama jedna od tema VSUN, znatno doprinijela ravnoteži unutar Vijeća. Ambasadorica Čolaković posebno ističe pozitivne ocjene partnera iz VSUN o BiH angažmanu, pogotovo u odnosu na neke od nestalnih članica iz tog mandata čiji je kapacitet neusporedivo veći, ali je diplomatski performans bio znatno skromniji od BiH.

Mandat u VSUN i njegov uspjeh imaju višedimenzionalan značaj za bh. diplomatiju – uz činjenicu da je BiH pokazala kredibilitet i ozbiljan kapacitet za bavljenje međunarodnim poslovima koji daleko nadilaze njen vanjskopolitički fokus i kapacitet, mnoge su lekcije naučene usput i mogu utjecati na angažman BiH u nekim drugim multilateralnim tijelima. Iako nisu zabilježeni ozbiljni propusti u diplomatskom djelovanju, involvirani

diplomati, kako u sjedištu, tako i u misiji morali su kompenzirati i nedostatak ljudi, i političko-analitičkih kapaciteta, specijalističke obuke, kao i efikasnog sistema razmjene informacija unutar samog MVP i mreže, kao i prezentiranja povratnih informacija.

Poseban problem predstavljalo nepostojanje strategije i plana komunikacije prema medijima i javnosti koja je mogla i trebalo da na odgovarajući način predstavi značajne uspjehe ostvarene u ovom periodu. Također, mnogi su sagovornici istakli da je uspostavljeni mehanizam protoka informacija i saradnje na relaciji Misija u New Yorku-sjedište MVP BiH-Predsjedništvo BiH trebalo i zadržati i primijeniti na druge prioritetne vanjskopolitičke aktivnosti. Smatraju da bi takvo što uveliko osnažilo ukupne vanjskopolitičke kapacitete i performanse BiH, pogotovo ukoliko se primjeni u kontekstu diplomatskih aktivnosti prema EU i njenim članicama. Razlog propuštanju ovakve značajne prilike nije nikakav „zamor od hiperaktivnosti“ unutar samog MVP BiH, već, kako su sagovornici ocijenili, promjena vlasti i političko ponašanje koje nema poštovanja prema profesionalizmu i institucionalnoj memoriji i učenju.

## **Održivo**

Iako ključni faktori diplomatskog angažmana BiH u multilateralnim tijelima, koji su predstavljeni na samom početku, ne osiguravaju veliki kapacitet za djelovanje na međunarodnoj sceni, članstvo Bosne i Hercegovine u Ujedinjenim nacijama, jedan je od ilustrativnih primjera gotovo optimalnog korištenja prava i obaveza koji proizlaze iz međunarodnih članstava. Javnost i mediji, najčešće, pitanje članstva u UN gledaju kroz slaganje/neslaganje članova Predsjedništva u pogledu stavova koji se iznose u organima UN. No, konzumiranje prava i obaveza koje proizlaze iz članstva u ovoj globalnoj organizaciji, osim političkih dogovora, podrazumijevaju i odgovarajuće diplomatsko-birokratske mehanizme, kao i koordinaciju i kombinaciju drugih (vanjsko)političkih prioriteta koji ne moraju biti direktno vezani uz UN. U nastavku slijedi osvrt na temeljne institucionalne pretpostavke za realizaciju održivog i uravnoteženog članstva BiH u UN.

Međunarodnu poziciju BiH dodatno održava i podržava i članstvo u 89 drugih međunarodnih organizacija, u rasponu od globalnih, poput različitih UN agencija, do regionalnih tipa Regionalnog vijeća za saradnju ili Savske komisije, kao i stručnih poput Međunarodne komisije za morsko dno<sup>12</sup>. Za vanjskopolitičke stavove BiH koji se manifestiraju na globalnoj sceni

---

<sup>12</sup> International Seabed Authority - ISA

najvažnija su, zapravo, dva međunarodna članstva koja BiH još uvijek nije realizirala – u Sjeveroatlantskom savezu i Europskoj uniji. Postavljanje ovih članstava u rang strateških prioriteta vanjske politike BiH (Džananović, 2020, p. 2), uvjetuje i potrebu usklađivanja sopstvene vanjske politike sa stavovima ovih organizacija, te manifestiranja tih usklađenih stavova upravo u globalnoj areni kakva je UN.

Gotovo polovina međunarodnih članstva, uključujući i članstvo u UN, predstavljaju političko i međunarodnopravno nasljeđe Republike Bosne i Hercegovine, jer su sve vanjskopolitičke odluke nakon 1996., uključujući odluke o članstvima u međunarodnim organizacijama, stavovima, mišljenjima, načinu glasanja i/ili ispunjavanju međunarodnih prava i obaveza koje proizlaze iz članstava u međunarodnim organizacijama, ovisile o unutrašnjem konsenzusu, tj. slaganju stavova članova tročlanog Predsjedništva BiH. Činjenica da je većina članstava realizirana nakon 1997. godine pokazuje da je Predsjedništvo, ipak, ostvarivalo aktivan konsenzus u vanjskopolitičkom odlučivanju.

Na ovom mjestu vrijedi napomenuti da, u skladu s tokovima i trendovima u međunarodnim odnosima (Rana, 2011, p. 16), Ministarstvo vanjskih poslova BiH nema monopol nad međunarodnim članstvima i sudjelovanjima u multilateralnim inicijativama, niti je izolirano od dešavanja i trendova u državnoj službi. Članstvo tj. prava i obaveze često podrazumijevaju aktivan odnos drugih državnih institucija, resornih ministarstava ili agencija. U tom smislu vrijedi istaknuti da su i u post-dejtonskom periodu, ostvareni su značajni pomaci u uspostavi unutrašnje koordinacije i konsolidacije međunarodnih aktivnosti. Značajan faktor u tome bio je porast broja državnih ministarstava (s originalna tri dejtonska do današnjih 9), te njihovo kadrovsko kapacitiranje u skladu s funkcijama međunarodnog predstavljanja BiH i koordinacije na nivou BiH u pojedinim oblastima<sup>13</sup>. Državne institucije i agencije, danas, samostalno i/ili u koordinaciji s MVP BiH, politički i operativno, odgovaraju za međunarodna članstva u svojim resorima.

Razmjena informacija i koordinacija aktivnosti s drugim institucijama, čest je izvor problema u fokusiranom, konzistentnom i koherentnom vanjskopolitičkom angažmanu i za administrativno puno bolje kapacitiranim državama. Iako se ograničen broj resora i relativno mala državna administracija (oko 4.200 državnih službenika) uglavnom navodi kao jedan od

---

<sup>13</sup> Ministarstva koja nemaju direktnu nadležnost nad nekim pitanjima, poput *all-inclusive* Ministarstva civilnih poslova s 9 različitih sektora, imaju nadležnost međunarodnog predstavljanja BiH u tim oblastima, kao i koordinacijsku ulogu na državnom nivou – preuzeto sa: [www.mcp.gov.ba](http://www.mcp.gov.ba) - 28.02.2023.

nedostataka ukupnog administrativnog kapaciteta BiH, u smislu mikro menadžmenta i uspostavljanja interresorne saradnje i komunikacije, njena je veličina, zapravo prednost. Postojeći nivo interresorne koordinacije i mehanizmi ostvarivanja konzistentnosti i koherentnosti pristupa prema vani, MVP BiH smatra zadovoljavajućim, a posebno se ističu kontinuirani mehanizmi saradnje s Ministarstvom vanjske trgovine, Ministarstvom odbrane i Ministarstvom civilnih poslova BiH.

Zakon o budžetu tj. akt Parlamentarne skupštine kojim se godišnje utvrđuje plan finansijskih aktivnosti budžetskih korisnika, podrazumijeva i budžet institucija i međunarodnih obaveza BiH, što omogućava efikasan proces ispunjavanja svih finansijskih obaveza koje proizlaze iz članstava u pojedinim međunarodnim organizacijama. Uredno finansiranje obaveza koje proizlaze iz članstva, plaćanje članarina u međunarodnim organizacijama, osnovna je pretpostavka mogućnosti ravnopravnog participiranja u oblikovanju, odlučivanju i implementaciji odluka unutar jedne međunarodne organizacije. Šta više, to je jedna od prvih kvalifikacija države u svakoj međunarodnoj organizaciji. BiH se može pohvaliti uređenim mehanizmom plaćanja međunarodnih obaveza<sup>14</sup>. Pitanje članstva i iznosa članarina koje se plaćaju iz budžeta BiH, povremeno se aktualizira od strane državnih parlamentaraca<sup>15</sup> i medija<sup>16</sup>, no institucije prepoznaju značaj i benefite međunarodnih članstava. Vrlo konzervativna struktura MVP BiH, koja je uspostavljena 1998. godine i koja je odraz tadašnjeg političkog ambijenta<sup>17</sup>, slijedi uobičajenu praksu

---

<sup>14</sup> Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Odsjek za ekonomsku multilateralu i rekonstrukciju vodi evidenciju o plaćanju međunarodnih članarina, odnosno radi projekciju budžeta institucija BiH za izmirenje finansijskih obaveza nastalih na osnovu međunarodnih sporazuma o članstvu u međunarodnim organizacijama (programima, inicijativama i asocijacijama). Nalog za uplatu upućuje se Ministarstvu finansija i trezora BiH na realizaciju, s priloženom fakturom koju dostavlja međunarodna organizacija.

<sup>15</sup> Jedan od članova Parlamentarne skupštine koji je postavljao ovakva pitanja je Saše Magazinović, posljednji put prije 5 godina. Njegovo pitanje se odnosilo na iznose koji se plaćaju za pojedinačne članarine, kao i procjenu benefita članstva. U odgovoru koje je dostavilo Vijeće ministara BiH, uz pojedinačne iznose članarina uplaćenih za 2017. godinu, stoji da je analiza svrsishodnosti članstava provedena u periodu 2014–2015., te da je „zajednički stav ministarstava i institucija da su članstva u međunarodnim organizacijama više nego opravdana, da su od izuzetne važnosti za svaku pojedinu instituciju, da je korist koja se ostvaruje od članstva višestruka, te da zbog toga ne treba dovoditi u pitanje plaćanje kontribucija“ – Odgovor Vijeća ministara na poslaničko pitanje Saše Magazinovića od 28.12.2017. godine (05-50-1-2544/17)

<sup>16</sup> <https://www.vecernji.ba/vijesti/clanarine-u-razlicitim-organizacijama-izvlace-milijune-iz-bih-1105960>

<sup>17</sup> Period inicijalne implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma i Aneksa IV, te preustroj postojećih državnih institucija shodno tim okolnostima i odredbama;

organizacije i podjele diplomatskih zadataka, sektori tj. departmani u sjedištu su organizirani prema kombiniranom teritorijalnom i funkcionalnom principu. I dok je teritorijalni princip zadržan u sektoru za bilateralne odnose, u sektoru za multilateralne odnose prevladava funkcionalna orijentacija – prema međunarodnim organizacijama i relevantnim pitanjima.

Kako broj multilateralnih misija BiH nije veliki, MVP BiH primjenjuje sistem kolokacije misija i multiakreditaciju šefova misija i Kolokacija i multiakreditacija se primjenjuje i između bilateralnih i multilateralnih misija (*cross-over*). Ranije su spomenute bilaterane misije koje imaju dužnosti pri UN agencijama, pa vrijedi napomenuti da misija pri UN u New Yorku, također, predstavlja značajan *hub* i za neke bilateralne kontakte i sl. Iako ova praksa nije neuobičajena i vrlo je izražena u diplomatijama malih zemalja zbog posebne potrebe maksimalnog korištenja raspoloživih resursa, sasvim je jasno da ona stvara dodatne obaveze, dodatne radne sate, ali i potrebu za većom specijalizacijom u više, često, sasvim različitih oblasti. Organizacija svakodnevnog posla u tim okolnostima, podrazumijeva znatno veću potrebu za prioritiziranjem, pa i improvizacijom, pogotovo obzirom na veličinu bilateralnih i multilateralnih misija BiH. U prosjeku, misije BiH pri međunarodnim organizacijama imaju 3–5 diplomata iz MVP, što svakako nije dovoljno. Čak je i misija BiH pri UN sjedištu u New Yorku popunjena ispodprosječno u odnosu na misije drugih zemalja veličine BiH. Autori Thorhallsson i Bailes (Thorhallsson and Bailes, 2016, p. 300), iznose podatak da je prosječan broj diplomata u misijama pri UN država veličine 1-5 miliona stanovnika, osam, dok ih BiH ima pet.

Šefove misija pri međunarodnim organizacijama, što se odnosi i na ambasadore pri UN, prema ustavnim nadležnostima i bez postojanja posebnih kriterija, ali uz svojevrsnu „etnokratsku inerciju“ i primjenu „obrnutog principa političke korektnosti“ (Todorović, 2013, p. 303). Prema tom principu, u imenovanja na pozicije namijenjene pripadnicima jedne etničke grupe, članovi Predsjedništva koji predstavljaju druge dvije grupe se ne miješaju niti iskazuju interesovanje.

Uz primarne kriterije, etnonacionalnu i stranačku pripadnost, znalo se desiti da neka od pozicija šefova misija „zapadne“ i nekoga od profesionalnih diplomata iz MVP, tako da je praksa imenovanja izuzetno neujednačena. Čak i na prestižnu poziciju, šefa misije pri UN u New Yorku, znali su biti imenovani i ambasadori koji nisu imali nikakvog prethodnog diplomatskog iskustva, jednako kao i iskusni karijerni diplomati. Kako nije bilo nikakve posebne evaluacije rada i učinka, teško je objektivno procijeniti koji su ambasadori bili uspješniji u svom diplomatskom angažmanu, politički ili

karijerni. Struka i teorija su na strani profesionalizacije i najviših diplomatskih pozicija, pogotovo u slučaju malih zemalja koje imaju ograničene i vanjskopolitičke i finansijske resurse. Karijerni diplomati s već dokazanom reputacijom i mrežom međunarodnih poznanstava imaju znatno veći potencijal za ostvarivanje personal agencyja unutar multilateralnih organizacija, što može dodatno ojačati poziciju same države (Thorhallsson and Bailes, 2016, p. 299). Vidljivost jedne zemlje, pa i uspjeh u međunarodnoj organizaciji, kako se može vidjeti i na primjeru BiH, nerijetko ovisi o agilnosti i angažmanu šefa misije, jer je upravo to osoba koja ima pristup najvišim funkcionerima, kako organizacije, tako i zemalja članica.

Uz navedeno, struka kao posebno problematično kod politički imenovanih ambasadora navodi vrijeme koje se efektivno izgubi u upoznavanju šefova misija s njihovim zadacima, misijom i pravilima organizacije u kojoj predstavljaju BiH i općom socijalizacijom u diplomatskom životu. I šefovi i osoblje misija navode da je mikro menadžment unutar misije često bio ugrožen i kompromitiran upravo zbog nedostatka prethodnog diplomatskog iskustva. Šefovi misija, sa svoje strane, uglavnom se žale na nedovoljan broj ljudi i na nemogućnost sudjelovanja u izboru saradnika tj. članova misije. Ambasadori, naime, ne sudjeluju u izboru članova misije, niti su u poziciji zatražiti prekid njihovog mandata na osnovu rezultata rada, jedino ukoliko se radi o težim prekršajima radne discipline. Jedini izuzetak je tehničko/lokalno osoblje koje, uz suglasnost MVP BiH, može biti angažirano na insistiranje šefova misija, te angažman stažista, ali, jednako kao i u bilateralima, isključivo bh. državljana.

Predsjedništvo BiH i Ministarstvo vanjskih poslova BiH pokazali su izvjesni nivo prepoznavanja značaja akumuliranog profesionalnog iskustva i *know-how-a* kod imenovanja ambasadora pri UN. No, kako su se te odluke donosile samo u pojedinim slučajevima, a ne u svim, bez obzira na jednake ili slične potrebe, i ovdje se može zabilježiti nekonzistentnost i neujednačenost prakse.

Kad je riječ o diplomatskom osoblju, raspoređivanje se vrši unutar strukture usvojene 1998. godine, uz manje izmjene koje su se desile vremenom. Ponavlja se „obrnuti princip političke korektnosti“ koji se primjenjuje i pri imenovanju ambasadora (Todorović, 2013), uz ograničenje da se raspoređuju ljudi sa stalnim zaposlenjem u MVP. Iako ne postoje formalni stručni kriteriji na osnovu kojih se vrši raspored diplomata u Sektoru za multilateralu i diplomatskim misijama, specifična pitanja i sama dinamika posla utjecala su na stvaranje prakse „prirodne selekcije“. Vremenom, s jedne strane se izdvojila grupa visoko i srednje rangiranih diplomata, sad već zrele generacije, koja se kontinuirano bavi određenim pitanjima, poput međunarodne

sigurnosti, razoružanja, ljudskih prava ili odnosima s pojedinim organizacijama, tako da se može reći da je došlo do svojevrzne spontane specijalizacije. S druge strane, obim i vrsta zadataka u multilateralnim misijama, te očekivana dinamika rada koja podrazumijeva veliki intenzitet, striktno vremenske rokove i dosta improvizacije, nisu jednako privlačni svima, pa se na pozicije u multilateralnim misijama spontano prijavljuju oni koji znaju šta ih čeka i koji se osjećaju spremnim da na takav izazov odgovore.

Iako u strukturi Ministarstva vanjskih poslova postoji Ured za obuku, postojeći nivo profesionalne edukacije i obuke nije posebno prilagođen potrebama misija pri UN, ni multilateralnih poslova općenito. Obuka koja je osigurana za imenovane šefove misija, i bilateralnih i multilateralnih, općeg je karaktera, dok se upoznavanje s portfolijom odvija unutar matičnog odsjeka tj. deska. Diplomati koji se spremaju za misiju pri UN, također, se pripremaju unutar deska, ali učenje sa kolegama i od kolega, ističu kao ono što je najvažnije za dobru pripremu. U tom je smislu, među diplomatima razvijena spontana i neformalna interna izgradnja kapaciteta, profesionalna solidarnost, kolegijalnost i kultura dijeljenja informacija. Organiziran i sistematičan pristup obuci, kao i eventualnoj specijalizaciji za pitanja kojima se UN bavi je potpuno izostao.

## **Zaključak**

Objektivno ograničeni vanjskopolitički kapaciteti BiH, kako pokazuju nalazi studije diplomatske prakse, ipak, nisu bili veća prepreka razvoju dinamične i umjereno uspješne diplomatske aktivnosti u Ujedinjenim nacijama. Realna strateška opredjeljenja, postdejtonska institucionalna evolucija, srednje razvijen diplomatsko-birokratski aparat, i izniman personalni angažman pojedinih diplomatskih agenata, omogućili su BiH da, ispunjavajući prava i obaveze koje proizlaze iz statusa članstava, realizira svoje vanjskopolitičke ciljeve, te da sudjeluje i doprinosi oblikovanju samih UN i na najvišem nivou, u Vijeću sigurnosti. Naslijeđena prisutnost i vidljivost koja je osigurana kroz intenzivan i fokusiran diplomatski angažman u prvim godinama nezavisnosti, uspješno je pretočena u manje intenzivan, ali poštovanja vrijedan angažman u izgradnji mira i vraćanju ravnoteže na međunarodnoj sceni. Ispunjavanje međunarodnih obaveza povratno je povoljno djelovalo na stvaranje unutrašnjeg političkog konsenzusa i konsolidiranje vanjskopolitičkih prioriteta tj. konvergenciju unutrašnje i vanjske politike. Analizirano članstvo, koje je i vitalno za BiH i globalno značajno, jasno ukazuje na činjenicu da je zahvaljujući nivou i intenzitetu diplomatskog angažmana, BiH pozicionirana kao prepoznatljiv akter iz reda malih evropskih zemalja koji, primarno iz

svojih unutrašnjopolitičkih razloga, uzima u obzir različite pozicije glavnih aktera i koristi širok spektar suptilnih diplomatskih nijansi kako bi djelovao kao nekonfrontacijski glas razuma, ali i efikasno zaštitio sopstvene interese i odnose sa zemljama s kojima postoje posebne veze. Iako se tokom mandata nestalne članice VSUN, BiH angažirala preko svojih mogućnosti, i rezultati tih različitih diplomatskih zadataka bili su iznad očekivanja. Pritisak međunarodnih obaveza koje je BiH preuzela ulaskom u VSUN stvorio je ključni momentum za funkcioniranje vanjskopolitičkih institucija. Stečena iskustva i naučene lekcije otvorili su mogućnost da se uspješni mehanizmi djelovanja zadrže i primjene i u drugim značajnim vanjskopolitičkim aktivnostima BiH, jačajući tako postojeće vanjskopolitičke kapacitete i performanse.

## **Literatura**

1. Barnett, M., Finnemore, M., 2004. Rules for the World: International Organizations in Global Politics. Cornell University Press.
2. Burg, S.L., Shoup, P.S., 1999. The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention. M.E. Sharpe.
3. Džananović, N., 2019. BiH's Engagement in Multilateral Fora: Key Foreign Policy Positions within International Organizations, in: Bosnia and Herzegovina's Foreign Policy Since Independence, New Perspectives on South East Europe. Palgrave Macmillan, pp. 45–70.
4. Džananović, N., 2020. Foreign Policies in Western Balkans: Alignment with the EU Common Foreign and Security Policy (Study), Global and Regional Orders. Friedrich Ebert Stiftung, Foreign Policy Initiative BiH, Sarajevo.
5. Gordenker, L., 2014. The UN system, in: International Organization and Global Governance. Routledge, New York, pp. 209–222.
6. Hasić, J., Karabegović, D., 2019. Structure, Frameworks, Processes, Institutions and Actors of BiH Foreign Policy Since Independence, in: Bosnia and Herzegovina's Foreign Policy Since Independence. Palgrave Macmillan, Cham, pp. 1–22.
7. Nissen Adler, R., 2016. Diplomatic Agency, in: The SAGE Handbook of Diplomacy. SAGE, pp. 92–103.
8. Pouliot, V., 2011. Diplomats as Permanent Representatives: the practical logics of the multilateral pecking order. International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis 66, 543–561.
9. Power, S., 2013. "A Problem from Hell": America and the Age of Genocide. Basic Books.
10. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2003. Opći pravci i prioriteti za provođenje vanjske politike BiH.

11. Rana, K.S., 2011. 21st-Century Diplomacy: A Practitioner's Guide. Bloomsbury Publishing.
12. Thorhallsson, B., Bailes, J.K., 2016. Small State Diplomacy, in: The SAGE Handbook of Diplomacy. SAGE, pp. 294–307.
13. Todorović, L., 2013. Međudomaća politika: Dileme spoljne politike Bosne i Hercegovine. Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka.

**Doc. dr. Adnan Fočo**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy**

[adnan.foco@gmail.com](mailto:adnan.foco@gmail.com)

**UDK 316.356.2**

**Prethodno priopćenje**

## **UTICAJ DRUŠTVA NA TRANSFORMACIJU PORODICE**

### **THE INFLUENCE OF SOCIETY ON THE TRANSFORMATION OF THE FAMILY**

#### **Sažetak**

*Porodica je najstariji oblik društvene organizacije. Od njenog nastanka do danas, prošla je mnogobrojne faze svoje transformacije. Njene promjene su uslovljene društvenim razvojem i njihovim materijalnim i socijalnim pretpostavkama. Porodične vrijednosti su temeljene na kulturološkim i religijskim vrijednostima, vrijednostima ljudske zajednice i ljudske reprodukcije. U različitim fazama društvenog razvoja, porodica je zauzimala različite funkcije i imala različite uloge. One su uslovljene stepenom društvene demokratizacije kao i ostvarivanjem prava i sloboda koje sistemi omogućavaju da njihovi građani, tj. članovi porodičnih zajednica ostvaruju. Značajne društvene promjene koje se odvijaju krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća snažno utiču na transformaciju porodice. Tome svakako doprinosi tehničkotehnoški razvoj te stepen obrazovanja i velika pokretljivost rada i kapitala, tj. demografska ekspanzija, iz zemalja u razvoju, ka razvijenijim. Društva svojim mjerama čine izuzetno veliki uticaj na prirodu i karakter porodice, njene funkcije i društvenu ulogu. Upravo se u tekstu pokušava potpunije sagledati taj uticaj.*

*Ključne riječi: porodica, društvo, porodična zajednica, tradicija, funkcije porodice, rodne nejednakosti, socijalna ekonomska i odgojna uloga porodice, društvene vrijednosti, porodične vrijednosti, privatnost i javnost, tradicionalizam, modernizam.*

#### **Summary**

*The family is the oldest form of social organization. From its creation until today, it has gone through numerous stages of its transformation. Its changes are conditioned by social development and their material and social assumptions. Family values are based on cultural and religious values, values of human community and human reproduction. At different stages of social development, the family occupied different functions and had different roles. They are conditioned by the degree of social democratization as well as the exercise of rights and freedoms that the systems enable their citizens, i.e. members of family communities achieve. The significant social*

*changes taking place at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century strongly influence the transformation of the family. Technical and technological development and the level of education and high mobility of labor and capital certainly contribute to this, i.e. demographic expansion, from developing countries to more developed ones. With their measures, societies have an extremely large impact on the nature and character of the family, its functions and social role. It is precisely in the text that an attempt is made to see that influence more fully.*

**Keywords:** *family, society, family community, tradition, family functions, gender inequalities, social economic and educational role of the family, social values, family values, privacy and public, traditionalism, modernism.*

## **1. Društvo i porodica u promjenama**

Porodicu skoro da i ne primjećujemo, u njoj se rađamo, odrastamo, odgajamo, stičemo navike, prihvatamo norme i društvene vrijednosti, religiju i sve one osobnosti koje nas čine, i koje čine našu individualnost, ali i društvenost. I skoro da ne postoji potreba da se o porodici javno govori i da se njene funkcije sa naučnog aspekta opserviraju, jer se porodica kod većine pojedinaca podrazumijeva kao nešto dato, lično, privatno, intimno, sa vlastitim etosom i moralnim kodom. Međutim, historija ljudskog društva nam govori sasvim suprotno, a to je, da je porodica društvena zajednica nastala kroz historiju, ali i kroz vremensko ekonomske i socijalne društvene uslove koji su bitno uticali na njen status, ali i ulogu koju je imala u različitim historijskim društvenim prilikama. I nije samo socijalnoekonomski i društveni sistem oblikovao porodicu i porodične odnose, već i etičke norme i vrijednosti kao i religijska učenja i gledišta na prirodu i karakter ljudskog postojanja i porodične vrijednosti i tradicije. Porodične vrijednosti, iako univerzalne, su u stalnoj transformaciji. Dok s druge strane, društva sve više uspostavljaju svoj vrijednosni sistem koji se snažno reflektira na porodicu i njene funkcije, nove porodične vrijednosti. U tom procesu porodica se nalazi u raskoraku između tradicionalizma i modernizma. Tradicionalizam je historijski potvrđen model ljudskog društva, dok modernizam podrazumijeva konzumaciju prava i sloboda koje pojedinac, odnosno član porodične zajednice ima u demokratskim i slobodnim društvima. Na porodici i njenim vrijednostima se najsnažnije oslikava sukob modernizma i tradicionalizma, sukob kulturne tradicije, starih porodičnih vrijednosti i novih mogućnosti koje pripadaju jedinki kao članu porodične zajednice. Taj dualizam potpomaže promjena paradigme između porodične privatnosti i javnosti. S pravom bi mogli reći, da je sve manji raspon između javnog, društvenog i porodičnog privatnog i obrnuto. Upravo se u toj paradigmi ogleda uticaj društva na porodicu i njene vrijednosti.

Bogata je historija postojanja i razvoja porodice i porodičnih odnosa, ta historija je različita kod različitih društava, ali i različitih društvenih tvorevina koje je ljudska historija pa i kultura i tradicija oblikovala. Mnogobrojni, rekli bismo klasični sociološki teoretičari, smatraju da je porodica prevazišla u svojoj transformaciji stereotipe konzervativizma i romantizma i da je zadobila sasvim nove uloge i društvene pozicije. Tako, Talkot Parsons, smatra da je porodica lišena mnogih funkcija jer su iste preuzele specijalizirane strukture društva, kao što su škole, zdravstvene i mnogobrojne druge društvene strukture. Specijaliziranjem i razvijanjem mnogobrojnih društvenih institucija dovodi do prenosa niza porodičnih funkcija na njih. Tako po njemu porodica ostaje bez funkcija kakve je imala u prošlosti (Parsons, 1955). Ali to ne znači da porodica nestaje već se sve više specijalizira. Parsons tvrdi, da je njezina uloga i dalje od vitalne važnosti. Strukturiranjem ličnosti djece i stabiliziranjem ličnosti odraslih, porodica osigurava svojim članovima psihološku obuku i podršku potrebnu da bi odgovorili zahtjevima društvenog sistema. „Porodica je više specijalizirana nego prije, ali ni u kojem općem smislu manje važna, zato što društvo još isključivije ovisi o njoj za obavljanje nekih vitalnih funkcija. Tako su, gubitkom nekih funkcija porodice, njezine preostale funkcije postale važnije“ (Haralambos, 1994: 342). Iz navedenih određenja porodice vidljivo je da je riječ o općem određenju porodice kao društvene grupe historijski nastale tvorevine transformirane kroz društvene uslove i potrebe ljudi. Iz različitih pristupa i različitih naučnih područja interesovanja, da se primijetiti da je porodica univerzalna društvena stvarnost „s obzirom da je riječ o povijesnoj činjenici, ali i sveprisutnom društvenom realitetu što pretpostavlja njenu univerzalnost. S druge strane, svaka porodica je društveni entitet za sebe, stvarnost sa prepoznatljivim posebnostima što bi praktički značilo da svaka porodica zahtjeva posebno pojmovno određenje.“ (Peco, 2018: 8). I pored različitih teorijskih pristupa i gledišta valja uočiti da različita društva imaju različite porodične modele, porodične vrijednosti, koji su dio tradicije, ali i kulture određenog naroda, podneblja, države, sistema, pa čak i kontinenta. Ne postoji univerzalan i jedinstven recept razvoja porodičnih odnosa i porodičnog stasanja i razvoja kroz historiju, kroz civilizacijski kod do savremenog razumijevanja porodice i njenih odnosa u vremenu globalizacije. Porodica kao trajna i univerzalna ljudska zajednica u povijesti je imala manje više skoro iste funkcije, sličnu tradiciju, vrijednosni sistem i društveno značenje.

Danas, u dvadeset i prvom stoljeću u eri informatičke dominacije i tehnološke razvijenosti i brze i velike ljudske pokretljivosti, društvene demokratičnosti i vlastite individualnosti, porodica doživljava velike promjene koje su gotovo do prije jedne decenije bile nezamislive. „Gotovo da nema porodičnog odnosa, uloge, sfere aktivnosti, norme ili kategorije koja nije stavljena pod lupu“.

Istovremeno pred našim očima događaju se promjene, rađaju se nove institucije, novi moral, novi običaji, mijenjaju i odbacuju stari porodični i bračni aranžmani, dovode u pitanje gotovo vjekovne sheme, roditeljskih odnosa i uloga“ (Anđelka, M. 2001: 11). Porodica je dakle u transformaciji i njenu dinamiku promjena uslovljavaju društvene promjene prije svega u sferi demokratizacije i ljudskih prava te socijalni društveni modeli koji su ovisni od razvijenosti društva. Porodične promjene su uslovljene i informatičkom revolucijom i pokretljivošću ne samo informacija već i ljudi i njihovom migracijom. Danas su sve više rasprostranjena individualna prava koja razaraju stare stereotipe porodičnih odnosa, od prava na školovanje do prava religijskog izbora. Takva dinamika promjena u sudaru je sa starim tradicionalnim sistemima porodičnih vrijednosti i shvatanja uloge i pozicije porodice i njenih članova. Ekonomska samostalnost i individualnost članova porodičnog domaćinstva su osnova za veća prava i snažniju društvenu ulogu u razumijevanju porodice i njenog društvenog statusa. Individualna prava i slobode su nerijetko u sukobu sa porodičnom tradicijom i etičkim pa i religijskim normama. To nam u stvarnosti govori da je povećanje individualnih prava i sloboda, koje demokratska društva obezbjeđuju u stalnom latentnom ili manifestnom sukobu sa tradicionalizmom porodičnih odnosa naslijeđenih kroz historiju i uspostavljenih na vrijednostima koje se sporo mijenjaju i transformišu. Tome svakako doprinosi i pomjeranje razumijevanja privatnog i javnog. Danas članovi porodice putem društvenih mreža javno objavljuju svoja stajališta, svoja gledišta, svoju ulogu u porodici, ali i o porodičnim odnosima koji više nisu neposredni odnos članova porodičnog domaćinstva već postaju sfera javnosti pa i društvenosti. Smanjivanje relacije privatnosti i javnosti doprinosi povećanju individualnih sloboda, ali i prava i smanjuje porodične funkcije i uloge koje je imala u prošlosti. Anđelka Milić s pravom konstatira da „u postmodernoj epohi porodica kao skup veoma raznovrsnih intimnih relacija između ličnosti postaje nezamisliva bez različitih vrsta institucionalnog pozicioniranja pojedinaca i njihove saradnje i participacije u raznim sektorima javnosti. Zapravo, sada dolazi, samo na drugi način, do razbijanja podjele između javnog i privatnog. Sa jedne strane „lično postaje javno“ što je slogan cjelokupne feminističke pobune, a sa druge strane, javno postaje sve više „familijazirovano“ ali sada kroz slobodan dogovor i nagodbe između pojedinaca koji učestvuju podjednako u različitim institucionalnim i porodičnim okvirima. Tako se zatvara jedan razvojni krug“ (Anđelka, M. 2001: 330). Iz te složenosti i isprepletenosti porodičnih odnosa i brisanja granice ili tačnije pomjeranja između privatnog i javnog javlja se potreba da se porodica i porodični odnosi sagledavaju interdisciplinarno. Redukcija spoznaje porodice i porodičnih odnosa samo na moralni i tradicijski kodeks je nedovoljan da bi se razumjele ne samo nastale promjene već i način gledanja na ulogu i poziciju koju

porodica ima u novim društvenim okolnostima. Čovjek kao prirodna datost i ljudski model je interes ne samo antropologa, religiologa, genetičara, etičara već i svih drugih nauka koje se bave proučavanjem ljudskog društva, čovjekovog nastanka, razvoja i njegovih sposobnosti. I danas u eri modernosti i tehničkotehnološkog napretka postavlja se pitanje mjesta i uloge čovjeka, ali i porodice u novom vremenu i tehnološkoj premoći.

Iz sadašnje, ali i davnašnje perspektive da se uočiti da razvoj porodice nikad nije bio lak i da je svaka generacija ili populacija nosila breme prošlosti, nataloženo u tradiciji, kulturnim obrascima, religijskim kodeksima i potrebe za modernosti u drugom vremenu, a danas u eri velike pokretljivosti ljudi i kapitala, suočavanjem sa sadašnjosti. Ti novi izazovi iznova postavljaju trajna ljudska pitanja na dnevni red snaga koje odlučuju o čovjeku i njegovim prirodnim, ali i porodičnim odnosima pa i ulogama. Danas su na dnevnom redu prava na postojanje, prava na zasebnosti, na vlastite sklonosti i pravo izbora načina života, sfera intimnosti i sl. u središtu društvenog, ali i individualnog vrednovanja i praktikovanja. Ta prava su svakako u sudaru sa društvenim normama, vrijednosnim sistemima, religijskim dogmama, društvenim prisilama. Sudar starog, porodičnog, tradicijskog i novog u drugom vremenu pogotovu u eri demokratizacije dovodi do konfliktnosti različitog sadržaja i intenziteta. Ta konfliktnost odvija se i u okviru samih porodica i njihovog tradicionalnog poimanja života u zajednici i samom društvu i njegovom vrijednosnom, ali i normativnom sistemu. Taj sukob snažno obilježava kraj dvadesetog, i početak dvadeset i prvog stoljeća i to skoro podjednako, kako razvijenih i demokratskih zemalja, tako i onih manje razvijenih i sa odsustvom demokratskog načina vladanja. Taj sukob se ogleda u migracionim kretanjima koji nije samo ekonomske prirode. Migracije su uvjetovane različitim ratnim konfliktima, ekonomskim potrebama, obrazovnim interesima i porodičnim konzervativizmima. Danas se na internacionalnoj razini javno i otvoreno postavljaju pitanja slobode i prava žene, prava djeteta, odsustvo nasilja i na njih se traži odgovor. Najčešće se postavlja pitanje siromaštva koje podnose posebno žene, nasilje nad ženama pa i u porodici, uticaju oružanih i drugih sukoba na žene, ali i na migracije i stradanje civilnog stanovništva posebno djece, nejednakostima između muškaraca i žena pri raspodjeli moći i odlučivanju, stereotipnom predstavljanju žena, rodnim nejednakostima pri upravljanju prirodnim resursima, diskriminaciji i kršenju prava žena i djece itd.

Navedena pitanja zaokupljaju posebnu pažnju sociologije. Ne samo kao zasebna disciplina, sociologija porodice se bavi svim društvenim aspektima i relacijama porodice i društva, njihove transformacije i demokratizacije. Entoni Gidens se posebno koncentrira na pitanje modernosti roda i reprodukcije te

ljudskih sklonosti koje su porodične, tradicijske vrijednosti, ali i novi zahtjevi koji spadaju u sferu ne privatnosti već ljudskih prava, kao društvenih i javno proklamovanih. Zato i konstatira da se „rodne nejednakosti odnose na razlike u statusu, moći i prestižu između muškaraca i žena u različitim kontekstima. U svom tumačenju rodni nejednakosti, funkcionalisti ističu da rodne razlike i polna podjela rada doprinose društvenoj stabilnosti i integraciji. Feministički princip odbacuje shvatanje da je rodna nejednakost prirodna. Liberalne feministkinje rodnu nejednakost tumače na osnovu društvenih i kulturnih stavova, kao što su seksizam i diskriminacija. Radikalne feministkinje smatraju da su muškarci odgovorni za eksploataciju žena kroz patrijarhat-sistematsku dominaciju muškaraca nad ženama. Crne feministkinje smatraju da su faktori kao što su rasa i etnička pripadnost, pored roda, od suštinskog značaja za razumijevanje ugnjetavanja žena koje nemaju belu boju kože“ (Gidens, 2003: 150). Iz navedenog se da zaključiti da su danas mnoga pitanja otvorena za koja se dugi niz godina šutjelo ili su pripisivana tradicijskim porodičnim odnosima. Iako je individualna pozicija jedinke u sistemu ti problemi postaju društveni pa i univerzalni na koje valja tražiti odgovore, ali i društvene mjere koje će promijeniti naslijeđeno stanje i stereotipe o porodici i porodičnim odnosima. Ta pitanja se postavljaju u novom vremenu u kome demokratizacija društva, ali i samih porodičnih veza i odnosa omogućava da se vrijednosti prošlosti propituju kroz prizmu čovjekove potrebe i njegove budućnosti. Naravno, novo stanje u sferi porodičnih, ali i društvenih odnosa ne može se pripisati samo demokratskim procesima već prije svega ekonomskim, socijalnim i obrazovnim mogućnostima koje su danas sasvim drugačije i dostupnije.

Iz potrebe za opstankom čovjeka nastale su egzistencijalne tj. ekonomske potrebe. U primitivnim društvima i nerazvijenim ekonomijama njena egzistencijalna uloga svodila se na date uslove i mogućnost preživljavanja u prostoru i vremenu. Taj sklad prirode i potrebe razvio je ekonomske uslove i mogućnosti koje čovjek danas koristi na različite načine i u različitom obimu. Danas je društvena sfera omeđena ekonomskim pretpostavkama i mogućnostima. Porodice različito konzumiraju dobra koja su u društvenoj, ali i porodičnoj sferi. Konzumiranje ekonomskih dobara je različito od društva do društva. Danas postoje razvijene zemlje i zemlje u razvoju. Taj nesklad između razvijenih i nerazvijenih u stvari doprinosi velikoj migraciji stanovništva i promjeni porodičnih i tradicijskih obrazaca na kojima su počivale. Ekonomski konzumerizam je u stvari ljudski i porodični univerzalizam koji briše granice između tradicionalnog i modernog, između starih običaja i različitih kultura. U susretu novog, potire se naslijeđeno i nastaje nešto što postaje općeprihvatljivo tj. univerzalno za sve aktere koji čine novu zajednicu drugačijeg modela od naslijeđenog porodičnog. Taj sudar starog sa novim je deprimirajući ili obavezujući u vrijeme tehnologije koja

diktira tempo i porodičnih veza pa i šire do samih društvenih odnosa. To su zapravo danas različite kulture, različiti jezici, različiti stereotipi koji su proizašli iz porodičnih veza i odnosa i njihove transformacije u novo vrijeme i nove prostore.

Antropolozi su zakoračili u sferu razumijevanja kulture, akulturacije, ali i asimilacije. Porodični odnosi i vrijednosti su osnova toga novog stanja i zato je porodica i univerzalna, ali i tradicijsko etnička i vrijednosna kategorija koja je i sama u velikoj promjeni. Od te promjene u mnogome zavisi tranzicija sistema ka demokratizaciji, ali i ka poštivanju ljudskih prava i individualnih sloboda. Nisu moguća prava proklamirana da se realiziraju ukoliko se pojedinačno ne manifestiraju na pojedinca i na njegovu ulogu i u porodici, ali i samom društvu. Kako se zapravo mogu ostvariti prava koje jedinka ima ako mu ih porodica negira. Ulazak društva i države u taj prostor koji se historijski smatra mjestom zasebnosti, privatnosti i tradicije je u stvari novo vrijeme u kome se baš najbolje ne snalaze ni sistemi ni pojedinci. Istina, ranije u običajnom ili pisanom pravu, regulirano je pitanje zaključivanje braka, sticanje i tretman zajedničke imovine, starateljstvo nad djecom i sl. Novi prostor porodice se otvara i univerzalizira za društveni uticaj, za poštivanje društvenih normi, potiskuje tradicija i prevaziđeni rituali ili obrasci porodičnog ambijenta i života njenih članova (vidjeti opširnije Gidens, "2003:116-151). Ulazak novog društvenog ambijenta u porodične obrasce odvija se najснаžnije kroz obrazovni sistem koji mijenja ustaljene navike i rituale, mijenja gledišta na vrijednosti. Sposobnosti i individualnosti jedinke dolaze do izražaja. Porodični etos ostaje u sferi emocionalnog ili doživljenog u vremenu transformiranog obrasca koji postaje modificiran sa sudarom drugog. Obrazovanje nadograđuje vaspitanje, nadomješta porodičnu etiku onim što novi društveni obrasci traže od pojedinca. Znanje je individualno, ali i društveno, mjeri se i upoređuje sa drugim pa i drugačijim. U tom prostoru nastaje novo stanje koje se zasniva na spoznaji, informaciji, iskustvu i tradiciji. Ranije je taj proces išao obrnuto, od tradicije ka prošlosti i stereotipu u datosti. Iskorak u dvadeset i prvom stoljeću je moguć zahvaljujući i rastu tehnike i tehnologije, rastu obrazovnih spoznaja i mogućnosti širine obrazovanja i informacija.

## **2. Obrazovanje u funkciji promjena porodice i njene društvene uloge**

Čovjek nije više sam i podređen porodičnom autoritetu, već okrenut novim spoznajama i mogućnostima, širini prostora i vremena za iskorak iz stanja sadašnjosti u vrijeme budućnosti. Mladi su danas elektronski pismeniji od svojih roditelja, imaju drugačiju logiku mišljenja koja im tehnika i tehnologija

zada je ili nameće, ostavljaju stare obrasce i okreću se novim mogućnostima. To se vidi po savladanim jezicima, po kompjuterskim tehnikama, po informacijama sa kojima raspolažu i po logici razumijevanja porodične strukture pa i njene same funkcije. U novom vremenu obrazovanje postaje paradigma promjene i društvenog napretka, ali i pojedinačnog društvenog statusa. Ta promjena se ne odvija bez zastoja, pa i sukoba, konzervativizma u obrazovanju, nespremnosti za promjene i nemogućnosti da obrazovni sistemi sami prate potrebe obrazovanja mladih, ali i zahtjeva novih tehnologija koje zahtijevaju nova znanja i vještine. Danas su porodične vrijednosti izmjenjene. Nekad se smatralo da je potrebno savladati vještine u porodičnom okrilju pa i imanju s kojim je porodica raspolagala i koje su bile potrebne za život. Danas je vrijednost u obrazovanju i njegovom nivou, ali i praktičnoj primjeni. Roditelji, svoju skoro najvažniju ulogu smatraju omogućiti djeci da se školuju i da stiču nova znanja i kompetencije. Stare navike i stereotipi ostaju u prošlosti vremena kao kulturni rariteti i etnološki obrasci.

Model obrazovanja je, iako pojedinačna mogućnost, pa i pravo, postalo univerzalni obrazac porodica, odnosno njihove djece. Naravno, obrazovanje je ekonomski uslovljeno i socijalnim i materijalnim mogućnostima samih porodica, ali i društvenim mogućnostima. Ali kao model je postao univerzalan i općeprihvaćen. Obrazovanje je danas postalo porodični, ali i društveni interes i potreba. Kako uskladiti društvene potrebe i individualne mogućnosti, kako obrazovanje humanizirati i nadomjestiti zapostavljeni model vaspitanja i socijalizacije u primarnoj fazi odrastanja, pitanja su za kojima tragaju i pojedinci i porodice, ali i sama društva. Industrijski sistem je rastočio i doveo u nesigurnost porodične odnose koji su bili dominantni u prošlosti. Vaspitanje i odrastanje djece u organiziranom socijalnom ambijentu je rasterećenje same porodice od tradicijske uloge i obaveze koju je porodica imala. Ali je to istovremeno novo stanje s kojim se moraju nositi socijalno odgojne, ali i obrazovne ustanove. Prepuštanje funkcija porodice socijalnim institucijama je moguće u razvijenim društvima, u porodicama koje su suočena sa novim i koje su spremne pratiti kod vremena. Tradicijske funkcije gube na značaju, ali i ulozi, porodica dobija novu sadržinu u kojoj privatnost i porodična etika ostaju dio tradicije. Sfera porodične privatnosti i intimnosti se gubi i nema više snagu posebnosti. Obrazovanje i odgoj postaju društvena briga i vrijednosni sistem svih u zajednici. Taj novi obrazac je agonija koja se ogleda kroz rastakanje porodice i porodičnih odnosa, kroz gubljenje autoriteta *patris familijasa*, kroz prava djeteta na mišljenje, na obrazovanje, na prava koja su sve više univerzalna i općeprihvaćena. Nostalgija je prisutnija kod roditelja i bližih srodnika. Stereotip je u sukobu sa modernim sa novim i sa potrebama individue i njegovim pravima. Danas su porodice svedene na onaj tip koji jedan broj sociologa naziva industrijski tip, koju čine bračni drugovi i njihova

djeca do punoljetstva. Stare proširene porodice, sa svojom genealogijom, etnosom i tradicijom su u nestanku. Tome je doprinijela promjena u sferi obrazovanja, ali i demokratskih odnosa na društvenoj sceni. Te promjene diktiraju obrazovanje, određuju vrijednosti i određuju čovjekova, ali i individualna dostignuća. Tradicija je nešto što je stabilno, historijski određeno, vremenom promjenjeno i prilagođeno potrebama prostora i vremena. Susret tradicije i novog nerijetko rađa frustracije koje su i individualne, ali i društvene. One se različito manifestiraju i usmjeravaju. Razvijena društva promjene usmjeravaju pa i individualne potrebe, dok nedemokratski sistemi prizivaju prošlost i frustriraju društvenu javnost svojim nesposobnostima da se suoče sa nužnim i nadolazećim, stalno se pozivajući na tradiciju i staro kao univerzalno. Kako zapravo objasniti drugačije stereotipe o drugim, historijski opterećenim događanjima i stradanjima, bez mogućnosti da se u novom vremenu odgovori na potrebe samih aktera. Etnička različitost je historijska datost. Porijeklo i tradicija su nešto što je dato i uslovljeno prostorom, teritorijom i vremenom. Ona društva koja su uspjela ostaviti prošlost iza sebe u tradicijskoj vrijednosti su uspjela demokratizirati i razviti svoje sisteme i države, ali i porodične odnose. Razviti tehniku i tehnologiju, razviti industriju i ostvariti industrijski naučno-tehnički napredak nije cilj samo države već njenih građana a time i same porodice koja je dio tog sistema i poretka. Ona društva koja su ostala zarobljena u svoju etničku datost, ostala su nerazvijena i neproaktivna, disharmonična i protivrječna sa mnogobrojnim sukobima i konfliktima koji ih stalno vraćaju na staro „iskonsko“ historijsko. Istorija je stvar dogođenog, a sistem i poredak služe čovjeku i porodici da se suoče sa datim i mogućim u novom vremenu i drugim društvenim i ekonomskim uslovima. Ta potreba novog se snažno reflektira kroz obrazovne potrebe ali i nove porodične vrijednosti. Zarobljeni sistemi u prošlosti su najpogodniji za egzodus vlastitog stanovništva prema zemljama i sistemima koji imaju novi vrijednosni, obrazovni i radnosocijalni ambijent i uslove egzistiranja, a time i za drugačiji status porodice i njene uloge u odnosu na domicilnu. Svakako tome treba dodati i nove porodične obrasce i porodične vrijednosti. Tradicije ostaju u ostavljenom prostoru, prihvatanje novog i želja da se u novom ambijentu i društvenom okruženju traži bolja budućnost za sebe i svoje članove porodice. Ta nova sredina postaje izazov za nove moralne vrijednosti, za nove porodične interese, za kvalitetniji obrazovni i odgojni proces. Proces asimilacije je proces koji je industrijski sistem nametnuo i univerzalizirao. Pokretljivost roba i kapitala, pokretljivost rada i znanja su globalizacijske kategorije koje čitave prostore i kontinente čine univerzalnim vrijednostima i ciljevima bez ograničenja koji ostaju lokalni i koji gube primat u snažnim promjenama.

### **3. Društvena uslovljenost promjena uloge porodice i porodičnih odnosa**

Od njenog nastanka do danas teoretičari različite orijentacije porodicu su promatrali kao osnovnu ćeliju društva. Radi potpunijeg razumijevanja različitih stajališta o porodici navodimo stajalište Golubović čija definicija odražava većinu stajališta, po njenom razumijevanju porodica je funkcionalna bio-socijalna društvena grupa koja podrazumijeva društvo i individu, a ujedno je i bio-socijalna jedinica jer ne funkcionira samo po društvenim pravilima (Golubović, 1981). Ta orijentacija je uslovljena činjenicom da je čovjek društveno biće od antičkih dana do danas u razumijevanju strukture društva. Čovjek se rađa u porodici i odrasta u porodičnom okruženju sa vrijednosnim sistemom koje dato društvo uspostavlja i koje se individualno i porodično reproducira. Porodica je dio društvenog, ali i socijalnog sistema. U prošlosti je najveći dio socijalne skrbi i potreba bio na porodici i njenoj socioekonomskoj moći. Iz te njene uloge razvile su se društvene funkcije koje imaju za cilj da preuzmu dijelove obaveza koje su porodice imale kao zajedničku socijalnu brigu za potomstvo, za nepotpune porodice za one osobe koje su u najširem značenju mogu označiti kao stanju socijalnih potreba. Različiti sistemi su uspostavljali različite socijalne politike i različite socijalne modele kojima su nastojali pokazati da su humani sistemi i da su u funkciji ljudskih potreba prije svega porodičnih interesa. Najveći dio promjena koje se zbivaju u društvu reflektiraju se na porodicu i na porodične odnose. Zato se s pravom može konstatirati da je u središtu društvenih promjena porodica. Te se promjene prelamaju i u pozitivnom i u negativnom smislu preko i u okviru porodice i porodičnih odnosa, njene tradicije i uloge. Veliki društveni konflikti u suštini homogeniziraju porodicu i učvršćuju porodicu i porodične odnose, dok pak demokratizacija društva i jačanje individualnih prava i sloboda doprinosi slabljenju uticaja porodice i njene društvene uloge. Socijalne i radne institucije zadobijaju društveni primat dok porodične uloge ostaju u sferi reprodukcije i odgoja, socijalizacije, prihvatanja kulture i društvenih obrazaca. Demokratska društva uspostavljaju i nove vrijednosne sisteme koji se ogledaju u planiranju porodice tj. reprodukcije, demokartičnost u zaključivanju i razumijevanju braka i bračnih obaveza te liberalizaciju načina porodičnog života i obrazaca porodične zajednice. Porodica u demokratskim društvima sve više poprima ulogu intime dok dobar dio drugih funkcija preuzima društvo kroz svoje zajedničke podsisteme. Dakle, država postaje svrha čovjekovog postojanja i njegovih prava i to ne samo u kolektivnom razumijevanju i praktikovanju njene moći, već i u individualnom ostvarivanju pojedinačnih prava. Kako drugačije razumjeti pravo na izbor bračnog partnera, pravo na zaključivanje braka, pravo na udruživanje za zajednički život, pravo na seksualne slobode i izbor orijentacije, pravo na planiranje potomstva i niz drugih prava koje čovjek kao jedinka prakticira i uz pomoć društvenog sistema

materijalizira. Upravo se na ulozi i funkcijama porodice vidi sukob tradicionalizma i modernizma, taj modernizam je izraz društvenog stupnja demokratičnosti i ekonomskih mogućnosti da ih pojedinac može konzumirati i ostvariti. Zato se nerijetko demokratičnost sistema mjeri po mogućnosti realizacije individualnih prava i sloboda koja su u ranijim periodima smatrani porodičnim pravom i ulogom. Sfera privatnosti, intimnosti, pravo izbora načina porodičnog života su stepen dostignutih i ostvarenih demokratskih društvenih prava i sloboda koje pojedinci mogu slobodno da prakticiraju i realiziraju. Neraskidivost društvenih i porodičnih relacija su izraz potrebe društva da uredi i omogući ostvarivanje prava i sloboda pojedinca ne samo kao kolektiviteta, u općem poimanju porodice, već u praktičnoj mogućnosti da individua realizira svoja prirodna, ali i pridodata demokratska prava. Ta prava se intenzivno uvećavaju sa ekonomskim i demokratskim društvenim mogućnostima. Ona su uzajamno povezana i čine izraz društvenih mogućnosti i individualnih potreba. Upravo demokratizacija sistema i tehnološkotehnički napredak najviše su doprinijeli transformaciji porodice od tradicionalne ka suvremenoj ili modernoj porodici. Sukob tradicionalizma i modernizacije najsnažnije se odvija u porodici i porodičnim odnosima. Tradicionalisti smatraju porodicu sferom privatnosti i intimnosti dok tehnologija i informatizacija pa i stepen dostignutih prava i sloboda pojedinaca kidaju stare porodične okove i čine život članova porodice javnim. Danas je u osnovnoj fazi porodičnog života naglasak na pravu a ne na obavezi, kao što je pravo izbora obrazovanja, načina života, praktikovanju vlastitih prava, suprotstavljanje nasilju, zlostavljanju, zapuštanju u odgoju i obrazovanju i drugim porodičnim obrascima koji tradicionalisti smatraju porodičnom tradicijom i sferom privatnosti. Iz tih naraslih pojedinačnih potreba demokratska društva obrazovala su mnogobrojne institucije koje su u funkciji podsticanja i ostvarivanja prava članova porodičnog domaćinstva. Tu prije svega mislimo na borbu protiv porodičnog nasilja, zlostavljanja djece, žena i drugih članova porodične zajednice, borba protiv siromaštva, suprotstavljanje socijalnoj isključenosti članova porodične zajednice i niz drugih prava koje pomažu pojedincu da bude socijalno aktivan akter društvene zajednice, ali i same porodice. U razumijevanju porodičnih promjena i promjena porodice u društvu „treba ipak primijetiti da je sadašnja situacija daleko od realizacije postmodernih ideala i navedenih obeležja porodičnog života, ali da isto tako pruža početne impulse za takvo kretanje u budućnosti (Anđelka, M. 2001: 330). Povratak na tradicionalnu porodicu nije moguć jer su društvene promjene otišle daleko i više se članovi porodica ne bi mogli miriti sa ulogama koje su im pripadale u ranijim periodima. Tu prije svega mislimo na pravo i ulogu žene u porodici, planiranje potomstva, podjelu porodičnih poslova, emotivnu komunikaciju, socijalni i obrazovni status te lične slobode koje članovi zajednice danas imaju.

Ekonomska i socijalna neovisnost članova porodične zajednice doprinijela je širenju i drugih prava i sloboda koja su u sukobu sa tradicijskim pa i religijskim gledištima na prirodu i karakter braka i porodičnih obrazaca. Tu prije svega mislimo na pravo izbora bračnog druga, sloboda zajedničkog života bez formalnih bračnih ugovora, različiti modeli bračnih i predbračnih ugovora i dogovora, seksualne slobode i slobode ispoljavanja seksualne orijentacije, te briga o djeci u i izvan bračne zajednice. Demokratska društva su demokratizirala svoje legislativne norme u odnosu na porodicu i porodične odnose te prava pojedinaca kako u porodičnoj tako i u samoj društvenoj zajednici. Iz navedenog se da zaključiti da je neraskidiv odnos društva i porodice, tradicije i demokratizacije, vrijednosnih normi i moralnog kodeksa porodice i društva. Društvo je generator promjena dok je porodica njegova osnova koja prakticira ne samo ideju već i vrijednost sistema.

#### **4. Susret porodičnog tradicionalizma i modernizma**

U turbulentnom vremenu promjena skoro da je nemoguće pratiti šta je novo i što su prihvatile nove generacije, a što je ostalo staro i tradicionalno kao društveno i vrijedno. U toj konfuziji vremena i prostora najteže se snalazi čovjek. Prepušten uticajima koje sobom nose tehnološke, demokratske, socijalne i kulturološke promjene ostaje sam u prostoru i izboru vrijednosti života. Stare tradicionalne vrijednosti i norme se gube. Raskorak postaje sve vidljiviji između generacija koje stasaju i koje lakše i brže prihvataju promjene. Najbolje tu tvrdnju ilustruje, kao što smo već naveli, informatička pismenost i ovladavanje kompjuterskim vrlinama i mogućnostima. Mladi skoro da su virtuozi u odnosu na svoje roditelje, a da ne spominjemo dalje srodnike. Lakše prihvataju promjene, brže raskidaju s tradicijom i snalaze se u novom prostoru i vremenu sa onim što modernizam sobom nosi.

Susret tradicionalizma sa modernizmom u primitivnijim društvima stvara iznova nove oštre konflikte koji se prelamaju kroz sudbinu pojedinaca, naročito mladih generacija. Takvi sukobi se najčešće završavaju odlaskom mladih iz tradicionalnih sredina i porodica i svoju egzistenciju nastavljaju u razvijenim zemljama gdje se poštuju prava izbora i odabira načina života i vrijednosti koje se zasnivaju na vrijednosti rada i znanja, gdje se poštuje pravo privatnosti i jasno oslikava stanje javnosti. Mladi ljudi praktično na taj način bježe od dominantnog stereotipa porodičnih odnosa i naturenih vrijednosti u kome dominira tradicionalno, a nerijetko i etnonacionalno kao dominantno stajalište i gledište na prirodu i karakter porodice i načina života pojedinca u njoj. Prema zvaničnim podacima entitetskih zavoda, po popisu stanovništva iz 2013. godine, Bosna i Hercegovina je imala 3.531.159 stanovnika (Agencija

za statistiku BiH zbirni podaci o popisu stanovništva 2013). Od 2013. do danas, prema procjenama entitetskih zavoda, Bosnu i Hercegovinu je napustilo oko 152.300 ili 4,31 posto, od ukupnog broja stanovništva (*Demografska statistika 2021, Statistički bilten 343*. (2022). Ako tom broju dodamo i procjenu međunarodnih institucija da 51,3% mladih želi da napusti Bosnu i Hercegovinu onda ta slika postaje još poraznija. Podaci s kojima raspolažu međunarodne organizacije o odlasku mladih iz BiH su mnogo veći (Studija o emigracijama BiH:38). Bez obzira na različitost podataka jasno se vidi da je skoro jedna trećina stanovništva BiH napustila BiH kao domicilnu državu i svoju radnu i profesionalnu aktivnost ostvaruje u drugim zemljama. Razlozi odlaska radno aktivnog stanovništva, pogotovo mladih su višedimenzionalni i nisu samo uslovljeni porodičnim odnosima već prije svega ekonomskim i socijalnim prilikama (Statistički godišnjak/ljetopis 2022). Tu svakako treba dodati i neadekvatan ekonomski i obrazovni sistem, političku nestabilnost i dominaciju nacionalnog, kao najvažnijeg društvenog odnosa i vrijednosti. Sve to mlade ljude deprimira i dovodi dodatno do njihovog egzodusa i to podjednako sa svih dijelova ili krajeva Bosne i Hercegovine, nezvezano na etničku i teritorijalnu pripadnosti.

Društvenoj konfuziji i odlasku mladih podjednako doprinose političke dogme zasnovane na veličanju prošlosti i njihova nespремnost za nove izazove i potrebe. Tome treba pridodati i društvenonacionalne i religijske kontraverze oko novih izazova i potreba ljudi da žive u organiziranim zajednicama zasnovanim na demokratskim pravima i slobodama koje praktikuje pojedinac nasuprot moći kolektiviteta i njegove dominacije kako u svijesti, tako i tradiciji konzervativnih politika i dogmi koje nespремno dočekuju ili nevoljko prihvataju novo. Te društvene skupine uljuljkane u tradiciji i starim gledištima i vrijednostima koje se potiru novim i snažnim promjenama doprinosi još većem egzodusu ljudi sa različitim motivima u potrazi za životom u novim sredinama u kojoj je privatno i javno jasno razdvojene i prepušteno slobodi izbora pojedincu kao pravu njegovog izbora, ali i načinu praktikovanja tih sloboda. S pravom bi mogli reći da transformacija porodice nije specifičnost samo bosanskohercegovačkog društva, njena tranzicija je značajna i u drugim evropskim zemljama u kojima se društvena demokratizacija značajnije odrazila i na samu porodicu i njenu ulogu u društvu.

Demokratizacija društva snažno utiče na harmonizaciju porodice i porodičnih odnosa gdje se pomjera uloga članova porodične zajednice sa obaveza ka sve većim individualnim pravima i slobodama koja postaju društvena i opšte prihvaćena. Takva društvena transformacija praćena je sa otporima koji se ogledaju u tradicionalizmu, naslijeđenim porodičnim odnosima i vrijednostima kao i kulturološkim stereotipima u gledištima na porodicu i

njenu ulogu u društvu. Različita društva imaju različite porodične modele, različite porodične tradicije, različite kulturološke i religijske obrasce i kodekse, različite socijalne politike. Te različitosti se u modernosti stapaju u univerzalne vrijednosti, prava i sloboda pojedinca koje ima u načinu života i pravu izbora. Te mogućnosti su uslovljene, prije svega demokratskim, ekonomskim, socijalnim i demografskim društvenim promjenama. Svakako te društvene procese pokreće tehničkotehnološki napredak i velika pokretljivost stanovništva. Ta pokretljivost je postala univerzalna između kontinenata i zemalja različitih kulturnih obrazaca i porodičnih modela. U tom novom društvenom poretku mijenja se uloga, ali i gledište na prirodu i karakter porodice, ali i njene funkcije i uloge. Daljnji industrijski i tehničkotehnološki napredak će i dalje snažno mijenjati funkcije porodice i osnaživati individualnost članova porodične zajednice u odnosu na tradicionalnost. U tom procesu je nezamjenjiva uloga društva i njegovih normi, ali i vrijednosti.

## **5. Društvene i porodične promjene u BiH**

U tranzicijskom društvu kakvo je bosanskohercegovačko s pravom bi se moglo reći da nije uspjelo izgraditi ili uspostaviti svoj vrijednosni društveni, a time i individualni sistem. Kao dominantni društveni obrazac vrijednosti jeste vraćanje na staro tradicionalno koje je već preživljeno ili neprimjenjivo u novim društvenim prilikama. Vraćanje na staro je dominantna politička ideja koja ne želi promjene i koje građane drži pokornim i odanim etnonacionalnim ciljevima i ponovnoj homogenizaciji nasuprot internacionalizacije i pokretljivosti u eri dostupnosti informacija, tehnologija kultura i proizvoda i pokretljivosti i rada i kapitala. Takvo društveno stajalište zapostavilo je porodicu, porodične odnose i obrasce na vjetrometini promjena u kome se odvija drama starog stereotipnog gledišta i novog procesa kroz koji prolaze i pojedinci i porodice i njihove vrijednosti kao i modeli porodičnih zajednica. Zato ne čudi da danas susrećemo porodice u BiH sa tradicijskim normama i vrijednostima koja se mogu primijetiti ne samo u načinu odjevanja već i u porodičnim vrijednostima i normama i obrascima kojih se te porodice pridržavaju ili njeguju. S druge strane, susrećemo se sa porodicama koje su napravile iskorak iz starog tradicijskog, kako u vrijednosnom sistemu, tako i u načinu zasnivanja porodične zajednice i porodičnih odnosa koji se temelje na novim vrijednostima, od predugovorenih brakova, ugovora o imovini i očekivanjima, do udruživanja radi zajedničkog života bez zaključivanja braka do istospolnih brakova. Široka lepeza ili mogućnosti izbora pojedinca načina svog života i planiranja svog potomstva je svakako u sukobu tradicije i moderniteta. To nije teorijski sukob već drama koja se odvija u konkretnoj društvenoj stvarnosti koja doprinosi porastu konfliktnosti koja se prelama

preko vrijednosnog sistema do religijskog modela ili gledišta na te procese. Obično se ti porodični ili preciznije društveni sukobi, u kojima su porodice središte, promatraju kao napuštanje porodičnih i religijskih vrijednosti što dovodi do sukoba koji se ogledaju u pravu izbora s jedne strane pojedinca člana porodične zajednice, a s druge strane pritiska društvenoreligijskog etablišmenta koji ta prava promatra sa stajališta izdaje religijskog i društvenog koda vrijednosnog sistema, pa i nacionalnog. S pravom bi mogli reći da nije mali broj takvih porodica danas u BiH. Taj porodični sukob odvija se i na relaciji roditelji i njihova djeca i bliži srodnici. Nije mali broj porodica koje su u sukobu ili pravu izbora i nametnutih dogmi vrijednosti koje porodice i porodični modeli sobom nose. Sukob modernizma i religijskog dogmatizma pa i nacionalnog porodičnog identiteta susreću se u porodičnoj tradiciji i mogućnosti izbora. Rješenje sukoba unutar porodičnih odnosa i vrijednosti nisu univerzalna. Izlaz je u poštivanju prava pojedinca na izbor načina života bez društvenog i religijskog pritiska i prihvatanje tog prava kao modela novih porodičnih odnosa i obrazaca. Pravo izbora nije u suprotnosti sa tradicijskim i religijskim vrijednostima i kao takvo ga treba i prihvatati i vrednovati. Samo tako je moguće pronaći izlaz iz drame koja porodice u BiH nose posljednjih trideset godina i koje su različito etiketirane ili stigmatizirane zbog svog izbora ili načina života. Tom procesu svakako valja dodati svoj doprinos legislativni sistem odnosa koji treba na drugačiji način tretirati porodicu, njene vrijednosti, obrasce porodičnih zajednica, do prava pojedinih članova na izbor. U novom društvenom vrednovanju ne može se više vrednovati tradicionalizam od modernizma. Takvoj društvenoj klimi doprinose i mnogobrojne nevladine organizacije i pokreti koji sa različitih aspekata pa i motiva promatraju porodične relacije i bore se za ostvarivanje određenih prava i sloboda kako samih porodica tako i njihovih pojedinih članova. Njihove akcije imaju ograničeni domet s obzirom na još uvijek dominantne društvene obrasce i nametnute porodične stereotipe. Međutim, društvena stvarnost je značajno drugačija i mijenjaju se odnosi bez obzira na konzervativizam i dogmatizam koji porodicu prati kao rijetko koju društvenu grupu.

## **Literatura**

1. Gidens, Entoni (2003): *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd
2. Golubović, Zaga (1981): *Porodica kao ljudska zajednica*. Naprijed, Zagreb
3. Michael Haralambos, Robin Heald, (1994): *Uvod u sociologiju*. Nakladni zavod Globus, Zagreb
4. Milić, Anđelka (2001): *Sociologija porodice*, Čigoja Štampa, Beograd
5. Parsons, Talcott and Bales, Robert (1955): *Family, Interaction and Socialization Proces*. Free press, N.Y.

6. Peco, Asim (2018): *Bosanskohercegovačka porodica na raskršću*, Nastavnički fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, Mostar
7. *Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina*. (2019) Sarajevo; urednik acc. Muris Čičić, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
8. *Popis stanovništva 2013. godine*, Sarajevo: Agencija za statistiku BiH <http://www.statistika.ba/> pristupljeno 03.02. 2023.
9. *Statistički godišnjak/Ljetopis federacije Bosne i Hercegovine*,(2022).Sarajevo: Federalni zavod za statistiku, Sarajevo
10. *Demografska statistika 2021, Statistički bilten 343*. (2022) Sarajevo: Federalni zavod za statistiku

**Mr. sc. Sifet Kukuruz**

**Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo /**

The Ministry of Education, Sarajevo Canton

[sifetkukuruz@yahoo.com](mailto:sifetkukuruz@yahoo.com)

**UDK 342.3(497.6)**

**Prethodno priopćenje**

**IZAZOVI U RAZUMIJEVANJU RASPODJELE NADLEŽNOSTI  
PREMA USTAVU BOSNE I HERCEGOVINE U SVJETLU  
TEORIJE SUVERENITETA**

**CHALLENGES IN UNDERSTANDING THE DISTRIBUTION OF  
COMPETENCES ACCORDING TO THE CONSTITUTION OF  
BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE LIGHT OF THE  
SOVEREIGNTY THEORY**

***Sažetak***

*U radu se razmatra pitanje ostvarivanja nadležnosti na osnovi Ustava BiH iz 1995. godine. Autor ističe da se pitanje nadležnosti vrlo često pogrešno razumijeva, a osnovni razlog za takav pristup je pravno neosnovano razumijevanje prirode državne vlasti, pojma suvereniteta, ali i samog pojma nadležnosti. U radu se naglašava da sva vlast koja se može zasnovati na Ustavu BiH pripada državi BiH, a da raspodjela nadležnosti između države BiH i njenih entiteta ne znači raspodjelu ili umanjenje državne vlasti, nego samo raspodjelu ovlaštenja za vršenje državne vlasti. Isključive nadležnosti institucija BiH značajno nadilaze broj nadležnosti koji se u pravnoj nauci i političkoj praksi vrlo često pripisuje institucijama države BiH. Autor naglašava da prema Ustavu BiH postoji više kategorija isključivih nadležnosti institucija BiH i da je za pravno validno utvrđivanje ovih nadležnosti nužno analizirati cjelinu Ustava BiH, ali i Opšti okvirni sporazum za mir u BiH.*

***Ključne riječi:*** Ustav BiH, državna vlast, entiteti, nadležnosti institucija BiH,

***Summary***

*The paper examines the question of exercising jurisdiction based on the Constitution of BiH from 1995. The author points out that the question of competence is very often misunderstood, and the main reason for such an approach is a legally unfounded understanding of the nature of state power, the concept of sovereignty, and the concept of competence itself. The paper emphasizes that all power that can be based on the Constitution of BiH belongs to the State of BiH, and that the distribution of competences between the State of BiH and its entities does not mean the distribution or reduction of state power, but only the distribution of the authority to exercise state*

*power. The exclusive competences of the institutions of BiH significantly exceed the number of competences that are often attributed to the institutions of the state of BiH in legal science and political practice. The author emphasizes that according to the Constitution of Bosnia and Herzegovina there are several categories of exclusive competence of the institutions of Bosnia and Herzegovina, and that for a legally valid determination of these competences it is necessary to analyze the entirety of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, as well as the General Framework Agreement for the Peace of Bosnia and Herzegovina.*

**Keywords:** *Constitution of Bosnia and Herzegovina, state power, entities, competences of BiH institutions*

## Uvod

Razumijevanje pojma suvereniteta, prirode državne vlasti i pojmovnog određenja nadležnosti od izuzetne je važnosti za efikasno funkcionisanje svake države. U državi koja u svom sastavu ima određene administrativno-teritorijalne cjeline razumijevanje pojma državne vlasti i određivanje nadležnosti u značajnoj mjeri određuje buduće funkcionisanje države, ali i utječe na ostvarivanje njenog suvereniteta. Jasno i precizno definisanje ovlaštenja između samih državnih organa ili između državnih organa i organa nižih administrativno-teritorijalnih cjelina, direktno utječe na efikasno ostvarivanje ustavom proklamovanih ciljeva i vrijednosti. Iskazujući sposobnost da kroz aktivnost državnih, ali i organa nižih administrativno-teritorijalnih jedinica efikasno vrši državne djelatnosti, država potvrđuje vlastiti suverenitet, kako u okviru državnih granica, tako i u odnosima sa drugim državama i subjektima međunarodnih odnosa. Vršenje vlasti u državi Bosni i Hercegovini na osnovi Ustava iz 1995. godine odvija se na više nivoa i kroz djelatnost različitih organa. S toga je za potvrđivanje Ustavom proklamovanog državnog suvereniteta u svakodnevnom funkcionisanju države BiH, od izuzetne važnosti pravilno razumijevati temeljne političko-pravne pojmove, među kojima posebnu važnost imaju pojmovi, državni suverenitet, državna vlast i nadležnost.

### 1. Suverenitet državne vlasti i određivanje nadležnosti

U pravnoj teoriji suverenitet se u pravilu određuje kao najviša ili vrhovna vlast u granicama državnog teritorija kojoj su svi pojedinci i skupine, pa i ostali nosioci vlasti na državnom teritoriju podređeni, a koja je istovremeno pravno nezavisna od svake druge izvanjske vlasti. Tako se ističe da, iako država nije

jedina vlast „ona jeste uistinu najviša ili vrhovna vlast, kojoj su svi pojedinci i skupine, pa i ostali nosioci vlasti, podređeni.“<sup>1</sup> U ovom radu fokus razmatranja će biti na ostvarivanju unutrašnjeg aspekta suvereniteta, što znači da će svojstvo vrhovnosti u odnosu na svojstvo nezavisnosti državne vlasti, biti u središtu analize. U metodološkom smislu fokus analize se usmjerava na odnose moći koji se uspostavljaju između subjekata koji se uspostavljaju Ustavom BiH i koji vrše legalnu vlast u okviru državnih granica, a ne na svojstvo nezavisnosti državne vlasti koje se procjenjuje, primarno, kroz odnos države BiH prema drugim subjektima međunarodnih odnosa. Ovom prilikom, dovoljno je ukazati na činjenicu da je u savremenoj političko-pravnoj teoriji razumijevanje pojma suvereniteta doživjelo značajne promjene u odnosu na tradicionalni pristup (bodenovski koncept) u razumijevanju ovog pojma. U pravnoj teoriji naglašava se da je „vrhovnost državne političke vlasti nad svim drugim društvenim subjektima...bitna sastavnica državne suverenosti“.<sup>2</sup> Suverenost, kao bitno obilježje državne vlasti, primarno se iskazuje kao odnos moći „između državne organizacije i drugih unutrašnjih i vanjskih političkih subjekata“<sup>3</sup> te će „ovisno o tome koliko su čvrste pravna vrhovnost i nezavisnost jedne države – ta država biti više ili manje suverena“.<sup>4</sup> Kao što je već naznačeno, sa razumijevanjem pitanja suvereniteta državne vlasti u tijesnoj vezi je i pitanje pojmovnog određenja nadležnosti. Nadležnost se, kao pravni pojam, najčešće definiše kao „legalno ovlašćenje određene državne institucije da može vršiti državnu vlast, u kapacitetu koji je definisan ustavom i zakonom“<sup>5</sup> odnosno kao „skup pravnih obaveza i pravnih ovlasti da se obavljaju poslovi jednog organa“.<sup>6</sup> Iz navedene definicije proizilazi da se radi isključivo o pravnom ovlaštenju organa određenog nivoa vlasti da vrši državnu vlast, a koje ovlaštenje se zasniva na ustavu i zakonu.<sup>7</sup> U ovom radu, cilj je ponuditi odgovor na pitanje na koji način je Ustavom BiH izvršena raspodjela nadležnosti između državnog i entitetskog nivoa vlasti i na koji način se ova raspodjela nadležnosti reflektira na sposobnost države BiH da vrši osnovne

---

<sup>1</sup> Visković, N., (2013). *Teorija države i prava*, Zagreb, 2006. str. 24. (preuzeto od Nado Grubić, *Ideja suverenosti u hrvatskoj državnopravnoj misli od 1990. do 2013. godine*), UDK 321.011 (497-5).

<sup>2</sup> Ibid, str. 30.

<sup>3</sup> Visković, N., (1997). *Država i pravo*, Drugo izmijenjeno izdanje, Birotehnika CDO Zagreb, 1997., str. 26.

<sup>4</sup> Ibid, str. 26.

<sup>5</sup> Nešković, R., (2013). *Nedovršena država*, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo, str. 219.

<sup>6</sup> Visković, N., (1997). *Država i pravo*, Drugo izmijenjeno izdanje, Birotehnika, CDO Zagreb, 1997., str. 40.

<sup>7</sup> Tako Harun Išerić tvrdi da je nadležnost „pravo i obaveza jednog nivoa vlasti da uredi određenu oblast“ (Išerić, H., *Raspodjela nadležnosti prema Ustavu BiH*, Fondacija Centar za javno pravo, str. 5).

državne funkcije i ostvaruje ustavom proklamovane ciljeve i vrijednosti. Na ovom mjestu važno je istaknuti da Ustav BiH u svojoj preambuli iskazuje jasno opredjeljenje njegovih donosilaca za suverenitet, teritorijalni integritet, političku nezavisnost i međunarodni subjektivitet države BiH i to u skladu sa međunarodnim pravom.<sup>8</sup>

## **2. Državna vlast i vršenje vlasti u državi BiH na osnovi Ustava iz 1995. godine**

U svjetlu teorije suvereniteta nesporna je činjenica da na državnom teritoriju može postojati samo jedna suverena vlast. Također, nesporno je da se na državnoj teritoriji, pored državne vlasti, ne može vršiti druga vlast koja ne bi bila državna vlast, a posebno koja bi imala i u sebi potpuno iscrpljivala svojstva suverenosti. Državna vlast je jedan od tri supstancijalna elementa pojma države (uz državni teritorij i stanovništvo) i u pravnoj doktrini se najčešće definiše kao „način i svojstvo obavljanja svih aktivnosti države, odnosno svih njenih organizacionih delova – državnih organa. Najopštije govoreći, to je legitimna aktivnost izdavanja i sprovođenja (izvršavanja) obaveznih zapovesti iza kojih stoji suverena (najjača) sila, i utoliko se ta vlast razlikuje od drugih vlasti u državi i društvu“.<sup>9</sup> Teorija suvereniteta može biti od velike pomoći u pravilnom razumijevanju pojma državne vlasti, kao i pravne prirode nadležnosti, odnosno raspodjele funkcija i ovlaštenja između različitih nivoa vlasti, a posebno kada je riječ o vršenju poslova koji spadaju u tzv. isključive nadležnosti. Kada je riječ o vršenju vlasti na osnovi Ustava BiH iz 1995. godine važno je naglasiti da dodjeljivanje prava vršenja vladinih funkcija i ovlaštenja entitetima ne znači privremeno ili trajno odricanje države BiH od tih funkcija i ovlaštenja, ali niti trajno prisvajanje tih funkcija i ovlaštenja od strane entiteta. Država BiH i nakon izvršene raspodjele ovlaštenja za vršenje državnih poslova i dalje ostaje njihov izvorni titular i to u punom kapacitetu. Raspodjelom nadležnosti ne vrši se raspodjela državne vlasti, nego samo raspodjela ovlaštenja za vršenje državne vlasti između državnih i entitetskih organa. Međutim, i nakon raspodjele nadležnosti državna vlast ostaje suverena u punom kapacitetu, jer se suverenitet ne može

---

8 U preambuli Ustava BiH na nedvosmislen način se iskazuje da su Bošnjaci, Hrvati i Srbi kao konstitutivni narodi, u zajednici sa drugima i građani Bosne i Hercegovine „opredjeljeni za suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost Bosne i Hercegovine u skladu sa međunarodnim pravom“.

9 Kutlešić, V., (2002). Organizacija vlasti, uporedna studija ustava bivših socijalističkih država Evrope, str. 12.

dijeliti.<sup>10</sup> Kada bi se država BiH kroz raspodjelu nadležnosti trajno odrekla svojih funkcija i ovlaštenja, to bi značilo da država BiH, na svom teritoriju kreira drugog državnog subjekta koji bi bio pravno nezavisan u odnosu na državu BiH, na koji način bi se negirao državni suverenitet. Međutim, takvo nešto pravno nije moguće, jer je državna vlast „po samom svom pojmu tj. prema onome što ona u pravnoj i društvenoj stvarnosti znači, vertikalno nedjeljiva, jer je najviša, suverena u određenom smislu na državnoj teritoriji“.<sup>11</sup> Dakle, potpuno je neosnovano raspodjelu prava za vršenje vladinih funkcija i ovlaštenja razumijevati kao umanjivanje suverene državne vlasti. Uvažavajući činjenicu da se radi samo o povjeravanju na vršenje državnih funkcija i ovlaštenja, proizilazi i da entiteti takva ovlaštenja i funkcije nikada ne mogu trajno prisvojiti ili otuđiti, niti prenijeti na druge subjekte. Također, proizilazi da se država BiH istih ne može trajno odreći, a da i dalje ostane suverenom državom. Povjeravanje vladinih funkcija i ovlaštenja na vršenje entitetima, ne utječe na promjenu njihovog izvornog titular i ne anulira pravo države da te funkcije vrši, čak i neposredno, ukoliko se u praksi pokaže da ih entiteti ne mogu ili ne žele izvršavati ili da ih izvršavaju suprotno državnom Ustavu. Država BiH entitetima ne povjerava vršenje državnih funkcija i ovlaštenja kako bi entiteti provodili aktivnosti suprotno interesima države BiH, odnosno kako bi svojim aktivnostima podirivali njen suverenitet, teritorijalni integritet, međunarodni subjektivitet i političku nezavisnost.

### **3. Raspodjela nadležnosti predstavlja određivanje ovlaštenja za vršenje vlasti, a ne raspodjelu suverene državne vlasti**

Članom III/I Ustava BiH vrši se raspodjela vladinih funkcija i ovlaštenja između državnih i entitetskih organa vlasti, te se istovremeno uređuju njihovi međusobni odnosi.<sup>12</sup> U pojmovnom smislu, određivanje nadležnosti za

---

10 Slobodan Jovanović ističe da je država jedna „izvorna javno-pravna ličnost; sve su ostale javno-pravne ličnosti izvedene, pošto svoju vlast izvode od države“. (Jovanović, S., (1922). Država, Beogradski izdavačko-grafički zavod jugoslavijapublik srpska književna zadruga, str. 130).

Na tragu ovakvog mišljenja su i zvanični stavovi OHR-a, Vijeća za provedbu mira (PIC), Ambassade Sjedinjenih Američkih država i drugih država članica Vijeća za implementaciju mira, izuzev Rusije u vezi sa nastankom i subjektivitetom entiteta.

11 Stjepanović, N. (1953). Načelo jedinstva vlasti i naš ustavni sistem, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, str. 131.

12 Član III Ustava BiH je naslovljen kao „Nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta“. ovim članom se vrši raspodjela pitanja koja spadaju u nadležnost državnih organa i pitanja koja spadaju u nadležnost entiteta, pri čemu se istovremeno uređuju odnosi koji se uspostavljaju između ova dva nivoa državne vlasti u vršenju

rezultat nikada ne može imati razvlaštenje ili umanjeње državne vlasti kao suverene vlasti, jer je suverena državna vlast jedinstvena i nedjeljiva i, kao suverena, ostvaruje se na cijelom državnom teritoriju. U suverenitetskom smislu, državna vlast koju vrše institucije BiH može se samo uslovno razumijevati kao viša vlast u odnosu na vlast koju vrše entitetski organi, jer se i u jednom i u drugom slučaju radi o suverenoj državnoj vlasti.<sup>13</sup> U svjetlu teorije suvereniteta, državna vlast predstavlja jedinstvenu vlast na cijelom državnom teritoriju i ona je nedjeljiva. Problem u praksi nastaje onda kada se povjeravanje ovlaštenja za vršenje vladinih funkcija i ovlaštenja (državne vlasti) određenom nivou vlasti razumijeva kao ras/podjela državne vlasti.

Međutim, ono što se pravno može raspodijeliti nije državna vlast, nego samo ovlaštenja za te vršenje državne vlasti. Raspodjela nadležnosti podrazumijeva razvrstavanje poslova između različitih organa na državnom nivou vlasti, odnosno između državnih i entitetskih organa, pri čemu se utvrđuje da se neki poslovi izvršavaju aktivnostima isključivo državnih organa, a neki aktivnostima entitetskih organa vlasti, dok se neki poslovi izvršavaju zajedničkim sudjelovanjem organa oba nivoa vlasti. Ako se uvaži činjenica da u državi postoji i može postojati samo jedna suverena vlast koja se ostvaruje na cijelom državnom teritoriju, onda je i potpuno logično da se ta vlast može vršiti, kako postupanjem državnih organa, tako i postupanjem organa nižih administrativno-teritorijalnih cjelina. Također, jasno je da se vršenje vlasti od organa entiteta ne može smatrati kao vršenje vlasti koja nije državna vlast. U pravnom smislu sva vlast u državi predstavlja isključivo državnu vlast i izvan te vlasti ne postoji, a niti može postojati, druga vlast, a posebno ne pravno neograničena i nezavisna vlast. Vlast koja nije pravno nezavisna i iznad koje postoji nadređena vlast nije suverena vlast, a upravo takav status, prema Ustavu BiH, ima vršenje vlasti od entiteta.<sup>14</sup> Kao što se iz pojmovnog

---

povjerenih poslova. Analizom člana III Ustava BiH može se utvrditi princip subordinacije u vršenju vlasti koji implicira svaka suverena vlast.

13 Tako Radmir Lukić ističe „Državna vlast se samo uslovno i tehnički može suprotstaviti kao najviša i centralna drugim vlastima koje takođe u osnovi jesu državna ali ne najviša. U suštini pak to je jedna ista vlast. Budući da je država razvijena organizacija, da njenu vlast vrši više organa s različitom nadležnošću i različitim obimom vlasti, to je razumljivo da se ta vlast „deli“ prema tim organima. Ali, ustvari to je sve jedna i ista, jedinstvena vlast, jer tek u celini uzeto ona je državna vlast u punom smislu te reči tj. sveobuhvatna“. (vidjeti Lukić, R., (1953). Teorija države i prava, Izdavačko preduzeće Narodne Republike Srbije, Beograd 1953.

14 Član III/3. b) Ustava BiH eksplicitno propisuje „Entiteti i sve njihove administrativne jedinice će se u potpunosti pridržavati ovog Ustava, kojim se stavljaju van snage zakonske odredbe Bosne i Hercegovine i ustavne i zakonske odredbe entiteta koje mu nisu saglasne, kao i odluka institucija Bosne i Hercegovine. Opšta načela međunarodnog prava su sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta“.

određenja nadležnosti može zapaziti riječ je samo o legalnom ovlaštenju za vršenje vlasti i to se ovlaštenje izvodi iz ustava i zakona. S obzirom da se ovlaštenje za vršenje vlasti izvodi iz ustava i zakona proizilazi i da se vršenje vlasti mora ostvarivati u skladu sa ustavom i zakonom. Državna vlast i ovlaštenje za njeno vršenje nisu i ne mogu biti sinonimi, a upravo se ta činjenica u pravnim, a posebno u političkim krugovima u BiH, vrlo često zanemaruje. Raspodjela nadležnosti ne može značiti da tzv. entitetska vlast nakon izvršene raspodjele ovlaštenja, više ne bi predstavljala državnu vlast,<sup>15</sup> jer raspodjela nadležnosti ne znači odricanje od vlasti ili umanjeње državne vlasti. U suprotnom to bi značilo da država, kroz raspodjelu ovlaštenja i funkcija, zadržava samo dio vlasti, dok dio svoje vlasti nepovratno prenosi na entitete, pri čemu vlast koju vrše organi entiteta, nakon izvršene raspodjele, prestaje biti državnom vlašću.

Međutim, nakon izvršene raspodjele nadležnosti (raspodjele ovlaštenja za vršenje vlasti) država BiH posjeduje vlast u istoj mjeri i u istom kapacitetu u kojem je tu vlast posjedovala i prije izvršene raspodjele. Od jedne suverene vlasti, nikada se ne mogu uspostaviti dvije suverene vlasti koje bi se istovremeno ostvarivale kao suverene na istom državnom teritoriju. Kada to ne bi bilo tako, onda bi, kroz raspodjelu ovlaštenja za vršenje državne vlasti, a posebno kroz uspostavu tzv. isključivih nadležnosti entiteta, nastale dvije ili više suverenih, samostalnih i pravno nezavisnih vlasti.<sup>16</sup> To bi u konačnici značilo da od jedne suverene državne vlasti, u procesu raspodjele nadležnosti,

---

15 Tako Nikola Stjepanović ističe „Državna vlast je, po samom svom pojmu, tj. prema onome što ona u pravnoj i društvenoj stvarnosti znači, vertikalno nedeljiva, jer je najviša, suverena u određenom smislu na državnoj teritoriji. Stoga svi oni kroz koje se ova vlast manifestuje ne mogu biti ravni po snazi svoje volje, količini vlasti. Vlast se, naime, može deliti samo na horizontalne slojeve, gde će biti razne njene manifestacije koordinirane, i to hijerarhijski koordinirane: volja jednog organa, jedne „vlasti” u istom predmetu mora da je starija, sa jačom pravnom snagom od volje drugog organa, što opet ne isključuje ravnopravnost između pojedinih organa, naravno ne apsolutnu nego samo u međusobnom odnosu, a ne i prema trećem, višem organu od njih“. Isti autor načelo jedinstva vlasti razumijeva tako da ovo načelo polazi od postavke „da je državna vlast po svojoj bitnosti jedna-jer je suverena, najviša na državnoj teritoriji. Suština njegove sadržine je u postavci da je državna vlast jedinstvena po izvoru i pripadnosti“. (Više o ovome vidjeti u Stjepanović, N., (1953). Načelo jedinstva vlasti i naš novi ustavni sistem, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, broj. 2, str. 131.

16 Miodrag Jovićić tvrdi „Iako se u nizu federacija federalne jedinice nazivaju državama, one nisu prave države iz osnovnog razloga što ne raspolazu suverenošću, pa samim tim ni svojstvom nezavisnosti, imanentnim državi. Međutim, u svakom slučaju, može se govoriti o izvesnom stepenu njihove samostalnosti. Osnovna razlika između nezavisnosti i samostalnosti bila bi u tome što je nezavisnost pravno neograničena, dok se samostalnost uvek kreće u izvesnim pravno uređenim okvirima“. (Više o ovome vidjeti u Jovićić, M., (1993). Tri teorijska modela teritorijalne organizacije vlasti-unitarna država, federacija, regionalna država, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj: 1-2, str. 130.

na jednom državnom teritoriju, nastaju dvije ili više suverenih vlasti, a u konačnici da nastaju dvije ili više suverenih država. Ukoliko se uvaži činjenica da sva vlast na državnom teritoriju pripada državi, onda to vodi zaključku i da su sva ovlaštenja koja se mogu izvesti iz državnog ustava izvorno, originarno, državna ovlaštenja. U slučaju tzv. isključivih nadležnosti entiteta to znači da organi entiteta u određenim pitanjima, na osnovu povjerenog ovlaštenja, vrše suverenu državnu, a ne svoju, pravno nezavisnu, vlast. Upravo na ovakav pravni karakter vlasti u BiH ukazuje formulacija iz člana III/I Ustava BiH koja u relevantnom dijelu glasi „sve vladine funkcije i ovlaštenja“. Logički i pravno, nemoguće je da u državi postoje dvije odvojene i pravno nezavisne vlasti, bez obzira što postoje tzv. isključive nadležnosti državnih organa i isključive nadležnosti organa entiteta.

Postojanje ove dvije kategorije isključivih nadležnosti ne znači da jedan nivo vlasti isključuje i poništava drugi nivo vlasti, jer se uvijek radi o jedinstvenoj državnoj vlasti koja se samo izvršava na različitim nivoima i djelatnostima različitih organa vlasti. Suverenu državnu vlast vrše i državni organi i organi entiteta, ali to ne znači da entiteti imaju vlastitu suverena vlast koja nije državna vlast i da su u vršenju vlasti nezavisni od državne vlasti. Radi se samo o isključivom, ekskluzivnom pravu vršenja određenih državnih poslova i djelatnosti na osnovi ovlaštenja kojeg dodjeljuje država. Na državnoj teritoriji ne može postojati paralelizam i pluralizam suverenih vlasti, jer i logički i pravno, suverena vlast na državnom teritoriju ne može prihvatiti paralelno egzistirajuću suverenu vlast. Vršenje isključivih nadležnosti, bilo od državnih, bilo od entitetskih organa vlasti, znači samo da su ti organi dobili ovlaštenje da u tim oblastima samostalno vrše suverenu državnu vlast, bez prava drugih nivoa vlasti i njihovih organa da se miješaju u vršenje te vlasti.<sup>17</sup> Naravno, entiteti su u vršenju poslova iz svoje nadležnosti vezani Ustavom BiH, kao što je to predviđeno članom III/3. b) Ustava. Dakle, entiteti samo vrše vlast, ali ona njima izvorno ne pripada, ona kao takva, u cijelosti i bez ostatka, pripada državi BiH.<sup>18</sup> Vlast države BiH na osnovi Ustava iz 1995. godine se odlikuje svojom složenošću, ali ta složenost je istovremeno određena i njenim unutrašnjim jedinstvom. Državna suverena vlast se u manifestacionom obliku,

---

17 Harun Išerić tvrdi da „isključiva nadležnost podrazumijeva da u određenoj materiji nadležnost jednog nivoa vlasti isključuje nadležnosti drugog nivoa vlasti. Ona uključuje ekskluzivno pravo i obavezu jednog nivoa vlasti da regulativno djeluje u određenoj oblasti“. (Išerić, H., Raspodjela nadležnosti prema Ustavu BiH, Fondacija Centar za javno pravo, str. 5).

18 Tako Radmir Lukić ističe da je odlučujuće obilježje države upravo suverenost. „Države, mislimo, nema bez suverenosti. Između mnogobrojnih stupnjeva više ili manje samostalnih nosilaca državne vlasti mislimo da državom treba nazvati samo onog nosioca vlasti koji je suveren, tj. pravno neograničen“. (Više vidjeti u Lukić, R. (1953) Suverenost u FNRJ i savezni Ustavni zakon, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br. 2., str. 147.).

ne iscrpljuje isključivo kroz djelatnost državnih organa, niti kroz djelatnost entitetskih organa ili organa Brčko Distrikta.<sup>19</sup> Ukupnost suverene državne vlasti oličena je u organskom jedinstvu vlasti koju vrše organi države BiH, organi entiteta i organi Brčko Distrikta. Prema Ustavu BiH „ne postoji vlast Bosne i Hercegovine i vlast entiteta, nego postoji vlast Bosne i Hercegovine koja se vrši na nivou institucija BiH i na nivou entiteta....jedan i drugi nivo vlasti čine cjelinu koju nazivamo državna vlast Bosne i Hercegovine“.<sup>20</sup> Kako bi se izbjeglo pogrešno razumijevanje raspodjele nadležnosti na osnovi Ustava BiH, korisno bi bilo iz upotrebe potpuno isključiti sintagmu „podjela vlasti“ kao i sintagmu „vlast državnih i vlast entitetskih organa“, s obzirom da ni državni ni entitetski organi nemaju vlast, nego samo ovlaštenje da vrše državnu vlast. Sva vlast na cijeloj državnoj teritoriji, predstavlja isključivo

---

19 Bez namjere da se u ovom radu iznosi stav o pravnoj prirodi državnog uređenja BiH, kao ilustracija koja može biti od koristi u razumijevanju pravne prirode vlasti u BiH, može poslužiti razumijevanje vlasti u federaciji koje iznosi Evgeni Dimitrov. On pod federacijom razumijeva jednu državu, jedinstvenu cjelinu, čije jedinstvo se odlikuje svojom unutrašnjom složenošću. Ova razmišljanja mogu biti od pomoći i kod razumijevanja nadležnosti i njenim implikacijama u BiH. Tako Dimitrov ističe: „Po našem mišljenju, kad se govori o pojmu državne vlasti i njenom svojstvu suverenosti u federaciji, treba praviti razliku u pojmovima državna vlast i vlast organa države. Izgleda da se ova dva pojma često identifikuju. Vlast koju vrši državni organ jeste ispoljavanje državne vlasti. U pojedinim unitarnim državama ova dva pojma u svojoj sadržini mogu se eventualno izjednačiti. Međutim, u federativno uređenoj državi to se ni u kom slučaju ne sme činiti. Osnovni nedostatak stanovišta koja su polazila od jedinstvenog pojma državne vlasti u federaciji sastoji se u tome što su ispoljavanje ove suverene državne vlasti tražila i nalazila isključivo u savezним organima. Državna vlast federacije izjednačavala se sa vlašću organa saveza i samo njoj se pripisivalo svojstvo suverenosti. U federaciji se može govoriti samo o postojanju jedinstvenog pojma državne vlasti. Samo ova jedinstveno shvaćena državna vlast ima svojstvo suverenosti. Ali, ovaj jedinstveni pojam državne vlasti ne poklapa se ni sa vlašću organa saveza ni sa vlašću organa jedinice saveza. On obuhvata i jednu i drugu vlast i ujedinjuje ih, ali ne pretstavlja mehanički zbir već jedinstveni pojam višeg kvaliteta. Vlast organa saveza i vlast organa jedinice saveza su u pojedinim domenima državnog i društvenog života samo manifestacije ove jedinstvene državne vlasti u federaciji. Složenost federativno uređene države karakteriše fakat što njenu suverenu državnu vlast ne vrši jedan najviši organ države; ona se izražava kako u delatnosti najviših saveznih organa tako i u delatnosti najviših organa jedinica saveza. Uzajamni odnos ovih organa nije odnos viših i nižih organa; to je odnos najviših organa vlasti od kojih svaki u svome domenu ostvaruje suverenu državnu vlast. Vlast koju vrše najviši savezni organi ne pojavljuje se kao suverena prema najvišim organima vlasti jedinice saveza, kao što se ni vlast najviših organa jedinice saveza ne pojavljuje kao suverena prema najvišim organima vlasti saveza. Međutim, vlast i jednih i drugih, posmatrana u njenom jedinstvu, pojavljuje se kao suverena državna vlast u punom smislu reči. Ovakav uzajamni odnos vlasti organa saveza i organa jedinica saveza proizilazi iz fakta što su i jedna i druga vlast u stvari samo manifestacije jedinstvene suverene državne vlasti federacije. (Više o ovome vidjeti u: Dimitrov, E., (1953). Karakter federativnih odnosa u našoj zemlji, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br. 3-4, str. 281-282).

20 . Nešković, R., (2013). Nedovršena država, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo, str. 67.

suverenu vlast države BiH. U razumijevanju državnog suvereniteta i raspodjele nadležnosti nikada se ne smije zanemariti činjenica da svrha raspodjele funkcija i ovlaštenja nije i ne može biti umanjenje državnog suvereniteta. Naprotiv, upravo se kroz vršenje povjerenih poslova i djelatnosti država BiH treba potvrditi kao suverena država koja je sposobna donositi i sporovoditi najviše političko-pravne odluke na cijelom državnom teritoriju.

#### **4. Ustav BiH je pravni osnov za raspodjelu državnih funkcija i ovlaštenja, a ne za raspodjelu državne vlasti**

U analizi izvršene raspodjele nadležnosti između državnog i entitetskog nivoa vlasti na osnovi Ustava BiH iz 1995. godine kao polazište uzima se odredba člana III/3 a) Ustava BiH koja propisuje: "Sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim Ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima". Nakon što je naprijed ukazano da se pitanje pravne prirode državne vlasti i raspodjele nadležnosti vrlo često pogrešno razumijeva u nastavku rada će, osloncem na citirani član III/3 a) Ustava BiH, biti ukazano na još jedan problem, a to je tvrdnja da se isključive nadležnosti institucija države BiH mogu zasnovati pozivanjem isključivo na član III/I Ustava BiH. Ovakav stav je višestruko pogrešan i pravno neodrživ. Naprijed citirana ustavna odredba je od izuzetnog značaja za pravilno razumijevanje nadležnosti države BiH i njenih entiteta i omogućava da se, u vezi sa ovim pitanjem, izvede nekoliko važnih pravnih zaključaka; prvo, sve funkcije i ovlaštenja koja se mogu zasnovati na Ustavu BiH, bez obzira koji nivo ili organ vlasti bio nadležan za njihovo izvršavanje, pripadaju državi BiH, jer se radi o „vladinim funkcijama i ovlaštenjima“ od kojih se vršenje nekih povjerava institucijama države BiH, a vršenje nekih organima entiteta, drugo, radi se isključivo o raspodjeli funkcija i ovlaštenja za vršenje vlasti, a ne o raspodjeli državne vlasti, treće, osnova za utvrđivanju kataloga nadležnosti državnog nivoa vlasti predstavlja cjelina ustavnog teksta, a ne samo član III/1 Ustava BiH, kako se to u nekim pravnim i političkim krugovima vrlo često pogrešno ističe. Tvrdnja da je država BiH izvorni i jedini titular svih funkcija i ovlaštenja koja se iz Ustava BiH mogu izvesti zasniva se na dijelu citirane ustavne norme koji glasi „sve vladine funkcije i ovlaštenja“, dok se zaključak da se nadležnost institucija BiH izvodi iz cjeline ustavnog teksta, a ne samo iz člana III/1 Ustava, izvodi iz dijela citirane ustavne norme koji glasi „koja nisu ovim Ustavom“ povjerena institucijama BiH. Ustav BiH kroz raspodjelu ukupnih nadležnosti koje se izvode iz Ustava, određene funkcije i ovlaštenja dodjeljuje institucijama BiH (deset funkcija i ovlaštenja iz člana III/1 Ustava), a nakon toga pravo izvršavanja preostalih vladinih funkcija i ovlaštenja (naglašavajući da se radi o „vladinim funkcijama i ovlaštenjima“) dodjeljuje

entitetima. Dakle, prema Ustavu BiH izvan vladinih (državnih) funkcija i ovlaštenja ne postoje, niti mogu postojati druge funkcije i ovlaštenja. Izvan vlasti izvedene iz Ustava BiH, ne može postojati neka druga legalna vlast koja bi se vršila i ostvarivala na teritoriji države BiH. Po slovu ustavnog teksta izvršavanje nekih vladinih funkcija i ovlaštenja rezervišo se isključivo za institucije države BiH (isključive nadležnosti države BiH), vršenje nekih se povjerava institucijama entiteta (isključive nadležnosti entiteta), a neke funkcije i ovlaštenja državni i entitetski nivo vlasti izvršavaju zajedno i istovremeno (paralelne, zajedničke nadležnosti) dok neke funkcije i ovlaštenja vrši jedan nivo vlasti, uz isključenje drugog nivoa vlasti, pod uslovom da organi nivoa vlasti kojima je vršenje tih poslova povjereno, efektivno izvršavaju te poslove (konkurentne nadležnosti).<sup>21</sup> Nakon što je ustavna norma

---

21 Tako Harun Išerić tvrdi „U našim doktrinama se razlikuju dvije vrste zakonodavne nadležnosti: isključiva (ekskluzivna) i zajednička (mješovita): Isključiva nadležnost podrazumijeva da u određenoj materiji nadležnost jednog nivoa vlasti isključuje nadležnosti drugog nivoa vlasti. Ona uključuje ekskluzivno pravo i obavezu jednog nivoa vlasti da regulativno djeluje u određenoj oblasti. U praksi se prilikom određivanja ove nadležnosti primjenjuju metodi pozitivne i negativne enumeracije. Metod pozitivne enumeracije podrazumijeva taksativno nabrojanje nadležnosti i najčešće se koristi prilikom određivanja nadležnosti države. Može se istovremeno koristiti i za određivanje nadležnosti federalnih jedinica. Drugim metodom, negativne enumeracije, koji se još naziva i metodom generalne klauzule ili rezidualnim nadležnostima ili pretpostavkama nadležnosti, nadležnosti se određuju klauzulama koje utvrđuje da se preostale nadležnosti, tj. one koje nisu direktno date u nadležnost jednog nivoa vlasti, prepuštaju, odnosno potpadaju, pod nadležnost drugog nivoa vlasti. Rijedak je slučaj da se nadležnosti države i federalnih jedinice određuju metodom pozitivne enumeracije, odnosno slučaj da se nadležnosti federalnih jedinica određuju metodom pozitivne enumeracije. Pretpostavka nadležnosti predstavlja prevenciju situacije u kojoj se ne može ustanoviti u čiju nadležnost spada obavljanje neke funkcije ili regulacija neke materije. Nabrojane nadležnosti, utvrđene pozitivnom enumeracijom, se tumače restriktivno, dok se nadležnosti koje proizlaze iz metoda generalne klauzule, tumače široko. Mora se napomenuti da je pored brojnosti i kvantiteta nadležnosti, bitan i kvalitet samih nadležnosti tj. njihov društveni značaj. Isključive nadležnosti države mogu također biti utvrđene i određivanjem nadležnosti državnih organa. Zajedničke nadležnosti su nadležnosti države i federalnih jedinica. Ovakav tip nadležnosti podrazumijeva da država, i federalne jedinice uređuju određenu oblast. U okviru zajedničkih nadležnosti razlikuju se dvije podvrste: paralelne (okvirne, načelne) i konkurentne (ažurne) nadležnosti. Paralelna podrazumijeva istovremenu nadležnost države i njenih jedinica. Naime, država uređuje određenu oblast osnovno, okvirno, načelno ili principijelno, a federalne jedinice detaljnije i preciznije, u skladu sa državnim zakonom. Država vrši, dakle, okvirnu regulaciju, a federalne jedinice dopunsku doregulaciju i razradu konkretne materije sukladno svojim specifičnostima. Zakoni federalnih jedinica moraju biti u saglasnosti sa zakonima države, koji se najčešće nazivaju okvirnim zakonima. Dakle, iz samog naziva zakona proizlazi odgovor na pitanje da li je njime potpuno ili djelomično uređena određena oblasti. Međutim, do odgovora na to pitanje najčešće se može doći samo analizom zakonskog teksta. Konkurentne nadležnosti podrazumijevaju uzajamno isključivanje regulativnih nadležnosti države i njenih jedinica tako da samo jedna od njih smije regulirati konkretnu materiju. I ovdje u tipičnim konstalacijama vrijedi pravilo da je jedan nivo vlasti ovlašten da

iz člana III/3 a) Ustava BiH odredila izvornog titulara svih funkcija i ovlaštenja (izvor sve vlasti) ona vrši njihovu raspodjelu između državnog i entitetskog nivoa vlasti, pri čemu se ovlaštenja i funkcije koje se dodjeljuju državnim organima vlasti (ukupno 10) taksativno navodi u članu III/I Ustava BiH. Međutim, u ovom radu se zastupa stav da se kod taksativnog navođenja funkcija i ovlaštenja institucija države BiH radi samo o dijelu državnih funkcija i ovlaštenja (riječ je o nepotpunom popisu), odnosno da se te funkcije i ovlaštenja ne iscrpljuju članom III/1 Ustava. U nastavku rada će biti precizno ukazano da tekst Ustava BiH sadrži nadležnosti institucija BiH i u drugim svojim normama, i to kao isključive nadležnosti državnih organa, a koje po svom broju značajno nadilaze deset isključivih nadležnosti koje su pobrojane u članu III/I Ustava BiH.

## **5. Kategorizacija isključivih nadležnosti institucija BiH na osnovi Ustava BiH**

U političkoj praksi, ali i u stručnim krugovima, vrlo često se može čuti stav da institucijama BiH pripadaju samo one funkcije i ovlaštenja koje su eksplicitno navedene u članu III/1 Ustava BiH. Ovakav stav znači da se na drugim ustavnim normama ne može zasnovati nadležnost institucija BiH, što je potpuno pogrešno, jer se u članu III/3 a) Ustava eksplicitno propisuje da nadležnosti koje nisu date institucijama BiH „ovim Ustavom“, a ne „ovim članom“ pripadaju entitetima.<sup>22</sup> Stav da se državna nadležnost određuje

---

regulira određenu materiju sve dok je drugi nivo vlasti ne odluči urediti. Konkurentna nadležnost se konkretizira u tri tipa: Jedan tip podrazumijeva da federalne jedinice samostalno vrše regulaciju određene oblasti sve do donošenja državnog zakona koji derogira zakone federalnih jedinica za tu oblast. Drugi tip konkurentne nadležnosti podrazumijeva mogućnost da se izvrši delegacija reguliranja određenog pitanja iz isključive nadležnosti na federalne jedinice. Ovaj tip se naziva i prava konkurentna nadležnost. Treći tip podrazumijeva mogućnost da država preuzima prava regulacije određene oblasti iz nadležnosti federalnih jedinica. Ovaj tip se naziva neprava konkurentna nadležnost. (Išerić, H., Raspodjela nadležnosti prema Ustavu BiH, Fondacija Centar za javno pravo, str. 5-6.). 22 Omer Ibrahimagić ističe „Pri tome se svi koji žele da naglase uske nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine, najčešće pozivaju na član 3. tač. 1. Ustava u kojoj su taksativno pobrojane nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine. Međutim, zanemaruju se odredbe Ustava o dodatnim nadležnostima sadržanim u istom članu Ustava u tač. 5a. Naime, tamo stoji da će Bosna i Hercegovina preuzeti nadležnosti (1) u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta, (2) u stvarima koje su predviđene u Aneksima 5-8 Općeg okvirnog sporazuma, (3) ili u stvarima koje su potrebne za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine (4) kao i uspostavljanje dodatnih institucija prema potrebi za vršenje ovih nadležnosti. Dodatne nadležnosti (3-5a) su „zlatni rudnik“ funkcija i nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine, koji još nije otkriven, ni od naših političara, ni od Ureda Visokog

cjelinom Ustava BiH, a ne samo članom III/I Ustava, podržava i odredba člana III/4 Ustava kojom se propisuje koordinacija među entitetima u stvarima koje nisu unutar odgovornosti Bosne i Hercegovine kao što je predviđeno „ovim Ustavom“. Dakle, ustavna norma iz člana III/1 i člana III/IV Ustava BiH snažno relativizira često pre/naglašavanu tezu o tzv. pretpostavljenim nadležnosti u korist entiteta. Da bi se pretpostavljena nadležnost u korist entiteta razumjela na ustavno korektan način, potrebno je prethodno utvrditi koje sve nadležnosti pripadaju državi BiH na osnovi cjeline Ustava BiH, ali i Daytonskog mirovnog sporazuma, a ne samo na osnovu člana III/1 Ustava. Zagovornici teze o primatu tzv. pretpostavljene nadležnosti u korist entiteta, vrlo često ignorišu pravnu metodologiju koju Ustav BiH primjenjuje kod određivanja nadležnosti institucija BiH, što vodi i pravno neodrživim zaključcima. Na osnovu analize ustavnog teksta i primijenjene nomotehnike može se utvrditi da Ustav BiH utvrđuje četiri kategorije isključivih nadležnosti institucija države BiH i to one koje su:

- 1) taksativno pobrojane u članu III/1 Ustava BiH,
- 2) navedene u drugim članovima Ustava BiH,
- 3) predviđene drugim aneksima Daytonskog mirovnog sporazuma, s obzirom da svi aneksi Daytonskog mirovnog sporazuma imaju snagu ustavne norme,<sup>23</sup>
- 4) proizilaze iz prava i obaveza države BiH.

Kada je riječ o nadležnostima institucija BiH pod tačkom 3) treba istaknuti da se sam tekst Ustava BiH poziva na određene anekse Daytonskog mirovnog sporazuma (npr. član II/1 se poziva na Aneks 6, član II/5 se poziva na Aneks 7, dok se član III/5. a) poziva na anekse 5-8) koji, uređujući određenu ustavnu materiju, istovremeno utvrđuju i nadležnost institucija BiH, ali i uspostavljaju ustavni osnov za osnivanje novih državnih institucija. Kada se radi o osnivanju novih državnih institucija treba naglasiti da osim člana III/5. a) Ustava BiH<sup>24</sup>

---

predstavnik“. (Ibrahimagić, O., (1999). Supremacija Bosne i Hercegovine nad entitetima, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, KULT B časopis za kulturu-umjetnost-nauku-politku, str. 27.).

<sup>23</sup> Radomir Nešković ističe da „svih jedanaest dijelova ima ustavnu pravnu snagu, a četvrti dio je zvanični Ustav Bosne i Hercegovine. Naizgled, radi se o protivrječnosti: kako dijelovi izvan Ustava mogu imati ustavnu pravnu snagu i šta je Ustav-da li je to samo četvrti dio ili su to svi dijelovi Sporazuma? Ustav je postavljen kao suštinski dio cjeline, koji u procesu nadogradnje Sporazuma treba da objedini ostale anekse, i tako bi se cijeli Dejtonski sporazum transformisao u Ustav Bosne i Hercegovine“. (Nešković, R., (2013) Nedovršena država-politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, str. 182).

<sup>24</sup> Član III/5 a Ustava BiH glasi „Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnost u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta; stvarima koje su predviđene u Aneksima 5 - 8 Opšteg okvirnog sporazuma; ili koje su potrebne za očuvanje suvereniteta,

i član 1/1 Aneksa 10 Daytonskog mirovnog sporazuma izričito navodi mogućnost ustanovljavanja novih ili dodatnih „političkih i ustavnih institucija u BiH“.<sup>25</sup> Ustavni sud BiH je također u svojim odlukama više puta naglasio da je za pravilno razumijevanje Ustava BiH nužno uzeti u obzir cjelinu Ustava BiH i Daytonskog mirovnog sporazuma,<sup>26</sup> što nužno znači da se i razumijevanju pitanja utvrđivanja nadležnosti i osnivanja novih državnih institucija BiH mora pristupiti na identičan način. Slijedom navedenog, proizilazi da se u materijalno-pravnom smislu može govoriti samo o jedinstvenom pojmu isključivih nadležnosti države BiH koje su, kao takve, definisane primjenom specifične ustavne nomotehnike. Vršiti kategorizaciju isključivih nadležnosti institucija BiH opravdano je samo iz praktičnih razloga, odnosno ukoliko se na takav način želi ukazati na specifičnost primijenjene ustavno-pravne tehnike za određivanje nadležnosti. Međutim, ne može biti nikakve dileme da su nadležnosti institucija države BiH utvrđene Ustavom BiH kao cjelinom, a ne samo njegovim jednim članom, ali i Daytonskim mirovnim sporazumom. Ova činjenica, kao što je već naglašeno, u značajnoj mjeri relativizira efekte stava o tzv. pretpostavljenoj nadležnosti u korist entiteta i čini neosnovanim tvrdnje o nadmoći entiteta u odnosu na državu BiH. Kada se sumira nadležnost institucija BiH, a posebno njihove tzv. isključive nadležnosti, može se zaključiti da institucije BiH imaju izuzetno snažnu ustavnu poziciju. Zagovornici redukcionističkog (i neustavnog) pristupa pitanju određivanja državnih nadležnosti, svode nadležnosti države BiH isključivo na deset nadležnosti koje su taksativno navedene u članu III/I Ustava BiH<sup>27</sup>, pri čemu integralno ne razumijevaju čak ni sam član III Ustava

---

teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, u skladu sa podjelom nadležnosti među institucijama Bosne i Hercegovine. Dodatne institucije mogu biti uspostavljene prema potrebi za vršenje ovih nadležnosti“.

25 Član I/1 Aneksa 10 glasi „Strane se slažu da će primjena civilnih aspekata mirovnog rješenja sadržavati širok dijapazon aktivnosti uključujući, nastavak humanitarne pomoći za period koliko to bude potrebno; obnova infrastrukture i ekonomska obnova; ustanovljenje političkih i ustavnih institucija u Bosni i Hercegovini; unapređenje poštovanja ljudskih prava i povratak raseljenih lica i izbjeglica; održavanje slobodnih i fer izbora tokom vremenskog perioda u Aneksu 3. na Opšti okvirni sporazum. Značajan broj međunarodnih organizacija i agencija biće pozvan da pomaže u ovome“.

26 Tako Ustavni sud BiH u odluci u predmetu U 32/01 u paragrafu 17 konstatuje „I Ustav BiH, čiji je tekst dat u Aneksu 4., sastavni je dio Sporazuma. Prema tome, iz same strukture Sporazuma proizilazi da su aneksi istog karaktera i da tvorcima aneksa nije bila namjera da dođe do bilo kakvog sukoba ili mogućnosti spora između pojedinih aneksa ili institucija koje su njima uspostavljene. Prema tome, može se zaključiti da se oni nadopunjavaju i djeluju paralelno“. (Odluka Ustavnog suda BiH broj: U 32/01 je objavljena u Službenom glasniku BiH“ broj 27/01).

27 Tako član III/I Ustava BiH propisuje da u isključivu nadležnost države BiH spadaju sljedeća ovaštenja i funkcije: a) Vanjska politika. b) Vanjskotrgovinska politika. c) Carinska politika. d) Monetarna politika, kao što je predviđeno članom VII. e) Finansiranje institucija

BiH, koji u tački 5. propisuje dodatne nadležnosti države BiH, a u okviru ovih dodatnih nadležnosti, opet, na vrlo suptilan način, kategorizira nadležnosti države BiH. Regulišući osnivanje ili rad državnih institucija ili uređujući određenu oblast, odnosno materiju, institucijama BiH se, kroz cijeli tekst Ustava BiH, povjeravaju određene funkcije i ovlaštenja. Analiza cjeline ustavnog teksta pokazuje da je takvom nomotehnikom ustavotvorac isključive nadležnosti države BiH značajno uvećao u odnosu na deset nadležnosti koje su eksplicitno pobrojane u članu III/I Ustava BiH. Neposrednim uvidom u ustavni tekst može se utvrditi da Ustav BiH Parlamentarnoj skupštini BiH, kao državnom organu, eksplicitno dodjeljuje „dodatnih“ 19 nadležnosti, Predsjedništvu BiH „dodatnih“ 12 nadležnosti, a Ustavnom sud BiH „dodatnih“ pet novih nadležnosti. Ovo ukazuje da osim deset isključivih nadležnosti iz člana III/1 Ustava, institucije BiH imaju i „dodatnih“ minimalno 36 isključivih nadležnosti koje su propisane drugim ustavnim normama. Kao što je već istaknuto ne radi se uopće o tzv. „dodatnim nadležnostima“, nego o izvornim isključivim nadležnostima institucija države BiH. Ove nadležnosti se mogu nazivati „dodatnim nadležnostima“ samo uslovno, odnosno samo ukoliko se time želi ukazati na izvorne i isključive nadležnosti institucija BiH koje su pridodate nadležnostima iz člana III/I Ustava BiH. Kada se isključive nadležnosti institucija BiH posmatraju u svom jedinstvu, onda se može tvrditi da institucije BiH imaju minimalno 46, a ne samo deset isključivih nadležnosti. U ovom kontekstu tvrdnja o „minimalnom broju“ isključivih nadležnosti institucija BiH svoje uporište ima u činjenici da se u ovom radu navode isključive nadležnosti državnih institucija koje su potpuno konkretizovane i precizno navedene, dok isključive nadležnosti države BiH mogu proizlaziti i iz drugih ustavnih normi koje omogućavaju da se takve nadležnosti utemelje.<sup>28</sup> Kako bi se ova tvrdnja potkrijepila konkretnim dokazima, u nastavku rada će biti navedne isključive nadležnosti Parlamentarne skupštine BiH, Predsjedništva BiH, Vijeća ministara BiH i Ustavnog suda BiH koje nisu navedene u članu III/I, nego su određene u drugim članovima Ustava BiH.

---

i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine. f) Politika i regulisanje pitanja imigracije, izbjeglica i azila. g) Provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivičnihopravnih propisa, uključujući i odnose sa Interpolom. h) Uspostavljanje i funkcionisanje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sredstava. i) Regulisanje međuentitetskog transporta. j) Kontrola vazdušnog saobraćaja.

28 Ustavni sud BiH je tako u odluci U 1/11 konstatovao da „svaki nivo vlasti ima svoje nadležnosti koje su određene ili odredive“ (paragraf 67) i u tom smislu, razamatrajući pitanje državne imovine, zaključio da isključiva nadležnost BiH proizilazi iz člana I/1, III/3 b) i IV/4. e) Ustava BiH, koji dodjeljuje Parlamentarnoj skupštini nadležnost u ostalim pitanjima koja su potrebna za provođenje dužnosti države, jer se radi o isključivoj nadležnosti BiH da regulira pitanje imovine. (vidjeti pragraf 81).

### **5.1. Isključive nadležnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine**

Parlamentarna skupština BiH kao zakonodavni organ ima brojne nadležnosti koje nisu sadržane u spisku nadležnostima iz člana III/1 Ustava BiH. Ustav BiH propisuje da Parlamentarna skupština BiH ima nadležnost da:

- 1) određuje simbole države BiH, uz potvrdu Predsjedništva BiH (član 1/6),
- 2) reguliše državljanstvo Bosne i Hercegovine (član 1/7),
- 3) reguliše izdavanja pasoša države BiH od strane entiteta (član 1/7. e),
- 4) daje saglasnost i reguliše pitanje sklapanja sporazuma entiteta sa državama i međunarodnim organizacijama (član III/2. d),
- 5) Izbornim zakonom BiH reguliše izbor članova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH koji se biraju sa teritorije entiteta (član IV/2. a),
- 6) Izbornim zakonom BiH reguliše izbor članova Predsjedništva BiH koji se biraju u entitetima i donosi zakon kojim se propisuje popuna upražnjenog mjesta u Predsjedništvu (član V/1. a), zatim reguliše, shodno članu IV/3 Ustava, način izbora predsjednika Predsjedništva BiH, rotacijom ili na neki drugi način (član V/2. b),
- 7) donosi Poslovnik o radu Predstavničkog doma i Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH od samih domova (član IV/3. b),
- 8) donosi zakone koji su potrebni za provođenja odluka Predsjedništva BiH ili za vršenje funkcija Skupštine po Ustavu BiH (član IV/4. a),
- 9) odlučuje o izvorima i iznosu sredstava potrebnih za rad institucija BiH i za izvršavanje međunarodnih obaveza BiH (član IV/4. b), odobrava budžet za institucije BiH kojim se finansiraju troškovi potrebni za izvršavanje nadležnosti institucija BiH i međunarodnih obaveza BiH (član (V/4. c) i član VIII/1),
- 10) odlučuje o davanju saglasnosti za ratifikaciju međunarodnih ugovora (član IV/4. d),
- 11) odlučuje o pitanjima koja su potrebna da se provedu dužnosti Parlamentarne skupštine BiH ili koje su joj dodijeljene zajedničkim sporazumom entiteta (član IV/4. e),
- 12) potvrđuje imenovanje predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH kojeg predlaže Predsjedništvo BiH (član V/4),
- 13) Predstavnički dom odobrava imenovanje predsjedavajućeg i članova Vijeća ministara BiH i donosi odluku kojom se izglasava nepovjerenje Vijeću ministara BiH (član V/4. a), b) i c),
- 14) razmatra izvještaj Vijeća ministara BiH o provođenju politike i odluka BiH u oblastima iz člana III st. 1, 4, i 5. Ustava BiH (član V/4. a),

- 15) donosi zakon kojim se na drugačiji način reguliše izbor troje sudija Ustavnog suda BiH koje bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na važeće ustavno rješenje (član VI/1. d),
- 16) donosi odluku o raspuštanju Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH (član IV/3. g).
- 17) određuje nadležnost Centralne banke BiH (član VII/1),
- 18) reguliše pitanje načina prikupljanja prihoda Budžeta BiH (član VIII/3),
- 19) usvaja izmjene i dopune Ustava BiH (član X/1).

Slijedom naprijed navedenog, proizlazi da Parlamentarna skupština BiH ima značajan broj nadležnosti koje su joj Ustavom BiH date u isključivu nadležnost kroz regulisanje određene ustavne materije.

U svih 19 naprijed navedenih pitanja riječ je o isključivim nadležnostima Parlamentarne skupštine BiH kao državne institucije koje ne može vršiti nijedan drugi državni ili entitetski organ vlasti, izuzev same Parlamentarne skupštine BiH. Sve ovo ukazuje da Parlamentarna skupština BiH ima snažnu ustavnu poziciju u ustavnom sistemu BiH.

## **5.2. Isključive nadležnosti Predsjedništva Bosne i Hercegovine**

Nadležnost Predsjedništva BiH utvrđena je članom V/3 Ustava BiH. Ovim članom taksativno je nabrojano devet nadležnosti odnosno funkcija i ovlaštenja Predsjedništva BiH.<sup>29</sup> U okviru ovih devet funkcija i ovlaštenja neke od njih se mogu prepoznati i podvesti pod nadležnosti institucija BiH koje su navedene u članu III/1 Ustava BiH. To se, prije svega, odnosi na četiri funkcije i ovlaštenja navedene pod tačkom a), b), c), d) i h) člana V/3 Ustava

---

<sup>29</sup> Ustav BiH u članu V/3 propisuje da će Predsjedništvo BiH imati nadležnost za: a) Vođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine. b) Imenovanje ambasadora i drugih međunarodnih predstavnika Bosne i Hercegovine, od kojih najviše dvije trećine mogu biti odabrani sa teritorije Federacije. c) Predstavljanje Bosne i Hercegovine u međunarodnim i evropskim organizacijama i institucijama i traženje članstva u onim međunarodnim organizacijama i institucijama u kojima Bosna i Hercegovina nije član. d) Vođenje pregovora za zaključenje međunarodnih ugovora Bosne i Hercegovine, otkazivanje i, uz suglasnost Parlamentarne skupštine, ratifikovanje takvih ugovora. e) Izvršavanje odluka Parlamentarne skupštine. f) Predlaganje godišnjeg budžeta Parlamentarnoj skupštini, uz preporuku Vijeća ministara. g) Podnošenje izvještaja o rashodima Predsjedništva Parlamentarnoj skupštini na njen zahtjev, ali najmanje jedanput godišnje. h) Koordinaciju, prema potrebi, sa međunarodnim i nevladinim organizacijama u Bosni i Hercegovini. i) Vršenje drugih djelatnosti koje mogu biti potrebne za obavljanje dužnosti, koje mu prenese Parlamentarna skupština, ili na koje pristanu entiteti.

BiH i njih ne treba smatrati novim funkcijama i ovlaštenjima u odnosu na one koje su taksativno navedene u člana III/1 Ustava BiH. Međutim, u članu V/3 Ustava BiH postoje funkcije i ovlaštenja Predsjedništva BiH koja nisu navedena u članu III/1 Ustava BiH. Tako Predsjedništvo BiH, izvan nadležnosti koje su sadržane u članu III/1 Ustava BiH, ima i nadležnost da:

- 1) potvrđuje državne simbole koje odredbi Parlamentarna skupština BiH (član 1/6),
- 2) olakšava koordinaciju među entitetima o stvarima koje nisu unutar odgovornosti BiH, izuzev ako se jedan entitet suprotstavi u bilo kojem specifičnom slučaju (član III/4),
- 3) donosi odluku o raspuštanju Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH (član IV 3. g),
- 4) usvaja Poslovnik o radu Predsjedništva BiH (član V/2. a),
- 5) proglašava odluku Predsjedništva BiH štetnom po vitalni interes entiteta (član V/2. d),
- 6) izvršava odluke Parlamentarne skupštine BiH (član V/3. e),
- 7) predlaže Parlamentarnoj skupštini BiH godišnji budžet institucija BiH, uz preporuku Vijeća ministara BiH (član V/3. f),
- 8) podnosi izvještaj Parlamentarnoj skupštini BiH na njen zahtjev, a najmanje jedanput godišnje o rashodima Predsjedništva BiH (član V/3. g),
- 9) vrši druge djelatnosti koje Predsjedništvu mogu biti potrebne za obavljanje dužnosti, koje mu prenese Parlamentarna skupština BiH ili na koje pristanu entiteti (član V/3. i),
- 10) imenuje predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH (član V/4),
- 11) vrši funkciju civilnog zapovjednika oružanih snaga (član V/5),
- 12) imenuje Upravni odbor Centralne banke BiH (član VII/3).

### **5.3. Isključive nadležnosti Vijeća ministara Bosne i Hercegovine**

Ustavni položaj Vijeća ministara BiH regulisan je članom V/4 Ustava kojim se primarno uređuje ustavna pozicija Predsjedništva BiH. Ipak, analizom ustavnog teksta može se utvrditi da Vijeće ministara BiH ima specifičnu nadležnost koja nije obuhvaćena članom III/1 Ustava BiH. Ovo se prije svega odnosi na odgovornost Vijeća ministara BiH za provođenje politike i odluka Bosne i Hercegovine u oblastima iz člana III st. 1, 4 i 5 Ustava BiH, kao i odgovornost za podnošenje izvještaja o stanju u tim oblastima Parlamentarnoj skupštini BiH (uključujući najmanje jedanput godišnje, izvještaj o rashodima BiH). Treba podsjetiti da se član III stav 1. Ustava BiH odnosi na deset taksativno navedenih nadležnosti institucija BiH, što znači da Vijeće ministara ima odgovornost za provođenje državne politike i odluka u svih deset oblasti

koje su obuhvaćene navedenom ustavnom normom. Stav 4. se odnosi na koordinarajuću ulogu Predsjedništva BiH i mogućnost da Predsjedništvo BiH podstiče međuentitetsku koordinaciju u stvarima koje se ne nalaze u okviru nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine kako je predviđeno ovim Ustavom, izuzev ako se u konkretnom slučaju jedan entitet tome usprotivi.

Na kraju, stav 5. člana III Ustava BiH se odnosi na dodatne nadležnosti institucija BiH, a kao što je naprijed već istaknuto radi se o pitanjima od kojih neka spadaju u isključivu nadležnost države BiH i za čije vršenje uopće nije potrebna saglasnost entiteta, kao i o pitanjima gdje postoji ustavna mogućnost za dodatno širenje već postojećih nadležnosti institucija BiH. Ovako određena nadležnost Vijeća ministara BiH je izuzetno značajna i potvrđuje da postoje velike mogućnosti za proaktivan odnos Vijeća ministara BiH koji može rezultirati značajnom nadogradnjom postojećeg ustavno-pravnog sistema BiH.

#### **5.4. Isključive nadležnosti Ustavnog suda Bosne i Hercegovine**

Nadležnost Ustavnog suda BiH je od posebnog značaja za ustavno-pravni sistem države BiH, iako ona nije navedena u okviru člana III/1 Ustava BiH. U tom smislu, funkcije i ovlaštenja Ustavnog suda BiH koja su utvrđena u članu VI Ustava BiH mogu se smatrati isključivim nadležnostima institucija BiH koje se mogu priroditi nadležnostima iz člana III/1 Ustava. Tako je u članu VI Ustava BiH propisano da Ustavni sud BiH:

- 1) usvaja Pravila o radu Ustavnog suda BiH (član VI/2. b),
- 2) odlučuje o bilo kojem sporu koji se javlja po ovom Ustavu između dva entiteta, ili između BiH i jednog ili oba entiteta, te između institucija BiH (član VI/3. a),
- 3) ima apelacionu nadležnost u pitanjima koja su sadržana u ovom Ustavu, kada ona postanu predmet spora zbog presude bilo kojeg suda u BiH (član VI/3. b),
- 4) odlučuje o pitanjima koja mu je proslijedio bilo koji sud u BiH u pogledu toga da li je zakon, o čijem važenju njegova odluka ovisi, kompatibilan sa ovim Ustavom, sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njenim protokolima, ili sa zakonima BiH; ili u pogledu postojanja ili domašaja nekog opšteg pravila međunarodnog javnog prava koje je bitno za odluku suda (član VI/3. c).

- 5) donosi odluku u slučaju pokretanja mehanizma zaštite vitalnog etničkog interesa u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (član IV/3. f).

Analizom naprijed pobrojanih nadležnosti, proizlazi da je nadležnost Ustavnog suda BiH utvrđena ne samo članom VI, nego i članom IV/3. f) Ustava BiH.

## **6. Nadležnosti institucija BiH iz člana III/5. a) Ustava BiH i drugih aneksa Daytonskog mirovnog sporazuma kao posebna kategorija isključivih nadležnosti**

U razmatranju nadležnosti institucija BiH naprijed je ukazano da postoje isključive nadležnosti koje su taksativno pobrojane u članu III/1 Ustava i isključive nadležnosti koje su određene drugim članovima Ustava BiH. U okviru razmatranja isključivih nadležnosti institucija BiH posebnu pažnju treba posvetiti isključivim nadležnostima institucija BiH iz člana III/5. a) Ustava BiH.<sup>30</sup> Naime, u članu III/5. a) Ustava BiH navedene su tri kategorije tzv. dodatnih nadležnosti institucija BiH, od kojih se za dvije kategorije nadležnosti opravdano može tvrditi da ne predstavljaju nikakve dodatne nadležnosti institucija BiH. Radi se o isključivim nadležnostima koje se opravdano mogu pri/dodati spisku isključivih nadležnosti institucija BiH iz člana III/1 Ustava BiH. Za vršenje ove dvije kategorije tzv. „dodatnih nadležnosti“ iz člana III/5 a) Ustava, institucijama BiH uopće nije potrebna saglasnost entiteta, a to su pitanja koja su regulisana u Aneksima 5-8 Opšteg okvirnog sporazuma, kao i pitanja koja se odnose na očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine. Za izvršavanje ovih nadležnosti država BiH nije obavezna, a niti je to potrebno, tražiti ili pribavljati bilo kakvu saglasnost ili odobrenje entiteta. Ono što je također važno istaknuti jeste da član III/5 a) Ustava BiH sadrži ustavni osnov za osnivanje novih državnih institucija koje će vršiti ove nadležnosti. Za pravilno razumijevanje pitanja nadležnosti neophodno je, kao što je već istaknuto, uzeti u obzir Ustav BiH kao cjelinu, a u konačnici i cjelinu Daytonskog mirovnog sporazuma. Na ovakav pristup razumijevanju pitanja koja spadaju u ustavnu materiju ukazuje Nedžad

---

30 Član III/5 a) Ustava BiH propisuje: „Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnost u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta; stvarima koje su predviđene u Aneksima 5-8 Opšteg okvirnog sporazuma; ili koje su potrebne za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, u skladu sa podjelom nadležnosti među institucijama Bosne i Hercegovine. Dodatne institucije mogu biti uspostavljene prema potrebi za vršenje ovih nadležnosti“.

Duvnjak koji ističe “da se nadležnosti Bosne i Hercegovine ne utvrđuju samo Aneksom 4 (Ustavom BiH) nego i cjelokupnim “Dejtonskim paketom”, tj. i svim ostalim aneksima Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH”<sup>31</sup> dok Radomir Nešković naglašava da „svih jedanaest dijelova ima ustavnu pravnu snagu, a četvrti dio je zvanični Ustav Bosne i Hercegovine. Naizgled, radi se o protivrječnosti: kako dijelovi izvan Ustava mogu imati ustavnu pravnu snagu i šta je Ustav – da li je to samo četvrti dio ili su to svi dijelovi Sporazuma? Ustav je postavljen kao suštinski dio cjeline, koji u procesu nadogradnje Sporazuma treba da objedini ostale anekse, i tako bi se cijeli Dejtonski sporazum transformisao u Ustav Bosne i Hercegovine“.<sup>32</sup> U kontekstu navedenog, značajno je ukazati i na izdvojeno mišljenje sudije Ustavnog suda BiH, Constance Grewe u predmetu U 13/05 koja istakla da je Daytonski sporazum nužno razumijevati kao jedinstvenu pravnu cjelinu, a posebno da je nužno uvažiti da Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama i njeni protokoli ne samo da se direktno primjenjuju u BiH i da imaju prioritet nad svim ostalim zakonima, nego su oni integralni dio pravnog sistema države BiH (pravnog poretka), što je potvrđeno i ustavnom odredbom iz člana III/3. b) Ustava BiH kojom se propisuje da su opća načela međunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine. U tom smislu, Constance Grewe ističe da Daytonski sporazum kao cjelina „predstavlja ustavnu povelju Bosne i Hercegovine, dok Aneks 4 i 15 međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima iz Aneksa 1 na Ustav Bosne i Hercegovine, koji se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini bez potrebe za pravnom transformacijom, predstavljaju formalni ustavni zakon države. Stoga se Ustav Bosne i Hercegovine mora posmatrati kao cjelina čiji su dijelovi veoma usko povezani. Neke odredbe se ne mogu tumačiti odvojeno, a da se pri tom ne uzmu u obzir značenja drugih odredbi“.<sup>33</sup> Odredba člana III/5. a) Ustava BiH

---

31 Duvnjak, N. (2004). Ogleđi o Dejtonskoj Bosni i Hercegovini”, Pravni fakultet u Sarajevu, str. 36.

32 Nešković, R., (2013). Nedovršena država-politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, str. 182.

33 U Izdvojenom mišljenju u predmetu U 13/05 Constance Grewe naglašava da Ustav BiH kao ustavna povelja predviđa da Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama i njeni protokoli zasluđu posebnu pažnju, jer „Ne samo da je direktno primjenljiva, kao što je to slučaj sa sporazumima iz aneksa na Ustav BiH, nego u skladu sa članom II/2. Ustava BiH oni, također, imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. Izraz nad svim ostalim zakonima, kada je u pitanju pravo u Bosni i Hercegovini, podrazumijeva da je Evropska konvencija dio državnog prava kao cjeline (pravni poredak). Ovo je potvrđeno i činjenicom da je sljedeće navedeno u članu III/3.b) Ustava BiH: Opća načela međunarodnog prava su sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta. Dodatni argument je također tekst člana X Ustava BiH koji predviđa proceduru izmjena i dopuna Ustava Bosne i Hercegovine. Ova odredba predviđa da se nijednim amandmanom na ovaj Ustav ne može eliminisati ili umanjiti bilo koje od prava i sloboda iz člana II ovog Ustava, a ni izmijeniti

ukazuje da postoje poslovi koji, po svojoj prirodi i svom značaju, spadaju u nadležnost države BiH kao njeno „inherentno pravo“, bez obzira da li se takvi poslovi eksplicitno navode i konkretizuju u ustavnom tekstu ili u spisku isključivih nadležnosti državnog nivoa vlasti. Upravo se ovo odnosi na tzv. kategorijalne nadležnosti, koje nisu određene, ali su, na osnovu ustavnog teksta, odredive. Riječ je o pitanjima koja su potrebna za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta države BiH. Iako se precizno ne navodi koji se sve poslovi mogu podvesti pod ovu kategoriju nadležnosti, jasno je da Ustav BiH ostavlja mogućnost institucijama BiH da urede svako pitanje koje se odnosi na očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta države BiH. Inherentne, odnosno kategorijalne nadležnosti institucija BiH nalaze se u tijesnoj korelaciji sa samom ulogom i svrhom postojanja države, te ciljevima i vrijednostima koje se ustavnim tekstom proklamuju.

Na postojanje inherentnih nadležnosti države BiH u svojim odlukama kontinuirano je ukazivao i Ustavni sud BiH. Tako je u predmetu U 9/00, Ustavni sud BiH konstatovao kako „Ustav Bosne i Hercegovine pobraja, između ostalih, u članu III/1, isključive nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine“<sup>34</sup>, ali da „osnovni princip prava države na samoodbranu, koji je inherentan pojmu suvereniteta države, podrazumijeva pravo na poduzimanje svih neophodnih koraka za zaštitu svog teritorijalnog integriteta, svoje političke nezavisnosti i svog međunarodnog subjektiviteta, uz poštovanje drugih općih principa međunarodnog prava“.<sup>35</sup> U predmetu U 5/98-Druge djelimične odluke, Ustavni sud BiH je zaključio da „Ustav BiH stvara ovlasti ne samo u okviru općeg sistema podjele nadležnosti člana III. Utemeljenjem institucija države BiH, Ustav im, također, dodjeljuje manje-više specifične ovlasti, što se može vidjeti iz člana IV/4. za Parlamentarnu skupštinu ili člana V/3. za Predsjedništvo BiH, a koje nisu nužno ponovljene u nabranjanju člana III/1“. Ustavni sud BiH u istoj odluci naglašava kako se „mora zaključiti da pitanja koja nisu izričito nabrojana u članu III/1. nisu nužno u isključivoj nadležnosti entiteta na isti način na koji entiteti mogu da imaju rezidualne nadležnosti u odnosu na odgovornosti institucija Bosne i Hercegovine“.<sup>36</sup> Nadalje, u predmetu U 25/00 Ustavni sud BiH je naglasio da „član III/1.

---

ova odredba“. (Vidjeti Izdvojeno mišljenje sudije Ustavnog suda BiH Constance Grewe u predmetu U 13/05 objavljeno u „Službenom glasniku BiH“ broj: 24/07).

34 Odluka Ustavnog suda BiH U 9/00, paragraf 12 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 1/01).

35 Ibid, paragraf 13.

36 Druge Djelimične odluke Ustavnog suda BiH U 5/98, paragraf 12, (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj: 17/00).

Ustava BiH ne sadrži taksativni katalog nadležnosti institucija BiH, nego da ima nadležnosti institucija BiH i u drugim odredbama Ustava, osobito u vezi sa članom IV/4. e) i V/3.<sup>37</sup> dok je u predmetu U 26/01, pojašnjavajući ustavne odredbe o dodatnim nadležnostima iz član III/5. a), Ustavni sud zaključio da navedeni član „razlikuje tri međusobno nezavisne hipoteze: Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnost (1) u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta; (2) stvarima koje su predviđene u aneksima 5-8 Općeg okvirnog sporazuma; (3) koje su potrebne za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, u skladu sa podjelom nadležnosti među institucijama Bosne i Hercegovine prema čl. III/3. i III/5. Ustava“.<sup>38</sup>

U istoj odluci Ustavni sud BiH je pojasnio da je BiH, funkcionišući kao demokratska država, ovlaštena „da u oblastima iz njene nadležnosti, osim Ustavom izričito predviđenih, uspostavi i druge mehanizme i dodatne institucije koje su joj potrebne za vršenje njenih nadležnosti, uključujući i uspostavljanje suda za jačanje pravne zaštite njenih građana i osiguranje poštovanja principa Evropske konvencije o ljudskim pravima“.<sup>39</sup> Suštinski identičan stav, Ustavni sud BiH je iskazao i u predmetu U 1/11<sup>40</sup> kojom prilikom je, elaborirajući ustavno pitanje raspodjele nadležnosti, zaključio da „lista isključivih nadležnosti institucija BiH iz člana III stav 1. Ustava BiH, odnosno nadležnosti koje pripadaju entitetima prema članu III stav 3. tačka a) Ustava BiH, ne može se tumačiti odvojeno od ostalih ustavnih odredbi.

Ustavni sud podsjeća da član III/1. Ustava BiH ne sadrži taksativni katalog nadležnosti institucija BiH, nego ima nadležnosti institucija BiH i u drugim odredbama Ustava, osobito u vezi s članom IV/4.e) i V/3. Ustava BiH, odnosno da član IV/4.e) Ustava BiH može obuhvatiti širi obim nadležnosti od onih koje su nabrojane u članu III/1. Ustava BiH“.<sup>41</sup> Slijedom naprijed navedenog, jasno je da država BiH ima nadležnost u svim pitanjima koja su inherentna pojmu suverene, demokratske i pravne države i te nadležnosti su sadržane u Ustavu BiH kao cjelini, odnosno u Daytonskom mirnovnom sporazumu. Ono što je važno kod vršenja nadležnosti državnog nivoa vlasti u pitanjima koja nisu eksplicitno naznačena u članu III/1 Ustava BiH, jeste da

---

37 Odluka Ustavnog suda BiH U 25/00, paragraf 31. („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 17/01).

38 Odluka Ustavnog suda BiH U 26/01, paragraf 21. („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 4/02).

39 Ibid, paragraf 26.

40 Odluka Ustavnog suda BiH broj: U 1/11, paragraf 68. („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 73/12).

41 Ibid, paragraf 69.

se ti poslovi moraju izvršavati uz poštivanje ustavnih odredbi o podjeli vlast, odnosno nadležnosti, kako se ne bi desilo da neki državni organ preuzme nadležnost drugog državnog organa i na takav način povrijedi princip podjeli vlasti koji je inherentan principu vladavine prava iz člana I/2 Ustava BiH.<sup>42</sup>

## **7. Prava i obaveze države kao izvor nadležnosti države Bosne i Hercegovine**

U okviru tzv. inherentnih nadležnosti institucija BiH pažnju je potrebno posvetiti još jednoj kategoriji nadležnosti institucija BiH koja svoje ishodište ima u pravima i obavezama države BiH kako na unutrašnjem, tako i međunarodnom planu. Ovaj osnov nadležnosti institucija BiH rezultat je činjenice da država BiH mora da izvršava svoje obaveze koje proizilaze iz Daytonskog mirovnog sporazuma i Ustava BiH, ali i zaključenih međunarodnih ugovora. Svaka obaveza države BiH, bez obzira da li se radi o obavezi prema vlastitom stanovništvu ili obavezi koja ima međunarodni karakter, nužno implicira i pravo, ali istovremeno i dužnost države BiH da vrši djelatnosti kojima se preuzete obaveze izvršavaju. Ovo istovremeno podrazumijeva i postojanje ustavnog osnova da se uspostave državne institucije za vršenje tih djelatnosti. U tom smislu, u svim oblastima i pitanjima u kojima se utvrđuju obaveze za državu BiH (bez obzira da li se radi o pitanjima iz člana III/1 Ustava ili drugim pitanjima), postoji i obaveza države BiH da vrši poslova kojima se te obaveze efikasno izvršavaju. Dakle, obaveze države BiH koje se utvrđuju Ustavom BiH i Aneksom I na Ustav BiH, ali i Daytonskim mirovnim sporazumom u cjelini, nužno predstavljaju ustavni osnov za nadležnosti institucija BiH.

Ustavni sud BiH je u predmetu U 14/05, tumačeći pravi smisao člana III/5. a) Ustava, konstatovao da je država BiH, u specifičnim društvenim okolnostima dužna da preuzme nadležnosti, između ostalog, u onim „stvarima koje su predviđene Aneksima 5-8. Općeg okvirnog sporazuma“. U istoj odluci Ustavni sud BiH je konstatovao kako se „nameće zaključak da smisao člana III/5. a) Bosni i Hercegovini daje nadležnost s ciljem, naprimjer, reguliranja u stvarima koje su predviđene Aneksima 5-8. Općeg okvirnog sporazuma ili očuvanja međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine», jer nepoštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda i neispunjenje međunarodnih obaveza neizbježno vode u međunarodnu izolaciju i, kroz nepriznavanje

---

42 Vidjeti odluku Ustavnog suda BiH U 3/08, paragraf 61 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 99/08).

institucija takve države, u nestanak tog subjektiviteta“.<sup>43</sup> Važno je istaknuti da osiguranje uživanja ljudskih prava i fundamentalnih sloboda predstavlja primarno obavezu države BiH, što implicira i nadležnost države BiH da uredi sve društvene odnose čije odvijanje se reflektuje na nesmetano uživanje tih prava i sloboda. Radomir Nešković naglašava da nadležnost Parlamentarne skupštine BiH iz člana IV/4 a) Ustava BiH, predstavlja alat kojim Parlamentarna skupština BiH „izvršava osnovne ustavne nadležnosti i obaveze. Jedna od osnovnih ustavnih nadležnosti je obezbjeđenje i provođenje ljudskih prava i sloboda kodifikovanih međunarodnim javnim pravom definisanim u članu II Ustava Bosne i Hercegovine“.<sup>44</sup> Činjenica je da se pred međunarodnim sudskim instancama, u slučaju kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda koje su zagarantovane Ustavom BiH i međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava iz Aneksa I na Ustav BiH, kao tužena strana uvijek pojavljuje država BiH, a ne entiteti.<sup>45</sup> Na neposrednu odgovornost države BiH za osiguranje uživanja ljudskih prava i fundamentalnih sloboda ukazao je i Ustavni sud BiH u svoj odluci broj: U 18/00 kada je zaključio da je država BiH „subjekt koji ima konačnu nadležnost za eventualna kršenja ljudskih prava iz člana II Ustava Bosne i Hercegovine“.<sup>46</sup> Istovremeno Ustavni sud BiH je ukazao da se država BiH ne može osloboditi svojih obaveza pozivanjem na svoje unutrašnje uređenje i da je dužnost države BiH da organizuje vlastiti pravni sistem tako da omogući sudovima da se povinuju zahtjevima i uvjetima koje nameće Evropska konvencija, što vodi zaključku da unutrašnja organizacija države BiH ili njenih entiteta, ne može biti uvjet za uživanje prava i sloboda koje su predviđene Ustavom BiH, Evropskom konvencijom i njenim protokolima ili nekim od 15 instrumenata iz Aneksa I na Ustav BiH.<sup>47</sup> Stav da

---

43 Odluka Ustavnog suda BiH U 14/05, paragraf 49 i 50. („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 2/06).

44 Nešković, R., (2013). Nedovršena država-politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, str. 269.

45 Tako se u Mišljenju Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji od 29.05.2019. godine eksplicitno navodi: „Bosna i Hercegovina mora uskladiti svoj ustavni okvir s evropskim standardima i osigurati funkcionalnost svojih institucija kako bi bila u stanju preuzeti obaveze EU. Iako je decentralizirana struktura države u skladu s članstvom u Evropskoj uniji, Bosna i Hercegovina će morati reformirati svoje institucije kako bi mogla efikasno učestvovati u donošenju odluka na nivou EU i u potpunosti provoditi i primijeniti *acquis*. (Mišljenje Evropske komisije COM(2019)261 od 29.05.2019. godine, str.12).

46 Odluka Ustavnog suda BiH AP broj: 18/00 od 10. i 11. maja 2002. godine, paragraf 39., („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 30/02).

47 Omer Ibrahimagić ističe „Posebno treba istaći da u nadležnost Bosne i Hercegovine spada provođenje 15 dodatnih konvencija o ljudskim pravima koji imaju snagu ustavne norme, jer su pobrojani u Aneksu I na Ustav Bosne i Hercegovine...“, kao i „Bosna i Hercegovina je obavezna da sadržaj ovih konvencija, kao ustavne norme svoga ustava, pretoči na adekvatan način u svoje zakonodavstvo i stvori odgovarajuću institucionalnu

se nadležnost države BiH zasniva i izvodi iz državnih obaveza zastupa i Jasna Bakšić-Muftić koja tvrdi da „građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava država BiH garantira svim građanima bez diskriminacije na osnovu rase, boje kože, spola, nacionalne pripadnosti, jezika, religije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, imovinskog statusa ili bilo kojeg drugog osnova. Na osnovu toga proizilazi da država BiH ima nadležnost na osnovu svojih obaveza za poštivanje međunarodnih standarda ljudskih prava na cijeloj teritoriji“.<sup>48</sup> Značajna je činjenica da je Ustavni sud BiH u predmetu U 14/05 zauzeo stav da bi eventualno propuštanje vršenja državnih nadležnosti, vodilo ustvari nestanku države BiH kao subjekta međunarodnog prava, te je istaknuo „da je Bosna i Hercegovina, u okviru svojih nadležnosti u smislu člana III/5. a) Ustava Bosne i Hercegovine, a s ciljem ispunjenja svojih obaveza iz Aneksa 6. Općeg okvirnog sporazuma, nadležna za donošenje zakonodavnog okvira za rješavanje pitanja stare devizne štednje, i to na jedinstven način za sve građane Bosne i Hercegovine“.<sup>49</sup> Slijedom navedenog, potpuno je osnovan zaključak da obaveze koje država BiH ima, na unutrašnjem i međunarodnom planu, predstavljaju jedan od ustavnih osnova za nadležnost institucija države BiH.<sup>50</sup> Za izvršavanje ovih nadležnosti državi BiH nije potrebna saglasnost entiteta, jer se radi o tzv. inherentnim nadležnostima čije zanemarivanje bi, u konačnici, moglo imati za posljedicu nestanak države BiH kao subjekta međunarodnog prava.

---

infrastrukturu za njihovo provođenje, kao i mehanizme jednake zaštite za sve građane Bosne i Hercegovine“ (Ibrahimagić, O., (2005). Državno uređenje Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 136-137).

48 Bakšić-Muftić, J., (2005). Razumijevanje Dejtonskog ustava 10 godina kasnije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42, str. 73,

49 Odluka Ustavnog suda broj: U 14/05, paragraf 56, („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 2/06).

50 Vidjeti odluku Ustavnog suda BiH u predmetu broj : U 6/07 od 04.10. 2008. godine u kojem je ocjenjivana ustavnost Zakona o javnim nabavkama BiH kojom prilikom je Ustavni sud u paragrafu 20. konstatovao „...da je osporeni zakon donesen u procesu usklađivanja propisa Bosne i Hercegovine sa propisima Evropske unije (acquis communautaire), u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja. Jedna od oblasti prava koju je Bosna i Hercegovina dužna uskladiti sa zahtjevima Sporazuma Evropske zajednice (EZ) i subsidijarnog prava jesu i javne nabavke. Za ispunjenje ovih međunarodnih obaveza odgovorna je Bosna i Hercegovina, a njeni entiteti, prema članu III stav 2. tačka b) Ustava BiH, dužni su "pružiti svu potrebnu pomoć Vladi Bosne i Hercegovine kako bi joj se omogućilo da ispoštuje međunarodne obaveze Bosne i Hercegovine". Donošenjem osporenog zakona Bosna i Hercegovina je ispunila jedan od zahtjeva predviđenih u okviru ove međunarodne obaveze, a također je stvorila i zakonodavni okvir za transparentan i odgovoran rad organa vlasti u postupcima koji se odnose na trošenje javnih sredstava, te tako doprinijela jačanju vladavine prava kao jednog od osnovnih principa funkcioniranja demokratske države“. (Odluka Ustavnog suda broj: U 6/07 je objavljena u „Službenom glasniku Bosne i Hercegovine“ broj: 91/08).

## **Zaključak**

Ustavom BiH proklamovan je suverenitet državne vlasti na cijelom državnom teritoriju. Svi subjekti koji vrše pravnu vlast na teritoriji države BiH vrše državnu vlast i podređeni su državnom suverenitetu. U svjetlu teorije suvereniteta, na teritoriji suverene države, može se vršiti isključivo državna vlast. U okolnostima vršenja vlasti od različitih nivoa vlasti i njihovih organa, teorija suvereniteta pomaže pravilnom razumijevanju pravne prirode državne vlasti, ali i odnosima koji se u vršenju vlasti uspostavljaju između različitih nivoa vlasti i njihovih organa. Postojanje više nivoa vlasti i različitih organa, u svjetlu teorije suvereniteta, ne dovodi u pitanje jedinstvo državne vlasti, odnosno njeno svojstvo vrhovnosti i isključivosti na cijelom državnom teritoriju. Pluralizam subjekata koji vrše državnu vlast ne podrazumijeva i pluralizam vlasti. Državna vlast se odlikuje unutrašnjim jedinstvom i bez obzira na broj nivoa vlasti i pluralizam organa kojima se vršenje vlasti povjerava, državna vlast ostaje uvijek jedinstvena i nedjeljiva. Suverena državna vlast proklamovana Ustavom BiH iscrpljuje se kroz organsko jedinstvo izvršavanja djelatnosti državnih i entitetskih organa vlasti. U tom smislu, svaka vlast koja se vrši na teritoriji države BiH predstavlja državnu vlast. U pravnom smislu, na teritoriji suverene države nije moguće vršenje vlasti čiji titular ne bi bila država. Shodno navedenom, vlast koju u BiH vrše entiteti proizilazi iz Ustava BiH i takva vlast nije i ne može biti vlast koja je pravno nezavisna u odnosu na državnu vlast. Entiteti uživaju Ustavom BiH priznatu autonomiju u vršenju vlasti, ali ne i pravnu nezavisnost, jer vlast koju entiteti vrše je također državna vlast i ona proizilazi iz Ustava BiH. U vršenju vlasti entiteti su podređeni Ustavu BiH i u svom postupanju obavezni su poštovati Ustavom proklamovane principa i načela, te ciljeve i vrijednosti. Na teritoriji suverene države ne može postojati, a niti se može vršiti vlast koja, po svojoj pravnoj prirodi, ne bi predstavljala državnu vlast. U suprotnom, proizlazilo bi da osim državne vlasti postoji i neka druga vlast koja nije državna, što bi bilo suprotno principu suvereniteta. Raspodjela ovlaštenja za vršenje vlasti između državnog i entitetskog nivoa vlasti koja je uspostavljena Ustavom BiH, ne dovodi do podjele državne vlasti kao jedinstvene kategorije. Kroz raspodjelu nadležnosti na osnovi Ustava BiH iz 1995. godine ne vrši se ras/podjela državne vlasti između institucija BiH i organa entiteta, nego se vrši isključivo raspodjela ovlaštenja za vršenje jedinstvene državne vlasti. U tom smislu, nužno je i razumijevati pravni pojam nadležnosti, koji podrazumijeva isključivo dodjeljivanje ovlaštenja za vršenje državne vlasti, a ne podjelu te vlasti. Nadležnost institucija BiH određena je cjelinom Ustava BiH, ali i drugim aneksima Daytonskog mirovnog sporazuma. Ustav BiH isključive nadležnosti institucija BiH određuje primjenom specifične ustavno-pravne tehnike, a problemi u razumijevanju kvaliteta i kvantiteta tih nadležnosti je

posljedica činjenice da se u praksi, vrlo često, kao izvor takvih nadležnosti, uzima samo član III/1 Ustava BiH, uz neopravdano zanemarivanje cjeline Ustava BiH, ali i Daytonskog mirovnog sporazuma. Isključive nadležnosti institucija BiH višestruko nadilaze broj nadležnosti koje su taksativno navedene u članu III/1 Ustava BiH, što dovodi u pitanje često isticanu tezu o primatu nadležnosti u korist entiteta u odnosu na državu BiH. U radu je izvršena kategorizacija isključivih nadležnosti institucija BiH, te je dat prikaz isključivih nadležnosti institucija BiH kroz analizu nadležnosti svakog državnog organa koji se Ustavom uspostavlja, ali istovremeno ukazano i na postojanje ustavnog osnova za uspostavu novih državnih institucija. Za uspostavu funkcionalne države BiH koja bi se, kroz usklađeno funkcionisanje državnih i entitetskih organa, potvrđivala kao suverena država, nužno je umjesto političkog iskazati pravni pristup, prije svega u razumijevanju temeljnih političko-pravnih pojmova, a prije svega pojma suvereniteta, državne vlasti i nadležnosti.

## **Literatura**

1. Bakšić-Muftić, J., (2005). Razumijevanje Dejtonskog ustava 10 godina kasnije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42.
2. Dimitrov, E., (1953). Karakter federativnih odnosa u našoj zemlji, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br. 3-4.
3. Druga Djelimična odluka Ustavnog suda BiH U 5/98 (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj: 17/00).
4. Duvnjak, N. (2004). Ogledi o Dejtonskoj Bosni i Hercegovini", Pravni fakultet u Sarajevu.
5. Grubić, N., Ideja suverenosti u hrvatskoj državopravnoj misli od 1990. do 2013. godine, UDK 321.011 (497-5).
6. Ibrahimagić, O., (1999). Supremacija Bosne i Hercegovine nad entitetima, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, KULT B časopis za kulturu-umjetnost-nauku-politku.
7. Ibrahimagić, O., (2005), Državno uređenje Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
8. Išerić, H., Raspodjela nadležnosti prema Ustavu BiH, Fondacija Centar za javno pravo.
9. Jovanović, S., (1922). Država, Beogradski izdavačko-grafički zavod jugoslavijapublik srpska književna zadruga.
10. Jovićić, M., (1973). Savremeni federalizam, Uporednopravna studija, Savremena administracija Beograd.
11. Jovićić, M., (1993). Tri teorijska modela teritorijalne organizacije vlasti-unitarna država, federacija, regionalna država, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj: 1-2.
12. Kutlešić, V., (2002). Organizacija vlasti, uporedna studija ustava bivših socijalističkih država Evrope.

13. Lukić, R., (1953). Teorija države i prava, Izdavačko preduzeće Narodne republike Srbije, Beograd 1953.
14. Mišljenje Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji od 29.05.2019. godine COM(2019)261 od 29.05.2019. godine.
15. Nešković, R., (2013). Nedovršena država, Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo.
16. Odluka Ustavnog suda BiH AP broj: 18/00 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 30/02).
17. Odluka Ustavnog suda BiH U 1/11 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 73/12).
18. Odluka Ustavnog suda BiH U 13/05 ( „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 24/07).
19. Odluka Ustavnog suda BiH U 16/11 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 105/12).
20. Odluka Ustavnog suda BiH U 25/00 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 17/01).
21. Odluka Ustavnog suda BiH U 26/01 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 4/02).
22. Odluka Ustavnog suda BiH U 32/01 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 27/01).
23. Odluka Ustavnog suda BiH U 6/07 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 91/08).
24. Odluka Ustavnog suda BiH U 9/00 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 1/01).
25. Odluku Ustavnog suda BiH U 14 /05 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 2/06).
26. Odluku Ustavnog suda BiH U 3/08 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 99/08).
27. Rodin, D., (1996). Daytonski sporazum: Deklaracija političke volje Zapada, Politička misao, Vol. XXXIII, br. 4.
28. Stjepanović, N. (1953). Načelo jedinstva vlasti i naš ustavni sistem, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu.
29. Šarčević, E., (1997). Ustav i politika, Kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni i Hercegovini“ Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca.
30. Treća Djelimična odluka Ustavnog suda BiH U 5/98 („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 23/00).
31. Visković, N., (1997). Država i pravo, Drugo izmijenjeno izdanje, Birotehnika CDO Zagreb, 1997.
32. Visković, N., (2013). Teorija države i prava, Zagreb, 2006.
33. Vračar, S., (1960) Tri osnovna principa državne organizacije, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu.



**Mr. iur. Neven Akšamija, doktorant / Master of Laws, PhD Candidate**  
**Direktor Agencije za državnu službu BiH /**  
Civil Service Agency of BiH Director  
[neven.aksamija@ads.gov.ba](mailto:neven.aksamija@ads.gov.ba)  
[nevenaksamija@gmail.com](mailto:nevenaksamija@gmail.com)

**UDK 340.5**

**Pregledni naučni rad**

## **PRAVNO REGULISANJE PREKIDA TRUDNOĆE U KOMPARATIVNOM PRAVU**

### **LEGAL REGULATION OF THE TERMINATION OF PREGNANCY IN COMPARATIVE LAW**

#### **Sažetak**

*Rad istražuje pravno regulisanje prekida trudnoće u komparativnom pravu, osjetljivu temu koja, iako predstavlja domen isključive regulacije, država zadire i u pitanje ljudskih prava. Osnovno istraživačko pitanje jeste na koji način je u odabranim savremenim demokratskim državama pravno regulisano pitanje prekida trudnoće. Stoga, cilj istraživanja je da dokaže da je trend savremenih demokratskih država dozvoljavanje prekida trudnoće i na zahtjev, ali i da utvrdi postojanje skorih retrogradnih trendova u ovoj oblasti. U radu i istraživanju su posebno, pored komparativne, korištene i analitička, dogmatska, normativna i aksiološka metoda. Iako je suština istraživanja komparativnopravna, u radu su ukratko izloženi i historijski i međunarodnopravni segment. Istraživanjem odabranih zemalja, BiH, Srbije, Hrvatske, Njemačke, SAD i Irske, utvrđeno je da je prekid trudnoće trenutno većinom dozvoljen i na zahtjev trudnice, a pogotovo iz opravdanog razloga, uz jedan specifični pravni režim (Njemačka), naglu promjenu u smislu potpune liberalizacije (Irska), ali i retrogradne promjene u pravcu čak i potpunih zabrana (SAD). U argumentacijskom dijelu, razmotreno je (pa i osporeno) pravo države da iz arbitrarnih razloga (barem u savremenom diskursu), zabrani jedan medicinski zahvat. Zaključeno je da, kada se uzme u obzir praksa i razvoj u demokratskim državama, može se uočiti trend dopuštenosti prekida trudnoće u ranoj fazi na zahtjev trudne žene bez ikakvog razloga, a u kasnijoj fazi uz određeni razlog. Što se regiona tiče, stanje je relativno zadovoljavajuće, iako bi u većem dijelu Bosne i Hercegovine kao i u Hrvatskoj trebalo inovirati zastarjelo zakonodavstvo unoseći i određena poboljšanja, što je u ovom momentu neizvjesno.*

**Ključne riječi:** prekid trudnoće, abortus, pobačaj, zahtjev, zabrana, pro-life, pro-choice, komparativno pravo

### **Summary**

*This paper explores the legal regulations on the termination of pregnancy in comparative law, a sensitive topic that, although it does represent the exclusive domain of state regulation, encroaches into human rights as well. The basic research question is how selected modern democratic states legally regulate the issue of the termination of pregnancy. Hence, the research goal is to prove that the trend of modern democratic states is to allow the termination of pregnancy even on request, but also to determine the existence of recent retrograde trends in this area. In this paper and research, except for the comparative method, the analytic, dogmatic, normative, and axiological methods are utilized. Although the core of the research is comparative legal, the historic and international legal segments are presented in short in this paper. In researching the following selected states, BiH, Serbia, Croatia, Germany, USA and Ireland, it is determined that the termination of pregnancy is currently largely allowed even on the request of a pregnant woman, especially for justified reasons, with regards to a specific legal regime (Germany), a sudden shift in complete liberalization (Ireland), and even for retrograde changes towards absolute prohibition (USA). In the argument section, the right of the state to ban a medical procedure out of arbitrary reasons (at least in modern discourse) is considered (even disputed). The conclusion is, considering the practice and development of democratic states, the trend of allowing the termination of pregnancy in early stages on demand of a pregnant woman without a reason, and in later stages with a reason, is evident. Concerning the region, the situation is relative satisfactory, although in greater parts of Bosnia and Herzegovina as well as Croatia the outdated legislation needs innovations, as well as certain improvements, which at this point is inevitable.*

**Key words:** *termination of pregnancy, abortion, request, ban, pro-life, pro-choice, comparative law*

### **1. Uvod**

Pitanje pravnog regulisanja prekida trudnoće bilo je, a i danas ostaje kontroveržno pitanje, jer ni u trećoj deceniji 21. vijeka gotovo da nema većih suprotnosti u pravnom regulisanju ovog instituta, ne samo u različitim državama (često nevezano za stepen demokratije u određenoj državi), već čak i unutar iste države. U radu su komparirana pravna rješenja više država, te su istražene Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska, Njemačka, Sjedinjene Američke Države i Irska, a u manjoj mjeri i neke druge države, dijelovi država ili regioni, posebno oni u kojima je došlo do promjena. Rad ima i kraći historijskopравни pregled (pravni režimi koji su se odnosili na prekid trudnoće kroz historiju), kao i dio koji se odnosi na problematiku prekida trudnoće u međunarodnom pravu, jer iako to nije tema ovog rada u užem smislu,

međunarodno pravo, posebno ono vezano za ljudska prava, svakako utiče na nacionalna prava država u ovoj oblasti.

Rad treba dokazati da je u savremenim demokratskim, posebno evropskim državama, većinom dozvoljen prekid rane trudnoće bez posebnog razloga (na zahtjev trudnice), dok se kasniji prekid trudnoće dozvoljava uz postojanje određenih, najčešće medicinskih razloga. Razmotrit će se i pravo države da zabrani jedan medicinski zahvat, što bi moglo da implicira pravo države da zabrani niz medicinskih zahvata, bez jasno definisanih kriterija, čak i iz religijskih razloga, a što može biti posebno problematično pitanje kada uzmemo u obzir sekularni karakter savremenih demokratskih država.

U radu će se koristiti pojam prekid trudnoće, iz razloga što je isti zakonski termin na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, pa i šire (ne samo u regiji). Alternativni pojmovi su abortus i pobačaj (engl. *Abortion*), koji će se koristiti samo kada je to potrebno radi citiranja. Rad zagovara u izvjesnoj mjeri *pro-choice* stav (stav o pravu izbora žene), prvenstveno što se *pro-life* stav (stav protivnika prekida trudnoće), protivni ženskim pravima, retrogradan je i često religijski motivisan, a u zemljama u kojima je on pravno dosljedno proveden najviše su ugrožene siromašne i obespravljene, često i mlade žene, koje su sve ionako posebno ranjiva kategorija. Drugi, iako ne mnogo manje važan razlog za ovo leži u činjenici da *pro-choice* legislativa preovladava ne samo u regiji, nego i u zemljama koje su u našoj percepciji uobičajeno ocijenjene kao napredne i prema kojima trebamo težiti, a to su prije svega zemlje Zapadne Evrope, dok su *pro-life* stavovi često zasnovani na određenim religijama i stavovima desničarskih politika, te njihov uticaj na zakonodavca i u širem smislu na državne politike, može biti veoma sporan u savremenim demokratskim državama.

Stoga, poređenjem ne samo stavova iznesenih u radovima, nego i pravnih režima u istraživanim državama, kao i presuda nekih nacionalnih sudova i međunarodnih pravosudnih tijela, doći će se i do određenih vrijednosnih stavova o ovome i danas kontroverznom pojmu, a iznijeti će se i određena originalna gledišta o pravu države da koristeći prikrivene religijske stavove potpuno zabrani jedan medicinski zahvat, te mogućnosti šta takva praksa može donijeti ako bi se proširila izvan samog prekida trudnoće.

## **2. Kratak historijski pregled**

Još u staroj Kini prije 4500 godina prekid trudnoće nije bio zabranjen, jer fetus nije smatran živim (Yarmohammadi, Zargaran, Vatanpour, Abedini & Adhami, 2013, strana 292), dok se prve zabrane pojavljuju u Hamurabijevom zakoniku (Lubura, 2021, strana 159), kasnije i u Asiriji i Persiji (Yarmohammadi *et. al.*

2013, strana 292). U staroj Grčkoj bio je dozvoljen, kao i u starom Rimu, iako je za udate žene odluku o tome donosio muž (Yarmohammadi *et. al.* 2013, strana 293), odnosno *pater familias* (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, strana 147), što je trajalo sve do rasta hrišćanstva (Yarmohammadi *et. al.* 2013, str. 293 i 294). U srednjem vijeku u Zapadnoj Evropi, prekid trudnoće je bio generalno zabranjen (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, str. 46 – 47) i često tretiran kao ubistvo (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, str. 147 – 148). U novom vijeku (*Early Modern Period*) stav društva prema dopuštenosti ili nedopuštenosti prekida trudnoće bio je različit, ali i ograničen (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, strana 148), pri čemu se stroga zabrana veže tek za 19. vijek (Zubak, 2014, strana 145), što se u Zapadnoj Evropi i SAD-u nastavilo do druge polovine 20. vijeka (Zubak, 2014, strana 153). Međutim, u bivšem SSSR došlo je vrlo brzo nakon revolucije do legalizacije prekida trudnoće iz više razloga, čak ne ideoloških (boljševičko – komunističkih), već zdravstvenih, ali i zbog potpunog zanemarivanja argumenata Crkve, koja je bila izgubila svoje mjesto u političkom sistemu (Erent – Sunko, 2018). Sa jačanjem staljinizma, prekid trudnoće i ovdje je bio ponovo načelno zabranjen, da bi ponovno bio dopušten nakon Staljinove smrti sve do raspada SSSR, a i kasnije u državama sljednicama, tako da je u Rusiji i sada dozvoljen na zahtjev do 12 sedmica trudnoće, iz medicinskih razloga i kasnije (Erent – Sunko, 2018).

U Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i drugim zemljama bivše Jugoslavije, prekid trudnoće bio je zabranjen (zakonom iz 1929. godine, dozvoljen je iz medicinskih razloga), te do kraja prve Jugoslavije nije legalizovan (Drezgić, 2016, strana 337), što se desilo tek 1952. godine i to djelimično, da bi do znatnijih promjena došlo sedamdesetih godina prošlog vijeka, gdje su reproduktivna prava ugrađena u ustave (savezni i republičke), što je onda razrađeno kroz odgovarajuće zakone (Drezgić, 2016, strana 338). Sve se ovo događalo takođe u periodu u kom su crkve i vjerske zajednice bile zanemarene i bez ikakve uloge u političkom sistemu. U istom periodu se i u Zapadnoj Evropi i SAD masovno zakonski odobrava prekid trudnoće na zahtjev, odnosno bez posebnog razloga ili iz široko postavljenih razloga (Lubura, 2021, strana 162), uprkos opoziciji različite vrste, često vezanoj za vjerske zajednice, koje su generalno protiv prekida trudnoće (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010), što se posebno odnosi na Katoličku crkvu (Kurjak, Stanojević, Barišić, Ferhatović, Gajović & Hrabar, 2023, str. 44 i 45).

### 3. Prekid trudnoće u međunarodnom pravu

U načelu, Hrabar (2015, strana 804) i Lubura (2021, strana 161), smatraju da ne postoji nijedna riječ o pravu na prekid trudnoće u izričitom smislu ni u međunarodnim ugovorima, kao ni u regionalnim ugovorima, uz izuzetak Protokola o pravima žena u Africi, koji je na snazi od 2005. godine (Zampas & Gher, 2008, strana 250). Međutim, konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta ne štiti prava nerođenog djeteta (Hrabar, 2015, strana 805), te je ostavljena široka sloboda državi da odredi svoj stav u odnosu na prava djeteta prije rođenja (Lubura, 2021, strana 161), a i *travaux preparatoires* ove konvencije pokazuje da je namjera bila da se život štiti od rođenja (Zampas & Gher, 2008, strana 263). Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija) štiti pravo na život svake osobe, ali ne definiše od kada se ljudsko biće može smatrati „osobom“ (Lubura, 2021, strana 162; Puppink, 2013, strana 144), pri čemu štiti i prava i interese žene kroz pravo na privatni i porodični život.

Što se tiče prakse Evropskog suda za ljudska prava – ESLJP (Lubura, 2021, strana 162), ovaj sud je znao utvrditi povredu člana 8. evropske konvencije zbog kršenja prava žene (trudnice) na privatnost zbog neomogućavanja prekida trudnoće (Lubura, 2021, strana 164), ali je istovremeno konstatovao da član 8. evropske konvencije, niti koja druga odredba ne stvara pravo na prekid trudnoće samo po sebi (Puppink, 2013). Ipak, ESLJP odbija definisati nerođeno dijete kao osobu (Hrabar, 2015), odnosno riječ „svako (lice)“ (*everyone, toute personne*) u članu 2. Evropske konvencije ne uključuje fetus (Zampas & Gher, 2008, str. 264 i 265), zbog čega je, naprimjer, ESLJP podržao odluku državnih vlasti da se gubitak djeteta (pobačaj) izazvan lječarskim nemarom ne tretira kao ubistvo (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, strana 241; Zampas & Gher, 2008, str. 265 i 266). S tim u vezi, iako Puppink (2013) i Hrabar (2015) tvrde da prekid trudnoće na zahtjev nema konvencijsko opravdanje<sup>1</sup>, Lubura procjenjuje da stavovi Evropskog suda idu u pravcu legalizacije prekida trudnoće putem zakonodavstva (2021, strana 167), posebno zbog Rezolucije Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope pod nazivom *Pristup sigurnom i zakonitom abortusu u Evropi (Access to safe and legal abortion in Europe)*, kojom je Vijeće Evrope pozvalo sve države članice da prilagode i izmjene svoje zakonodavstvo kako bi omogućile vršenje sigurnih prekida trudnoće (Hasanbegović Vukas, 2023, strana 16; Lubura, 2021, str.

---

<sup>1</sup> Puppink (2013) tvrdi da je prekid trudnoće na zahtjev „slijepa tačka“ (*blind spot*) Konvencije, tvrdeći u osnovi da primjenu iste treba proširiti na nerođeno dijete (posebno str. 186 i dalje).

161 i 162)<sup>2</sup>. Rezolucija nije obavezujuća, ali ima uticaj na ESLJP u smislu određivanja poželjnog pravca u kom treba da se razvijaju zakonodavstva država potpisnica (Lubura, 2021, strana 162), pa iako se navodi da bi, u slučaju da je ESLJP otišao drugim pravcem, zakoni o prekidu trudnoće u 39 evropskih zemalja bili nevažeći (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, strana 241), teško je zamisliti da bi ESLJP presudio suprotno nekoj rezoluciji Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope (eventualno i preovladavajućem evropskom stavu u ovoj oblasti). Inače, vrlo malo zemalja prihvata definiciju da se ljudska osobnost razvija od momenta začeća (Kurjak *et. al.*, 2023, strana 48).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima pravo na život štiti od rođenja, što potvrđuje historija njegovog pregovaranja (Zampas & Gher, 2008, str. 262–263)<sup>3</sup>, a implementacioni mehanizam ima kroz Komitet za ljudska prava, koji insistira na sigurnom prekidu trudnoće i izražava posebnu zabrinutost zbog restriktivnih zakona o prekidu trudnoće, naročito ako se isti kriminalizuje (Zampas & Gher, 2008). Komitet za ljudska prava ne samo da utvrđuje kršenje Pakta zbog sprečavanja terapijskom prekidu trudnoće (Zampas & Gher, 2008, str. 270–271), čime afirmiše prekid trudnoće kao ljudsko pravo (Grimes, 2016), već je u dvije relativno skorije odluke (Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2324/2013 of 17 November 2016 (*Mellet v. Ireland*), tačka 9. i Views adopted by the Committee under article 5(4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2425/2014, 12 July 2017 (*Whelan v. Ireland*), tačka 9.), utvrdio da je država Irska u obavezi da preduzme korake tako što će izmijeniti i dopuniti svoje pravo, uključujući i svoj ustav, kako bi omogućila prekid trudnoće na zahtjev i time obezbijedila saglasnost sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima<sup>4</sup>. Konačno, u savremenom diskursu se tvrdi da su, prema međunarodnim tijelima za zaštitu ljudskih prava i Ujedinjenim narodima, zakoni koji kriminaliziraju prekid trudnoće diskriminatorni i predstavljaju prepreku za uživanje prava žena na zdravlje, te da države trebaju dekriminalizirati prekid trudnoće u svim okolnostima, kao i da život i zdravlje žene imaju prioritet u

<sup>2</sup> Dodatno, postoji i rezolucija Evropskog parlamenta u tom smislu (Hasanbegović Vukas, 2023, strana 16).

<sup>3</sup> Pri tome samo podržava stavove već iznesene u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, koja izričito ograničava pravo na život na one koji se rode.

<sup>4</sup> Posebno je značajan sljedeći citat: „To this end, the State party should amend its law on voluntary termination of pregnancy, including if necessary its Constitution, to ensure compliance with the Covenant, including ensuring effective, timely and accessible procedures for pregnancy termination in Ireland, and take measures to ensure that health-care providers are in a position to supply full information on safe abortion services without fearing being subjected to criminal sanctions, as indicated in these Views of the Committee.“.

odnosu na zaštitu fetusa, pri čemu je posljednji stav iznesen u vezi sa Konvencijom o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i stava komiteta za njenu implementaciju (Hasanbegović Vukas, 2023, strana 16).

#### **4. Komparativnopravni prikaz**

##### **4.1. Bosna i Hercegovina**

Kako je već pomenuto, u Bosni i Hercegovini je sve do stupanja na snagu Ustava BiH kao Aneksa 4. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, postojala ustavna odredba kojom je bilo propisano pravo čovjeka da slobodno odlučuje o rađanju djece<sup>5</sup>. U skladu s tim donesen je zakon (Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće, 1977)<sup>6</sup>, koji po osnovu prelaznih odredaba ustavâ u Bosni i Hercegovini i danas važi u Federaciji Bosne i Hercegovine i u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Tim zakonom je propisano da se radi zaštite zdravlja u vezi sa korišćenjem prava na slobodno odlučivanje o rađanju, ženi i muškarcu obezbjeđuju svi vidovi stručnih savjeta i pouka da se to pravo koristi bez štetnih posljedica, za šta se brinu službe za zdravstvenu zaštitu žena i druge službe zdravstvenog sistema. U sličnom tonu je propisano i pružanje pomoći vezano za reproduktivna prava, posebno sprečavanje neželjene trudnoće, u smislu kako kontracepcije, tako i prekida trudnoće. Inače, prekid trudnoće se vrši na zahtjev trudne žene (kod maloljetnih trudnica, roditelja, staratelja, organa starateljstva, iako maloljetna trudnica koja ostvaruje sredstva po osnovu rada i starija je od 16 godina može sama podnijeti zahtjev), koji se podnosi zdravstvenoj ustanovi koja ima službu za zaštitu žena i materinstva. Zahtjevu se u roku od dva dana udovoljava odlukom ljekara specijaliste ginekologije i akušerstva, ako trudnoća nije prešla 10 sedmica i ne ugrožava se život ili zdravlje trudnice, što utvrđuje navedeni ljekar. U svim ostalim slučajevima, koji ne ispunjavaju navedene uslove ili je ljekar specijalista odbio zahtjev, odlučuje u roku od tri dana rješenjem komisija od dva ljekara (predsjednik je obavezno specijalista ginekolog) i socijalnog radnika, posebno ako je trudnoća poodmakla, trudnica maloljetna, ali samo ako trudnoća nije prešla 20 sedmica. Protiv rješenja komisije može se izjaviti žalba petočlanoj drugostepenoj komisiji regionalnog medicinskog centra ili klinike, čije je rješenje konačno, a na osnovu navedenih pozitivnih odluka ljekara ili komisija, prekid trudnoće vrši ljekar specijalista u navedenoj

---

<sup>5</sup> Za potrebe ovog rada korišten je prečišćeni tekst ustava, iako je isti kasnije odlukom Ustavnog suda BiH prestao formalno važiti, a riječ je o članu 101. Ustava RBiH.

<sup>6</sup> Hasanbegović Vukas (2023, strana 18), navodi drugačiji naziv zakona, kao i da je preuzet od bivše SFRJ, što nije tačno, jer je bilo riječ o republičkom, a ne jugoslovenskom zakonu, iako je od SFRJ preuzeto preko 130 zakona (Akšamija, 2021, str. 61 i 62).

zdravstvenoj ustanovi, osim u slučajevima hitnosti kada to može učiniti bilo koji doktor medicine. Navedeni zakon je u Republici Srpskoj zamijenjen 2008. godine zakonom istog naziva (Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće, 2008), za koji je interesantno da se i on znatno nakon promjena u ustavnom poretku ipak i dalje poziva na korištenje prava na slobodno odlučivanje o rađanju. Odredbe zakona su slične, iako postoje određene razlike: maloljetna trudnica starija od 16 godina može sama podnijeti zahtjev ako ima poslovnu sposobnost (bez obzira na osnov poslovne sposobnosti), ljekaru specijalisti je dozvoljen prigovor savjesti osim u slučajevima opasnosti po život trudnice, sastav prvostepene i drugostepene komisije nije zakonom propisan već ih pravilnikom utvrđuje ministar (nadležan za zdravstvo), a dozvoljen je izuzetno i prekid trudnoće poslije dvadesete gestacijske nedelje o čemu isključivo (u jednom stepenu) odlučuje etički odbor zdravstvene ustanove, kojeg na prijedlog iste ustanove imenuje ministar. U Bosni i Hercegovini, protivpravni prekid trudnoće je krivično djelo, bez obzira na pristanak trudnice i kažnjiv je zatvorom, izuzetno i novčanom kaznom, a kažnjavaju se samo osobe koje ga izvedu, ne i trudnica (član 171. Krivičnog zakona FBiH, član 130. Krivičnog zakonika RS i član 168. Krivičnog zakona BD BiH)<sup>7</sup>.

Koliko se moglo utvrditi, Ustavni sud BiH nikada nije odlučivao vezano za prekid trudnoće, kao ni Ustavni sud Federacije BiH, za razliku od Ustavnog suda Republike Srpske. Rješenjem Ustavnog suda RS, br. U-14/11 od 11.9.2012. godine, nije prihvaćena inicijativa da se pokrene ocjena ustavnosti Zakona o uslovima i postupku za prekid trudnoće iz 2008 i odlučeno je da je isti u skladu sa entitetskim ustavom, pri čemu je afirmisano prava žena – trudnica da spriječe rađanje i isključenje oca iz toga, uz naglašavanje nepostojanja evropskog konsenzusa o tom pitanju<sup>8</sup>. Inače, u Bosni i Hercegovini se relativno malo govorilo o ovoj problematici, te su se tek u novijim istraživanjima (Hasanbegović Vukas, 2023), pojavili tačniji podaci o izvršenom broju prekida trudnoće, razlozima, cijenama i uslovima, a preporuke se kreću u pravcu pokrivanja troškova prekida trudnoće obaveznim osiguranjem, ujednačavanja cijena, obavezne anestezije, savjetodavnog rada i informisanja, vođenja evidencija i statistike, te uvođenja medikamentoznog prekida trudnoće (Hasanbegović Vukas, 2023, str. 73 i 74), pri čemu je slične preporuke djelimično dalo i jedno nešto starije istraživanje (Međunarodni dan sigurnog abortusa – pravo na abortus u Bosni i Hercegovini, 2020)

---

<sup>7</sup> Rad nije analizirao nenamjerni prekid trudnoće koji bi izvršio ljekar (opisan gore), iako bi isti mogao biti krivično djelo.

<sup>8</sup> Ustavni sud RS nije prihvatio ni ocjenu usaglašenosti sa drugim entitetskim zakonima, niti zakonima donesenim na državnom nivou BiH, zbog nenadležnosti.

## **4.2. Srbija**

U Srbiji je na snazi Zakon o prekidu trudnoće u zdravstvenim ustanovama iz 1995. godine, koji je normativno sličan Zakonu o uslovima i postupku za prekid trudnoće Republike Srpske iz 2008, osim što se ne pominje korištenje prava na slobodno odlučivanje o rađanju, ne postoje komisije i višestepenost u odlučivanju po zahtjevima (umjesto komisija, odlučuje konzilijum zdravstvene ustanove u jednom stepenu), što ga razlikuje od pravnog režima u Bosni i Hercegovini. Ipak, možda je još bitnija razlika što ovaj zakon sadrži dispozitivnu odredbu čak i kod prekida trudnoće na zahtjev („može se izvršiti“), za razliku od oba bosanskohercegovačka zakona koji u tom slučaju imaju imperativnu odredbu („udovoljiće se“ zahtjevu), što implicira mogućnost da ljekar specijalista cijeni razloge zahtjeva i odbije zahtjev, čak iako su se ispunili zakonski uslovi, posebno zbog nedostatka pravnih lijekova. Zakon je sveukupno negativno ocijenjen (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010), iako pitanje odbijanja zahtjeva pri ispunjenju zakonskih uslova nije posebno problematizovano. I u Srbiji je, kao i u Bosni i Hercegovini, protivpravni prekid trudnoće krivično djelo, uz slične norme kao i u Bosni i Hercegovini (član 120. Krivičnog zakonika) te je u pogledu normativnog rješenja i visine propisanih kazni, odredba slična krivičnim zakonima Federacije BiH i RS, odnosno djeluje kao njihova kombinacija. Koliko se moglo utvrditi, u Srbiji nema ustavnosudskih odluka koje se odnose na prekid trudnoće.<sup>9</sup> I u Srbiji postoje detaljnija istraživanja o prekidu trudnoće, iako su nešto starija (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010), a posebno je interesantna praksa Etičkog odbora zdravstvenih ustanova koji je odobravao prekid trudnoće starije od 20 sedmica (preovladavaju socijalni razlozi, ali je odobrenje isključivo davano iz medicinskih razloga), a koji je nekad mimo zakona djelovao i kao drugostepeni organ (Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, str. 105, 106 i 128 – 132).

## **4.3. Hrvatska**

U Hrvatskoj je, slično većem dijelu Bosne i Hercegovine, ostalo na snazi zakonodavstvo iz sedamdesetih godina prošlog vijeka, ovdje pod specifičnim imenom Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece koji je donesen 1978. godine. Zakon je drugačije struktuiran nego zakoni u Bosni i Hercegovini i Srbiji, jer uređuje i kontracepciju, sterilizaciju (uređivao je i oblast vještačke oplodnje, koje su

---

<sup>9</sup> Pretragom je obuhvaćena samo sudska praksa od implementacije sadašnjeg Ustava, dakle od 2007. godine.

odredbe kasnije brisane) dok je prekidu trudnoće posvećeno jedno poglavlje zakona. U tom dijelu, zakon je sličan zakonu Bosne i Hercegovine iz 1977. godine, uz naglašavanje da je prekid trudnoće medicinski zahvat, te uz strožiju administrativnu kontrolu vanbolničkih kapaciteta (nije dovoljno da zdravstvena ustanova ima službu za zaštitu žena i materinstva, već je potrebno i posebno odobrenje resornog organa uprave), ali je i ovdje možda najveća razlika u odnosu na zakon koji važi u većem dijelu Bosne i Hercegovine, to što prekid trudnoće poslije 20 sedmice nije zabranjen. Za ovaj zakon je Hrabar (2015) izjavila da mu je ustavnost u najmanju ruku „dvojbena“ (iako pored toga kritikuje i znatan dio konkretnih pravnih rješenja), smatrajući da hrvatski ustav štiti nerođeno dijete. Suprotno od toga, Ustavni sud Republike Hrvatske je, ne prihvatajući razne inicijative za ocjenu ovog zakona, u svom rješenju, broj U-I-60/1991 i dr. od 21.2.2017. godine (Rješenje USRH, 2017) zauzeo suprotno mišljenje, te je nakon vrlo opsežne i detaljne analize međunarodnog i komparativnog prava i prakse, zaključio da osporeno zakonodavno rješenje nije poremetilo pravednu ravnotežu između ustavnog prava žene na privatnost, slobodu i osobnost s jedne strane i javnog interesa zaštite života nerođenih bića s druge strane. Ipak, Ustavni sud je odredio Saboru da donese novi zakon u svrhu osavremenjavanja s obzirom na formalne neustavnosti u određenim tehnikalijama zakona koje nisu ni bile predmet osporavanja (socijalistička terminologija i kazne u dinarima), uz stav da novi zakon treba da sadrži edukativne i preventivne mjere tako da bi prekid trudnoće bio izuzetak (Rješenje USRH, 2017, izreka i tač. 49. i 50.). Krivično zakonodavstvo Hrvatske slično je onome u Bosni i Hercegovini i Srbiji, bez posebnih izuzetaka (član 115. Kaznenog zakona). Za razliku od Bosne i Hercegovine pa i Srbije, u Hrvatskoj je ovo vrlo kontroverzno pitanje (Zebić, 2022), gdje unatoč nepostojanju zakonske odredbe mnogi ljekari koriste svoje pravo na „priziv“ savjesti, koji je u ovoj zemlji uveden posebnim zakonodavstvom (Hrabar, 2015, str. 818 i 819).

#### 4.4. Njemačka

Stanje u Njemačkoj se može cijiniti specifičnim, jer je u toj zemlji Savezni ustavni sud još u svojoj odluci iz 1975. godine, zaštitio pravo život kako rođenog čovjeka, tako i nerođenog „samostalno životno održivog *nasciturus*“ (Hrabar, 2015, str. 800 – 803), čime je dekriminalizacija prekida trudnoće usvojena nešto ranije od strane zakonodavca proglašena neustavnom (Rješenje USRH, 2017, tačka 19). Ipak, ovaj sud nije insistirao na tome da prekid trudnoće u prvih 12 sedmica bude kriminalizovan, tako da je u izreci svoje kasnije presude iz 1993. godine (Order of 18 May 1993 – 2 BvF 2/90, tačka 11 izreke), naveo da Osnovni zakon (ustav) suštinski ne zabranjuje

zakonodavcu da zaštiti nerođeni ljudski život na način da u ranoj fazi trudnoće naglasi savjetovanje trudne žene kako bi je ubijedio da zadrži dijete, umjesto prijetnje krivičnom kaznom. Od tada se situacija mijenja u smislu da, iako se očekuje da žena informiše savjetnika o razlozima promišljanja o prekidu trudnoće, savjetovanje isključuje mogućnost da se trudna žena prisiljava na raspravu o njezinoj situaciji ili na saradnju sa savjetnikom, a osigurava se i zahtjev žene da ostane anonimna osobi koja to savjetovanje vodi, što je sve regulisano posebnim zakonom o pomoći da se izbjegnu konflikti u trudnoći (Rješenje USRH, 2017, tačka 5.1). Međutim, iako postoji pomenuti posebni zakon, interesantno je da je legalizacija prekida trudnoće u suštini predmet krivičnog prava, te su Krivičnim zakonom (Strafgesetzbuch – StGB, član 218. istog), propisane kazne za prekid trudnoće, kažnjava se čak i trudnica, ali se odmah istim članom u daljim odredbama isključuje krivična odgovornost propisivanjem uslova za prekid trudnoće (obavezno savjetovanje, nakon čega prekid trudnoće izvodi lekar, uz uslov da je riječ o prvih 12 sedmica trudnoće).

#### 4.5. Sjedinjene Američke Države

U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) prekid trudnoće je bio načelno zabranjen (Halapić, 2016, strana 38), odnosno bio je dozvoljen u svega četiri države (Thomson – Devaux, 2022), da bi 1973. godine bila donesena čuvena presuda *Roe v. Wade* koja je zabranu prekida trudnoće proglasila neustavnom, i to zbog kršenja prava na privatnost žene (Halapić, 2016). Po toj presudi, prekid trudnoće nije nikako mogao biti zabranjen u prvom tromjesečju, mogao je biti regulisan u drugom, te eventualno zabranjen u trećem, u skladu sa medicinskim stavom (Halapić, 2016, strana 43). Iako *Roe v. Wade* nije bio nadglasan (*overturn*) u slučaju poznatom kao *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey* zbog snage sudskog precedenta (Halapić, 2016, strana 43), to se konačno desilo presudom Vrhovnog suda SAD u slučaju *Dobbs v. Jackson Women's Health Association* donesenom polovinom 2022. godine (Dobbs, State Health Officer of The Mississippi Department Of Health, *Et Al.* V. Jackson Women's Health Organization *Et Al. Certiorari To The United States Court Of Appeals For The Fifth Circuit*, No. 19–1392, 2022<sup>10</sup>,

---

<sup>10</sup> Pitanje postavljeno Vrhovnom sudu SAD od strane apelacionog suda odnosilo se samo na to da li je zakon Misisipija, koji zabranjuje prekid trudnoće nakon 15 gestacijske sedmice neustavan, ali se Vrhovni sud (desničarska većina u Sudu u kojoj je troje od pet imenovano od strane Trampa) odlučio za radikalnu presudu i nadglasavanje niza precedenata koji su štitili ovo pravo; protiv su bili troje sudija, dok se predsjednik suda (*Chief Justice*) Roberts samo složio sa presudom da je zakon Misisipija u skladu sa ustavom (*opinion concurring in the judgment*, za razliku od *concurring opinions*), ali je bio protiv nadglasavanja (*overturn*)

posebno strana 1). Još ranije je Halapić (2016, str. 49–54), tvrdio, što je i kasnije potvrđivano (Thomson – Devaux, 2022), da će prekid trudnoće postati nezakonit u više od 20 država članica SAD. Trenutno, otprilike jedno od troje Amerikanaca živi u državi članici koja zabranjuje prekid trudnoće pod nekim okolnostima, više od deset država članica donosi nove zakone ili aktivira stare zakone sa zabranama, što rezultira brzo promjenjivim i često neizvjesnim pravnim režimom za trudnice koje razmišljaju o prekidu trudnoće (Polaris & Newman, 2022). Problemi su posebno izraženi i u pogledu sukoba zakona između različitih država u odnosu na trudnice koje putuju sa ciljem prekida trudnoće iz „država zabrana“ (*Ban States*) u „države pristupa“ (*Acces States*), kojom prilikom federalni propisi usložnjavaju pravna pitanja u ovoj oblasti (odobravajući neke prekide trudnoće, uz isključivu federalnu kontrolu putem Agencije za hranu i lijekove – FDA, nad lijekovima koji izazivaju prekid trudnoće), zbog čega Polaris i Newman (2022) nazivaju pravno stanje haotičnim<sup>11</sup>. Dodatno, ni posljedice nisu iste, u nekim državama članicama postoji krivična odgovornost sa oštrim kaznama, dok je u nekim ista građanska (Polaris & Newman, 2022), ali ponegdje kroz čudnovati sistem koji karakteriše *actio popularis* za naknadu štete protiv onoga ko je izveo ilegalni prekid trudnoće (David, 2021).

#### 4.6. Irska

Irska je imala ustavnu zabranu prekida trudnoće, uvedenu Osmim amandmanom na Ustav, jer iako je prekid trudnoće bio zabranjen i ranije Zakonom o krivičnim djelima protiv osoba iz 1861. godine, naknadno uvedena ustavna odredba je decidno zaštitila pravo na život nerođenog i izjednačila ga sa pravom na život majke (*Case of A, B and C v. Ireland*, ECHR – GC, predstavka broj 25579/05 od 16.12.2010. godine, posebno tač. 27. do 55.). Ovo je dovelo do brojnih slučajeva protiv Irske (uključujući i prethodno pomenute), koji su u konačnici rezultirali i isplatama naknada od strane ove države zbog diskriminacije i surovog i nehumanog postupanja prema ženama kojima je prekid trudnoće uskraćen (O'Regan, 2016). Pored toga, desila se i pojačana kampanja za ukidanje ove zabrane nakon incidenta sa smrtnim ishodom u 2012. godini (Specia, 2018), što je rezultiralo referendumom i stupanjem na snagu Trideset šestog amandmana na Ustav 2018. godine. Ovim

---

presude *Roe v. Wade* i drugih precedenata (str. od 135 pa nadalje, a sam Roberts je iznio umjereno mišljenje da određeno Ustavom zaštićeno pravo na prekid trudnoće ipak postoji).

<sup>11</sup> Iako „države zabrane“ nisu donosile zakone koji *expressis verbis* kriminalizuju prekide trudnoće izvan svojih granica, neke „države pristupa“, kao npr. Njujork i Kalifornija donose nove zakone kojim zabranjuju krivična izručenja u „države zabrane“, blokiraju građanske parnice i disciplinske postupke protiv medicinskog osoblja, i sl. (Polaris & Newman, 2022).

amandmanom sve ustavne odredbe o prekidu trudnoće su zamijenjene jednostavnom odredbom da će se prekid trudnoće regulisati zakonom<sup>12</sup>. Na osnovu ove ustavne odredbe donesen je Zakon o regulisanju prekida trudnoće iz 2018. godine (*Health (Regulation of Termination of Pregnancy) Act 2018*), kojim je prekid trudnoće dozvoljen kada ljekar ocijeni da trudnoća nije prešla 12 sedmica (zakonski termin je rana trudnoća), bez ikakvog zdravstvenog ili drugog razloga. U ostalim slučajevima, odnosno nakon 12 sedmica, prekid trudnoće je dozvoljen kada predstavlja rizik za život i zdravlje trudnice ili kada fetus očigledno ne bi preživio. Zakon uvodi i tijela koja odlučuju u različitim stepenima i postupke takvog odlučivanja, a što sve reguliše i članove tijela imenuje nadležni državni organ, Služba za zdravstvo (*Health Service Executive*), vladina agencija odgovorna ministru zdravstva. Zakon reguliše i prigovor savjesti, a i krivična djela sa vrlo širokim rasponom kazni od novčane do 14 godina zatvora, pri čemu ni ovdje trudnica nije odgovorna. Zakonsko rješenje je sveukupno prilično progresivno i moderno, i moglo bi biti uzor za mnoge zemlje čija su pravna rješenja pomalo zastarjela. Nakon donošenja ustavnog amandmana i ovog zakona, prekid trudnoće prestaje biti kontroverza u ovoj državi, iako je do sada vrijeme njihove primjene relativno kratko.

#### **4.7. Značajni primjeri u nekim drugim državama**

U Sjevernoj Irskoj je (kao i u Irskoj i Engleskoj), prekid trudnoće bio zabranjen pomenutim zakonom iz 1861. godine, ali za razliku od Engleske, gdje je prekid trudnoće liberalizovan 1967. godine (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, strana 238), ovdje je stroga zabrana prekida trudnoće ostala na snazi, te je tek rezultat referenduma u Irskoj (2018. godine) pokrenuo promjene i u ovom dijelu Ujedinjenog Kraljevstva (Abortus i istopolni brakovi legalizovani u Sjevernoj Irskoj, 2019). Zbog nefunkcionisanja vlade i parlamenta Sjeverne Irske, Parlament u Londonu usvojio je zakon o dekriminalizaciji prekida trudnoće u ovom dijelu Ujedinjenog Kraljevstva, što mnogi, unatoč opoziciji nacionalista i drugih desničara, nazivaju prelaskom Sjeverne Irske u 21. vijek i prestankom progona žena koji je „godinama vršila monstrozna vjerska kultura“ (Abortus i istopolni brakovi legalizovani u Sjevernoj Irskoj, 2019).

Reforme su obuhvatile i druge evropske zemlje u kojima je zbog uticaja Katoličke crkve prekid trudnoće bio zabranjen, kao što je na primjer Portugal u 2007. godini (Zampas & Gher, 2008, strana 292). Pored toga, i neke dominantno katoličke države kao što je Španija, a i druge kao što je Francuska, ne samo da imaju legalan prekid trudnoće na zahtjev žene do 10 – 14 sedmica,

---

<sup>12</sup> *Provision may be made by law for the regulation of termination of pregnancy.*

nego i ukidaju modele obaveznog savjetovanja žene prije prekida trudnoće, što je ocijenjeno kao rezultat „suvremenog zakonodavstva europskih ustavnih demokracija u 21. stoljeću, točnije u posljednjih desetak godina“ (Rješenje USRH, 2017, fn. 17).

Meksiko je, nakon niza slučajeva protiv ove države pred raznim tijelima za zaštitu ljudskih prava zbog uskraćivanja prava na prekid trudnoće, u 2007. godini donio zakon kojim se legalizuje prekid trudnoće u prvom tromjesečju (Zampas & Gher, 2008, strana 292). Ovo je iznenađujući obrat u regionu gdje je zahtjev žene za prekid trudnoće u prvom tromjesečju legalan samo na Kubi, u Portoriku i Gvajani, dok Čile, El Salvador i Nikaragva izričito zabranjuju prekid trudnoće bez ikakvih izuzetaka čak i kada je u pitanju zaštita ženinog života ili zdravlja (Zampas & Gher, 2008, strana 292).

Značajan napredak mogao se uočiti u Africi sa implementacijom Afričkog ženskog protokola, uz legalizaciju i u nekim azijskim zemljama kao što je Nepal (Zampas & Gher, 2008, strana 293). Sveukupno, postoji određeni globalni trend prema liberalizaciji restriktivnih zakona o prekidu trudnoće (Zampas & Gher, 2008, strana 294), ali iako se predviđanje koje su iznijeli Zampas i Gher (2008, strana 294) o mogućem kretanju Evrope u suprotnom pravcu, posebno u pretežno katoličkim državama, nije ostvarilo, primjer SAD sa neprestanim desničarskim aktivizmom i oštrim zabranama koje se pojavljuju iz dana u dan, djeluje upozoravajuće. U konačnici, ne može se naći neka direktna veza između stepena demokratizacije određene države i režima zakona o prekidu trudnoće, jer najliberalnije režime prekida trudnoće (dozvoljen je prekid trudnoće na zahtjev poslije 20 gestacijskih sedmica), uz neke države članice SAD, Kanadu, Holandiju i Singapur, imaju i Kina, Sjeverna Koreja i Vijetnam (*Dobbs v. Jackson Women's Health Association*, str. 14 i 15)<sup>13</sup>, uz već pominjano relativno liberalno rješenje u Rusiji. Razmatranje zbog čega je to tako, prevazilazi kako obim tako i predmet, ciljeve i sveukupno naučnu oblast ovog istraživanja, a odgovor bi se mogao tražiti u uticaju vjerskih zajednica na politički sistem, ukupnoj religioznosti određenog društva, ali i drugim razlozima.

## **5. Diskusija i preporuke**

Najprije ovdje treba naglasiti jednu nespornu činjenicu da je prekid trudnoće medicinski zahvat, tako da Svjetska zdravstvena organizacija ne samo da zauzima stavove o istom, već se oštro protivi ograničenjima (Rješenje USRH, 2017, tačka 32.1.), a u tom stavu kao međunarodna organizacija nije usamljena

---

<sup>13</sup> U istoj presudi na strani 140 spominju se u tom kontekstu i Island i Gvineja Bisao.

(Hasanbegović Vukas, 2023, strana 16). Stoga, postavlja se pitanje ne samo potrebe regulisanja pristupa jednom medicinskom zahvatu, nego i uopšte prava države da ga u većini ili u cijelosti zabrani.

Generalno govoreći, medicinski zahvati i pristup njima nisu predmet državne regulacije, oni se ne odobravaju niti se izvode na način predviđen pravnim propisima, nego prema pravilima struke, odnosno vještine (*lege artis*), u konkretnom slučaju medicinske. Dakle, uslovi izvođenja određenog medicinskog zahvata se načelno ne propisuju od strane države i njenih organa. Pored toga, pravo države da zabrani određeni općeprihvaćeni medicinski zahvat impliciralo bi i pravo države da zabrani bilo koji medicinski zahvat, jer ako na primjer Evropska konvencija ili Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima ne štite pravo na zdravstvenu zaštitu, tada teoretski država, kao što može zabraniti prekid trudnoće, može zabraniti bilo koji (posebno elektivni) medicinski zahvat, osim možda onaj kojim se spašava život, jer bi to bilo predmet kršenja drugih zagarantovanih ljudskih prava. Ovo razmatranje uslozjava i činjenica da je državna intervencija zabrane prekida trudnoće često podstaknuta religijskim stavovima, te se postavlja i pitanje uticaja religije na državne stavove u državama koje su, barem nominalno, demokratske i sekularne sa odvojenošću crkava i vjerskih zajednica od države. Naime, iako Hrabar (2015) pokušava da izgradi određenu *pro-life* argumentaciju koja ne bi bila, barem *prima facie*, zasnovana na religiji, takvi argumenti teško da zvuče ubjedljivo, a profil većine protivnika prekida trudnoće je konzervativno – religioznog tipa. Pored toga, veoma je interesantno i mišljenje Vodinelića o naučnom gledištu početka života:

„U nauci takođe postoje različiti stavovi o početku života. Imajući u vidu da je tokom dva milenijuma važeća naučna istina o početku života kasnije odbačena kao obična zabluda, u literaturi se izražava skepsa u pogledu egzaktnosti savremenih prirodno-naučnih stavova o početku života i primećuje da je, verovatno, reč samo o “najsvežijim zabludama”“ (Vodinelić 1995, strana 13, navedeno u Konstantinović – Vilić & Petrušić, 2010, strana 90, fn. 39).

Pored toga, uprkos razvoju perinatalne medicine, u zadnjih četrdesetak godina nije objavljeno mnogo radova o početku živora (Kurjak *et. al.*, 2022, strana 39). Nauka omogućava podatke o fizičkom razvoju ljudskog bića, ali ne i one o sticanju njegove osobnosti (Kurjak *et. al.*, 2022, strana 41). Stoga, ovo pitanje ostaje kontroverzno, ali bilo kakva dodjela punih prava u predembrionskom stadijumu svakako je inkonzistentna sa biologijom, sumnja postoji i u pogledu zigota koji se može razviti u dvije osobe (blizance), a ni rane embrionske ljudske ćelije ne čine ljudsko biće, već samo potencijal od kojeg mogu nastati jedno ili više ljudskih bića (Kurjak *et. al.*, 2022, strana 42),

tako da Kurjak vjeruje da u svakom slučaju život ne može početi začecem, već možda početkom moždanih aktivnosti, što je prema modernoj nauci 12 sedmica trudnoće (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, strana 238). Zahvaljujući biomedicini, znanje o početku ljudskog života se donekle mijenja, ali stoji činjenica da nemamo nijedan evropski dokument koji eksplicitno pominje momenat početka života (Kurjak *et. al.*, 2022, strana 48). Stoga, pitanje kako početka života, tako i prava fetusa, odnosno nerođenog djeteta, ostaju relativno otvorena (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, strana 238). Za razliku od toga, vjerske zajednice, posebno Katolička crkva i dalje insistiraju na svojim stavovima o početku života i protivljenju prekidu trudnoće (Kurjak *et. al.*, 2022, strana 44).

Međutim, ESLJP zauzimao je stavove i o kontekstu uticaja religije na zakonodavca, u smislu da uloga države mora biti neutralan i nepristrasan organizator upražnjavanja različitih religija, vjera i vjerovanja, i izjavljivao da se s tim u vezi uloga države pojavljuje u pravcu provođenja javnog poretka, religiozne harmonije i tolerancije u demokratskom društvu, što je posebno naglašeno u presudi Velikog vijeća ESLJP *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*, predstavke br. 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98 od 13.2.2003. godine, tačka 91<sup>14</sup>. Ovdje nije potrebno posebno naglašavati i moguću diskriminaciju svih lica koji ne dijele takva vjerovanja, a prisiljena su da žive u režimu koji im je nametnuo pravilo ponašanja koje je zasnovano na religiji, zbog čega takvi režimi ne ispunjavaju uslove da budu „demokratska društva“. Štaviše, ako ekstrapoliramo ideju uticaja religije mogli bismo doći u teoriji do primjera države koja bi, zasnivajući svoje zakone na jednom religijskom opredjeljenju, zabranila transfuziju krvi, jer se ista protivi učenju jedne konkretne hrišćanske vjerske zajednice<sup>15</sup> (uz eventualnu pretpostavku da ta vjerska zajednica postane dominantna u toj državi).

S druge strane, neograničeno dozvoljavanje prekida trudnoće moglo bi zaista voditi ugrožavanju prava na život nerođenog, naravno kada govorimo o fetusu koji može preživjeti. Veoma zanimljivo i kompetentno djeluje mišljenje hrvatske profesorice Badovinac, dato Ustavnom sudu te države, u kome ona navodi da svaki plod koji ima šansu za preživljavanje izvan maternice, makar i uz medicinsku pomoć, predstavlja ljudski život te bi njegovo uništenje nakon određene razvojne dobi predstavljalo ubistvo (Rješenje USRH, 2017, tačka 5.6.1.). Stav nije usamljen, imajući u vidu mišljenja (čak i nekih sudova) da živi fetus poslije 26 sedmica trudnoće ima određena prava, dok prekid

---

<sup>14</sup> Iz presude se da izvesti i zaključak da pravni režim zasnovan na šerijatu i pluralizam pravnih poredaka ne bi bili kompatibilni sa Evropskom konvencijom.

<sup>15</sup> Jehovini svjedoci.

trudnoće u prvom trimestru ne stvara neke posebne probleme (Ferhatović, Degen & Kurjak, 2022, str. 238 i 239). Stoga, potpuno je opravdano i može se podržati mišljenje izneseno u obrazloženju odluke Ustavnog suda RH da prekid trudnoće kao vlastiti izbor trudnice treba dozvoliti do 10 ili do 12 sedmica, a (samo) medicinski indicirani prekid trudnoće i kasnije (Rješenje USRH, 2017, tačka 5.6.1.). Iz ovog razloga može se ocijeniti pravilnim izbor raznih zakonodavaca da se prekid trudnoće na zahtjev dozvoli između 10 i 14 sedmice, dok odluku o kasnijem prekidu trudnoće iz medicinski indiciranih razloga treba prepustiti medicinskim profesionalcima, putem odgovarajućih stručnih tijela.

Pitanje prigovora savjesti je posebno, iako se radi o medicinskim profesionalcima koji rade u profesiji koju su sami izabrali, a u kojoj je prekid trudnoće zahvat koji se redovno primjenjuje od strane specijalista ginekologije i akušerstva (obstetricije). Inače, kada se uzmu u obzir npr. vojna pitanja, prigovor savjesti se dozvoljava isključivo mobiliziranim vojnicima, ali ne i profesionalnim gdje se to pitanje ni ne postavlja, niti se to pravo priznaje. Stoga, iako Hrabar (2015) insistira na prigovoru savjesti kao pravu, ne stiče se utisak da je to pravo kod medicinskih profesionalaca sasvim zaštićeno, te ga neke države štite svojim zakonodavstvom, kao što je na primjer hrvatski Zakon o liječništvu (Hrabar, 2015, strana 818), dok ga na primjer zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini nekada prepoznaje, a nekada i ne (Zakon o liječništvu Federacije BiH, 2013). U svakom slučaju, država koja je dozvolila prigovor savjesti dužna je preduzeti mjere za obezbjeđenje izvršenja prekida trudnoće, kako bi se izbjegao skandal koji je prošle godine potresao Hrvatsku (Zečić, 2022). Jedini prekid trudnoće koji je i u ranoj fazi problematičan jeste prekid trudnoće radi određivanja pola djeteta<sup>16</sup>, iako Konstantinović – Vilić i Petrušić pominju neželjeni pol djeteta kao trivijalan razlog za prekid trudnoće (2010, strana 58), navodeći i da je isti (uz očevo protivljenje) i najmanje opravdan prema rezultatima njihovog istraživanja provedenog u Srbiji (2010, strana 59). U svakom slučaju, ovo bi bio jedini razlog zbog kojeg bi zabrana prekida čak i rane trudnoće bila opravdana, sa čime se slaže i Hrabar (2015, strana 795), ali je teško zamisliti kako bi takva zabrana funkcionisala, te nema podataka da je takvo šta negdje i uvedeno. Ipak, svakako je u pravu Puppinc (2013, strana 144), navodeći da države

---

<sup>16</sup> Prevazilazi obim ovog rada, ali ovaj prekid trudnoće posljedica je relikta patrijarhalnog društva i nazadnih stavova iskazanih kroz želju za sinovima, koji su imali opravdanje u premodernom društvu u kojem su sinovi ostajali „na zemlji“, a kćeri se udavale u druge porodice, za šta je teško naći ikakvo opravdanje u trećoj deceniji 21. vijeka, kada su floskule „nastavljač loze“ i „budući hranilac“ postale besmislene, a za ovo Konstantinović – Vilić i Petrušić (2010, strana 61) kažu da je „posledica talasa retradicionalizma i vraćanja na zastareli patrijarhalni stav o većoj društvenoj vrednosti muškog deteta“.

stranke Evropske konvencije imaju dužnost zabraniti bolne, kasne i prisilne prekide trudnoće, što ima svoj osnov i u starijem međunarodnom humanitarnom pravu, a koje zabrane sva istraživana zakonodavstva u načelu i podržavaju.

Na kraju, kada posmatramo istražene države regiona, bilo bi potrebno inovirati zastarjele zakone u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj (kazne i jugoslovenskim dinarima i neadekvatni nazivi socijalističkog perioda), pri čemu je sadašnje rješenje u Bosni i Hercegovini (Federacija i Brčko distrikt) dodatno nezadovoljavajuće, jer prekid trudnoće poslije 20 sedmice nije uopšte dopušten, posebno iz zdravstvenih razloga, što je relativno nezabilježeno u državama sa sličnim pravnim režimom<sup>17</sup>. Nažalost, stanje u Federaciji, gdje je ovo pitanje relativni tabu, nije naklonjeno ni donošenju novog zakona, pa čak ni izmjeni i dopuni postojećeg zastarjelog zakonodavstva, iako je to ustavnopravno u Federaciji moguće (Akšamija, 2021, str. 70 i 71). U Hrvatskoj je ovo pitanje još problematičnije, jer bi se nova rješenja mogla kretati prema znatnim ograničenjima, što predstavlja trend koji nije prihvaćen, odnosno koji se sve više napušta, posebno u Zapadnoj Evropi. U Srbiji, iako je zakon nešto noviji, bi ipak trebalo dispozitivnu odredbu u pogledu odobravanja prekida trudnoće zamijeniti imperativnom, te uvesti višestepenost u odlučivanje po uzoru na druga rješenja prisutna u regionu. Međutim, za kraj vrijedi ponoviti da se kao najprogresivnije savremeno rješenje može smatrati sadašnji zakon Irske, koji bi tako mogao služiti kao uzor za buduće trendove u zakonodavstvu naših država.

## **6. Zaključak**

Problematika prekida trudnoće, a posebno njeno pravno regulisanje bilo je i ostaje veoma osjetljivo pitanje. Kroz historiju, prekid trudnoće bio je zabranjen ili neregulisan u zavisnosti od vremena i države, da bi se pod uticajem religije manje ili više uspostavile različite zabrane, koje su u 19. vijeku razrađene, iako tada već uz učešće zdravstvenih radnika i postojanje izuzetaka. Prvo značajnije dopuštanje prekida trudnoće javlja se u SSSR i to ne s obzirom na neku komunističko – boljševičku ideologiju, već prije zbog posljedica ilegalnih prekida i nestanka uticaja Crkve na politički sistem, iako je u doba izraženog staljinizma ovaj zahvat bio ponovno zabranjen. U Zapadnoj Evropi i SAD zabrana se održala i poslije 2. svjetskog rata, da bi određene liberalizacije nastupile u drugoj polovini 20. vijeka. U Bosni i Hercegovini, kao i u drugim zemljama koje su bile u sastavu bivše Jugoslavije,

---

<sup>17</sup> Interesantno je da ovo pitanje u svom najnovijem istraživanju nije problematizovala Hasanbegović Vukas (2023)

pravo na prekid trudnoće bilo je podignuto na nivo ustavnog prava, posebno iz razloga što ni ovdje crkve i vjerske zajednice nisu imale nikakvu ulogu u političkom sistemu. Same crkve i vjerske zajednice su bile i ostaju veliki protivnici prekida trudnoće, jer iako stavovi od kada se stiče duša i postaje ličnost variraju, prekid trudnoće bi, uz vrlo male ili nikakve izuzetke, po njima trebao biti zabranjen.

Međunarodno pravo ne štiti prekid trudnoće samo po sebi, osim jednog regionalnog dokumenta i to u Africi, ali s druge strane pravo na život se generalno štiti od rođenja. Evropska konvencija ne definiše pojam osobe, tako da se u pogledu prava na život isto eksplicitno ne proteže prije rođenja. S druge strane, Evropska konvencija, posebno preko prava na privatnost, pruža zaštitu ženi kojoj je prekid trudnoće potreban iz nekih razloga (ali ne i na zahtjev žene). Iako se tvrdi da je prekid trudnoće na zahtjev žene „slijepa tačka“ Evropske konvencije, s tim se ne slaže niti Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, niti sam ESLJP koji ima određenu tendenciju da podržava legalizaciju prekida trudnoće putem zakonodavstva. Ovakav stav je možda još izraženiji u praksi Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija, koji primjenjuje Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, te je odlučivao protiv država koje nisu ženama koje su imale opravdani razlog omogućavao prekid trudnoće i zahtijevao da se zakoni pa čak i ustavi koji to sprečavaju, izmijene ili ukinu.

Svakako najinteresantniji dio su nacionalna zakonodavstva, jer međunarodno pravo u ovoj oblasti i djeluje uticajem na nacionalnog zakonodavca. U Bosni i Hercegovini je prekid trudnoće dozvoljen na zahtjev do 10 sedmica, a u opravdanih slučajevima i poslije, ali ne poslije 20 sedmica (u Federaciji BiH i Brčko distriktu BiH), što se može ocijeniti nezadovoljavajućim jer se prekid trudnoće i u ovoj fazi dozvoljava u susjednim državama (Srbija, Hrvatska) uz naravno postojanje opravdanog, gotovo isključivo zdravstvenog razloga. Ipak, zakonodavstvo u oba entiteta u Bosni i Hercegovini je nešto povoljnije nego u Srbiji, kako vezano za sam obim prava, tako i po pitanju prava žalbe trudnice kojoj je zahtjev odbijen. U Hrvatskoj se, unatoč zastarjelom zakonu iz sedamdesetih godina prošlog vijeka (kao i u Federaciji BiH i Brčko distriktu), mnogo veći problem u praksi pojavljuje zbog loše organizacije i masovne primjene prigovora savjesti nego zbog samog zakona, a u sve tri države (Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska) je nezakonit prekid trudnoće kriminalizovan, ali trudnica nije odgovorna. U Njemačkoj prema stavu Saveznog ustavnog suda, Osnovni zakon (ustav) ove zemlje štiti život od začeca, ali su praksa ovog suda s jedne i djelovanje zakonodavca sa druge, učinili da je prekid trudnoće dekriminalizovan do 12 sedmice uz uslove (da ga obavi ljekar, obavezno prethodno savjetovanje), koji se uslovi zadnjih godina u pogledu

savjetovanja liberalizuju, uzimajući u obzir i da se Svjetska zdravstvena organizacija protivi takvom savjetovanju. Od presude Vrhovnog suda SAD *Roe v. Wade* iz 1973. godine, države članice SAD nisu imale pravo (potpuno) zabraniti prekid trudnoće, koja situacija je sada promijenjena, te nakon nadglasavanja (*overturn*) ove presude presudom *Dobbs v. Jackson Women's Health Association*, situacija u ovoj zemlji postaje vrlo neujednačena, od sasvim liberalnog režima do potpunih zabrana u nekim državama članicama, sa zapriječenim strogim krivičnim kaznama ili čudnim režimima građanskopravne odgovornosti. Irska je primjer iznenadnog obrata, jer je 2018. godine, nakon referenduma i usvajanja ustavnog amandmana kojim je brisana ustavna odredba o strogoj zabrani prekida trudnoće, donesen zakon kojim je prekid trudnoće dozvoljen na zahtjev do 12 sedmica, a u opravdanim slučajevima i kasnije, što je stavilo tačku na odluke međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava protiv ove zemlje vezano za prekid trudnoće. Od nekih drugih država, u 21. vijeku prekid trudnoće je dozvoljen u nekim zemljama ili regionima u kojima je bio zabranjen, kako evropskim (Portugal, Sjeverna Irska), tako i vanevropskim (Meksiko, Nepal), uz ukidanje ili liberalizaciju obaveznog savjetovanja. Stoga, iako se nisu ispunile neke najave u pogledu uvođenja novih zabrana u Evropi, gdje je trend sasvim suprotan, skori primjer SAD sa uvođenjem stalnih novih zabrana, tjera na opreznost.

Na kraju, rijetko gdje se uočava takva polarizacija u literaturi kao u ovoj oblasti, gdje različiti *pro-life* i *pro-choice* autori iznose svoja ubjeđenja. Ipak, generalni trend koji slijede demokratske (posebno evroatlantske) države bi bio da je prekid trudnoće treba biti dozvoljen do 10 – 14 sedmica na zahtjev trudnice, a poslije toga samo iz opravdanih, većinom medicinskih razloga. Sama zabrana je vrlo upitna, jer zabrana jedne medicinske intervencije odnosno hirurškog zahvata na osnovu argumenata koji su najčešće religijski, može se smatrati problematičnom u demokratskim državama 21. vijeka. Ipak, pored bolnih i prisilnih prekida trudnoće koji bi uvijek morali biti zabranjeni, prekid trudnoće radi „neželjenog“ pola djeteta trebao bi biti zabranjen, ali bi takvu zabranu bilo teško provesti. Na kraju, neka pravna rješenja u našoj zemlji trebalo bi inovirati, ali takvo nešto u doglednom vremenu ne može se smatrati realnim.

## 7. Literatura

1. Abortus i istopolni brakovi legalizovani u Sjevernoj Irskoj, 2019. [online] Dostupno na <https://www.slobodnaevropa.org/a/30232846.html> [27.5.2022.].
2. Akšamija, N., 2021. Važenje propisa bivše SFRJ u Bosni i Hercegovini. *ZIPS*, 1438, str. 60 – 74.

3. Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, *European Court of Human Rights – Grand Chamber*, Applications nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98, 13 February 2003 [online] Dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22refah%20partis%20v%20turkey%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-60936%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22refah%20partis%20v%20turkey%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-60936%22]}) [28.5.2022.].
4. Case of A, B and C v. Ireland, *European Court of Human Rights – Grand Chamber*, Application no. 25579/05, 16. December 2010 [online] Dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22CASE%20OF%20A,%20B%20AND%20C%20v.%20IRELAND%22\],%22itemid%22:\[%22001-102332%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22CASE%20OF%20A,%20B%20AND%20C%20v.%20IRELAND%22],%22itemid%22:[%22001-102332%22]}) [26.5.2022.].
5. David, L., 2021. *Draconian Texas Abortion Law Threatens the Health of All Our Patients*. [online] Dostupno na <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/94574> [21.5.2022.].
6. Dobbs, State Health Officer of The Mississippi Department Of Health, *Et Al. V. Jackson Women’s Health Organization Et Al. Certiorari To The United States Court Of Appeals For The Fifth Circuit*, No. 19–1392. Argued December 1, 2021—Decided June 24, 2022. [online] Dostupno na: [www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392\\_6j37.pdf](http://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf) [29.11.2022.].
7. Drezgić, R., 2016. Istorija kontrole rađanja u Srbiji: sprečavanje i/ili prekid trudnoće. *Sociologija – časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. LVIII (2016), N° 3, str. 335 – 349.
8. Erent – Sunko, Z., 2018. Abortus u pravnom sustavu SSSR od 1920. do 1991. – legalizacija i kriminalizacija. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 39, br. 3, str. 1347 – 1370.
9. Ferhatović, A., Degen, S., Kurjak, A., 2022. The Unborn and Its Rights. *Science, Art and Religion*, Volume 1, Issues 2–4, str. 237 – 242.
10. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). [online] Dostupno na: [http://www.gesetze-im-internet.de/englisch\\_stgb/englisch\\_stgb.html#p1957](http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p1957) [21.5.2022.].
11. Grimes, D. A., 2016. *United Nations Committee Affirms Abortion As A Human Right*. [online] Dostupno na: [https://www.huffpost.com/entry/united-nations-committee-affirms-abortion-as-a-human-right\\_b\\_9020806](https://www.huffpost.com/entry/united-nations-committee-affirms-abortion-as-a-human-right_b_9020806) [14.4.2022.].
12. Halapić, E. (2016). *Roe v. Wade (1973). Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIX – 2016., str. 35–61.
13. Hasanbegović Vukas, D., 2023. *Istraživanje o regulaciji, dostupnosti i praksi abortusa u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra.
14. Health (Regulation of Termination of Pregnancy) Act 2018, *eISB*, Number 31 of 2018.
15. Hrabar, D., 2015. Pravo na pobačaj – pravne i nepravne dvojbe. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 65 No. 6, str. 791 – 831.
16. Kazneni zakon, *Narodne novine RH*, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22 i 114/23.
17. Konstantinović – Vilić, S., Petrušić, N., 2010. *Žene, zakoni i društvena stvarnost*. Knjiga druga. Niš: SVEN.

18. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine – prečišćen tekst, *Službeni glasnik BD BiH*, br. 19/20.
19. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 36/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 i 31/23.
20. Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
21. Krivični zakonik Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 i 73/23.
22. Kurjak, A., Stanojević, M., Barišić, P., Ferhatović, A., Gajović, S., Hrabar, D. Facts and doubts on the beginning of human life – scientific, legal, philosophical and religious controversies. *Journal of Perinatal Medicine*, Volume 51, Issue 1, str. 39–50.
23. Lubura, M. M., 2021. Pravo na abortus u savremenom pravu i praksi Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život*, god. LXV br. 1/2021, str. 159–170.
24. Međunarodni dan sigurnog abortusa – pravo na abortus u Bosni i Hercegovini, 2020. [online] Dostupno na: <https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2020/10/Pravo-na-abortus-u-BiH.pdf> [7.5.2022.].
25. Order of 18 May 1993 – 2 BvF 2/90. [online] Dostupno na: [https://www.bundesverfassungsgericht.de/e/fs19930528\\_2bvf000290en.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/e/fs19930528_2bvf000290en.html) [28.5.2022.].
26. O'Regan, E., 2016. *Government pays €30,000 to woman who brought abortion case*. [online] Dostupno na <https://www.independent.ie/irish-news/government-pays-30000-to-woman-who-brought-abortion-case-35258752.html> [14.4.2022.].
27. Polaris, J., Newman, N., 2022. *Providing Reproductive Healthcare Should Not Require a Legal Education – Legal uncertainty is creating a chilling effect on care*. [online] Dostupno na: <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101051> [29.11.2022.].
28. Puppinc, G., 2013. Abortion and the European Convention on Human Rights. *Irish Journal of Legal Studies*, Vol. 3(2), str. 142–193.
29. Rješenje Ustavnog suda RH, br. U-I-60/1991 i dr. od 21. 2. 2017. godine, *Narodne novine*, br. 25/17.
30. Rješenje Ustavnog suda Republike Srpske, br. U-14/11 od 11. 9. 2012. godine. [online] Dostupno na: <http://www.ustavisud.org/Odluke.aspx?cat=13&subcat=39&lang=hrv&odluka=496&odldet=1414> [6.5.2022.].
31. Specia, M., 2018. *How Savita Halappanavar's Death Spurred Ireland's Abortion Rights Campaign*. [online] Dostupno na: [https://www.indiaabroad.com/how-savita-halappanavars-death-spurred-irelands-abortion-rights-campaign/article\\_615c4651-1d0b-5959-8eb2-b31336b83aba.html](https://www.indiaabroad.com/how-savita-halappanavars-death-spurred-irelands-abortion-rights-campaign/article_615c4651-1d0b-5959-8eb2-b31336b83aba.html) [3. 5. 2022.].
32. Thirty-sixth Amendment of the Constitution Act 2018, *Act C36 of 2018*. [online] Dostupno na: <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2018/29/> [26. 5. 2022.].

33. Thomson-Devaux A., 2022. *Why The Supreme Court Almost Overturned Roe v. Wade 30 Years Ago – But Didn't.* [online] Dostupno na: [https://www.youtube.com/watch?v=tDB5\\_c\\_Qacw](https://www.youtube.com/watch?v=tDB5_c_Qacw) [6. 4. 2022.].
34. Ustav Republike Bosne i Hercegovine – prečišćen tekst, *Službeni list R BiH*, br. 5/93.
35. Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2324/2013, 17 November 2016 (*Mellet v. Ireland*). [online] Dostupno na: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsukPtYsnxNH1DBeueuCbK4iM7LfcZ49JWRwflq07QFTX3yW0YS8VLYGR0RQhww5RZ89fncjjzOC4SIwckjpt%2fU2Z1qQ5BbCFmPD4GJANJdPox9jnOHXVRg%2b1jGEqnFAP6w%3d%3d> [6. 5. 2022.].
36. Views adopted by the Committee under article 5(4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2425/2014, 12 June 2017 (*Whelan v. Ireland*). [online] Dostupno na: <https://uniteforreprorights.org/wp-content/uploads/2018/04/whelan.pdf>, [6. 5. 2022.].
37. Vodinelić, V., 1995. Moderni okvir prava na život. *Pravni život*, 9/95, I tom, strana 13.
38. Yarmohammadi, H., Zargarani, A., Vatanpour, A., Abedini, E., Adhami, S. 2013. An investigation into the ancient abortion laws: Comparing ancient Persia with ancient Greece and Roma. *AMHA – Acta medico – historica Adriatica*, Vol. 11 No. 2, str. 291–298.
39. Zakon o liječništvu, *Službene novine Federacije BiH*, br. 56/13.
40. Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 16/95 i 101/05.
41. Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 34/08.
42. Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće, *Službeni list SR BiH*, br. 29/77.
43. Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, *Narodne novine SRH*, br. 18/78, 31/86, 47/89 i 88/09.
44. Zampas, C., Gher, J. M., 2008. Abortion as a Human Right. *Human Rights Law Review*, Volume 8, Issue 2, 2008, str. 249–294.
45. Zebić, E., 2022. *Inspekcija u slučaju trudnice kojoj je odbijen pobačaj u Hrvatskoj*. [online] Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-zdravstvo-trudnica-abortus/31841392.html> [15. 5. 2022.].
46. Zubak, M., 2014. Abortus u 19. stoljeću. *Povijest u nastavi*, Vol. 12 No. 24 (2), str. 145–155.



**Dr. sc. Berin Ridanović**

**JP Međunarodni aerodrom „SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo / J.P.**

International Airport “SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo

**Šef Službe za pravne poslove i protokol /**

Head of the Department for Legal Affairs and Protocol

[bridjanovic@sarajevo-airport.ba](mailto:bridjanovic@sarajevo-airport.ba);

**UDK 331.108.47:338.465(497.6)**

**Stručni članak**

**PRAVNI I PRAKTIČNI PROBLEMI PRIJEMA I INTERNOG  
PREMJETAJA RADNIKA U JAVNOM SEKTORU  
U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE**

**LEGAL AND PRACTICAL ISSUES REGARDING THE  
RECRUITMENT AND INTERNAL TRANSFER OF EMPLOYEES IN  
THE PUBLIC SECTOR IN THE FEDERATION OF  
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

***Sažetak***

*Cilj ovog rada je da se predstavi proces prijema radnika u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine. Uredbom o postupku u prijemu u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Uredba) regulira se proces prijema radnika u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovini. Prijem radnika se vrši putem javnog oglasa ili neposrednim putem. Neposredan prijem radnika i preraspoređivanje radnika koji su izuzeci pretvorili su se u pravilo. Cilj donošenja Uredbe je omogućavanje veće transparentnosti u postupku zapošljavanja u javnom sektoru u FBiH. Pristup tržištu rada treba biti zagarantovan svim licima na teritoriji Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, kako bi se osigurao pristup tržištu rada bilo je neophodno utvrditi obavezu javnog oglašavanja. Uredbom po prvi puta se od 2019. godine izričito utvrđuje obaveza preduzećima u javnom sektoru da prijem radnika u radni odnos vrše putem javnog oglašavanja. U sadržajnom smislu, Uredba ima niz nedostataka, ali uprkos navedenom predstavlja solidan, ali nedostatan pravni okvir. Naime, Uredba ne korespondira sa zahtjevima na tržištu radne snage, te poslodavci u javnom sektoru pronalaze načine kako da zaobiđu primjenu Uredbe ili kako da postupe u suprotnosti sa ciljem Uredbe. Najveći nedostaci Uredbe vezani su za potrebu dvostrukog raspisivanja javnog oglasa u primjeni instituta pripravnništva i neusklađenosti sa osnovnim postulatima radnog prava, a to je da je subjekt radnog prava „radnik“, a u Uredbi je centralni subjekt „radno mjesto“. Posebna pažnja posvećena je prijemu kandidata u radni odnos bez primjene procedure javnog oglašavanja, kao i internom premještanju radnika u preduzećima u javnom sektoru, čija primjena je značajan pravni alat svih preduzeća u javnom sektoru.*

**Ključne riječi:** kandidat, radnik, prijem u radni odnos, javni oglas, interni premještaj radnika

### **Summary**

*The aim of this paper is to present the process of hiring employees in the public sector in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The recruitment of employees in the public sector can be done through public advertising or under certain conditions, directly. The Regulation on the Procedure for Employment in the Public Sector in the Federation of Bosnia and Herzegovina (hereinafter referred to as the Regulation) regulates the process of hiring employees in the public sector in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The recruitment of employees can be done through public advertising or through direct appointment. Direct appointment of employees and the redistribution of employees, which were exceptions, have become the rule. The goal of enacting the Regulation is to ensure greater transparency in the employment process in the public sector in FBiH. Access to the labor market should be guaranteed to all individuals within the territory of Bosnia and Herzegovina. In this regard, in order to ensure access to the labor market, it was necessary to establish the obligation of public advertising. For the first time, as of 2019, the Regulation explicitly stipulates the obligation of public enterprises to hire employees through public advertising. In terms of content, the Regulation has several shortcomings, but despite these, it represents a solid but insufficient legal framework. Namely, the Regulation does not correspond to the requirements of the labor market, and public sector employers find ways to bypass its application or act in contradiction to the Regulation's objectives. The major drawbacks of the Regulation are related to the need for double advertising in the application of the internship institute and the inconsistency with the fundamental principles of labor law, which consider the subject of labor law to be the "employee," while the Regulation centralizes the subject as the "workplace." Special attention is given to the recruitment of candidates in employment without the application of public advertising procedures, as well as the internal transfer of workers in public sector enterprises, which is a significant legal tool for all public sector enterprises. The paper also presents alternative institutes that employers use for candidate recruitment.*

**Keywords:** Candidate, employee, employment, public announcement, internal employee transfer

## **1. Područje primjene**

Zakon o radu FBiH iz 1999. godine ("Službene novine FBiH", br. 43/99, 32/00 i 29/03) nije sadržavao izričitu obavezu javnog oglašavanja. Obaveza javnog oglašavanja poslodavaca u javnom sektoru posredno je utvrđena odredbama o diskriminaciji, kao potencijalnim osnovom za utvrđivanje obaveze jednakog pristupa tržištu za sve radnike. Sa druge strane, novim Zakonom o radu FBiH stvorena je obaveza Vladi Federacije Bosne i Hercegovine da u roku od 90

dana od dana stupanja na snagu Zakona o radu FBiH, donese propis kojim će propisati postupak prijema u radni odnos u zavodima, agencijama, direkcijama i upravnim organizacijama, pravnim licima s javnim ovlaštenjima na teritoriji Federacije, u javnim ustanovama i javnim preduzećima čiji je osnivač Federacija, te u privrednim društvima u kojima Federacija učestvuje sa više od 50% ukupnog kapitala.<sup>1</sup>

U skladu sa utvrđenom obavezom u članu 20.a Zakona o radu FBiH, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine usvojila je predmetnu Uredbu 2019. godine. U semantičkom smislu, osnovni nedostatak Uredbe sadržan je već i u njenom nazivu, a to je nedostatak subjekta, tj, na koga se Uredba odnosi, a to je radnik, te bi naziv Uredbe trebao da glasi: „Uredba o postupku prijema radnika u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine.“

Pod javnim sektorom podrazumijevaju se federalni zavodi, agencije, direkcije i upravne organizacije pod drugim nazivom, pravna lica sa javnim ovlaštenjima prenesenim federalnim propisima, kao i javne ustanove i javna preduzeća čiji je osnivač Federacija Bosne i Hercegovine, te privredna društva u kojima Federacija učestvuje sa više od 50% ukupnog kapitala, uz istovremeni izuzetak da se ne primjenjuje na naprijed navedene subjekte, ako se na njih postupak prijema u radni odnos primjenjuju propisi kojima je uređen radno-pravni status državnih službenika i namještenika u organima državne službe.<sup>2</sup>

Uredba se ne primjenjuje na predsjednika i članove uprave, odnosno poslovodni organ drugog naziva, niti kod njihovog zasnivanja radnog odnosa, otkaza ugovora sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu i prestanka radnog odnosa, a što proizilazi iz Zakona o radu FBiH, kao pravnog akta veće pravne snage od Uredbe.<sup>3</sup>

## **2. Pravni okvir prijema radnika u javnom sektoru**

Osnovni radnopravni propis kojim su definisana prava i obaveza poslodavaca i radnika je Zakon o radu FBiH koji kao osnovni princip utvrđuje da se prijem radnika u radni odnos vrši u proceduri utvrđenoj pravilnikom o radu. Poslodavci u privatnom sektoru su slobodni da samostalno utvrde modus prijema radnika u radni odnos.

---

<sup>1</sup> Član 20a stav 3. Zakon o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20, 49/21, 103/21 i 44/22)

<sup>2</sup> Član 1. stav 1. Uredbe o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br.13/19, 9/21 i 53/21)

<sup>3</sup> Član 27. stav 4. Zakona o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20, 49/21, 103/21 i 44/22)

Osnovni radnopravni okvir za prijem kandidata u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine, čine niže navedeni propisi i interni akti poslodavca, kako slijedi:

- Zakon o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20, 49/21, 103/21 i 44/22),
- Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH“, br. 33/04, 56/05, 9/10, 95/13, 90/17 i 29/22)
- Zakon o pravima demobilisanih branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH“, broj: 54/19 i 29/22)
- Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica („Službene novine F BiH“, br. 70/05, 61/06, 9/10, 14/13, 90/17 i 29/22),
- Uredba o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 13/19, 9/21 i 53/21)
- Pravilnik o radu i sistematizacija radnih mjesta i
- Provedbeno upustvo ili drugi interni dokument poslodavca kojim se definira proces prijem radnika u javnom sektoru.

Poslodavci u javnom sektoru, Pravilnikom o radu definiraju materijalnopravne odredbe iz radnog prava, a proceduru prijema u radni odnos radnika trebaju definirati provedbenim propisom, internom procedurom ili uputstvom.

### **3. Moratoriji za zapošljavanje Vlade Federacije Bosne i Hercegovine**

Zaključkom Vlade Federacije Bosne i Hercegovine od 04.05.2023. godine zadužene su sve ustanove, institucije, zavodi, agencije čiji je osnivač Federacija Bosne i Hercegovine i privredna društva sa učešćem državnog kapitala da odmah obustave započete javne konkurse i prijeme u radni odnos, uz izuzetak koji na prijedlog resornog ministarstva odobri Vlada Federacije Bosne i Hercegovine.<sup>4</sup>

Navedenim Zaključkom stvorena je nepotrebno obaveza Vladi Federacije da od 04.05.2023. godine odobrava sva zapošljavanja u javnom sektoru. Razlozi za ovakvo postupanje su politički, a ne pravni i nemaju uporište u pozitivnim propisima Federacije Bosne i Hercegovine. Ubrzo nakon donošenja Zaključka, donešen je Zaključak o izmjeni Zaključka kojim su od 01.06.2023. godine zaduženi federalni ministri da, unutar resora za koji su nadležni, daju

---

<sup>4</sup> Zaključak Vlade FBiH, broj: 664/2023 od 04.05.2023. godine

saglasnost za odobravanje popune radnih mjesta federalnim institucijama i privrednim društvima koji su zatražili saglasnost za okončanje započelih konkursnih procedura i/ili pokretanje novih konkursnih procedura, a za koje cijene da su opravdane.<sup>5</sup> Navedenim izmjenama daje se ovlaštenje nadležnom ministru da odobrava sve zahtjeve za zapošljavanje u javnom sektoru. Odluke ministarstva su diskrecione, budući da nadležni ministri nemaju neposredan uvid u rad javnog preduzeća ili drugog pravnog lica u javnom sektoru. Također, nadležno ministarstvo ovim rješenjem preuzima ulogu uprave, nadzornog odbora ili skupštine kao upravljačkih organa privrednih društava, a što je u suprotnosti sa Zakonom o privrednim društvima. S tim u vezi, zaključci Vlade FBiH su nezakoniti i u suprotnosti sa pozitivnim propisima Federacije Bosne i Hercegovine. Kontrolni mehanizmi Vlade FBiH sadržani su u upravljačkim tijelima (upravi, nadzornom odboru i skupštini), te je trenutno rješenje u pogledu zapošljavanja u javnom sektoru nezakonito, suvišno, nepotrebno i dodatno usporava zapošljavanje u javnom sektoru.

#### **4. Javno oglašavanje**

Obaveza javnog oglašavanja odnosi se na zasnivanje radnog odnosa sklapanjem ugovora o radu sa radnikom i na određeno i neodređeno vrijeme, bez obzira da li su ti radnici prethodno bili u radnom odnosu kod istog poslodavca.<sup>6</sup> Naime, odredbe člana 20a. Zakona o radu FBiH ne prave razliku u pogledu dužine trajanja ugovora o radu.

Javni oglas – predstavlja objavu na osnovu koje se vrši izbor novog radnika. Oglas se objavljuje u jednom od dnevnih listova dostupnih na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, putem web stranice Društva i obavezno se dostavlja javnoj službi za zapošljavanje prema sjedištu poslodavca, najkasnije na dan njegove objave. Rok za podnošenje prijave po objavljenom javnom oglasu ne može biti kraći od osam (8) dana od njegove objave.<sup>7</sup>

Proces javnog oglašavanja sastoji se od više faza koje prethode izboru kandidata. Osnovni koraci su:

1. Planiranje kadrova,
2. Odluka o raspisivanju javnog oglasa,
3. Objavljivanje javnog oglasa,
4. Imenovanje Komisije za izbor,

---

<sup>5</sup> Zaključak Vlade BiH, broj: 721/2023 od 01.06.2023. godine

<sup>6</sup> Mišljenje Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, broj: 03-34/11-3052/18 od 20. 12. 2018. godine

<sup>7</sup> Član 6. Uredbe o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br.13/19, 9/21 i 53/21)

5. Testiranje kandidata,
6. Odluka o izboru kandidata,
7. Žalbeni proces i
8. Prijem kandidata u radni odnos.

Planiranje kadrova je osnovni i početni korak za prijem kandidata u radni odnos u javnom sektoru. Planiranje kadrova vezuje se za potrebe organizacionih jedinica javnog preduzeća ili drugih pravnih lica u javnom sektoru i finansijsko planiranje troškova, a koje je sadržano u Planu poslovanja privrednog subjekta u javnom sektoru.

#### **4.1. Odluka o raspisivanju javnog oglasa**

Odluka o raspisivanju javnog oglasa donosi se u pravilu nakon internih zahtjeva organizacionih jedinica preduzeća u javnom sektoru za popunu radnih mjesta, te nemogućnosti internog preraspoređivanja radnika na traženo radno mjesto. Odluka o raspisivanju javnog oglasa je osnovni korak koji prethodi objavi javnog oglasa, kojom se utvrđuje za koja radna mjesta se raspisuje javni oglas i na koji period se primaju radnici u radni odnos.

#### **4.2. Sadržaj i objavljivanje javnog oglasa**

Sadržaj Javnog oglasa utvrđen je Uredbom.<sup>8</sup> Sadržaj javnog oglasa treba da korespondira sa zahtjevima Uredbe, i mora da sadrži minimalno obavezne tražene elemente. Poslodavce ništa ne sprječava da utvrde i druge uslove ili napomene koje nisu sadržane kao obavezni dijelovi javnog oglasa. Ako javni oglas ne sadrži sve propisane elemente, može biti predmetom prigovora i sudske zaštite u cilju poništenja postupka. U javnom oglasu bi trebalo

---

<sup>8</sup> Članom 6. Uredbe utvrđeno je da javni oglas sadrži slijedeće podatke:

a) naziv i sjedište poslodavca, b) naziv radnog mjesta za koje se provodi procedura prijema u radni odnos, c) opće i posebne uslove za prijem u radni odnos za radno mjesto iz stava (1) tačka b) ovog člana, d) kratak opis poslova radnog mjesta iz stava (1) tačka b) ovog člana, e) naznaku da li se radni odnos zasniva na neodređeno ili određeno vrijeme i trajanje radnog odnosa na određeno vrijeme, f) naznaku da li je predviđen probni rad i trajanje probnog rada, g) dokaze koji se dostavljaju uz prijavu na javni oglas, h) adresa na koju se dostavlja prijava i dokazi iz stava (1) tačka g) ovog člana; i) rok za podnošenje prijave na javni oglas, j) napomenu da će samo izabrani kandidat biti u obavezi u određenom roku dostaviti ljekarsko uvjerenje, kao dokaz da njegovo zdravstveno stanje i psihofizičke sposobnosti odgovaraju uslovima radnog mjesta iz stava (1) tačka b) ovog člana; k) napomenu da će samo izabrani kandidat biti u obavezi u određenom roku dostaviti uvjerenje o nevođenju krivičnog postupka ukoliko je isti uslov za zasnivanje radnog odnosa na radnom mjestu iz stava (1) tačka b) ovog člana.

precizno naglasiti krajnji datum za prijavu kandidata na javni oglas. Opći uslovi koje kandidat mora ispunjavati su: da je kandidat stariji od 18 godina, da je državljanin Bosne i Hercegovine, da se protiv kandidata ne vodi krivični postupak i da posjeduje zdravstvenu sposobnost za obavljanje poslova i radnih zadataka. Posebni uslovi utvrđeni su sistematizacijom poslova i odnose se na traženu stručnu spremu, radno iskustvo, poznavanje engleskog jezika, računara, posjedovanje računovodstvenog ili pravosudnog ispita i sl. Obavezni dio javnog oglasa je kratak opis poslova koji sadrži preuzet opis poslova radnog mjesta iz sistematizacije poslova i dokazi koje kandidati treba da dostave. Od presudne važnosti je precizno utvrditi dokazna sredstva i u oglasu dati uputu kandidatima o traženim dokaznim sredstvima.

Dokaz o nevođenju krivičnog postupka i dokaz o zdravstvenoj sposobnosti kandidati ne dostavljaju se prilikom prijave na oglas, već u slučaju prijema u radni odnos. Na ovaj način se sprječava nepotreban dodatni trošak kandidatima.

Sastavni dio oglasa je navođenje punog naziva poslodavca, naziva radnog mjesta, da li se radnik prima na određeno ili neodređeno vrijeme ili da li se traži probni rad u slučaju zasnivanja radnog odnosa. Poslodavac ne smije zaključiti ugovor o radu u suprotnosti sa uslovima utvrđenim u oglasu, a u tom slučaju radnik ima pravo tražiti ispravku odluke o prijemu u radni odnos, ugovora o radu ili može podnijeti zahtjev za zaštitu prava iz radnog odnosa. Svi kandidati su obavezni da dostave originale ili ovjerene kopije tražene dokumentacije, u suprotnom prijava kandidata treba se odbaciti kao neuredna. Ne postoji diskriminacija kandidata i razlikovanje je dozvoljeno i opravdano, ako se pri zapošljavanju traže posebne stručne kvalifikacije u skladu sa zahtjevima radne pozicije iz oglasa, kao i adekvatni dokazi o ispunjavanju tih kvalifikacija.<sup>9</sup>

Ukoliko je javni oglas raspisan za više radnih mjesta, a kandidat ima namjeru da se prijavi na 2 (dva) ili više radnih mjesta, dužan je za svako radno mjesto na koje se prijavljuje podnijeti posebnu prijavu, u posebnoj koverti.

Oglas se objavljuje u jednom od dnevnih listova dostupnih na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, putem web stranice poslodavca i obavezno se dostavlja javnoj službi za zapošljavanje prema sjedištu poslodavca, najkasnije na dan njegove objave. Obaveza objavljivanja javnog oglasa na web stranici poslodavca nije apsolutna, već se vezuje za postojanje web stranice poslodavca. U današnjem vremenu digitalizacije društva, svi poslodavci u javnom ili privatnom sektoru bi trebali imati web stranicu, te se

---

<sup>9</sup> Presuda Vrhovnog suda FBiH broj 36 0 Rs 057035 22 Rev

odredba iz Uredbe čini zastarjelom.<sup>10</sup> U praktičnoj primjeni često se dešava da službe za zapošljavanje ne objave oglas, te je poslodavcu za ispunjenje obaveze dostatno posjedovanje emaila ili dopisa, da je sadržaj oglasa dostavljen nadležnoj službi za zapošljavanje. U cilju zakonitog postupanja, javni oglas treba biti objavljen u jednom od dnevnih listova dostupnih na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, što je *conditio sine qua non* za zakonitost postupanja. U cilju prijema što većeg broja prijava na oglas, preporučljivo je oglas objaviti i na facebook, instgram i linkedin stranici poslodavca, ako je posjeduje poslodavac, što za posljedicu ima veću dostupnost i vidljivost oglasa.

U cilju olakšanog prijavljivanja kandidata, preporučljivo je da poslodavci u javnom sektoru sačine Vodič za prijavljivanje, kojim se kandidatima daju upute koju dokumentaciju su obavezni dostaviti, upute šta su dokazi o radnom iskustvu, šta se podrazumijeva pod istim ili sličnim poslovima, šta se podrazumijeva pod radnim iskustvom u struci i slično. Na navedeni način se omogućuje veća transparentnost procesa zapošljavanja, sprječava se ili smanjuje broj upita kandidata, ubrzava se proces zapošljavanja i smanjuje broj neurednih prijava.

### **4.3. Nadležnosti i ovlašćenja Komisije**

Nadležnosti i ovlašćenja Komisije propisani su internim dokumentima poslodavca.

Članovi Komisije u svom radu trebaju biti nezavisni, nepristrasni, te se pridržavati načela javnosti i zakonitosti. Komisija vrši otvaranje i pregled prijava u skladu sa zahtjevima navedenim u javnom oglasu. Članovi komisije moraju imati najmanje isti stepen stručne spremlje, kao i kandidat za čiji prijem u radni odnos je objavljen javni oglas, s tim u vezi, ako se u radni odnos prima radnik na radno mjesto sa visokom stručnom spremom, svi članovi komisije moraju imati visoku stručnu spremu.

Članovi komisije vrše:

- pregled prijava,
- izrađuju pitanja za pismeno testiranje i usmeni intervjuu,
- utvrđuju koje prijave su blagovremene, potpune, uredne,
- sačinjavaju Izvještaj o provedenoj oglasnoj proceduri i sl.

---

<sup>10</sup> Član 8. stav (5) Uredbe o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", br.13/19, 9/21 i 53/21)

Zahtjev Uredbe je da je Komisija obavezna najkasnije u roku od osam dana od dana imenovanja, odnosno u roku od tri dana od dana donošenja odluke o izuzeću člana komisije, održati prvu sjednicu na kojoj će izabrati predsjedavajućeg iz reda članova komisije. Navedena odredba je suvišna, s obzirom da se rješenjem o imenovanju komisije može utvrditi predsjedavajući komisije i djelokrug rada komisije.

U slučaju kada je javni oglas objavljen radi popunjavanja više radnih mjesta, poslodavac može imenovati jednu ili više komisija.<sup>11</sup> Puno praktičnije je rješenje u slučaju popune više radnih mjesta, imenovanje većeg broja komisija, kako bi se ravnomjerno rasporedio rad članova komisije. Preporučljivi model rada bi bio jedna komisija za jedno radno mjesto. Zahtjev Uredbe je da administrativno-tehničke poslove za komisiju obavlja sekretar koga imenuje poslodavac. Uloga sekretara Komisije je često suvišna, budući da je ekonomičnije da sekretarske poslove obavlja član Komisije. Uprkos navedenom, u cilju zakonitog postupanja, poslodavci trebaju imenovati administratora koji može obavljati primjera radi slijedeće poslove: izrađivati Zapisnik o preuzimanju prijava sa protokola, sačinjavati Zaključak o odbacivanju neblagovremenih, nepotpunih i neurednih prijava, sačinjavati Poslovnik o radu Komisije za prijem u radni odnos, obavještavati izrađivače testova za provjeru znanja engleskog jezika i poznavanja rada na računaru o potrebi sačinjavanja testova, te o broju kandidata, terminu i mjestu testiranja, kreirati pismeni poziv kandidatima na pismene i usmene testove, te ga dostavljati protokolu za slanje putem pošte, po potrebi i u skladu s procjenom, sekretar može e-mailom ili telefonski obavijestiti kandidate o terminu testiranja.

Uredba sadrži mogućnost izuzimanja člana Komisije od rada u Komisiji. Član Komisije može tražiti izuzeće ukoliko je srodnik nekog od prijavljenih kandidata u pravoj ili pobočnoj liniji do četvrtog stepena i u tazbinskoj liniji do drugog stepena.<sup>12</sup> Nedostatak odredbe je što samo član Komisije može tražiti izuzeće samog sebe, dok iz jezičkog tumačenja proizilazi da drugi članovi ili treća lica ne mogu tražiti izuzeće člana Komisije. Uprkos navedenom, smatram da ostali članovi Komisije po saznanju za postojanje osnova za izuzeće, kao i druga lica koja imaju saznanje o postojanju osnova za izuzeće, trebaju tražiti izuzeće od rada u Komisiji.<sup>13</sup>

---

<sup>11</sup> Član 4. stav (3) Uredbe o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH, br.13/19, 9/21 i 53/21)

<sup>12</sup> Član 9. stav (1) Uredbe o postupku prijema u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH, br.13/19, 9/21 i 53/21)

<sup>13</sup> Izuzeće se može tražiti zbog srodstva. kako slijedi: Prava linija: I stepen – otac/majka – kći/sin, II stepen – djed/baka – unuka/unuk, III stepen – pradjed/prabaka –

O zahtjevu za izuzeće poslodavac donosi odluku najkasnije u roku od pet dana od dana podnošenja zahtjeva, a protiv ove odluke žalba nije dopuštena. U praktičnoj primjeni, J.P. Međunarodni aerodrom „SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo nije izuzelo nijednog člana komisije, niti je ijedan član komisije tražio izuzeće po osnovu srodstva u pravoj ili pobočnoj liniji.

Prijava kandidata na javni oglas treba biti blagovremena, uredna i potpuna. Blagovremena prijava je ona koja je predana na poštu najkasnije zadnjeg dana roka predviđenog za podnošenje prijave. Rok za podnošenje prijave počinje teći narednog dana od dana objave oglasa, pa ako je primjera radi javni oglas objavljen 14.09., rok za dostavu prijave računa se od 15.09. tekuće godine. Nepotpuna prijava je ona uz koju nisu priloženi svi dokumenti traženi oglasom ili su priloženi zastarjeli dokumenti ili dokumenti koji nisu dokaz.

#### **4.4. Testiranje kandidata i Lista uspješnih kandidata**

Osnovni uslov za provođenje testiranja kandidata je da je kandidat dostavio svu dokumentaciju traženu javnim oglasom, tj. da je dostavio dokumentaciju kojom dokazuje ispunjavanje općih i posebnih uslova iz javnog oglasa. Bez obzira na stepen stručne spreme, svi kandidati su obavezni dostaviti dokumentaciju kojom dokazuju da ispunjavaju uslove utvrđene javnim oglasom.

Osnovni uslov za definiranje procesa izbora kandidata za prijem u radni odnos je stepen stručne spreme koja je kao uslov propisana za radno mjesto za koje se provodi procedura prijema. S tim u vezi, Uredba isključivo utvrđuje obavezu provođenja usmenog ispita za prijem kandidata na radna mjesta za koja je propisana osnovna škola. Usmeni test je najsubjektivniji dio čitavog procesa, koji članovima komisije ostavlja prostor da slobodno i nezavisno budu kandidati, te su moguće u manipulacije u čitavom procesu.

Za radna mjesta za srednjom školom, osnovni uslov je provođenje usmenog testa (intervjua). Međutim, poslodavac može propisati obavezu provođenja pismenog i/ili praktičnog testa. Drugim riječima, za radna mjesta za srednjom stručnom spremom, obavezno je provođenje usmenog intervju, a pravilnikom o radu ili drugim internim aktom poslodavca može se propisati obaveza pismenog i/ili praktičnog testa.

---

praunuka/praunuk, IV stepen – šukundjed/šukunbaka – šukununuka/šukununuk. U Pobočnoj liniji II stepen – dva brata, dvije sestre, brat i sestra, III stepen – tetka/brat i bratična tetka i sestrić/sestrična, ujak i sestrić/sestrična, stric i bratić/bratična, IV stepen – djeca/unuci od brata ili sestre, Tazbinsko srodstvo, I stepen – svekar/snaha, zet/svekrva, očuh/pastorka, te maćeha/pastorak, II stepen – bake/djedovi supružnika, braća/sestre supružnika

Za radna mjesta sa višom ili visokom, kao i određena naučna znanja, kao što su magistar i doktor nauka, Uredba sadrži drugačije rješenje u odnosu na kandidate sa srednjom stručnom spremom, i alternativno utvrđuje obavezu provođenja pismenog i/ili usmenog ispita kandidata. Utvrđivanje uslova da kandidati posjeduju magistarsku i doktorsku titulu nije uobičajeno, osim na visokoškolskim ustanovama. Poslodavci mogu utvrditi obavezu provođenja pismenog i usmenog testa ili alternativno utvrditi obavezu provođenja pismenog ili usmenog testa.

Najbolje rješenje je internim aktom poslodavca Pravilnikom o radu ili uputstvom utvrditi obavezu usmenog testa za radna mjesta sa osnovnom školom, a za sva ostala radna mjesta, bez obzira na stepen stručne spreme utvrditi obavezu provođenja pismenog i usmenog testa, a po potrebi utvrditi i praktičnu provjeru znanja.

U praktičnoj primjeni, testiranje kandidata vrši se u pravilu provođenjem pismenog ispita, usmenog ispita (intervjua), praktičnom provjerom znanja (po potrebi), te u pravilu testiranjem poznavanja engleskog jezika i poznavanja rada na računaru, ukoliko su oni uslov za obavljanje poslova na radnom mjestu koje se popunjava.

Premda dobar alat za utvrđivanje sposobnosti kandidata, praktična provjera sposobnosti kandidata se često ne vrši. Obaveza praktičnog ispita je utvrđena kao mogućnost, a ne obaveza, što je dobro rješenje. Nedostatak provođenja praktične provjere je dodatno usložljavanje i usporavanje procesa izbora najboljeg kandidata.

U cilju izbjegavanja bilo kakvih nejasnoća, nedostatak Uredbe je što ne sadrži jasno i precizno utvrđene i prepoznate uslove za testiranje radnika za radna mjesta sa III stepenom stručne spreme – kvalificirani radnik i V stepen stručne spreme visokokvalificirani radnik. Radnik koji je stekao treći stepen stručne spreme završio je trogodišnju srednju školu, a radnik koji je završio peti stepen stručne spreme završio je specijalizaciju na osnovu stručnosti srednjeg obrazovanja.<sup>14</sup>

Prilikom postupka odabira kandidata za radno mjesto (razgovor, testiranje, anketiranje i sl.) i zaključivanja ugovora o radu, poslodavac ne može tražiti od radnika podatke koji nisu u neposrednoj vezi sa radnim odnosom, a naročito podatke koje dovode kandidata u neravnotežan položaj u odnosu na druge kandidate.<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> Odluka o usvajanju kvalifikacionog okvira u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", broj: 31/11)

<sup>15</sup> Član 29. Zakona o radu FBiH („Službene novine FBiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20 – odluka US, 49/2021 - dr. zakon, 103/21 - dr. zakon i 44/22

Prethodna provjera znanja i radnih sposobnosti kandidata vrši se u zavisnosti od stepena stručne spreme koja je propisana kao uslov za radno mjesto za koje se procedura prijema u radni odnos provodi, te posebnih uslova propisanih sistematizacijom radnih mjesta, odnosno zahtjeva radnog mjesta.

Sistematizacijom poslova može se utvrditi kao uslov za prijem u radni odnos posjedovanje dodatnih znanja i odgovorajućih znanja i vještina. Pod dodatnim znanjima kao neophodan uvjet za uspješno ili bezbjedno obavljanje poslova na radnom mjestu podrazumijevaju se: poseban stručni ispit i specifična stručna obučenost (specijalizacija za određene poslove, licenca, potvrde obučenosti, pravosudni ispit i dr.).

Pod posebnim znanjima podrazumijevaju se znanja, vještine i druge sposobnosti radnika koje su potrebne za uspješno obavljanje poslova na radnom mjestu, kao što su naročito: znanje engleskog jezika, poznavanje rada na računaru i dr. Razlika između dodatnih zahtjeva i posebnih znanja je u tome da je kandidat obavezan da posjeduje dokaze o ispunjavanju uslova utvrđenih dodatnim zahtjevima, dok sa posjedovanjem posebnih znanja i vještina, poslodavac može da disponira, tj. da ih utvrdi ili ne utvrdi kao uslov za prijem u radni odnos.

Komisija utvrđuje listu uspješnih kandidata, u skladu sa ocjenama postignutim na usmenom, pismenom i praktičnom ispitu. Ukupan broj bodova se sastoji od zbira bodova sa usmenog, pismenog i praktičnog ispita, u zavisnosti koji su ispiti bili obuhvaćeni procesom izbora.

Uredba ne definira koji je minimum bodova koje kandidat treba da ostvari, već poslodavac samostalno regulira koji je minimalan broj bodova koje kandidat treba da ostvari.<sup>16</sup> S obzirom na pozitivno zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine, poslodavci su obavezni da dodijele određeni broj bodova kandidatima koji imaju status demobilisanog branioca, člana porodice demobilisanog branioca, djeteta šehida – poginulog branioca, umrlog ratnog vojnog invalida, ili umrlog dobitnika ratnog priznanja i odlikovanja. Na dispoziciji je poslodavca koliki broj bodova će dodijeliti naprijed navedenim kategorijama lica i koja dokazna sredstva će tražiti kao dokaz.

Lista uspješnih kandidata sačinjava se kao tabelarni pregled postignutih rezultata tokom testiranja, u koju se upisuju svi kandidati koji su učestvovali u procesu ispita/testiranja i koji su osvojili minimalan broj bodova. Lista uspješnih kandidata predstavlja i tzv. rezervnu listu, jer se u slučaju

---

<sup>16</sup> Primjera radi, u J.P. Međunarodni aerodrom „SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo na Listi uspješnih kandidata mogu se nalaziti samo kandidati koji su ostvarili minimalno 65% od ukupnog broja bodova koji je mogao biti ostvaren u sklopu procesa izbora, u zavisnosti od toga koji su ispiti (pismeni i/ili usmeni i/ili praktični) bili obuhvaćeni procesom izbora, te uz minimalno ostvarenih po 8 (osam) bodova na testiranjima iz oblasti poznavanja engleskog jezika i rada na računarima.

odustajanja kandidata koji je izabran, može donijeti odluka o prijemu u radni odnos nekog drugog kandidata sa liste, jednog ili više, zavisno koliko se izvršilaca po objavljenom javnom oglasu prima u radni odnos za konkretno radno mjesto. Nedostatak Uredbe je što ne propisuje obavezu poslodavca da u radni odnos primi prvoplasiranog kandidata sa Liste uspješnih kandidata, već organi upravljanja mogu samostalno odlučiti da prime u radni odnos kandidata koji je primjera radi petoplasirani, osmoplasirani i slično, osim ako je Pravilnikom o radu poslodavca ili drugim internim aktom poslodavca utvrđena obaveza poslodavca da primi prvoplasiranog kandidata u radni odnos. U slučaju da, u toku postupka izbora kandidata za prijem u radni odnos, neki od kandidata ostvare jednak broj bodova, prednost pri zapošljavanju pod jednakim uslovima će imati kandidat koji ima svojstvo demobilisanog branioca, člana porodice demobilisanog branioca, djeteta šehida – poginulog branioca, umrlog ratnog vojnog invalida, ili umrlog dobitnika ratnog priznanja i odlikovanja.

Javni oglas se može poništiti na isti način na koji je raspisan, i to najkasnije do dostavljanja rezultata procesa izbora kandidata učesnicima u oglasnoj proceduri. Javni oglas može biti djelimično poništen, ako nijedan prijavljeni kandidat ne zadovoljava uslove za radno mjesto, odnosno nije zadovoljio na testiraju ili može biti poništen u slučaju da više ne postoji potreba poslodavca u javnom sektoru o prijemu kandidata u radni odnos.

#### **4.5. Dostavljanje**

Prijavljivanje kandidata na javni oglas vrši se poštanskim putem, preporučenom pošiljkom na adresu poslodavca. Postavlja se pitanje, da li se može omogućiti elektronsko prijavljivanje na javni oglas? Uredba sadrži obavezu poslodavca da u javnom oglasu navede adresu na koju se dostavlja prijava i dokaze o ispunjavanju općih i posebnih uslova iz javnog oglasa. Nije precizirano Uredbom da li se prijava može dostavljati elektronskim putem, ali s obzirom na utvrđenu obavezu Uredbom da kandidat dostavlja u cilju prijave na oglas originale ili ovjerene kopije poslodavcu, smatram da intencija zakonodavca je bila pismeno dostavljanje prijava na javni oglas poštanskim putem na poslovnu adresu sjedišta poslodavca.

Obavezu dostavljanja pismena kandidatima, Uredba utvrđuje prilikom pozivanja kandidata na testiranje i/ili usmeni intervju, te prilikom donošenja odluke o prijemu u radni odnos kandidata. Uredbom se definira obaveza poslodavca da najkasnije u roku od pet dana od dana donošenja odluke, u pisanom obliku obavijestiti sve prijavljene kandidate, a koji nisu izabrani na

radno mjesto za koje je provedena procedura prijema u radni odnos. Međutim, sporno je iz Uredbe da li se dostavljanje odluke o izboru kandidata ili poništenju postupka može vršiti isključivo elektronskim putem. Za razliku od izričito utvrđene obaveze dostavljanja poziva na testiranje kandidatima preporučenom poštom i elektronskim putem, Uredba izričito ne definira način dostavljanja odluke o prijemu radni odnos ili odluke o poništenju postupka prijema u radni odnos. S tim u vezi, smatram da je zakonodavac namjeravao propisati izričitu i isključivu mogućnost dostavljanja odluke o prijemu ili poništenju postupka elektronskim putem da bi to i utvrdio Uredbom, te je dostavljanje odluke o izboru ili poništenju postupka isključivo elektronskim putem u suprotnosti sa ciljem Uredbe.

## **5. Pravna zaštita kandidata koji nisu izabrani u radni odnos**

Po prijemu odluke o prijemu u radni odnos ili odluke o poništenju javnog oglasa, kandidat koji nije izabran ima pravo izvršiti uvid u dokumentaciju. Poslodavac je obavezan omogućiti uvid kandidatu u svu dokumentaciju vezanu za konkretni javni poziv. Pravo uvida ne podrazumijeva kopiranje prijave drugih kandidata, niti uvid u sadržaj drugih javnih poziva. U slučaju da poslodavac onemogućuje uvid u dokumentaciju, kandidat ima pravo tražiti inspeksijski nadzor. Osnovni razlog zašto kandidat koji nije izabran nema pravo umnožavanja dokumentacije je zaštita ličnih podataka kandidata. U pogledu zaštite ličnih podataka, poslodavac u javnom sektoru je kontrolor ličnih podataka kandidata i obavezan je da Agenciji za zaštitu ličnih podataka prijavi Evidenciju o kandidatima (konkursi, oglasi) i utvrdi rokove čuvanja dokumentacije. Rokovi čuvanja dokumentacije trebaju se vezati za mogućnost traženja sudske zaštite, te rok u kojem poslodavci čuvaju dokumentaciju kandidata koji nisu primljeni u radni odnos ne bi trebao biti duži od dvije godine od dana okončanja oglasne procedure, a što predstavlja rok unutar kojeg se s obzirom na sporost radova sudova u najgorem slučaju može zaprimiti tužba na odgovor.

U slučaju sumnje u zakonitost procesa, kandidat može tražiti pravnu zaštitu podnošenjem prigovora u roku od 8 (osam) dana od dana donošenja prigovora, te pokretanjem sudske postupka, ako je njegov prigovor odbijen u kojem će tražiti poništenje odluke o prijemu u radni odnos uslijed pogrešno provedene procedure prijema u radni odnos ili može tražiti preinačenje odluke o prijemu u radni odnos. Poslodavac je dužan riješiti po prigovoru najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema prigovora kandidata, a Odluka donesena po prigovoru je konačna i protiv iste se može podnijeti tužba nadležnom sudu u roku od 30

dana.<sup>17</sup> Inspekcijski nadzor ne omogućuje najadekvatniju zaštitu prava kandidata, već isključivo ima ulogu nadzora nad primjenom Uredbe, a vrši ga federalni inspektorat rada. Nadležnost federalnog inspektorata rada je kažnjavanje pravnih lica i davanje preporuka o primjeni Uredbi, a nije nadležnost inspektorata da preinačava ili poništava odluke poslodavca. U sporovima povodom zasnivanja radnog odnosa putem javnog oglasa, kandidatu ne pripada pravo osporavanja oglasa i preispitivanja djelimično provedene procedure, ukoliko je izostala odluka o izboru i prijemu kandidata u radni odnos. Procesni razlozi za traženje poništenja postupka prijema u radni odnos kandidata vezani su za postupanje preduzeća u javnom sektoru u suprotnosti sa Uredbom (neimenovanje Komisije, nepridržavanje rokova utvrđenih Uredbom, neodržavanje pismenog ili usmenog ispita i slično) i poništenje ili preinačenje odluke, primjera radi, ako Komisija nije pravilno utvrdila da kandidat ne ispunjava opće i posebne uslove utvrđene javnim oglasom.

## **6. Prijem pripravnika u radni odnos u preduzećima u javnom sektoru**

Zapošljavanje pripravnika u preduzećima u javnom sektoru vrši se nakon provođenja javnog oglašavanja zaključivanjem ugovora o radu na određeno vrijeme na period trajanja pripravnčkog staža. Zakonom o radu FBiH trajanje pripravnčkog staža nije utvrđeno, već poslodavac – preduzeće u javnom sektoru trajanje utvrđuje Pravilnikom o radu, a koje zavisi od stepena stručne spremlje pripravnika koji se prima u radni odnos. Preduzeće u javnom sektoru pripravniku koji je uspješno položio pripravnčki ispit, i kojem je istekao ugovor o radu, može ponuditi u skladu sa pozitivnim propisima Federacije Bosne i Hercegovine, i to članom 5. b) Uredbe ugovor o radu na određeno vrijeme na period do šest mjeseci za obavljanje poslova za koje se kao pripravnik osposobljavao.

Kandidat koji podnosi prijavu za prijem u radni odnos na određeno vrijeme u svojstvu pripravnika radi osposobljavanja za samostalan rad dužan je dostaviti dokaz kojim se nesporno može utvrditi činjenica da do datuma prijave na javni oglas nije ostvario radni staž u okviru stručne spremlje pripravnika koji se prima u radni odnos. Preduzeće u javnom sektoru ne može otkazati ugovor o radu radniku na neodređeno vrijeme, a koji je stekao spremu većeg stručnog stepena u odnosu na onu na koju je raspoređen i ponuditi mu ugovor na

---

<sup>17</sup> Član 14. st 3 i 4. Uredbe o postupku u prijemu u radni odnos u javnom sektoru („Službene novine FBiH“, br: 13/19, 9/21 i 53/21)

određeno vrijeme u svojstvu pripravnika na drugom radnom mjestu, jer je to u suprotnosti sa Uredbom, već je dužno raspisati javni oglas na koji se mogu javiti svi kandidati i radnici preduzeća u javnom sektoru. Prijavljivanje radnika koji imaju ugovor na neodređeno vrijeme na oglas, kako bi bili pripravnici na većem stepenu stručne spreme je veliki rizik za takve radnike, jer i nakon okončanja pripravničkog staža, ti radnici moraju prolaziti proceduru prijave na javni oglas, kako bi ponovo bili primljeni u radni odnos na neodređeno vrijeme. S tim u vezi, poslodavci u javnom sektoru pronalaze načine kako da zakonito zaobiđu proceduru primjene javnog poziva na institut pripravništva, propisivanjem primjera radi da se radno iskustvo utvrđuje propisivanjem najmanjeg potrebnog broja godina, odnosno mjeseci radnog iskustva ostvarenog u struci, bez obzira na stepen stručne spreme, tj. ako je radnik primjera radi obavljao finansijske poslove na poslovima srednje stručne spreme, pa nakon toga završio višu školu ili visoku stručnu spremu, može se rasporediti bez primjene instituta pripravništva na radno mjesto sa visokom stručnom spremom, ako su predmet radnog mjesta finansijski poslovi.

## **7. Prijem u radni odnos bez provedene procedure obaveznog oglašavanja**

Osnovna obaveza preduzeća u javnom sektoru u skladu sa Zakonom o radu FBiH i Uredbom o postupku prijema radnika u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine je da se prijem radnika u radni odnos vrši putem javnog oglašavanja, i to bez obzira da li se radi o prijemu radnika u radni odnos na određeno ili neodređeno vrijeme. Izuzetak od pravila je:

- otkazivanje ugovora sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu za radno mjesto koje podrazumijeva iste uslove u pogledu stručne spreme i radnog iskustva, ukoliko radnik ispunjava navedene uslove, osim izmjene u pogledu trajanja ugovora o radu,
- prijem u radni odnos radnika na određeno vrijeme najdalje do 180 dana, jednokratno u toku jedne kalendarske godine za konkretno radno mjesto,
- prijem u radni odnos na određeno vrijeme po programima zapošljavanja javnih službi za zapošljavanje, koji se provode u skladu sa Zakonom o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba,
- prijem u radni odnos na određeno vrijeme najduže do 12 mjeseci ukupno za vrijeme proglašenog stanja prirodne ili druge nesreće ili epidemije zarazne bolesti u Federaciji BiH, kao i za vrijeme vanrednog stanja u FBiH, proglašenog od strane nadležnih institucija za konkretno radno mjesto i

- nakon provedenog programa zbrinjavanja radnika, prijem u radni odnos radnika koji je zaposlen na neodređeno vrijeme u privrednom društvu koje je zavisno, odnosno vladajuće društvo unutar koncerna u kojem je i poslodavac koji vrši prijem u radni odnos u zavisno, odnosno vladajuće društvo.<sup>18</sup>

U nastavku rada bit će prikazani otkaz ugovora o radu sa ponudom izmijenjenom ugovora o radu i prijem radnika na određeno vrijeme najdalje do 180 dana, kao najčešći oblici primjene neposrednog zapošljavanja radnika.

### **7.1. Otkaz ugovora sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu**

Članom 5. Uredbe propisani su izuzeci od obaveze javnog oglašavanja popune radnog mjesta – zasnivanja radnog odnosa, a između ostalog propisano je da se kod poslodavca prijem u radni odnos može vršiti i bez provedene procedure javnog oglašavanja i u slučaju otkaza sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu u skladu sa Zakonom o radu FBiH i internim aktom poslodavca, osim izmjene u pogledu trajanja ugovora o radu. Primjena instituta otkaza ugovora sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu za radno mjesto podrazumijeva da radnik zadovoljava uslove u pogledu stručne spreme i radnog iskustva radnog mjesta na koje se raspoređuje. Kao što je već rečeno, obaveza javnog oglašavanja i zasnivanja radnog odnosa sa pripravnicima podrazumijeva obavezu javnog oglašavanja, te je u suprotnosti sa Uredbom otkazivanje ugovora o radu radnika koji sa poslodavcem ima zaključen ugovor o radu na neodređeno vrijeme i istovremeno raspoređivanje radnika na određeno vrijeme kao pripravnika.

Praktična primjena izuzetka od obaveze javnog oglašavanja i otkazivanju ugovora o radu na neodređeno vrijeme i istovremenu ponudu ugovora o radu na neodređeno vrijeme na drugo radno mjesto je velika, budući da se svi premještaji radnika koji imaju zaključen ugovor o radu na neodređeno vrijeme mogu izvršiti bez provođenja obaveze javnog oglašavanja. Sa druge strane, preduzeća i druga pravna lica iz člana 1. Uredbe, Pravilnikom o radu i drugim internim aktima mogu utvrditi obavezu propisivanja internog oglašavanja, ali ne postoje i prepreke za utvrđivanje obaveze javnog i internog oglašavanja za popunjavanje svih radnih mjesta u preduzećima u javnom sektoru. Pravilnikom o radu može se utvrditi obaveza da prije raspisivanja javnog oglasa, preduzeće u javnom sektoru raspiše interni oglas, te provede proceduru

---

<sup>18</sup> Član 5. Uredbe o postupku u prijemu u radni odnos u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, br. 13/19, 9/21 i 53/21)

predviđenu za provođenje postupka javnog oglašavanja. Ukoliko se upražnjeno radno mjesto ne popuni putem internog oglasa, raspisuje se javni oglas. Nedostatak ovog rješenja je što uvijek nakon popunjavanja radnog mjesta putem internog oglasa ostaje jedno upražnjeno radno mjesto, i to radno mjesto sa kojeg se radniku otkazuje ugovor o radu uz istovremenu ponudu ugovora o radu na drugo radno mjesto. Na ovaj način, stvara se obaveza permanentnog raspisivanja internog oglasa i perpetum mobile internog oglašavanja sve do trenutka kada nijedan kandidat ne zadovolji uslove na internom oglasu.

Uslijed nedostataka radnika na tržištu, potrebe brzog popunjavanja radnog mjesta, poslodavci ponekad imaju potrebu za internim obučavanjem radnika, na poslovima koji nisu u opisu njihovog radnog mjesta. Zakon o radu FBiH ne sadrži pravno rješenje vezano za interno obučavanje radnika.

Isključivi primjenjivi institut je privremeni raspored radnika na drugo radno mjesto. Zakon o radu FBiH postavlja uslov hitan slučaj (zamjena iznenada odsutnog radnika, iznenadno povećanje obima posla, sprječavanje nastanka veće štete, kvar na postrojenjima, elementarne nepogode i sl.), uz mogućnost jednostrane odluke o rasporedu radnika na drugo radno mjesto, a najduže do 60 dana u toku jedne kalendarske godine.

Radnik se može interno preraspodijeliti na drugo radno mjesto, primjenom instituta otkaza sa ponudom izmijenjenog ugovora o radu za radno mjesto koje podrazumijeva da radnik ispunjava uslove u pogledu stručne spreme i radnog iskustva. Poslodavci samostalno utvrđuju u Pravilniku o radu ili drugom internom aktu, da li će se radnik stručno i/ili praktično testirati u pogledu poznavanja poslova radnog mjesta na koje se treba preasposdijeliti i da li će se testirati u pogledu posjedovanja dodatnih znanja koji se traže na drugom radnom mjestu.

## **7.2. Prijem radnika u radni odnos na određeno vrijeme najdalje do 180 dana**

Osnovnim tekstom Uredbe utvrđena je mogućnost prijema radnika u radni odnos na određeno vrijeme najdalje do 120 dana, jednokratno u toku jedne kalendarske godine za konkretno radno mjesto.<sup>19</sup> Izmjenama Uredbe u 2021. godini neposredan prijem radnika može se vršiti do 180 dana. Poslodavci u javnom sektoru ako primaju radnika na period do 180 dana mogu radnika primiti neposredno ili putem javnog oglašavanja. Naime, ne postoje pravne prepreke da se koristi procedura javnog oglašavanja koja je nesumnjivo

---

<sup>19</sup> Službene novine FBiH", broj: 13/19

sporija, ali transparentnija i omogućuje prijem kvalitetnijeg kandidata u odnosu na proces neposrednog zapošljavanja. Poslodavci u javnom sektoru će se u pravilu opredijeliti za neposredan prijem radnika u radni odnos, zbog hitnosti, nižih troškova i jednostavnijeg prijema radnika u radni odnos.

Najveći nedostatak Uredbe je da je centralni subjekt Uredbe radno mjesto – objekt, a ne radnik koji je subjekat radnog prava, a što će biti pojašnjeno u nastavku teksta.

Otvaranje mogućnosti poslodavcima prijema radnika bez provođenja oglasne procedure na period od 180 dana je da se poslodavcima, u slučaju hitne potrebe, odnosno iznenadnog povećanja obima posla, kao iznenadnog odsustva radnika, omogući nesmetano odvijanje procesa rada. Poslodavci u javnom sektoru primjenom ovog instituta mogu zaključiti ugovor o radu na određeno vrijeme na period do 180 kalendarskih dana, tj. mogu u zavisnosti od potreba zaključiti ugovor o radu na dva, tri, četiri mjeseca i sl. Postavlja se pitanje, da li poslodavci sa istim radnikom mogu zaključiti više ugovora o radu, čije trajanje ukupno ne prelazi 180 kalendarskih dana? Također, da li sa dva ili više različitih radnika poslodavci mogu zaključiti ugovor o radu na određeno vrijeme za isto radno mjesto čije trajanje neće preći 180 kalendarskih dana?

Prema mišljenju Federalnog ministarstva pravde, ukoliko je radni odnos na određenom radnom mjestu zasnovan na određeno vrijeme, prijemom radnika na određeno vrijeme bez obaveze javnog oglašavanja, te je u toku tekuće kalendarske godine radnik primljen u radni odnos za konkretno radno mjesto u trajanju od tri mjeseca u toku iste kalendarske godine, navedeni izuzetak za konkretno radno mjesto u toku iste kalendarske godine može se primijeniti za preostali dio.<sup>20</sup> Nedostatak Uredbe i mišljenja Federalnog ministarstva pravde sadržan je u mogućnosti da poslodavci, javna preduzeća i drugi subjekti iz člana 1. Uredbe zakluče više ugovora o radu na određeno vrijeme sa istim radnikom na različitim radnim mjestima u trajanju do 180 dana. Na ovaj način, poslodavci u javnom sektoru mogu postupati zakonito, a istovremeno zakonito zaobići cilj Uredbe, a to je prijem radnika u radni odnos putem javnog oglašavanja. Praktično posmatrano, preduzeća u javnom sektoru zakonito postupaju ako u periodu od tri godine, zakluče pet ili šest ugovora o radu na određeno vrijeme sa istim radnikom na pet ili šest različitih radnih mjesta na određeno vrijeme u trajanju od 180 dana. Na ovaj način, može doći do prerastanja ugovora o radu na određeno vrijeme na ugovor na neodređeno vrijeme, jer ako radnik izričito ili prećutno obnovi ugovor o radu na određeno

---

<sup>20</sup> Mišljenje Federalnog ministarstva pravde, broj: 03-30/11-2751 t22 NZ od 14.09.2022. godine

vrijeme sa istim poslodavcem, odnosno izričito ili prećutno zaključi s istim poslodavcem uzastopno ugovore o radu na određeno vrijeme na period duži od tri godine bez prekida, takav ugovor o radu smatrat će se ugovorom o radu na neodređeno vrijeme.<sup>21</sup>

Ne postoje pravne prepreke da preduzeća u javnom sektoru sa različitim licima u različitim periodima zaključe ugovor o radu čije ukupno trajanje ne prelazi period od 180 dana. Potpuno je zakonito primiti radnika na određeno vrijeme na period od 180 dana, primjera radi radnika od 01.07. do 31.12.2023. godine, pa istog radnika primiti na isto radno mjesto na period od 01.01. do 30.06.2024. godine, jer se pravno ograničenje vezuje za kalendarsku godinu i radno mjesto, a ne za radnika. Naprijed navedeno sigurno nije bila intencija zakonodavca i predstavlja izigravanje cilja Uredbe, ali sa druge radne strane, pravno rješenje je zakonito.

Zakon o radu FBiH i Uredba ne reguliraju posebnim institutom situaciju školovanja/obučavanja kandidata za radno mjesto u cilju njihovog olakšanog prijema u radni odnos.

## **8. Zaključak**

Uredba predstavlja jedinstven pravni okvir za prijem kandidata u radni odnos u javnom sektoru, dok istovremeno ova obaveza nije utvrđena za privatni sektor, što ga čini konkurentnijim u odnosu na javni sektor. Uredba predstavlja značajan zakonodavni iskorak ka transparentnosti procesa prijema kandidata u radni odnos, ali uprkos navedenom sadrži određene nedostatke, a najveći nedostaci Uredbe su, kako slijedi:

- Uredba sadrži niz jezičkih nepreciznosti i semantički je loše napisana i strukturirana,
- naziv Uredbe je neadekvatan i neprecizan,
- predmet Uredbe je radno mjesto, a ne radnik, a što je u suprotnosti sa osnovnim principima radnog prava,
- otežan je prijem pripravnika u radni odnos, koji trebaju prolaziti dvostruki proces prijema u radni odnos, i to prilikom zasnivanja radnog odnosa ili preraspoređivanja radnika koji je već u radnom odnosu u preduzeću u javnom sektoru na neodređeno vrijeme, pa se kandidat ili radnik prijavio na oglas nakon isteka pripravništva, u cilju prijema u radni odnos na određeno ili neodređeno vrijeme nakon isteka pripravničkog staža,

---

<sup>21</sup> Član 22. stav 4. Zakona o radu FBiH (Službene novine FBiH, br. 26/16 i 89/18)

- Uredba ne sadrži delimitacijski kriterij u pogledu minimuma bodova koje kandidat treba imati da bi se kandidat našao na Listi uspješnih kandidata,
- Uredba ne sadrži izričitu obavezu prijema u radni odnos kandidata koji je prvi na Listi uspješnih kandidata,
- ne definiranje procesnog roka u kojem je Komisija obavezna provesti proceduru i utvrditi Listu uspješnih kandidata,
- rokovi vezani za imenovanje Komisije, održavanje prve sjednice i izbor predsjedavajućeg, uvid u dokumentaciju i donošenje odluke o izuzeću nemaju veliki pravni značaj i nepotrebno opterećuju sadržaj Uredbe,
- proces prijema kandidata u radni odnos je spor i neučinkovit za poslodavce,
- kaznene odredbe su utvrđene Uredbom, a ne zakonski aktom.

Uprkos svim navedenim nedostacima, Uredba je osnovni pravni okvir i značajan korak naprijed ka objektivnijem, nepristrasnijem i transparentnom prijemu kandidata u u radni odnos u javnom sektoru.

## **9. Literatura**

1. Jasminka Gradašćević – Sijerčić, 2016., Komentar Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Privredna štampa,
2. Zakon o radu FBiH (Službene novine Federacije BiH” br. 43/99, 32/00 i 29/03)
3. Zakon o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20, 49/21, 103/21 i 44/22),
4. Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH, br. 33/04,56/05,9/10, 95/13, 90/17 i 29/22),
5. Zakon o pravima demobilisanih branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH, broj: 54/19 i 29/22),
6. Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica („Službene novine FBiH, br. 70/05, 61/06, 9/10, 14/13,90/17 i 29/22),
7. Zakon o volontiranju (“*Službene novine FBiH*“ broj: 110/12),
8. Presuda Vrhovnog suda FBiH, broj: 36 0 Rs 057035 22 Rev,
9. Odluka o usvajanju osnove kvalifikacionog okvira u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj: 31/11),
10. Mišljenje Federalnog ministarstva pravde, broj: 03-30/11-2184/20 AG,
11. Mišljenje Federalnog ministarstva pravde, broj: 03-34/11-1563/18K od 29.06.2018. godine,
12. Mišljenje Federalnog ministarstva pravde, broj: 03-30/11-2751 t22 NZ od 14.09.2022. godine,

13. Zaključak Vlade Federacije Bosne i Hercegovine od 04.05.2023. godine,
14. Zaključak Vlade BiH, broj: 721/2023 od 01. 06. 2023. godine,
15. Pravilnik o radu J.P. Međunarodni aerodrom „SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo,
16. Uputstvo „Popunjavanje radnih mjesta u J.P. Međunarodni aerodrom „SARAJEVO“ d.o.o. Sarajevo

## **Prikazi i osvrti / Reviews and Comments**



**Prof. dr. Sarina Bakić**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[sarina.bakic@fpn.unsa.ba](mailto:sarina.bakic@fpn.unsa.ba)

## **UNIVERZALNOST RELIGIOLOŠKIH (P)OGLEDA I PERSPEKTIVE HUMANISTIČKE EMANCIPACIJE<sup>1</sup>**

### **UNIVERSALITY OF RELIGIOUS VIEWS/EXPERIMENTS AND PERSPECTIVES OF HUMANIST EMANCIPATION<sup>2</sup>**

Knjigu *Religiološki ogledi* autora Alena Kristića u sociološkom smislu možemo čitati kao univerzalni pogled na našu prošlost i sadašnjost, ali i kao mogući okvir za promišljanje budućnosti. Ona je univerzalna u promišljanju i profiliranju ideja, u kritici i svijesti o značaju religije u društvu i to u višestrukim dimenzijama ljudskog življenja. Stoga akcentiranje nekih od sadržaja odnosno tema i problema koje okupiraju Kristića kao što su pogledi na religiju, kulturu, etiku, ekologiju, dijalog religija i kultura, humanističku emancipaciju, nije ništa drugo već aktualizacija našeg vremena i duhovnog (ne)stanja bosanskohercegovačkog društva.

Unutar, dakle, univerzalnosti *Religioloških ogleda* Alena Kristića zorno se nameće otvaranje i afirmacija humanističkih dimenzija egzistencije i razvoju religije i kulture kroz čiju se prizmu prelamaju i mnoga egzistencijalna pitanja čovjeka kao individue i društva, pogotovo što nam se nanovo Konstantinovićev 'duh palanke' a na koji se referira Kristić, kao historijski usud nasrtljivo nameće kao model sadašnjosti, a prema mnogim izgledima i dugoročnije.

Nesumnjivo je da se kao društvo nalazimo na raskrsnicama gdje izbor puta ka promjenama u različitim segmentima nije jednostavno izvršiti što zbog opterećenja iz prošlosti toliko zbog vremena sadašnjeg što je uostalom i problem savremenog svijeta uopšte. Utoliko je i veća odgovornost za ono što mislimo, javno govorimo, predlažemo. Alen Kristić nas svojim *Religiološkim pogledima*, u svakom zasebnom dijelu (Pogleda uprtog u filozofiju & književnost; Pogleda uprtog u dijalog kultura i religija; Pogleda uprtog u zlo

---

<sup>1</sup> Tekst je prikaz knjige *Religiološki ogledi*, Alena Kristića, Centar za mirovno obrazovanje, Sarajevo, 2022.

<sup>2</sup> This text is a review of the book *Religious Experiments*, by Alen Kristić, Center for Peace Education, Sarajevo, 2022.

rata; Razgovori) uvodi u autentičan svijet mišljenja o ljudima i društvu, u filozofiju oslobođenja i hrabrosti u borbi sa pesimizmom i pasivnošću koja u bitnome karakterizira našu ovovremensku duhovnu situaciju.

Ako stvarnost promislimo kroz prizmu Kristićevog kritičkog pogleda na društvo, religiju, kulturu u širem smislu, duboko se oslanjajući na sopstvena promišljanja o blasfemiji kao oblika samokritičkog pristupa religiji, onda ćemo se zasigurno suočiti sa mnogim identifikacijama i korespondencijom naše stvarnosti i palanačkog duha i to ponajprije u misaonom horizontu a onda i u širem kontekstu događanja iz prošlosti, društvenih procesa i odnosa, međuljudske i međureligijske komunikacije ali i uloge i odgovornosti religijskih institucija. U tom smislu i autor Alen Kristić nedvojbeno tvrdi: „Jer da su religiozne institucije naše regije izručile toj fundamentalnoj blasfemiji u smislu samokritičkog sagledavanja s obzirom na svoju krivnju za ratne strahote i postratno gašenje nade, postale bi svjesne blasfemičnosti „nacionalizirane vjere“ a ne bi još uvijek ustrajavale u religiozno-nacionalističkom trijumfalizmu umjesto da u središtu svog identiteta neumoljivo odzvanja pitanje o tome jesu li zapravo još potrebne kad je pored njihove egzistencije mogao biti moguć posljednji rat čiju nadljudsku strahotu – može li od toga biti nešto blasfemičnije pod nebeskim svodom – na osobit način simboliziraju Vukova, Srebrenica i Sarajevo“ (Kristić, 2022:46). Navedenom, ponajviše kumuje i činjenica da u središtu društvenog života Bosne i Hercegovine dominira politički vašar u kojem je palanački duh na visokoj cijeni. Ljudske slobode i humanizam, slobodu djelovanja različitih zajednica u društvu, kulturne, umjetničke slobode zamjenjuje nacionalna disfanea i nacionalizmi, demokratija se trampira za birokratiju, sa druge strane, lažni građanski palanački model demokratije se izdaje za novi tip slobode i demokratije, svađalački duh i agresivnost postaju dominirajuća obilježja misaone, svakodnevne i javne komunikacije. Mitomanija, tradicionalizam i trijumfalnost, obmana, podmetanja, osvetoljublje, koristoljublje, utilitarni kolektivism, ili kako Kristić kaže „naša blasfemična ravnodušnost spram ljudske patnje“ (Kristić, 2022:36), jesu prepoznatljivi znaci socijalne i duhovne patologije vremena u kojem živimo. Sve to stvara duh nemoći i neizvjesnosti, duhovne i djelatne bijede, zbrke, paradoksalnosti i besmisla u kome se najčešće usamljeni pojedinac „žrtvuje“ za svoju istinu.

Zato i nema plemenitije zadaće, od ove koju nam svojom knjigom i svojim cjelokupnim društvenim angažmanom Kristić pokazuje, od one da se istrajno bori za pobjedu razuma, da se razvija svijest o dužnosti ali i ljubavi spram Drugog, s ciljem da se vrati poljuljano povjerenje i otklone katastrofične zebnje i prijetnje, da se promovira uistinu demokratski i kulturni dijalog, kome neće smetati razlike u prilazima i gledištima. U ovom kontekstu Kristić

naglašava ulogu književnosti u izgradnji kulture mira, osvrćući se u svojim 'ogledima' na književno stvaralaštvo Amosa Oza i Željka Ivankovića. I da, ponajviše posredstvom umjetnosti, zaista upoznamo čitav pređeni put svakog ljudskog bića, ili kako Kristić zapisuje: „biti čovjek prije svega znači biti bezuvjetno na strani poraženog i poraženih, naprosto biti izdajnik, i to u svijesti da se baš danas, možda kao nikada ranije, ljudsko dostojanstvo krije u nevjernosti palanačkim iluzijama, da nas prostaštvo i primitivizam, zaogrnuti i ulašteni nacionalističkom vjerom u apsolutne identitete, mogu spasiti“ (Kristić, 2022:54).

Čitajući promišljanja Alena Kristića u *Religiološkim ogledima*, potvrdila sam i sopstveno mišljenje da je u našem društvu u toku jedan specifičan proces „udaljavanja od kulture“. Možda bi se preciznije moglo reći jedan vid, oblik tog procesa koji nastaje i razvija se iz sukoba političkih i technocivilizacijskih koncepata s kulturnim konceptom, ili množinom mogućih koncepata kuturnog porijekla. U tom sukobu stradavaju upravo kulturni koncepti, a to se stradavanje očituje kao gubitak duhovne humanističke matrice, šta više kao gubitak uslova za bilo koju drugu njenu reprodukciju, osim tradicionalističke, a unutar nje nacionalističke, a unutar ove palanačke. Tradicionalizam, nacionalizam i palanački redukcionizam, tri su izvora i tri sastavna dijela svenarodnih interesa koji se danas iskazuju za kultove svetih i profanih autoriteta. U bunilu raskultiviranja životnih sadržaja naziru se jasno tek dvije konture: rigidno politiziranje svega postojećeg i brahijalno odnosno nasilničko civilizacijsko patentiranje budućnosti. Čuju se danas, naime, samo riječi o civilizacijskim pretpostavkama našeg uključivanja u svijet, civilizacijski ideali su postali ikoničke vrijednosti pred kojima svakodnevno padamo na koljena, koje svakodnevno zazivamo, apeliramo na njihovu milosrdnost, molimo im se duboko religioznim tonom, smatrajući da je izbor između Androida i Iphona sasvim dostatan iskorak iz palanke. Zaboravljamo, ili možda nikada nismo ni znali, da je ovakva civilizacijska svijest najegzemplarnija kriva svijest o spasu, da je to svijest trajnog tendencijskog poništavanja svega kulturnog u čovjeku i njegovoj povijesti. Palanačka svijest.

Čitanje svake tematske cjeline ove knjige Alena Kristića jeste dobrovoljni pristanak na daljnje podsticanje na kritičko mišljenje, oslobađanje sebe od različitih obmana, samoljublja, poricanja i iluzija, uz povratak na pitanje koje je postavio davno filozof Nenad Mišćević u svom eseju *Govor drugog* (1977.), treba li možda shvatiti temu intelektualac danas kao intelektualac protiv današnjice, protiv otuđenog Danas, koje prijeti da se nikad ne otvori spram autentičnog Sutra.



**Prof. dr. Elmir Sadiković**

**Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo**

**Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences**

[elmir.sadikovic@fpn.unsa.ba](mailto:elmir.sadikovic@fpn.unsa.ba)

## **RECENTNA PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST BOSNE I HERCEGOVINE U PERCEPCIJI PROF. DR. ESADA ZGODIĆA<sup>1</sup>**

### **THE RECENT PAST, PRESENT AND FUTURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERCEPTION OF PROF. DR. ESAD ZGODIĆ<sup>2</sup>**

Profesor emeritus Fakulteta političkih nauka objavio je novu knjigu: „**RASPRAVE I RAZGOVORI – bosanskohercegovačke teme**“. Knjiga je objavljena u izdanju izdavačke kuće „Knjigoljubac“, a promovirana je 19. decembra 2023. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Sadržaj knjige čine objavljeni i neobjavljeni tekstovi različitog žanra, pisani u dužem vremenskom periodu i u različitim društveno historijskim okolnostima. Kao vrsni teoretičar politike, politički filozof i poznavalac bosanskohercegovačkog društva autor u svojim tekstovima identificira, analizira i problematizira društveno – političke fenomene, stanje bosanskohercegovačkog društva i države, naše sumorne prošlosti, stvarnosti i sadašnjosti, stanja koje se već tri decenije u svom supstancijalitetu uvijek iznova reproducira kao stanje postsocijalističke „tranzicijske nesređenosti i konfliktnosti“, zapravo kao „predpolitičko stanje javne neumnosti“. Kako prevazići stanje društvene i političke paralize, prevladati etno – teritorijalne nacionalizme i ostvariti autentičnu liberalno – demokratsku konstitucionalizaciju na ideji slobode, na vrijednostima jednakosti, ravnopravnosti, inkluzivnog građanstva, pravde i ustavnog patriotizma jesu zapravo suštinska pitanja koja autor elaborira. Misleći bosanskohercegovačko društvo kao društvo slobodnih pojedinaca u svim aspektima identiteta, ljudske egzistencije i ljudskih prava, a državu Bosnu i Hercegovinu kao povijesnu činjenicu, nedjeljivu, suverenu, sekularnu i demokratsku političku zajednicu, Esad Zgodić tekstovima različitog žanra kritizira unutrašnje i vanjske aktere političke, društvene i ekonomske destrukcije bosanskohercegovačkog društva u države i traga za alternativama postojećem stanju.

---

<sup>1</sup> Tekst je prikaz knjige prof. dr. Esada Zgodića *Rasprave i razgovori bosanskohercegovačke teme*, „Knjigoljubac“, Brčko distrikt BiH, 2023.

<sup>2</sup> This text is a review of the book by Prof. Dr. Esad Zgodić *Discussions and Conversations - Bosnian and Herzegovina Topics*, „Knjigoljubac“, Brčko district, BiH, 2023.

Strukturu knjige čine četiri zanimljiva poglavlja. Prvo poglavlje knjige: „Doba protubosanskog rata“ objedinjuje objavljene i neobjavljene tekstove pisane u vremenu agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995). U tim dramatičnim trenucima neizvjesnosti opstanka države, autor bosansku tragediju spoznaje i opisuje kao agresivnu destrukciju njenog državnog individualiteta, osporavanje njenog prava na samoodbranu i na samostalnu državnu egzistenciju. Licemjerstvo Evrope i svijeta prepoznaje u njihovom nedjelovanju, čime zapravo „poriču vlastito priznanje bosanskog suvereniteta“. U tekstu „Zašto ne – protektorat“ objavljenom u maju 1992. godine autor iznosi futurističku ideju, koja će se institucionalizirati u mirovnom rješenju 1995. godine, da Bosna postane međunarodnim protektoratom kako bi očuvala državni suverenitet. Prvo poglavlje pored navedenog čini nekoliko zanimljivih tekstova u kojima autor inspirisan idejom mira i slobode, tragajući za konceptom reintegracije bosanskohercegovačkog društva i države, tematizira pitanja budućeg ustavnog i državnog uređenja, fašizma i antifašizma, odnosa pozicije i opozicije. Kritičkim diskursom promovira ideju socijalne demokratije kao potencijalno integrativne snage bosanskohercegovačkog društva.

U drugom poglavlju „Rasprave i izlaganja“ autor elaborira teška, ali za Bosnu i Hercegovinu fundamentalno važna pitanja, kao što su pitanja nacije i nacionalnog identiteta, demokratije, nacionalne politike... Naciju kao važnu kategoriju identiteta ne osporava, ali je relativizira stajalištem da čovjek kao ljudsko biće ne može biti slobodan niti u jednom aspektu svoje egzistencije, pa ni u nacionalnom, ako nije slobodan kao građanin/pojedinac/individua. Važno je naglasiti da su ove teze koncipirane u radovima objavljenim prije prvih višestranačkih izbora 1990. godine. To pokazuje iznimnu analitičku sposobnost autora, ne samo da identifikira i analizira određene društveno – političke fenomene, već i da predvidi razvoj budućih događaja. Tako upozorava na opasnosti apsolutizacije ideje nacionalnog identiteta koja će se ostvariti uvođenjem višepartijskog sistema i etničkim stranačkim organizovanjem. Posebnu pažnju posvećuje pitanju nacionalnog identiteta bosanskohercegovačkih Muslimana/Bošnjaka. Bosanskohercegovačke Muslimane/Bošnjake kao autohtoni evropski narod veže za evropski kulturno – civilizacijski prostor i argumentirano kritikuje negaciju njihovog nacionalnog identiteta i prava na samoodređenje. Dehumanizaciju bosanskohercegovačkih Muslimana/Bošnjaka, organizirano i sistemsko osporavanje njihovog civilizacijskog potencijala da zajedno sa drugima konstituiraju modernu, evropsku, građansku, sekularnu i demokratsku državu, vidi zapravo kao sredstvo realizacije velikosrpskog i velikohrvatskog projekta podjele Bosne i Hercegovine.

Treće poglavlje „Razgovori sa novinarima“ čine intervjui koje je autor u protekle dvije decenije dao različitim bosanskohercegovačkim printanim i elektronskim medijima. Tekstovi sadrže zanimljiva promišljanja o različitim pitanjima bosanskohercegovačkog društva i države. Posebno problematizira pitanje koje se u javnom diskursu etabliralo kao krucijalno i supstancijalno važno za opstanak Bosne i Hercegovine kao države, a to je pitanje konsenzusa. Indoktrinaciju tog pojma i njegovu apsolutizaciju u smislu konsenzusa tri nacionalne stranke kao jedine formule funkcionisanja i opstanka države autor ne prihvata. Svjestan ustavne konstitucije Bosne i Hercegovine kao proizvođa nasilja, autor problematizira koncept konsenzusa tri etnonacionalne oligarhije i u evolutivnom razvoju civilnog društva i individualne emancipacije vidi mogućnost reinkarnacije tradicionalnog običajnog bosanskohercegovačkog konsenzusa i izgradnje modernog građanskog društva, kao društva zajedničkih vrijednosti.

U završnom poglavlju „Umjesto zaključka“ Esad Zgodić, referirajući se na najrelevantnije evropske i svjetske autore, tematizira i problematizira stanje savremenog svijeta, kao stanje navodno neupitnog trijumfa ideologije liberalne demokratije i neoliberalnog kapitalizma. Radi se o konceptu svijeta, političkih, društvenih i ekonomskih odnosa i pravila ponašanja koja se predstavljaju kao bezalternativna i u kojem ni politika nema smisao. Vraća se na Hegela i njegovu filozofiju svjetskog duha, Marxa i njegovu filozofiju svjetske revolucije potlačenih, Negrija, Harta, Sloterdijka... aktualizira pitanje ljevice i njen potencijal promjena društvenih i ekonomskih odnosa u savremenom svijetu. Svjestan nemogućnosti revolucionarnih promjena, idejom humanizacije kapitalizma traga za mogućnostima „minimizacije zla i maksimizacije dobra“. Govori o postpolitičkom i posthistorijskom svijetu, procesima globalizacije i promjene tradicionalno shvaćene koncepcije i uloge nacionalne države kao najznačajnijeg oblika političke organizacije. Autor ne prihvata naraciju o bezalternativnom svijetu, a historiju vidi kao „nepredvidljivo polje alternacija“.

Knjiga, **„RASPRAVE I RAZGOVORI – bosanskohercegovačke teme“** je svojevrsan otpor profesora Esada Zgodića političkim i intelektualnim „pseudo – elitama“ kao silnicama koje u kontinuiranom ratu protiv Bosne fasificiraju znanstvene i historijske činjenice, manipuliraju osjećajima masa, konzerviraju stanje besperspektivnosti i kod običnog čovjeka stvaraju osjećaj egzistencijalne neizvjesnosti.



**Rusmir Mahmutćehajić**  
**Internacionalni Forum Bosnae**  
[rusmir.mahmutcehajic@gmail.com](mailto:rusmir.mahmutcehajic@gmail.com)

**GENOCIDSKO ANTIBOSANSTVO I STAVOVI  
MILORADA DODIKA**

**Osvrt na intervju: Čulibrk, Milan, “Milorad Dodik, predsjednik  
Republike Srpske: Moraju da me pošalju u zatvor da bi mi zabranili  
politiku”, NIN, 30. novembar 2023, 48–52.**

**GENOCIDAL ANTI-BOSNIANISM AND  
MILORAD DODIK's STANDPOINTS**

**Review of the interview: Čulibrk, Milan, “Milorad Dodik, President of  
Republika Srpska: They have to send me to prison to ban me from  
politics”, NIN, 30 November 2023, 48–52.**

Milorad Dodik uporno poriče bosanstvo srpskog naroda koji živi zajedno s drugim u Bosni te baštini i dijeli svu njenu sudbinu. I sebe i druge ugoni u fikciju da je milenijsku povijest politike i kulture bosanstva moguće izbrisati. Cilj takvog poricanja je daljnje razaranje povjerenja u bosanskohercegovačkom društvu i njegovoj državi. A manjkanje tog povjerenja ugrožava i bosanske Srbe u njihovoj egzistencijalnoj potrebi za boljom budućnošću. A on se ustrajno zaklanja za fiksijski konstruiran interes tog dijela bosanskog naroda. Ustrajno traži saradnike za svoju fikciju među bosanskim Hrvatima i Bošnjacima. Budući da su mu nužno potrebni, valja pretpostavljati da ih i fiksijski i faktički proizvode i skupo plaćaju on i njegovi podržavatelji.

Brojne su implikacije ideologijskih sadržaja tog poricanja u bosanskohercegovačkoj politici, kulturi i ekonomiji. Najopasnija među njima su njegova nastojanja da ideologijski izmašta političkog i teološkog neprijatelja. Tako uzdiže svoju maštu nad realnošću pa je pretvara u razarateljske prijetnje svemu bosanskohercegovačkom. A zapravo u njegovim stavovima o bosanskohercegovačkoj državi i njenom narodu, a naročito prema muslimanima tog naroda, prepoznatljivo je slijeđenje i čuvanje onog ideologijskog naslijeđa, i fiksijski i faktički ozbiljeno u zločinu genocida. U Bosni živi njen narod, pluralan kao i svaki drugi. Traje i razvija se unutar sebe i u složenim uzajamnostima s okolinom. Uspostavlja i oblikuje pričanja o sebi, potčinjava se različitim unutarnjim i vanjskim vlastima te čuva i brani nade u bolju budućnost. Taj narod nije moguće svesti na imaginacijske slike

narodnih homogenosti. Kad su u važećem Ustavu spomenuta tri konstitutentna naroda – valja naglašavati tri naroda a ne tri nacije – istaknuta je i cjelina bosanskohercegovačke nacije u kojoj sudjeluju svi građani bosanskohercegovačke države – i Romi i Jevreji, i mnogi pojedinci i skupine – s posve jednakim pravima i dužnostima. Zato su svi konstitutentni u toj narodnoj cjelovitosti. Svako od njih ima pravo da se vjerski i ideologijski opredjeljuje u najširem spektru svjetonazorskih različitosti te da to javno iskazuje ili ne iskazuje.

Milorad Dodik nameće i slijedi priču o muslimanima, Bošnjacima i Albancima, i katolicima i Hrvatima, kao teološkim i političkim neprijateljima njegovog vidika društvenog poretka. Iz svoje ideologijske mašte izvodi određenja svih Srba te ih uspostavlja u odnosu s dva druga konstitutentna naroda, ali onakva kakva postoje u njegovoj ideologijskoj fikciji. Tako su zapravo svi oni izvan njegove optike, i Romi, i Jevreji, i svi drugi, opako dehumanizirani, uključujući i Srbe koji mu politički nisu potčinjeni.

Uz pretpostavku da su Srbi i Hrvati dvije etnonacije koje se dogovaraju o političkom razgraničenju u dvije države – većoj Srbiji i većoj Hrvatskoj – slijedi imaginacija o Bosni u kojoj i kroz koju takvo razgraničenje može i mora biti ozbiljno. Pretpostavka za to je poricanje bosanskog naroda i svodenje njegovih muslimana na dehumaniziranu smetnju, na anomalichnu vjersku zajednicu. I on i svi sljeditelji te dogme odgovorni su za čuvanje i promicanje genocidske ideologije antibosanstva. Da je upravo tako, potvrđuje i dogođeni i presuđeni genocid. A genocida nije bilo i ne može biti bez genocidske ideologije.

Govoreći o optužbi za protivustavna djelovanja i suđenja njemu za njih, kaže: "I tužilac, i sudija za prethodni postupak i sudija u redovnom postupku su muslimani, pa je jasno da je to ozbiljna hajka. (...) A, opet, imajući u vidu da tamo uglavnom sede muslimani, nemam čemu da se nadam." (48, 49)

I tužioci i sudije su prije svega ljudi. Ma ko da su u svojim primordijalnim pripadanjima – rasnim, etničkim i rodnim, naprimjer – ili voljnim opredjeljenjima – religijskim, političkim i kulturnim, naprimjer – njihova je zadaća da budu tužioci i sudije, a to znači da govore i pokazuju istinu o nekom činjenju ili nečinjenju kojima su ugroženi javni poredak i njegovi sudionici zaštićeni zakonom. Nijedno od njihovih primordijalnih i svjetonazorskih pripadanja ne uvjetuje njihovo bivanje tužiocima i sudijama. I tužilac i sudija procjenjuju djelo optuženog počinitelja na osnovi zakona i u skladu s propisanim postupkom. Sve dok ne bude dokazano pretpostavljeno djelo, okrivljeni je nevin i njegova prava su i tad, jednako kao i nakon presude, nepovrediva.

Kad Milorad Dodik prokazuje navodnu uskraćenost tužilaca i sudija u njihovome bivanju time što jesu zato što su muslimani, to je užasavajuće poricanje njihove ljudskosti. Nije moguće biti odgovoran prema sebi i drugima ako taj ponavljani stav bude prešućen. Vršenje tužiteljskih i sudijskih službi mjerivo je jedino na osnovi njihovog bivanja pravednim u odnosu prema provjerivim činjenicama. Kada u tome uspijevaju ili griješe, voljno ili nehotice, to nije uvjetovano ničim drugim do manjkanjem odgovornosti prema povjerenim im zadaćama.

A ko je zapravo *musliman*? Može li to biti taj koji je *a priori* obezljude, kako je to slučaj s ideologijskim vidicima Milorada Dodika? Kadgod je izdvajana iz svojih značenjskih polja, ta riječ postaje plastična te joj je moguće učitavati sva značenja. U zamračenim vidicima Milorada Dodika njome je moguće dehumanizirati sve one kojima je ta riječ pripisiva. Jesu li tužioci i sudije o kojima govori doista muslimani ili muslimanke i šta bi to, ako jesu ili nisu, za njih značilo, valjalo bi njih pitati. Šta su zapravo tužitelji i sudije u tome kako ih promatra Milorad Dodik znaju samo oni. Ali njihove dužnosti u pokazivanju i govorenju istine ni na koji način ne ovise o tome šta on za njih kaže. Bude li pretpostavljeno da su, naprimjer, srpski pravoslavci, rimokatolici ili bilo ko drugi u smislu njihovih uvjerenja, znači li to da su *a priori* manjkavi zato što nisu uključivi u ideologijske predstve Milorada Dodika?

Niko u ukupnosti postojanja ne poznaje pojedinca bolje od njegovog samog. I kad kaže da nešto jest ili nije, to nikad nije poistovjetivo s bilo kojim drugim čovjekom. Upravo zato nastaju i traju društveni ugovori u kojima individualnost, a to znači neponovljivost, može djelovati u skladu s istinom zajedničkom za sve i neovisnom o zasebnostima svih sudionika pravnog poretka.

Valja podsjetiti da riječ *muslim/musliman* u prijevodu na jezik ovog osvrta znači "mireći", to jest "mireći čovjek". Takvog čovjeka *islam*, što u prijevodu znači "mirenje", povezuje s *es-Selamom*, što znači s apsolutnim Mirom. A apsolutni Mir je u svim metafizički zasnovanim tradicijama Jedan, Bog objavljen u Tori, Evanđelju i Kur'anu, naprimjer.

Svaki čovjek je izvorno mireći, a to znači mirenjem povezan s Mirom. Od takvog njegovog primordijalnog bivanja može biti odvrćen, voljno ili nevoljno, neznanjem ili zaboravom te onesviješćenošću ili nerazumnošću. Zato je na to svoje primordijalno bivanje mirećim podsjećan znakovima u obzorjima i u njegovom jastvu, u objavljenim mu knjigama, vjesničkim predajama i tradicijskim mudrostima. Od čovjeka se traži da to zna i svjedoči. Tome ga zovu svi vjesnici, a tako i Abraham i Mojsije, i Isus i Muhammed. Ako takvo svjedočenje nije iz slobodne volje, nije ni valjano. Može biti i ozbiljavano i iznevjeravano.

Ništa od tog nije razvidno u stavovima Milorada Dodika. Čini mu se da zna to što ne zna ili poriče ako zna. Poricanje znanog je laganje, pa je svako suđenje na toj osnovi nasilje i prijetnja nasiljem. Okrivljuje tužioce i sudije za njihovu uskraćenost u tome što jesu, svodeći ih na fantoma njegovog mraka, fantoma imenovanog muslimanom. A zapravo ne razlučuje on ljude u njihovim nepovredivim osobnostima. Ako su muslimani, smatra on, svi su jednaki u svojim uskraćenostima da budu tužioci i sudije, da govore i pokazuju istinu. A muslimani su u njegovom vidiku zato što ih on određuje takvim i zato što on tome pojmu dodjeljuje značenje koje odgovara njegovoj predstavi o svijetu i njegovim neprijateljima.

Ti muslimani njegovih vidika su neprijatelji njegove teološki zasnovane kvazipolitike. Oni su narod svediv na utvaru homogenog neprijatelja čije postojanje pravda sve što on čini. S tako izmaštanim neprijateljem nema i ne može biti ni povjerenja ni dogovora. Nema ih jer su muslimani, kako on smatra, njegovi politički neprijatelji, a on je, prema javno iznošenim stavovima, utjelovljenje pravoslavne oprečnosti svemu muslimanskom. Pri tome je njegovo pravoslavlje, to jest srpsko hrišćanstvo, poistovjetivo s cijelim srpstvom.

Svoju nelagodu s Bošnjacima, nesvedivim na bilo koje religijsko pripadanje, osvjestivim u ideji države s njenim građanima jednakih prava, nastoji riješiti u opasnome kodu svedivosti naroda na njegovo religijsko pripadanje te posljedično na onesposobljenost za političko osvješćenje. Za takvu priču potrebno mu je navodno historijsko objašnjenje, pa kaže: “Oni su svojevremeno u Sarajevu organizovali sabor, na koji su ušli kao muslimani, a izašli kao Bošnjaci, da bi zakamuflirali suštinu, jer se u negativnom kontekstu tokom rata 90-ih nigde ne pominju Bošnjaci, već samo bosanski Srbi, bosanski Hrvati i bosanski muslimani.” (isto)

Takvi stavovi Milorada Dodika mogu se činiti nevažnim. I doista, takvim se mnogima i čine. Javnost se na njih privikava te ih i ne preispituje. Ali zločin genocida je dogođen i presuđen, pa niko s odgovornošću prema sebi i drugima nema pravo da ne preispituje sve oblike dehumaniziranja koji su povezivi s dogođenim genocidom. I šutnja u odnosu na to znači moralnu neodgovornost.

Iskustvo s genocidom nad Jevrejima u nedavnoj evropskoj prošlosti uključuje i prepoznatave ideologijske obrasce koji omogućuju da taj zločin bude i izvršen. Odmah nakon dolaska na vlast njemački nacionalsocijalisti su prisegli uništavanju njemačkih Jevreja. U vremenu od dolaska Adolfa Hitlera na vlast 1933. do početka Drugog svjetskog rata 1939. godine, u Njemačkoj je usvojeno oko 400 zakona i uredbi kojima su ograničavani gotovo svi sadržaji

privatnog i javnog života jevrejskog naroda. Takvi zakoni i uredbe donošeni su na razini države, pa su ugrožavali sve Jevreje. Ali na nižim razinama vlasti, u općinama i gradovima, usvajane i provođene su brojne zasebne mjere protiv Jevreja. Nijedan kut Trećeg rajha nije ostao nedotaknut tom antijevrejskom opsjednutošću.

Već u aprilu 1933. godine donijet je zakon prema kojem su Jevreji uskraćeni za vršenje javnih poslova te zato posve isključeni iz državne administracije. Promicanjem takozvanog Arijskog paragrafa, Jevreji i drugi nearijevci proglašeni su neprihvativim sudionicima u poslovima javne politike i uprave. To je temelj Nirnberških zakona usvojenih 1935. godine. U tim zakonima Jevreji nisu određeni na osnovi njihovih vjerovanja ili svjetonazora već na osnovi njihovog porijekla. Šta god da su pojedinačno, krivica im je u porijeklu ili precima, određeno je u toj rasnoj teoriji. Zato ih valja odvojiti od takozvanog arijeuskog naroda. U mjerama koje su državne vlasti provodile u skladu s navedenim zakonima, Jevrejima je prvo onemogućeno da sudjeluju u javnim poslovima, da se upisuju na univerzitete, da imaju prava zdravstvene zaštite i tako dalje, pa tako da budu i tužitelji i sudije, naprimjer. Konačan ishod tog je holokaust, pothvat njihovog potpunog uništenja.<sup>1</sup>

U stavovima Milorada Dodika reciklirane su ideološke konstrukcije koje su srž genocidskog antibosanstva. U 19. stoljeću, u vremenu oslobađanja srpskog naroda od turske vlasti, nije bilo mjesta za muslimane u najvještavanoj i građenoj oslobođenoj srpskoj knjaževini/kraljevini. Za njih su postojale samo tri mogućnosti – pokrštenje, iseljenje ili pogubljenje. A oni uglavnom nisu bili ni Srbi ni Hrvati. A od toga još manje Turci. Zato je pitanje njihovog opstanka bilo vezano za pravo da budu to što jesu – ni Srbi ni Hrvati ni Turci. Bili su narod svojih jezika, povijesti i kulture. Natjerani su silom na povlačenje na posljednju liniju obrane – na pravo da budu muslimani. A bili su prije svega bosanski narod zajedno s drugim koji su prolazili ubrzanije od njih put političkih osvješćivanja u svojim etnonacijstvima u skladu sa širim evropskim društvenim procesima.

Za muslimane, a zapravo njihovo bivanje sudionicima bosanskog naroda, govoreno je da su zaostatak prošlosti i nepoželjno stanje, koji će nestati u nacionaliziranju u srpstvu. Vasa Čubrilović, jedan od stratega uništenja “stranih manjina” na prostoru takozvanih srpskih zemalja, pisao je 1937. godine:

---

<sup>1</sup> O pojedinostima u vezi s tim vidjeti: *Antisemitic legislation 1933–1939*, dostupno na: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939> (pristupljeno 19. 12. 2023.)

A da dođe do masovnog iseljavanja, prvi uslov jeste stvaranje podesne psihoze. Ona se može stvoriti na više načina. Poznato je da muslimanske mase uopšte vrlo lako podležu uticaju, naročito verskom, da su lakoverne, čak i fanatične.<sup>2</sup>

Problem Novopazarskog sandžaka rešava se sam po sebi, i on ne igra u našem državnom životu onu ulogu koju je igrao 1912. godine. Samo ćemo napomenuti da se raseljavanjem Arnauta kida poslednja veza između naših muslimana u Bosni i Novom Pazaru i ostalog muslimanskog sveta. Oni postaju verska manjima, jedina muslimanska na Balkanu, a ta će činjenica ubrzati njihovo nacionalizovanje.<sup>3</sup>

Iseljavanje o kojem je tu riječ jest prvenstveno fizičko, ali je uz to i psihološko. Njima valja poreći vezu s vlastitom poviješću, kulturom i politikom, nametnuti im krivicu i onemogućiti ih u političkom osvješćenju. Budući da planirano iseljavanje ne može dati nikada potpune rezultate, valja uz njeg primijeniti nacionaliziranje, a to znači njihovo voljno umiranje u tome što jesu radi uskrnuća u ideologijski nametanom srpstvu. To jest suštinski rasna teorija. Njeni izvođači u Drugom svjetskom ratu su brojni. Ali najznačajniji su tvorci i održavatelji ustaške Hrvatske i nedićevske Srbije. U obje te tvorevine usvojeni su i provođeni već spomenuti rasni zakoni Trećeg rajha. Tako, 1942. godine Ante Pavelić, poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, piše:

[...] zemljopisno je Bosna sastavni dio države Hrvatske, što se vidi iz same zemaljske karte, a isto je tako i poviesno bila integralnim dielom Hrvatske. [...] Cjelokupna Bosna, kako je označeno berlinskim kongresom, t. j. sve do rieke Drine, pa djelomično i preko rieke Drine, bila je oduviek nastanjena sa najčišćim hrvatskim etničkim elementom.<sup>4</sup>

U navedenim gledanjima posve su porečeni i Bosna i njen narod. Ti stavovi su ideologijski temelj dogođenih zločina genocida nad Jevrejima, Srbima, Bošnjacima, Romima i drugim. Nositelji tog genocida su poraženi u Drugom svjetskom ratu, ali genocidska ideologija nije. Njena javljanja u različitim oblicima prepoznatljiva su i nakon Drugog svjetskog rata, pa i sada. Bitan sadržaj te genocidske ideologije je antibosanstvo, poricanje postojanja Bosne i njenog naroda s njihovim kulturnim i političkim povijestima, poricanje postojanja bosanskog naroda u njegovoj pluralnosti te njegovo svođenje na srpsko-hrvatsku dihotomiju s takozvanom muslimanskom anomalijom. Moša

---

<sup>2</sup> Vasa Čubrilović "Iseljavanje Arnauta"; u: Bože Čović, ur., Izvori velikosrpske agresije: Rasprave/dokumenti, kartografski prikazi, Zagreb: August Cesarec/Školska knjiga, 1991, 106–124, 113.

<sup>3</sup> Isto, 110.

<sup>4</sup> Ante Pavelić, "Pojam Bosne kroz stoljeća", Spremnost, 1 (1942): 1–2, 2.

Pijadae, jedan od vodećih komunističkih ideologa, kaže 1948. godine u Sarajevu:

Istorijski momenat igra ulogu samo ukoliko je u istorijskom razvitku ovih zemalja u njima stvoren naročiti odnos u njihovom nacionalnom sastavu, tako da u njoj [bosanskohercegovačkoj republici, op. a.] živi u nerazrušivoj izmešanosti deo srpskog i deo hrvatskog naroda, dok treći deo stanovništva sačinjavaju muslimani slovenskog porekla, koji su primili islam i koji sebe obeležavaju po verskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredeljeni. Ova činjenica da se danas može u Evropi naći stanovništvo bez nacionalnog obeležja plod je one teške zaostalosti i velikog stagniranja, koje karakteriše skučenost turskog feudalizma. (...) Ne smemo se uspravljivati time što je nacionalno pitanje rešeno i ne smemo zbog zaoštavanja klasne borbe u periodu socijalističke izgradnje zaboravljati na nacionalno pitanje, zauzimati stav kao da ga više nema ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju neke nove, bosanske nacije. To je zabluda opasna, zabluda koja ne znači nikakav napredak, već naprotiv nazadak prema postignutom rešenju nacionalnog pitanja u ovim oblastima.<sup>5</sup>

Prema tome, okrutnim prisilama, uz korišćenje političkih i drugih moći, onemogućavano je tom dijelu bosanskog naroda da se iskazuje time što jest. Zato niotkud nisu mogli ući u neki sabor drukčiji od tog što su bili kad su iz njega izašli. Dopustivo im je, u vidicima kojima strasno pripada Milorad Dodik, da budu homogena masa njegovog shvatanja dehumaniziranog neprijatelja. Ako ne bi bili to, postoje pretpostavke političkog dogovora na osnovi društvenog povjerenja, nužnog preduvjeta boljeg života za sve, uz uvažavanje prava na razlike i odgovornosti za njih. Zato Milorad Dodik i drugi sudionici antibosanskih programa upravo to neće. Za njih je razaranje svih sadržaja bosanskohercegovačke društvene kohezije jedini način dosezanja zadanog cilja – raspad i uništenje bosanskohercegovačke države kao ravnopravnog činitelja internacionalnog poretka. A povjerenje je bosanskohercegovačkom društvu i njegovoj državi danas potrebno koliko i zrak i voda i hljeb.

Navedena tri ideologijska stava o Bosni i njenome narodu, svojstvena za ideologiju antibosanstva, zajedno sa stavovima Milorada Dodika, izabrani iz mnoštva sličnih u etnonacionalističkim opsjednutostima tokom 19. i 20. stoljeća, potvrđeni su kao netačni i opasni upravo genocidom dogođenim u

---

<sup>5</sup> Moša Pijade, "Govor člana Politbiroa CK KPJ"; u: Veselin Mitrašević, ur., Prvi (osnivački) kongres komunističke partije Bosne i Hercegovine (1 – 5. novembar 1948): Stenografske bilješke, Sarajevo: Arhiv Centralnog komiteta SK BiH, Arhiv Bosne i Hercegovine, NIŠRO "Oslobođenje", 1988, 18–22, 19, 20, 21.

posljednjoj deceniji 20. stoljeća. Zato je te njegove stavove moguće procjenjivati na osnovi dokumenata bitnih za razumijevanje razornih djelovanja u internacionalnom poretku. Ovdje će biti navedena dva od tih dokumenata, odnosno njihova određenja rasizma.

Prema Internacionalnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, koju je 1965. godine usvojila Organizacija ujedinjenih nacija, u njenom članu 1. koncept rasne diskriminacije određen je kao “svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili ostvarenje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili u svakom drugom području javnog života”<sup>6</sup>.

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, neovisni organ Vijeća Evrope za nadgledanje proširivanja ljudskih prava, u svojoj načelnoj Preporuci br. 7, usvojenoj 2002., određuje rasizam kao “vjerovanje da razlog kao što je rasa, boja kože, jezik, religija, nacionalnost ili nacionalno ili etničko porijeklo, opravdava prijezir prema pojedincu ili grupi pojedinaca, ili osjećaj superiornosti nekog pojedinca ili grupe pojedinaca”<sup>7</sup>.

Prema danim određenjima, iznijeti stavovi Milorada Dodika su rasistički, i *de facto* i *de jure*, jer pripisuje bosanskohercegovačkim tužiocima i sudijama etničko porijeklo i religijsko pripadanje te im na osnovi toga, s prijezirom, poriče pravo da vrše povjerene im javne uloge. Time nije samo pravdan dogođeni i presuđeni zločin genocida. Mnogo više od tog, tim i sličnim stavovima čuvano je i snaženo trajanje genocidske ideologije, uvjeta za ponavljanja tog ili njemu sličnih zločina.

Odgovorani čovjek prolazi pored onog što ga se ne tiče kao da ga i ne vidi. Ali šutnja pred onim što se tiče njega i drugih ljudi čini ga moralno neosjetljivim te zato i nedjelatnim u čuvanju i snaženju pravnog poretka, jamstva za opstanak i ozbiljenje ljudskosti. Pred tim što Milorad Dodik govori i čini niko nema pravo na šutnju.

---

<sup>6</sup> Vidjeti: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20660/volume-660-I-9464-English.pdf> (pristupljeno 19. 12. 2023.)

<sup>7</sup> Vidjeti: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae> (pristupljeno 19. 12. 2023.)

## **UPUTE ZA AUTORE**

Časopis ***Pregled*** je jedan od najstarijih časopisa u Bosni i Hercegovini koji, sa kraćim i dužim prekidima, izlazi od 1910. godine.

Časopis ***Pregled*** afirmira stvaralaštvo naučnih radnika Univerziteta u Sarajevu kao i drugih istraživača iz oblasti društvenih i humanističkih nauka. Prioritet se ogleda u naučnom pristupu teorijske elaboracije savremenih socijalnih, ekonomskih, pravnih i političkih procesa u Bosni i Hercegovini ali i svijetu. Časopis pruža mogućnost naučnoj, književnoj, kulturnoj, društvenoj i ekonomskoj javnosti da prezentira bosanskohercegovačke i evropske kulturnohistorijske tokove i protivrječnosti.

Pozivamo autore da dostavljaju svoje radove i priloge koji sadržajem odgovaraju osnovnim tematskim opredjeljenjima ***Pregleda***. U časopisu objavljujemo tekstove koji podliježu dvostrukoj slijepoj recenziji.

U časopisu se objavljuju sljedeće kategorije tekstova:

Članci:

- izvorni naučni rad;
- prethodno saopćenje;
- pregledni naučni rad;
- stručni članak;

Pogledi i mišljenja

- eseji

Osvrti i prikazi:

- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- osvrti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi.

Da bi bili objavljeni u časopisu, tekstovi trebaju biti oblikovani prema sljedećim uputama:

### Oblikovanje teksta

1. dokument pohraniti u programu MS Word (\*.doc ili .docx format);
2. stranica standardne veličine (A 4);
3. single prored za cijeli rad;
4. font Times New Roman, 12 pt;
5. margine 2,5 cm;
6. ne koristiti nikakve stilove;
7. ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
8. obavezno brojčano označiti stranice.

#### Struktura rada

1. ime i prezime autora/ice i profesija;
  2. naziv institucije u kojoj radi;
  3. e-mail adresa autora/ice;
  4. naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
  5. sažetak (do 250 riječi u trećem licu) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
  6. spisak korištene literature.
- Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove;
  - U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, uz rad moraju obavezno biti priložena objašnjenja;
  - Kada rad sadrži ilustracije, fotografije, grafikone, tabele i sl., iste moraju biti numerisane i sa navedenim izvorom iz kojeg su preuzete;
  - Obim rada je ograničen do **šesnaest (16) stranica teksta**, uključujući sve dijelove rada;
  - Sažetak rada treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak;
  - Ključne riječi trebaju sadržavati bitne pojmove koji se pojavljuju u tekstu, ali ne opće i preširoke pojmove;
  - U radovima će se poštovati jezik autora (bosanski, hrvatski ili srpski), kao i pismo teksta (latinica ili ćirilica);
  - Dostavljeni tekstovi trebaju biti lektorisani.

Svaki autor treba dostaviti izjavu da je rad autorsko djelo i da nije prethodno objavljen, niti će biti ponuđen drugom časopisu na objavljivanje, uz saglasnost da rad može biti dostupan u slobodnom pristupu u međunarodnim bazama podataka u kojima je časopis indeksiran i na veb-stranicama Univerziteta u Sarajevu i ***Pregleda: časopisa za društvena pitanja.***

#### **Bez navedenih elemenata nijedan rad neće biti objavljen.**

Molimo autore/ice da se u radovima pridržavaju jednog sistema navođenja i citiranja.

Na kraju rada se navodi numerisan spisak korištene literature poredane abecednim redom po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije u kojem se ne vrši selekcija izvora (na monografije, časopise, zbornike, arhivsku građu, veb-stranice i sl.). Ukoliko se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

Navodimo primjere za navođenje literature na kraju rada korištenjem jedne varijante harvardskog sistema citiranja:

Knjige:

- Knjige sa jednim autorom:  
Imamović, M., 2008. *Knjige i zbivanja*. Sarajevo: Magistrat.
- Knjige sa dva autora:  
Hartman, K., Ackermann, E., 2004. *Searching and Researching on the Internet and World Wide Web*. 4 izd. Franklin: Beedle & Associates Inc.
- Knjige sa tri autora:  
Lasić-Lazić, J., Laszlo, M., Boras, D., 2008. *Informacijsko čitanje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Knjige sa više od četiri autora:  
Talović, M. et al., 2011. *Notacijska analiza u nogometu*. Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.

Poglavlje u knjizi:

Šunjić, M., 1996. Odnosi Bosne i Venecije u vrijeme vladavine Tvrtka I. U: Šunjić, M. *Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV st.)*. Sarajevo: HKD Napredak. Str. 53-79.

Elektronske knjige:

Pušina, A., 2014. *Stil u psihologiji: teorije i istraživanja*. [e-knjiga] Sarajevo: Filozofski fakultet. Dostupno na: [http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil\\_u\\_psihologiji\\_teorije\\_i\\_istrazivanja.pdf](http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil_u_psihologiji_teorije_i_istrazivanja.pdf) [25. 09. 2014.].

Naučni i stručni rad u zborniku ili zbirci radova:

Dizdar, S., 2010. Slika stanja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini. U: Mitrović, P. ur. *Zbornik radova sa međunarodnih okruglih stolova o implementaciji Bolonjskog procesa u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, str. 13-61.

Članak u časopisu:

Grubiša, D., 2011. Politološke dvojbe u Europskoj uniji: potraga za određenjem. *Politička misao*, 48 (2), str. 61-90.

Veb-stranice:

Šarčević, A., 2012. *Socijalna moć uma*. [online] Dostupno na: <[http://www.academia.edu/2926123/\\_Socijalna\\_moc\\_uma\\_-\\_Recenzija\\_Abdulah\\_Sarcevic](http://www.academia.edu/2926123/_Socijalna_moc_uma_-_Recenzija_Abdulah_Sarcevic)> [25. 09. 2014.].

Radove slati na adresu [izdavacka.djelatnost@uns.ba](mailto:izdavacka.djelatnost@uns.ba)  
Kontakt: Fuada Muslić-Haseta, prof., Sekretar Redakcije  
Tel: 00 387 33 565-122  
[www.pregled.unsa.ba](http://www.pregled.unsa.ba)

Univerzitet u Sarajevu, Redakcija časopisa **Pregled**  
Obala Kulina bana 7/II, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina



## GUIDELINES FOR AUTHORS

*Pregled* is among the oldest periodical in Bosnia and Herzegovina that, taking into considerations longer and shorter hiatuses, has been published since 1910.

*Pregled* is a periodical that promotes creative capacity of University of Sarajevo scholars and of other scholars from fields of social sciences and humanities as well. The priority reflects in the scientific approach to the theoretical working out in details of social, economic, legal and political processes, both in Bosnia and Herzegovina and the world. The periodical offers a possibility to the scientific, literary, cultural, social and economic public to present Bosnian-Herzegovinian and European culture-historical developments and clashes.

We hereby use this opportunity to invite authors to submit their papers and contributions conforming to the *Pregled's* basic thematic orientation. Texts published in the journal have been subject to double-blind review.

The following text categories are published in the periodical:

### Articles:

- original scientific papers;
- preliminary notes;
- reviewed scientific paper;
- professional/vocational article;

### Views and opinions

- essays

### Reviews:

- presentations from scientific and professional/expert conferences;
- reviews;
- contributions;
- translations.

To be published in the periodical, texts are expected to meet fully the following guidelines:

### Basic Formatting:

1. Articles should be saved in MS Word software either as a \*.doc or \*.docx file;
2. Paper setting: A 4 (21,59 x 27,94 cm)
3. Line spacing set to 1 throughout the document;
4. 12-point Times New Roman font;
5. Margins set to 2,54 cm.;
6. Use of any other formatting styles is forbidden;
7. Use of any other headers and footers is forbidden;
8. All pages of the entire manuscript ought to be serially numbered.

Body of the paper:

1. Author's name, surname and vocation;
  2. Name of the institution where the author works;
  3. Author's email address;
  4. Article's title in Bosnian/Croatian/Serbian and English language;
  5. Summary of approximately 250 words (in English and third person) and a keyword list in Bosnian/Croatian/Serbian and English;
  6. Reference list.
- 
- When working in details certain segments of some issue, that bodies of text should fall under precise subheadings;
  - Abbreviations and symbols, if used, ought to be accompanied with corresponding explanations;
  - If used, illustrations, photographs, charts, tables etc. ought to be serially numbered and have clearly referenced their sources;
  - The required paper length is **16 (sixteen) pages**, including each and every part;
  - Article's summary should present general overview of the subject, used methodology, obtained results and conclusion;
  - Keywords ought to be essential terms appearing in the text, excluding the overly general or broad ones;
  - Author's choice of language (Bosnian/Croatian/Serbian) and script (Latin or Cyrillic) will be adhered in articles;
  - Submitted papers ought to be proofread.

Each author is obliged to submit a statement reading that submitted paper is an original previously unpublished authorship work, nor that it will be offered to any another journal for publishing. The author also gives consent that his work may be freely accessible in the international databases in which the journal is indexed and on the University of Sarajevo and *Pregled: Periodical for Social Issues'* appropriate websites.

**Papers violating any part of the aforestated guidelines shall be rejected.**

We kindly ask the authors to adhere to single quoting and citation system.

At the paper's end, a numbered list of used literature, sorted alphabetically by author's surname, i.e. the title of an anonymous publication, where sources are not selected per sources (monographs, journals, proceedings, archives, web pages, etc.) should be listed. If more than one author is cited, the works are to be listed chronologically.

Here some references examples at the paper's end are given using a Harvard citation's variant:

Books:

- Books with single author:  
Imamović, M., 2008. *Knjige i zbivanja*. Sarajevo: Magistrat.
- Books with two authors:  
Hartman, K., Ackermann, E., 2004. *Searching and Researching on the Internet and World Wide Web*. 4 izd. Franklin: Beedle & Associates Inc.
- Books with three authors:  
Lasić-Lazić, J., Laszlo, M., Boras, D., 2008. *Informacijsko čitanje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Books with four or more authors:  
Talović, M. et al., 2011. *Notacijska analiza u nogometu*. Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.

Book chapters:

Šunjić, M., 1996. Odnosi Bosne i Venecije u vrijeme vladavine Tvrtka I. U: Šunjić, M. *Bosna i Venecija* (odnosi u XIV i XV st.). Sarajevo: HKD Napredak. Str. 53-79.

E-books:

Pušina, A., 2014. *Stil u psihologiji: teorije i istraživanja*. [e-knjiga] Sarajevo: Filozofski fakultet. Dostupno na: [http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil\\_u\\_psihologiji\\_teorije\\_i\\_istrazivanja.pdf](http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Stil_u_psihologiji_teorije_i_istrazivanja.pdf) [25. 09. 2014.].

Scientific and vocational papers in a Book of Proceedings or Collection:

Dizdar, S., 2010. Slika stanja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini. U: Mitrović, P. ur. *Zbornik radova sa međunarodnih okruglih stolova o implementaciji Bolonjskog procesa u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, str. 13-61.

Journal articles:

Grubiša, D., 2011. *Politološke dvojbe u Europskoj uniji: potraga za određenjem*. Politička misao, 48 (2), str. 61-90.

Web-sites:

Šarčević, A., 2012. *Socijalna moć uma*. [online] Dostupno na: [http://www.academia.edu/2926123/\\_Socijalna\\_moc\\_uma\\_-\\_Recenzija\\_Abdulah\\_Sarcevic](http://www.academia.edu/2926123/_Socijalna_moc_uma_-_Recenzija_Abdulah_Sarcevic) [25. 09. 2014.].

Articles should be submitted by email to [izdavacka.djelatnost@unsa.ba](mailto:izdavacka.djelatnost@unsa.ba).

Contact person: Fuada Muslić-Haseta, Grad. Eng. Lit., Editorial Board Assistant  
Tel. 00 387 33 565 122

[www.pregled.unsa.ba](http://www.pregled.unsa.ba)

University of Sarajevo, **Pregled: Periodical for Social Issues** Board of Editors  
Obala Kulina bana St., 7/II, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina







